

Pokol Béla

Kelet- és Délkelet-Európa népeinek kultúrtörténete

(a ChatGPT5.2 mélykutatás segítségével)

Budapest

2026

Tartalom

Oroszok	3
Ukránok.....	50
Grúzok.....	97
Örmények.....	147
Törökök.....	188
Azerik.....	236

Oroszok

Kérjük, részletesen írja le a modern orosz nyelv fejlődését (szókincs, kiejtés, dialektuskülönbség stb.) egészen a 20. század közepéig.

A modern orosz nyelv fejlődése a 20. század közepéig

Bevezetés

A modern orosz nyelv több mint egy évezred óta fejlődött ki az ókelet-szláv gyökereiből, amelyet folyamatos nyelvi változások és történelmi erők alakítottak ki. A korai kelet-szláv (óorosz) a diglossiában élt együtt az egyházszláv nyelvvel – ez a liturgikus irodalmi nyelv, amelyet a bizánci szláv hagyományból vezettek be. Évszázadok során az őshonos kelet-szláv beszédformák összefonódtak az egyházszláv elemekkel, míg a 18–19. században egy egységes szabvány nem született meg a népnyelven alapulva. A 20. század közepére az orosz nyelv egységes nemzeti nyelvmé fejlődött, gazdag fonológiai rendszerrel, kibővített szókincsmel (számos kölcsönszóval kiegészítve), fejlődött nyelvtantál és szintaxissal, elkülönülő regionális dialektusokkal és rangos irodalmi kánonnal. Ez a jelentés minden dimenziót vizsgál a fejlődésnek – a hangváltozásoktól és a dialektusbeli megkülönböztetéstől kezdve a szókincs növekedésén, nyelvtani egyszerűsítésen át a társadalmi-politikai hatásokon (cári, császári és szovjet), amelyek az orosz nyelvet modern formája felé vezették.

Fonológiai fejlődés

Korai hangváltozások: A modern orosz fonológia a közös szláv nyelvből származik, de jelentős változásokon ment keresztül az ókelet-szláv korszakban. Egy jelentős fejlemény volt a *pleofónia* (полногласие), vagyis magánhangzók beillesztése bizonyos mássalhangzós halmazokba. Például a közös szláv *melk- az ókelet-szláv moloko "tejet" (szemben az egyházszláv mlěko-val) adta – ami a protoszláv *mlk jellegzetes kelet-szláv kiterjesztését mutatja a molóvá. Hasonlóképpen, a protoszláv *gordü oroszul gorod "város" lett, míg az egyházszláv megtartotta a gradüot. Ezek az eltérő reflexek azt mutatják, hogyan fejlesztette ki a korai orosz nyelv "teljes" magánhangzósorozatokat (o/e), ahol a délszláv (OCS) megőrizte a feszes klasztereket. Egy másik jelentős változás az ultrarövid magánhangzók, Ъ (ǫ) és Ї (ĩ),

amelyeket yers-nek neveztek, csökkentése és végül elvesztése volt. A korai középkori oroszban a gyenge yerek letűntek, egyszerűsítve a mássalhangzós klasztereket, míg az erős yereket /o/ vagy /e/ hangokra emelték. Például az ószláv sŭnŭ ("alvás") oroszul a fiúvá (сын) vált. A késő óorosz korszakra a ѣ elnémulta (a modern helyesírásban csak egy kemény mássalhangzót jelöl), és vagy eltűnt, vagy palatalisította az előző mássalhangzót. Ezek a változások drámaian megváltoztatták a megengedett szótagstruktúrákat, hozzájárulva az orosz nyelv összetett mássalhangzóhalmazához.

Magánhangzó-csökkentési minták: A közép-orosz korszakban (kb. 14–17. század) jelent meg meghatározó fonológiai jellemző a hangzó nélküli szótagok magánhangzó csökkentése volt. Ezt példázza az akániye (аканье), amely az /o/ és /a/ hangok hangtalan pozíciókban való összeolvadása, mint egy csökkentett [ə~a] hangzás. A 15–16. századra az akanje a közép- és déli orosz dialektusok védjegyévé vált, beleértve a moszkvai dialektust is. Ezzel szemben az északi dialektusok megőrizték az okániye-t, hangsúly nélküli o szót egyértelműen [o]-ként ejtették. A modern standard orosz (moszkvai beszéd alapján) végül átvette az akanye – például a *mólóko* "tej" [mɔlə'ko]-nak ejtik, az első 'o' pedig [ə]-re csökkent. A déli dialektusokban egy még erősebb redukció, amit yakániye hívnak, előfordul: a hangsúlytalan o, e és még i is általában széles [a] vagy [ya] betűvel ejtik ki a hangsúlyozott szótag előtt. Például a neslí ("hordoztak", hangsúly a *-slí-n*) dél-oroszul nyaslý ['njaslɨ] kiejtése lehet, nem pedig a szabványos [nɨs'ljɨ]. Ezek a magánhangzó redukciók – a standard nyelvben akanye és bizonyos dialektusokban yakanye – megadják az orosz nyelvnek a jellegzetes megkülönböztetést a hangsúlyos és hangsúlytalan hangzóhangzó hangszínek között. A modern korra az orosz öt magánhangzó fonéma (/a e i o u/, /i/ allofónikus /i/-re) eltérő allofonokat mutatnak meg, ha nem hangsúlyozzák őket, ezt a rendszert a 18–19. század stabilizálta.

Mássalhangzós változások: Az orosz mássalhangzás nagyrészt már a korai történelmi korszakban megvolt, de néhány változás figyelemre méltó. A palatalizáció alapvető jellemzővé vált: szinte minden mássalhangzónak vannak kemény és lágy (palatalizált) változatai, ami "legrégebbire visszavezethető" orosz irányú állapotban van. Ez a protoszláv *j és az első magánhangzók lágyulásából ered, amelyek a mássalhangzókat megelőzték (például protoszláv *svět'a > orosz svěča "gyertya", /č/ a *tj-ből; *medja > mežá "határ", /ž/ a *dj-ből). Az orosz megőrizte ezt a második palatalizációs eredményt, minimális párokat eredményezve, mint a brot (брат "testvér") és brat' (братъ "venni"), amelyeket a palatalizáció megkülönböztet. Eközben a protoszláv orrhangzók (ɛ, ǫ) elveszítették orrhangzójukat kelet-szlávban: a *peṭi "öt" az óorosz pjatĭ (пятъ) lett, amelyet [ja] hangzóval ejtettek. Egy másik jelentős változás a protoszláv /g/ kezelése. Ellentétben az ukrán és fehérorosz nyelvekkel (amelyek dedukalizálták a *g-t [h]-re), a nagyorosz megtartotta a /g/ záratot. Az északi dialektusok következetesen kiejtik ⟨r⟩t [g]-ként, míg a déli dialektusokban frikativként [ɣ] vagy [h]-ként jelenik meg. A moszkvai alapú, eredetileg északi változat, megőrizte a kemény [g] hangzást. Így a modern orosz nyelv a [g] szót használja olyan szavakban, mint a góra (ropa "hegy"), míg egy déli orosz vagy ukrán mondhatja a [ɣora]-t. Ezenkívül néhány északi dialektusban ts–ch összeolvadás is jelentkezik: a /tʃ/ (ч) /ts/ irányába (*tsókanye*) vagy fordítva (*chókanye*) irányába tolódik, ami egy olyan tulajdonság, amely a középkori novgorodi kéziratokban is visszavezethető, és időnként előfordul a távoli északon. A standard orosz elkerüli ezt az egyesülést, és egyértelmű különbséget tart a ts (mint cár "király") és ch (mint čaj "tea") között. Végül más nyelvekkel való kapcsolat új fonémákat vezetett be: például a /f/ hang ritka volt anyanyelvi szláv szavakban, de görög (például a φως Fotorgraph) és későbbi nyugat-európai kölcsönzésekén keresztül került be; a 18. századra a /f/ szilárdan része lett az orosz fonológiának (például a fabrika "gyár" vagy formá "forma"). Összességében a 20. század közepére az orosz hangrendszer – amelyet átfogó mássalhangzós palatalizáció, a hangsúlytalan

szótagok magánhangzóinak csökkentése, valamint gazdag mássalhangzókészlet (beleértve oldalirányokat, affrikátusokat és kölcsönzött frikativokat, mint az /f/ és /z/) – lényegében megegyezett maiéval, jelentős változásokon ment keresztül a középkorban és a kora újkorban.

Szókincs bővítése és kölcsönzések

Az orosz szókincs nemcsak belső szóformáció révén nőtt, hanem különböző forrásnyelvekből származó kölcsönszavak egymást követő hullámai révén is. Ezek a kölcsönzési rétegek Oroszország kulturális kapcsolatait és történelmi pályáit tükrözik:

- Egyházszláv hatás: A legkorábbi és legmélyebb külső hatás az óegyházi szláv (OCS) volt, a dél-szláv liturgikus nyelv, amelyet a kereszténységgel (10. század) vezettek be. Évszázadokon át a művelt írásokat egyházszláv nyelven vagy vegyes orosz-szláv stílusban írták. Ennek következtében az egyházszláv szavak és gyökerek nagy számban kerültek be az orosz szótárba. Gyakran ezek a szláv kölcsönök duplákat alkottak az anyanyelvi kelet-szláv szavak mellett. Ilyen párokban az OCS-ből származó kifejezés általában magasabb vagy absztrakt stílusú, míg a natív megfelelője inkább köznyelvi vagy konkrétabb. Például az oroszban a glavá (глава, "fej" vezetőként vagy fejezetben) az egyházszláv eredetű, míg a golová (голова, "fej" a vállán) az őslavid őszláv szóból származik. Hasonlóképpen, a vrag (враг, "ellenség") egy gyakori szó, amely az egyházszláv nyelvből származik, míg az óorosz rokon vorog (ворог) csak költői vagy archaikus kifejezésként maradt fenn. További duplák közé tartozik a straná (страна, "country", OCS eredet) vs storoná (сторона, "oldal; föld", kelet-szláv), valamint a branit' (бранить, "leszidni", OCS) vs boronit' (боронить, "szánt", őshonos), amelyek jelentésük idővel eltért. Sok esetben az egyházszláv forma átvette vagy szűkítette az őshonos szó használatát. Az előtagok és affikék az OCS-ből is bekerültek oroszba: például az orosz nyelv különböző kontextusokban használja az OCS-ből származó előtagot, mint az *iz-*, *voz-*, *so-* és az anyanyelvi kelet-szláv megfelelőiket (*vy-*, *vz-*, *s-*). Sok *absztrakt főnév* és részvételi forma modern oroszban (például *-ie* vagy *-yushiy* utántagokkal) az egyházszláv modellekhez vezethető vissza. Ezt a mély szláv hatást a szókincsre és akár morfológiára gyakran hasonlítják a latin angolra gyakorolt hatásához: egy magasabb stílusréteg a népi alapon. A 18. századra olyan tudósok, mint Lomonosov, hivatalosan is elismerték ezt a kettős örökséget; ennek ellenére még a mai időkben is a beszélők "teljesen tudattalanok annak, hogy bármit is használnak, ami nem orosz", amikor szlavonizmusokat alkalmaznak. A végső standard nyelv mindkét réteget magában foglalta, gyakran finom szemantikai vagy stilisztikai különbséggel a szláv és az anyanyelvi szinonimák között.
- Finn és norse kapcsolatok: A kora középkorban a kelet-szlávok kapcsolatba léptek finn-ugri törzsekkel és varjang (norve) kereskedőkkel. Néhány óskandináv kölcsönszó szivárogott az óoroszba, főként kereskedelemmel, vezetéssel vagy mindennapi élettel kapcsolatos kifejezések. A "Rus" név is széles körben úgy tartják, hogy egy északi törzsi névből ered (valószínűleg az ónorse *roðr* "evezők" vagy egy svéd tengerparti kifejezésből, amelyet a szlávok a viking uralkodók jelölésére használtak). A norvég hozzájárulás a mindennapi szókinchez viszonylag korlátozott volt (például *kniaz князь* "herceg" talán germán gyökérből, amely a királyhoz hasonlít, valamint néhány folyó nevet és tárgyat), de nyomokat hagytak maguknak. A Volga-Oka régió finn-ugor nyelvei is kis számú szót adtak hozzá az északi orosz dialektusokhoz (gyakran helyi kifejezések a természetre, háztartásra stb.), bár ezek kevésbé voltak hatással a szabványos nyelvre.

- Török és mongol hatás: A mongol-tatár uralom (13–15. század) és a hosszú távú kapcsolat a török népekkel jelentős nyomot hagyott az orosz szókincsben. A török kölcsönszavak különösen az Arany Horda korszakban jutottak be az orosz nyelvre, különösen a kormányzás, a háborúk, a kereskedelem és a mindennapi élet területén. Példák a kazná (казна, "kincstár, állami pénz"), dengi (деньги, "pénz") – amely a török szóból származik, hogy *tänye* érmét, baï vagy bogatyr (богатырь, "hősi harcos" a népmesében), a teléga (телега, "kocsi/kocsi"), basurman (басурман, archaikusan "muszlim; hitetlen"), és mások. A sztyeppe nyelve neveket adott "keleti" tárgyakkal, mint például a sably (сабля, "kard"), arbutz (арбуз, "görögdinnye"), almaz (алмаз, "gyémánt"), shalash (шалаш, "kunyhó"), valamint rangok vagy címek, mint khan, cár (bár a *cár* végül latinból a török nyelven keresztül terjedt). Még néhány alapvető kifejezés is török hatást mutat, mint például kandál (кандал, "bilincs") és kulak (кулак, "ököl"; később "gazdag paraszt") – bár a modern törökül a *kulak* jelentése "fül", ami hamis barátságokat jelent a nyelvek között. A mongol nyelv is hozzájárult néhány szóhoz, például yarlyk (ярлык, "rendelet; címké") és мерин (merin, "herélt (kasztrált ló)"). Ezek a török/mongol kölcsönzések gyakran betöltötték bizonyos szemantikai területeket (lovak, kereskedelmi áruk, adminisztráció), és sok továbbra is a szókincs alapvető részévé vált. A 17. századra azonban a tatár hatás csökkent, és sok török szó köznyelvi vagy népi árnyalatot öltött, míg az irodalmi nyelv az európai kifejezéseket részesítette előnyben az új fogalmaknál.
- Nyugat-európai kölcsönzések (lengyel, latin, német, francia): Ahogy Moszkva a 16–18. században megnyílt a nyugat felé, az orosz nyelv hatalmas európai kölcsönszavak széles választékát magába szívtá. A lengyel (és ezen keresztül a latin) korai közvetítő volt: a 16–17. században, amikor a lengyel befolyás magas volt (különösen Ukrajnában/Fehéroroszországban és a felsőbb osztályok között), az orosz sok lengyel kifejezést alkalmazott a politikára, kultúrára és anyagi életre. Példák közé tartozik a vóina (война "háború", lengyel *wojna* szóból), shkaf (шкаф "szekrény", lásd a lengyel *szkafa*), valamint számos katolikus/latin vallási kifejezés vagy nemesi cím. A 17. század végére maga a latin és a latinizmus is elkezdett bejutni az orosz műveltségbe (gyakran lengyel vagy egyházszláv nyelven keresztül) tudományos és tudományos fogalmakra. Ez felgyorsult Nagy Péter nyugatosodásával (késő 17. – 18. század eleje), amely szándékos technikai terminológia beáramlását hozta magában. Péter korában sok kölcsön némettől és hollandtól származott, mivel ezekből az országokból szakértőket toborozta, és még új fővárosát, Szentpétervárt is megalapította holland néven. A tengeri és katonai szókincs erősen germán nyelvű volt: például zászló (флаг), soldat (солдат, "katona"), shturm (штурм, "támadás"), lager (лагерь, "tábor"), valamint haditengerészeti kifejezések, mint a frégat (фрегат, "fregatt") vagy brander (брандер). Mindennapi szavak is megjelentek: бутерброд (*buterbrod*, "szendvics") a német *Butterbrot*-ből, шлагбаум (*shlagbaum*, "akadálykapu"), цейтнот (*tsejtnot*, "időbaj" sakkban, a német *Zeitnot*-ből), és зал (зал, "terem") a német *Saal*-ból – az utolsó Péter uralkodása alatt jelent meg, amikor a nyugati stílusú paloták bevezették a nagyszabású bejárati csarnok koncepcióját. Nagy Katalin (késő 18. század) és utódai alatt a francia lett a felső társadalmi nyelv, ami a gallicizmusok áradatát eredményezte. 1800-ra a nemesség jelentős része naponta beszélt franciául, és a rangos irodalom gyakran váltott franciára kódolva. Az orosz nyelv francia szavakat szerzett ételekre, divatokra és absztrakt ötletekre: menü (меню), garazh (гараж, "garázs"), trikotazh (трикотаж, "kötötték"), бульвар (*bul'var*, "sugárút"), портфель (*portfel*, "aktatáska"), toilette (туалет, ma "fürdőfürdő" vagy ápolás), sharm (шарм, "bűbáj"), stb. Sok francia kölcsönzött orosz kiejtéssel és helyesírással volt összefoglalva. A 19. század elejére néhány értelmiségi úgy érezte, hogy a nyelv túltelített idegen szavakkal. Valóban,

Puskin generációja szándékosan eltávolította vagy honosította a kölcsönszavakat, hogy "megtalálja" egy egyedi orosz stílust. A felesleges gallicizmusokat és a súlyos szlav kifejezéseket elvetették a kiegyensúlyozott lexikon javára. Ennek ellenére sok nyugat-európai hitel maradt, és gazdagították az orosz nyelvet. A német a 19. században is hozzájárult a tudomány, filozófia és zene területeiben (pl. профессор *professor*, штаб *shtab* "személyzet/központ"), míg az angol kölcsönszavak a 19. század végén–a 20. század elején kezdtek megjelenni (különösen sportok: футбол *futbol*, теннис *tennis*, és későbbi technológiai kifejezések). A 20. század közepére az orosz nyelv elsajátította a nemzetközi kifejezéseket a modern élethez: телефон (*telefon*), телеграф (*távgraf*) és mások, amelyek görög/latin gyökerekből származtak nyugati nyelveken keresztül. A szovjet korszakban még új, orosz alapú vegyületeket is kitaláltak, hogy illeszkedjenek a nemzetközi fogalmakhoz – például a samolët ("repülőgép", szó szerint "önrepülő") helyett, hogy idegen kifejezést vettek volna fel. Összefoglalva, az orosz nyelvű kölcsönözés történelmi hullámokat követett: a szláv liturgiától, a török uralomtól és a lengyel mediációtól kezdve a Birodalom alatti nyugatosodás hullámaiig. Minden réteg egy szókinsztréteget hagyott maga után: tatár szavak régi kulturális tárgyakra, lengyel/latin szavak a reneszánsz eszmékre, német/holland szavak a felvilágosodás tudományára és katonai ügyekre, francia szavak az arisztokrata életre, valamint nemzetközi tudományos kifejezések a 20. században. Ez a kumulatív lexikon sok közeli szinonimát és stílusváltozatot adott az oroszoknak, lehetővé téve a regiszter- és jelentésfinom árnyalatokat.

A nyelvtani szerkezet és szintaxis fejlődése

A középkortól a modern korig az orosz nyelvtan fokozatosan egyszerűsítette a morfológiát a szintaxisváltozások mellett, miközben megőrizte a nyelv erősen inklektált jellegét. A korai kelet-szláv (akárcsak az óegyházi szláv) gazdag névnév-hajítások, melléknévegyezés, igején (több múlt idős taggal), valamint kettős számok és egyéb kategóriák rendszerét tartalmazta, amelyek azóta eltűntek. Főbb fejlemények a következők:

- Kettős szám elvesztése: Az ókeleti szláv örökölte a protoszláv duálist, amely egy nyelvtani szám párokra (két tételre), amely különbözik az egyes és többes számtól. Az óoroszban a főnevek, névmások és igeik kettős alakot kaptak (például az óorosz očī, "két szem" helyett a többes számban az očī). Azonban ezek a formák a 13. századra kezdtek eltűnni, és a 15. századra eltűntek, helyüket többes számú formák vették fel. A 16. századra a duális gyakorlatilag kihalt a beszélt oroszban. Csak maradványok maradtak meg: például néhány "többes" forma a modern oroszban történelmileg duális (például a глаза *glaza* "szemek" etimológiailag duális, míg a várható többes szám talán üveges lehetett). A 2, 3, 4-es számok után oroszul egy speciális alakot (genitív egyes szám) használ, amely valójában a régi duális relikviája (például два брата "két testvér" a брата helyett használ, történelmileg kettős). Lényegében a nyelv leegyszerűsített kétszamos rendszerre (egyes/többes szám), összhangban a sok szláv területen megfigyelt tendenciával.
- Case formák redukciója: Az óorosz megőrizte a hét indoeurópai eset teljes készletét (névnéves, akkuzativa, genitív, datív, instrumentális, locative és vocatív). Idővel néhány tokok összeolvadtak vagy kivonultak a használatból. A vocatív ábrázolás, amelyet korábban közvetlen megszólításra használtak (pl. О Úр = Господи vokatív befejezéssel), nagyrészt kihalt a 16. századra, csak néhány kössölt formában és vallási kifejezésben maradt fenn. A mai orosz nyelvből hiányzik egy produktív vokatív (kivéve az informális, lerövidített neveket, mint például а Маš! Maria stb. esetében, amelyek

formálisan nem különálló esetek). A többi esetet többnyire megtartották, de a deklenziós paradigmákat egyszerűsítették. Az óegyházi szláv nyelv összetettebb melléknévei és pronomális befejezései közül a 18–19. századra egyszerűsítették vagy szabályozták az orosz irodalmi nyelvet. Például a régi "rövid" és "hosszú" melléknévformák közötti különbségek egyszerűen szűkültek az előrejelző és attribúciós használat közötti kontrasztra. A főnevek instrumentális többes számának végét szintre emelték (az óoroszban -y és -ami betűk voltak, a modern orosz oldalon -ами egyenletesen használják). Ezek ellenére az orosz még mindig hat esetet (Nom., Acc., Gen., Dat., Instr., Prep./Loc.) egy olyan rendszerben, amely "erősen inflektív... összetettségében összehasonlítható a latinhoz vagy a göröghöz". A 20. századi orosz főnévnek három neme és néhány hajlási típusa van (amelyeket leginkább a névszamos egyes számú befejezés: -a, -o, mássalhangzó vagy lágy jel), valamint számos szabálytalan alakot tartalmaz; ez az Ókelet-Szláv még bonyolultabb tervének egy leegyszerűsített változata.

- Igei morfológiai változások: Az ókelet-szláv több szintetikus múlt időt használt – különösen az aorista és az imperfect (egyszerű múlt formák) mellett, egy perifrasztikus perfektel (amely egy participált és egy segéd "létezni" tartalmazott). A késő középkorban az orosz nyelv teljesen elhagyta az aorista és a tökéletlen formákat. A 15–16. század körül az aorista és a tökéletlen kifejezéseket egyetlen múlt idő váltotta fel, amely az *l-participumból* (az alak, amely -l-vel végződik, pl. несл- a *nesti* "hordozni" szóból). Ez a melléknév eredetileg jelen idejű "lenni" szóval kombinálódott (pl. бых нес "hordoztam"), de végül a segéd betűt kihagyták, így a modern, megfoghatatlan múlt (pl. он нес, szó szerint "hordott/hordozott"). Ennek eredményeként a modern orosz nyelvben minden aspektusra egy múlt idő található, amelyet csak a nemhez és számhoz hajlítanak (pl. нес, несла, несло, несли). A régi pluperfect (amely egy plusz részecskét használt, hasonlóan ahhoz, hogy "már csinálták") szintén eltűnt. Az egyetlen szintetikus igeformák maradtak meg, a jelen/jövő és a parancsoló voltak; minden más vagy részvételi vagy elveszett. Így a 18. századra az orosz igék sokkal egyszerűbb ragadozórendszerrel rendelkeztek: egyáltalán nem jelölték személy/szám múltidőben, és nem volt különbség az egyszerű és narratív múlt között. Ennek kompenzálására a nyelv inkább aspektusra támaszkodott (perfektív és imperfectív igék), hogy közvetítse az idő és a teljesség árnyalatait, ami a régi idők elvesztésével párhuzamosan alakult ki. Ezenkívül bizonyos archaikus igealakok, mint a supine (egy régi igefőnévi alak), teljesen eltűntek. A gerundok (igei határozószók) fennmaradtak és továbbra is jelentős jellemzők (pl. сделав "megtett"), bár ezek lényegében mellékmellékszereplők, amelyek folytatják az ősi szerkezetet.
- Nyelvtani hatások az egyházzsláv nyelvből: Az egyházzsláv hatása nem korlátozódott a szókincsre; Emellett bevezetett néhány nyelvtani és szintaktikai konstrukciót is. Például a participial szerkezeteket erősen használták az egyházzsláv stílusban, és bekerültek az orosz irodalmi szintaxisba. Még ma is sok orosz idejű idejű idejű (különösen a hosszabb aktív participusok -ущий / -ющий és passzív -емый írásban) egyházzsláv alakokra számítanak. Az óorosz nyelv inkább rövidebb, anyanyelvi deverbális melléknéveket kedvelt (például -чий formák, mint горячий "forró"), de az irodalmi nyelv OCS-stílusú participusokat is magában foglalt (pl. горящий "égő (jelen idejű melléknév)") absztraktabb vagy magas hangsúlyú felhasználásokkal. A szintaxis területén az egyházzsláv hatás kezdetben összetettebb mondat szerkezeteket ösztönözött – például időszakos mondatokat több alárendelt mondattal (görög eredetiek mintájára), valamint a participusok és gerundive szabadabb használatát az információk tömörítésére. Idővel azonban a 18–19. századi orosz írók honosították a szintaxist, és tisztább szerkezeteket támogattak. Puskin korszakára (a 19. század eleje) az irodalmi

szintaxis közelebb került a beszélt orosz normához, több véges mondatot és kevesebb bonyolult participust használva, mint a 17. századi egyházszláv szövegek.

- Szintaktikai fejlődés: Az ókelet-szláv szórend viszonylag szabad volt (a kisírásnak köszönhetően), és gyakran téma-hozzászólás-központú volt. A modern orosz változat rugalmas szórendet tart a hangsúly érdekében, de a semleges mondatokban egy szabványosabb SVO (alany–ige–tárgy) sorrend felé irányult. A nyugat-európai írás hatása a 18. században bevezette a logikai írásjelek és a mondatok világosságának fogalmát; így a hosszú, bonyolult mondatok a 19. századra inkább francia vagy angol stílusra váltottak fel. A bonyolult mondatok világos alárendelt kötődéssel (как, что, чтобы stb.) gyakoribbak lettek, mint a participális frakciók sorozatai. Lényegében az orosz szintaxis egyszerűbbé és analitikusabbá vált kifejezésben: például ha az óorosz datív abszolútt vagy participumot használ egy feltétel közvetítésére, a modern oroszban nagyobb valószínűséggel egy alárendelt mondatot (союзное придаточное предложение). Az orosz nyelv azonban nem ment keresztül teljes analitikus átalakuláson – nagyrészt megőrizte a hangsúlyt, és egyszerűen módosította, hogyan használják ezeket a mondatokban.

A 20. század közepére az orosz nyelvtanának szerkezete lényegében modern formájába stabilizálódott: hat eset (néhány archaizmussal, mint például a Господи "Ó Uram"), nincs duális szám, három idő (múlt, jelen, jövő – a jövő elemzően kifejezve az imperfectív igékre), valamint erősen támaszkodtak az igei és a participial kifejezések árnyalataihoz. A nyelv "erősen inflektív" maradt, annak ellenére, hogy néhány régi forma eltűnt. Ez a folytonosság oka annak, hogy a 19. századi orosz irodalom nagyrészt érthető a mai olvasók számára – a nyelvtani rendszer alig változott a szabvány kodifikálása óta, leszámítva kisebb reformokat és szókincs fejlesztéseket.

Dialektus differenciálás és osztályozás

A hatalmas terület és a nagy beszélőbázis ellenére az orosz viszonylag homogén más, hasonló elterjedésű nyelvekhez képest. A nyelvészek hagyományosan az "régii" terület (Európai Oroszország) orosz dialektusait három fő csoportra osztják: északi, déli és középső (vagy középső), további alcsoportokkal együtt. Ezek a dialektusok a közép-orosz időszakban (a 13. század után) kezdtek eltávolodni, és a 17. századra nagyrészt megvoltak, bár helyi eltérések is vannak minden csoporton belül. A különbségek a kiejtésben (fonetika), szókincsben és némi nyelvtanban is láthatók. Minden dialektuscsoport kulcsfontosságú jellemzői a következők:

- Északi orosz dialektusok: Északon és északkeleten beszélnek (Novgorodtól Vologdáig, Arhangélszkig, majd Szibériáig a telepések körében), az északi dialektusok konzervatívak magánhangzók és mássalhangzók tekintetében. Jellemző a magánhangzó leegyszerűsítésének hiánya – okán'ye (оканье) –, ami azt jelenti, hogy a hangsúlytalan /o/ egyértelműen [o] (vagy enyhén redukált [ɤ] [o]-hoz közeledő [ɤ] betűként ejtik ki [a] helyett). Például Északon az mnógo ("sok") szó lehet ['mnogo] mindkét o hallható, míg a standard orosz kiejtése ['mnogə] (második 'o' rövidítve). Az északi beszéd megőrzi a "kemény" [g] (mint a *gora*) szót, és nem alakítja át [h]-dé. Egy másik fonetikai jellemző néhány északi területen a tsokanye/chokanye hajlama – a č (ч) és c (ц) hangok összeolvadása, így például a *chay* ("tea") tsay-szerűen hangzik – ez a középkori novgorodi dialektushoz vezethető vissza, és az északi területen terjedt. Az északi dialektusok is ismert, hogy az uráli (finn) nyelvekből származó szókincs az érintkezés miatt asszimilálódott; például a helyi növény-, állat- vagy eszközszavak eltérhetnek a standard orosztól, ami Komi vagy Szami hatást tükröz. Az északi dialektusokban a

nyelvtan nagyrészt megegyezik a szabványossal, bár régebbi használatok is megmaradtak (például néhány archaikus igeforma tovább maradt). Az intonációs minták is kissé eltérhetnek.

- Dél-orosz dialektusok: Dél-európai Oroszországban (a szomszédos Ukrajna és a sztyepei régiói) a dialektusok az ellenkező irányt mutatják – kiterjedt magánhangzó csökkentés a hagyományos nyelven túl. A déli dialektusokban extrém mértékben az akán'ye-t és még yakán'ye-t is mutatják, ahol nemcsak az /o/, hanem a /e/ (és néha az /i/) hangsúly nélküli szótagokban (gyakran előrevont [æ] vagy [ʌ]) vagy ya-hangként ejtik ki a hangsúly előtt. Például a nesli ("hordoztak") kiejtése ['njasli]-ként is megjegyezhető, a pereulok ("sáv") pedig úgy hangzani, mint [pjarjú:lak], ahol minden hangsúlytalan magánhangzó eltolódik. Egy másik klasszikus jelző, hogy a r mássalhangzó a déli dialektusokban frikatív [ɣ]/[h]. Egy déli orosz mondhatná a ['hare] szót ropa ("hegy") helyett a [gə'ra], hasonlóan az ukrán és fehérorosz kiejtéshez (valójában ezekben a határvidékeken dialektuskontinuum is létezik). Ezenkívül a déli dialektusok gyakran a hangsúly előtti -v vagy v végsőket gyenge [w] vagy [u] típusú hangzássá alakítják, így gyakorlatilag "összekeverik az u-t és v-t". Például a krov ("vér") szót félhangzóval lehet kiejteni a végén. Vannak lexikai különbségek is: a déli dialektusok megőriztek bizonyos régi szavakat, vagy ukrán/fehérorosz szavakat kölcsönöztek. Például a második személyű többes számú вы (vy) névmás a standard oroszban dialektusi változata van выи, vagy a хутор vs деревня kifejezés használata bizonyos régiókban "faluk" helyett. Egy ismert nyelvtani különbség, hogy a déli dialektusban a -т harmadszám többes száma esetén (pl. делают а делают helyett) – ez a jellemző az ukránnal is közösen. Még a névmások is eltérhetnek: a "te" (тебе) dative délen тебе-ként is megjelenhet. Összességében a dél-orosz beszéd "lágyabb" hangzású az északi fülek számára, a magánhangzováltások és a [h]-szerű g miatt.
- Középső (középső) orosz dialektusok: A központi dialektuszóna az északi és déli övek között helyezkedik el, lefedve Moszkva, Tver, Nyizsnyij Novgorod környékét. Ezek a közép-orosz dialektusok átmeneti nyelvek, különböző mértékben ötvözik az északi és déli nyelv vonásait. Általánosságban a központi dialektusokban (beleértve a történelmi moszkvai dialektust is) akán'ye (mint a déli) – tehát nem hangsúlyos o→a –, de megtartják a kemény [g] betűt (mint az északon). Valóban, a moszkvai dialektust gyakran "оно́вленный" (vegyes dialektusként) nevezik: "határdialektus, amelynek déli kiejtése a hangsúlytalan 'o' 'a'-ként, de északi kiejtése is a 'h' helyett". Még az északi típusú hangsúlyú e hangsúly után is megmutat (bizonyos szavak moszkvai akcentusában enyhe yo [o]-glide-val ejtik, például небо "ég" ['njobə]). Mivel a moszkvai régió a moszkvai állam alakulásakor északról és délről egyaránt vonzott migránsokat, természetesen keveredett a beszédminták. A központi dialektusok meglehetősen heterogének: néhány nyugati középső változat (pl. Pszkov környékén) inkább az északi jellemzők felé hajlik (okanye), míg a keleti középső változatok Ryazan környékén déli irányba hajlanak (inkább yakanye). A standard orosz nyelv nagyrészt a moszkvai központi dialektusból fejlődött ki, amely a 18. századra már a presztízs normává vált. Ennek megfelelően a standard orosz fonológia úgy értelmezhető, mint "északi mássalhangzók + déli magánhangzók" – vagyis kemény [g] és teljes [ts]/[ch] különbségek északi irányból, kombinálva déli akanye magánhangzó redukcióval.

Ezeken az elsődleges csoportokon kívül vannak alosztályok és helyi dialektusi különlegességek is. Például néhány északi területen, mint Arkhangelszk, az archaikus okanie a tsokanye-vel, míg a délnyugati határon ukrán dialektusokat használ (történelmileg lengyel hatással). Belarusz (fehér orosz) és ukrán (kis orosz) gyakran "dialektusoknak" tekintették a régebbi besorolásban, de ma már különálló nyelvek; azonban a dialektus kontinuumok azt jelentik, hogy egy

bryanszki dialektus hasonló vonásokat mutathat a szomszédos fehérorosz dialektusokkal. Oroszországban a dialektus kiegyenlítése a 20. századi oktatás és a tömegmédiá miatt történt – az erős dialektusformák főként hallhatóak a vidéki beszédben az idősebb generációk körében. A városi oroszok általában szabványosított formát beszélnek (bár vannak regionális akcentusok, például finom különbségek a moszkva és szentpétervári kiejtés között).

A dialektusi különbségek a következőképpen összefoglalhatók: Az északi dialektusokban okanye (nincs a hangsúlytalan /o/ redőzés), és a r-t [g]-ként ejtik ("kemény g"). Történelmileg Novgorod hatására álltak, és gyakran hiányoznak belőlük a déli magánhangzó átalakulásai. A déli dialektusokban akanye/yakanye (kiterjedt magánhangzó-csökkentés) van, és a r-t [h] vagy [ɣ] ("lágú g") ejtik, így kontinuumot alkotva az ukrán és fehérorosz beszéddel. Emellett olyan újításokat is mutatnak, mint a v kiejtése [w]-ként és más finom fonetikai változásokat. A központi dialektusok áthidalják ezeket a végleteket, és ebből a zónából született meg a modern standard irodalmi orosz. A központi dialektusbeszéd (különösen a moszkvai változat) megalapozta a standard orosz nyelvet, amely a 20. századra nagyrészt kiszorította a helyi dialektusokat a közéletben. Fontos, hogy még ha dialektuskülönbségek is léteznek, ritkán akadályozzák a kölcsönös megértést – minden orosz dialektus kölcsönösen érthető, sokkal kevésbé különbözik például az olasz dialektusaitól vagy az angol változataitól. Az egységességet az állami politikák erősítették: először a cári oktatási bővítés, majd túlnyomó többséggel a szovjet egységes szabvány előmozdítása.

A standard orosz nyelv fejlődése

A standard orosz – a normalizált irodalmi nyelv – kialakulása hosszú folyamat volt, amely a 18. század és a 20. század közepe között csúcsosodott ki. Számos történelmi mérföldkő és politika formálta a színvonalat:

- Korai irodalmi nyelv: Kijevi Rus-ban és a moszkvai korszakban nem létezett egyetlen "szabványos" orosz; Az írásnyelvet az egyházszláv hagyományok uralták a formális és vallási szövegek esetében. Ennek ellenére a 15–17. századra egy hibrid írásos médium alakult ki, amely ötvözte a szláv és népi elemeket (gyakran "orosz-egyház-szláv" néven). A moszkvai kancellária nyelve (деловой язык) fokozatosan beépítette a kelet-szláv formákat, különösen a jogi dokumentumokban. Mégis, egészen az 1600-as évek végéig az egyházszláv továbbra is a presztízs írásbeli norma maradt, és az orosz írók nem külön nyelvként választották meg teljesen – magának az orosz nyelvnek magas szintű regiszterének tekintették.
- Nagy Péter reformjai (1700-as évek): A 18. század fordulója fordulópontra volt. I. Péter cár (Nagy Péter) (uralkodott 1682–1725) radikális nyugati reformokat hajtott végre, amelyek kiterjedtek a nyelvre is. 1708-ban bevezette a leegyszerűsített polgári írást (гражданский шрифт) a világi nyomtatáshoz, a díszes egyházszláv (ustav) betűket szabályosabb, nyugati betűhöz közelebb álló alakokkal váltotta fel. Ez az ábécéreform csökkentette a betűk számát (néhány archaikus betűt eltávolítva), és vizuális szakadást jelentett az egyházi könyvekkel. Még mélyebben ösztönözte a népi nyelv használatát a nem vallásos szövegeknél. Híresen támogatta a "prostoi stil" ("egyszerű stílust") írásban, ami azt jelentette, hogy az archaikus és papi kifejezéseknek egyszerűbb orosz megfelelőiknek kell átadniuk helyét. A világi irodalom, a tudomány és az újságírás olyan nyelven kezdődött megfogalmazni, amely közelebb állt a művelt osztály beszélt oroszjához, nem pedig tiszta szlávokhoz. Ez sürgős igényt teremtett egy szabványosított írott nyelvre, "amely jobban hasonlít a beszélt nyelvre". Péter alatt számos műszaki kézikönyv, sőt az első újság (*Vedomosti*) is megjelent ebben a kezdő civil orosz nyelven.

A folyamat nem volt azonnal, de a nyelv szekularizációja zajlott folyamatban. Az egyházzsláv dominanciájának csökkentésével Péter teret nyitott egy modern irodalmi orosz fejlődésének.

- 18. századi kodifikáció – Lomonosov és azon túl: A 18. század első felében törekvések voltak az orosz nyelvtan és stílus kodifikálására. Mihail Lomonosov, polihisztikus tudós 1755-ben megjelent egy mérföldkőnek számító orosz nyelvtant, amely rendszerezte a nyelvet. Ebben három stílusbeli "stílust" írt le az orosz irodalmi számára. A "magas stílus" lényegében egyházzsláv volt, ünnepélyes vagy vallási kontextusban; a "középső stílus" ötvözte az orosz és szláv elemeket az általános próza, költészet és tudomány számára; és a "low style" a mindennapi vagy komikus használatra használt egyszerű népi kifejezés volt. Ez a diglossia egyértelmű elismerése volt – és egy tervrajz arra, hogy egyetlen kontinuummá egyesítsék. Lomonosov kortársa, történész Vaszilij Trediakovszkij, majd később Nikolaj Karamzin (a 19. század fordulóján) szintén hozzájárultak a nyelv modernizációjához. Karamzin néhány idegen (különösen francia) szintaktikai mintázatot támogatott az orosz egyszerűsítése érdekében, például a túlzott participumok elhagyását a véges mondatok javára, és számos neologizmust (néhány gallicizmust) vezetett be az irodalmi szótár gazdagítására. A 18. század végére egy modern irodalmi nyelv kezdett kialakulni, különösen a folyóiratokban és a költészetben.
- Nyugat-Európa hatása: A 18. század folyamán nyugat-európai nyelvekből importáltak speciális szókinccs blokkjait, hogy megfeleljenek a modern diskurzus igényeinek. Péter uralkodása a német és holland műszaki kifejezéseket részesítette előnyben, míg Nagy Katalin korszaka (az 1700-as évek vége) kulturálisan a francia nyelv felé hajlott. Divatossá vált, hogy a nemesség francia kifejezésekkel szórja az orosz nyelvet, vagy akár otthon beszél franciául. Valóban, 1800-ra "a nemesség jelentős része naponta beszélt franciául, néha németül is", ahogy a történelmi beszámolók is megjegyzik. Ez a kozmopolita hatás kibővítette az orosz nyelv kifejezőképességét, de aggodalmakat is felkeltett a tisztasággal és érthetőséggel kapcsolatban.
- Az irodalom aranykora – Puskin-szabvány (19. század eleje): A 19. század eleje, amelyet gyakran az orosz irodalom "aranykorának" neveznek, az volt az időszak, amikor a kortárs standard orosz valóban kristályosodott. Alexander Puskin (1799–1837) széles körben elismeri a népi és könyvi elemek harmonizálását, hogy rugalmas, élénk irodalmi nyelvet teremtsen. Puskin és generációja "elutasította az archaikus nyelvtant és szókinccset (a 'magas stílust'), és a korabeli beszélt nyelvet választották". A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az egyházzslávizmusokat, amelyek természetellenesnek tündek, minimalizálták, és az európai kölcsönöket megfontoltan használták, vagy orosz érmékkel helyettesítették. Puskin írásai szabadon keverték a magasabb és köznyelvi hangzásokat, mintát teremtve minden műfaj számára. Puskin halálára (1837) az irodalomban a nyelv lényegében a modern standard volt: későbbi írók, mint Gogol, Turgenev, Tolsztoj és Dosztojevszkij olyan nyelven írtak, amely néhány régi kifejezést leszámítva teljesen érthető a 21. századi oroszok számára. Valójában "még a modern olvasók is... csak enyhe nehézségeket tapasztal Puskin szövegeivel", mivel viszonylag kevés szó vált elavultnak. Ez bizonyítja, mennyire stabilizálta Puskin korszaka az orosz lexikai és nyelvtani normákat. A 19. századi klasszikusokból származó sok kifejezés közmondássá vált, és gazdagította a standard orosz idiomatikus készletet. A 19. század közepére a szótárak (például Vladimir Dal 1863–66-os szótára) és nyelvtanok dokumentálták ezt a szabványt. A Tudományos Akadémia és más szervezetek a 19. században normatív útmutatók kiadásával előmozdították a szabványosítást.
- Íráses reformok: A stílussal és nyelvtannal párhuzamosan a helyesírás is szabványossá vált. Lomonosov nyelvtana után a 18. század végén kisebb helyesírási módosításokat

tapasztaltak (például bizonyos betűk egyszerűsítése). Jelentős reform azonban történt az 1918-as bolsevik helyesírási reform (amelyet korábban cári akadémikusok terveztek, majd a szovjet kormány vezette be). Ez a reform megszüntette a négy archaikus betűt (Ѣ, ѣ, ѥ, ѧ) és a kemény jelet (Ѥ) a szóvégén, egyszerűsítve az ábécét 35-ről 33 betűre. Például az archaikus Ѣ (yat), amelyet régóta /e/-ként ejtettek, minden szóban az e-re cserélték; a мѣсто Место ("hely") lett, stb. A kemény jelet (Ѥ) már nem írták a szavak végén (pl. товарищъ → товарищ, "elvtárs"). Ezek a változások óriási hatással voltak az írástudásra – az olvasás és írás tanulása könnyebbé vált felesleges betűk nélkül. A reform szilárdan összehangolta a helyesírást a standard orosz fonológiai rendszerrel, szakítva a templomszláv régi etimológiai írásmódokkal. A 20. század közepére lényegében a modern helyesírási szabályok léptek életbe, és a későbbi változtatások minimálisak voltak (például egy 1956-os kisebb frissítés). Ez az ortografikus következetesség a Szovjetunióban tovább egységesítette az írott oroszot.

- Szovjet nyelvi politika (1917–1950-es évek): A szovjet időszak mély hatással volt a standard orosz státuszra és terjedésre. Kezdetben a bolsevikok ambivalens nyelvi politikát folytattak: az oktatásban a kisebbségi nyelveket (korenizatsiia, "indigenizáció", az 1920-as években) népszerűsítették, hogy helyi támogatást szerezzenek. Az orosz azonban hamarosan újra kiállt a lingua franca-ként. Az 1930-as évekre Sztálin rezsimje hangsúlyozta az orosz nyelvet, mint az "etnikai kommunikáció nyelvét" az Unióban, még ha jogilag csak jóval később lett az államnyelv. A kormány gondoskodott arról, hogy az orosz nyelvet minden szovjet köztársaságban második nyelvként tanítsák. A szovjet oktatási rendszer az orosz nyelvet valóban nemzeti szabdevá tette: az egyetemes oktatási és írástudási kampányok (Likbez) jelentősen növelték a folyékonyt. 1917-ben a parasztok nagy része helyi dialektusokat beszélt és írástudatlan volt; a 20. század közepére az orosz írástudás szinte univerzális volt, és a közéletben a dialektusokat nagyrészt a szabványosított nyelv váltotta fel. A "hadsereg és rádió" hatás is elterjesztette a szabványt – a Vörös Hadsereg szolgálata sok régióból vegyes toborzottokat követelt, ami megkövetelte a közös orosz nyelv használatát, és az állami rádió/propaganda egységes nyelvi modellt sugárzott. A szovjet hatóságok átfogó előíró nyelvtanokat és szótárakat is kiadtak (például Avanesov Ortoepikus szótárát, az 1930-as és 40-es évek Usakov szótárát, majd később Ozhegov szótárát) a helyes használat irányába. Bár a regionális akcentusok továbbra is fennálltak, a nyílt dialektusi változatosságot "tartományi" vagy "írástudhatatlan" minősítéssel bátorították meg.

A szovjet nyelvpolitika némileg ingadozott: az 1920-as években leegyszerűsítés és kísérletezés történt (még a nyelvtan egyszerűsítéséről vagy az írásírás latinizálásáról is beszéltek, ami orosz nyelven nem valósult meg). A sztálin-korszakra a konzervativizmus és az egységesség felé fordult. Figyelemre méltó, hogy Sztálin 1950-ben egy olyan tézist támogatott, miszerint az orosz (és más nyelvek) nem "elhalvadnak" a kommunizmus alatt, megfordítva a korábbi marxista elképzeléseket – ez az orosz nyelvet a szovjet identitás stabil alapkövé emelte. Az orosz státuszt felsőbb státuszban kapott (bár a Szovjetunióknak 1990-ig nem volt hivatalos nyelve) – gyakorlatilag minden köztársaság kétnyelvűen működött, az orosz pedig a kormányzás, katonai és tudományos diskurzus magas rangú médiumja. Ez az orosz kiváltság a század közepéig is folytatódott, így az 1970-es évekre a világ egyik legbeszédesebb nyelvévé vált.

- Lexikai modernizáció és zsargon: A szovjet korszak új szókinccset is bevezetett, amelyek a szocialista valóságokat tükrözik. Olyan szavak, mint a kolkhoz (колхоз, kolhozis), komsomol (комсомол, Kommunista ifjúsági liga tagja), a szputnik (спутник, "műholda") – amely híresen bekerült angolul), valamint sok politikai kifejezés

(правдору́б, партко́м stb.) vagy neologizmus, vagy újrahasznosított régi szavak voltak. Törekedtek arra, hogy orosz műszaki kifejezéseket hozzanak létre a külföldi kifejezések helyett – bár számos nemzetközi szót (трактор "traktor", комбайн "kombáj" [kombájt], атом "atom") is átvették, gyakran más nyelveken keresztül. A szovjet nyelvi előírások néha rossz szemmel nézték az angolból való túlzott kölcsönzést, inkább orosz gyökök megfelelőit részesítette előnyben (például летчик "pilóta" pilóta helyett, самолет vs repülőgép). Ennek ellenére a 20. század közepére az angol és más nyelvek egyre több szót adtak hozzá, különösen a második világháború után (pl. джинсы farmer, клуб club (diszko jelentésében), bár az anglikizmusok nagyszabású beáramlása később felgyorsult.

Összefoglalva, a 20. század közepére a standard orosz nyelv szilárdan megalapozódott, és egyre inkább terjedt a társadalomban. Az ószláv és kelet-szláv keverékéből modern szabványsá fejlődött, amely nagyrészt a moszkvai dialektuson alapult, de gazdagította az egyházszláv szókincs és a nyugati kölcsönző. Kódolt nyelvtana volt (köszönhetően a Lomonosovtól a Szovjet Tudományos Akadémiáig) és rögzített helyesírása (1918 után). A társadalmi-politikai átalakulások – Péter nyugatosodása, a 19. századi irodalmi finomítás és a szovjet oktatáspolitikai – mind hozzájárultak egy egységes nemzeti nyelv kialakításához különböző dialektusokból és történelmi rétegekből bővülve. A kortárs standard orosz, ahogy azt 1950 körül használták, tehát tudatos fejlődés és természetes fejlődés terméke volt, továbbviszve az ókelet-szláv örökségét, miközben alkalmazkodott a modern ipari társadalom igényeihez.

Ókelet-szláv és egyházszláv: folytonosság és átmenet

Az orosz gyökerei az ókelet-szláv (OES) nyelvben találhatóak, amely a kijevi orosz (kb. 10–13. század) nyelve, amelyet az oroszok, ukránok és fehéroroszok ősei is megosztottak. Amikor Rus' áttért az ortodox kereszténységre (988), az ótemplomi szláv – egy délszláv liturgikus nyelv, amelyet Szent Cirill és Mefodiusz kodifikált – bevezették a szentírás és kultúra írásnyelveként. Így a kelet-szláv társadalom kezdetektől fogva diglossikus volt: a népi nyelvet (ókelet-szláv, néha "óorosznak" nevezték) használták a mindennapi életben, míg az egyházszláv volt a rangos írásos nyelv vallási és formális célokra. A legkorábbi szövegekben (11–12. század), például az imákban vagy krónikákban, keveredést látunk: elsősorban egyházszláv formák, időnként kelet-szlávizmussal, amelyek besurpannak. Idővel ez az interakció orosz változatot hozott létre az egyházszláv nyelvből (némi helyi fonológiával és szókinccsel), és fokozatosan befolyásolta az orosz beszélt nyelvet is kölcsönszavak, sőt nyelvtani minták behozatalával.

Az ókeleti szláv maga is belsőleg fejlődött. A kijevi Rusz szétesése után a regionális dialektusok egyre hangsúlyosabbak lettek. A 14. századra már egy kialakuló nagy orosz (moszkvai) dialektusról lehet beszélni, amely elkülönült a délnyugati ruténi dialektusoktól (amelyek az ukrán és fehérorosz nyelvhez vezettek). A mongol uralom (13–15. század) elszigetelte az északi kelet-szlávokat, lehetővé téve a moszkvai központú dialektust önállóan fejlődött (tatár hatásokkal, ahogy említettük). Eközben Moszkva írott nyelve erősen szláv jellegű maradt (mivel az egyházi emberek gyakorlatilag az egyetlen írástudó osztály voltak). Az egyházszláv orosz nyelvre gyakorolt hatását nem lehet túlbecsülni – hatalmas skálán absztrakt szókinccset biztosított, modellt adott a stílus kifejezéshez, és még bizonyos tanult szavak kiejtését is befolyásolta. Például az OES anyanyelvi szavak, mint a зорья, amely "hajnalot" jelent, együtt léteztek a szláv zárja (заря) szavakkal – finom különbségek a magánhangzósorban, amelyek elárulták eredetüket. A lakosság valószínűleg egyszerűbb oroszul beszélt, de a

hivatalosság és az irodalom (szentek élete, krónikák) egy déli örökölt szláv koine nyelven íródott.

A 17. század végére egyre inkább oroszosították az írást. Olyan dokumentumok, mint a nyírkéreg betűk (mindennapi jegyzetek, amelyeket Novgorod talajában őrznek meg, a sima népi írást már a 11–15. században mutatja, betekintést nyújtva abba, hogyan beszéltek az óoroszt, megkülönböztetve a könyves szlávtól. Ezek arra utalnak, hogy a köznép egyszerűbb, fonetikus oroszul írt, bonyolult szláv befejezéseket hagyva. A moszkvai állam a 16–17. században néhány kétnyelvű szöveget adott létre (gyakorlatilag) – például az Ostromir evangélium (1056) nagyrészt egyházszláv nyelvű, de a jegyzetek és kolofonok kelet-szláv népi formákat mutatnak. Ez alátámasztja, hogy a két történet bizonyos mértékig kölcsönösen érthető volt, de stílusban elismert volt őket (a népi nyelv "alacsony" volt, és nem használták ünnepélyes írásban).

A modern orosz nyelvre való átmenet a két ágfolyam fokozatos egyesüléseként értelmezhető: a gazdag egyházszláv irodalmi hagyomány és az élő kelet-szláv nyelv. A 18. században, ahogy leírták, ezt az egyesülést tudatosan a tudósok irányították. Körülbelül 1750-re a művelt oroszok meg tudták különböztetni a "Slavenorossiiskii" (szlav-orosz) szövegeket a tiszta szlávtól, és 1800-ra az egységes "orosz" irodalmi nyelv gyakorlatilag felváltotta az egyházszlávokat, kivéve az egyházi rituálékat. Maga az egyházszláv egyházi nyelv megfagyott egyházi nyelvként (és ma is használják az orosz ortodox egyházban istentiszteletekre), de aktív fejlődése megszűnt. A nyugat-európai latinhoz hasonlított – tisztelték, az egyházban használták, de nem fejlődött úgy, mint a nemzeti nyelv. Az orosz nyelv elsajátította, amire szüksége volt a szlávból, és folytatta.

Néhány konkrét átmenet tükröződése: A nyelvtani hatás magában foglalta a részvételi szerkezetek és bizonyos szavak átvételét az OCS-ből, ahogy azt az 1911-es Britannica is megjegyezte: *"még néhány nyelvtani befejezés is (pl. jelen aktív idejű idejű idejű idejű szó szerinti szó alatt; bizonyos melléknévformák) szláv"*, mégis az emberek nem voltak tudatában vele. Egészen a 18. század elejéig még a nyelvtanok sem választották el teljesen az "orosz" és a "szláv" kifejezést – Lomonosov három stílus fogalma (1755) volt az egyik első egyértelmű megkülönböztetés. Ezután az út megállt a Russian számára. A 18–19. században a "kelet-szláv változaton alapuló egységes szabvány áttörése" jelentette a kortárs standard orosz nyelv kezdetét.

Összefoglalva, az ókelet-szláv összetett és egyházszláv kölcsönhatáson keresztül átalakult a modern oroszba. A régi népnyelv adta a modern nyelv nyelvtani gerincét és alapvető szókinccsét (mindennapi fogalmak szavak, főként a nyelvtanhoz hasonló kikötések), míg az egyházszláv az orosz nyelvet magasabb regiszterrel és nemzetközi fogalmakkal (spirituális, absztrakt, tudományos kifejezésekkel) gazdagította. Társadalmi-politikai változások – Konstantinápoly bukása, Moszkva felemelkedése "Harmadik Rómaként", a nyomda (amely egységes szláv szövegeket terjesztett), Péter reformjai és a szekuláris szellemi mozgalom – mind hajtották a fejlődést. A 20. század közepére az orosz szilárdan Oroszország/Szovjetunió nemzeti nyelve lett, míg az egyházszláv liturgikus szerepre redukálódott. De az egyházszláv örökség stílusban és szókinccsben továbbra is látható, és az ókelet-szláv mag teszi az orosz szerkezetileg szláv nyelvvé, amely szorosan hasonlít testvéreihez (ukrán, lengyel stb.). Az ókelet-szláv folytonossága olyan volt, hogy a nyelvészek gyakran az orosz nyelvet körülbelül 1000 éves múlttal rendelkeznek, bár az első felét a diglossia uralja, a második pedig egységesebb szabvány uralja.

Szociopolitikai hatások a nyelvfejlődésre

Minden szinten Oroszországban a nyelvi változás összefonódott politikai és társadalmi változásokkal. Az államhatalom, az oktatáspolitikai és a kulturális ideológia mind nyomot hagytak az orosz nyelv pályáján:

- Moszkvai központosítás (16–17. század): Az orosz földek Moszkva alatt való összegyűjtése (III. Iván, IV. Iván) segítette a dialektusok keverésében, és közös közigazgatási nyelv szükségességét teremtette. Moszkva politikai befolyása miatt helyi beszédjegye (mint például akanje) presztízst terjesztett. Az állam és az Egyház vallási szövegek fordításait is készítette kissé oroszított egyházszláv nyelvre (hogy jobban elérjék a hívőket), ami burkoltan közelebb hozta az irodalmi nyelvet a népi nyelvhez. Azonban a cárság hivatalos politikája továbbra is az egyházszláv nyelvet részesítette előnyben olyan dolgokban, mint a Szentírás és a krónikák, így az írott norma konzervatív maradt. Az óhívók (17. század) szakadásai a liturgikus nyelvezet miatt szintén hangsúlyozták, hogy a nyelv politikai kérdés volt – Nikon pátriárka 1650-es évekbeli reformja sok egyházszláv szokást "javított" a görög eredetiekhez, ami szakadást okozott; az óhitűek ragaszkodtak az ószláv formákhoz, amelyek közül néhány valóban megőrizte az ősi orosz kiejtését. Ez az eset megmutatja, hogyan fonódott össze a nyelv és a vallási politika, bár korlátozott hatással volt az orosz beszédre.
- Birodalmi nyugatosodás: Az Orosz Birodalom (1721–1917) tudatos modernizációs erőfeszítések révén mélyen befolyásolta a nyelvet. Nagy Péter nemcsak átalakította az írást és ösztönözte a egyszerű orosz nyelvet, hanem világi iskolákat is alapított (Haditengerészeti Akadémia, mérnöki iskolák), ahol az orosz nyelv volt (sok fordított tankönyv volt). Európai szakértőket hívott meg, hallgatólagosan növelve a hitelfelvételeket. Későbbi cárok folytatták az oktatás támogatását: a Moszkvai Egyetem (1755) és a Szentpétervári Akadémia továbbfejlesztette a nyelvi kutatást és a normák kialakítását. II. Katalin alatt megalakult az első orosz Akadémia (1783), amelynek egyik feladata az orosz nyelv szótárának (az 1789–1794-es Akadémia Szótár) összeállítása volt, amely tükrözte a szókinés és helyesírás szabványosításának vágyát. Így a császári patronázs aktívan formálta a standard orosz nyelvet. Az írástudás azonban a 19. századig főként a nemességre és a papságra korlátozódott. II. Sándor nagy reformjai (1860-as évek) – beleértve a zemstvo (helyi) iskolák bővítését – elkezdtek eljuttatni az orosz alapvető írástudást a tömegekhez (a dialektusokat beszélő parasztokhoz). Mégis, a 20. század előestéjén a lakosság többsége nem volt teljesen írástudott a standard orosz nyelven, ami azt jelentette, hogy a beszélt nyelv sok helyi változatot megőrizett.
- Nacionalista és ideológiai áramlatok: A 19. században a szlávfilok és a nyugati irányzatok közötti viták nyelvi dimenziókkal bírtak. Olyan szlávlovlók, mint Shishkov admirális, elítélték a külföldi szavak túlhasználatát, és megpróbálták újraéleszteni az ószláv érméket; A nyugatiak, mint Karamzin, nyitottak voltak a kölcsönzésre és egyszerűsítésre. Végül a középút (Puskin szintézise) győzedelmeskedett. Az orosz nemzeti tudatosság növekedése (különösen Napóleon elleni 1812-es győzelem után) az orosz nyelvet a nemzeti identitás magjává emelte, szembenézve a franciával vagy a latinnal. A 19. század végére az irodalmi művek és az egységes irodalmi nyelv büszkeségük tárgyává vált. A kormány oroszítási politikát is folytatott a határ menti régiókban (például orosz nyelv betartatását a lengyel és balti iskolákban felkelések után). Bár ezek politikai lépések voltak, hozzájárultak a standard orosz nyelv elterjedéséhez az etnikai oroszokon túl.
- Szovjet kori politikák: A kommunista rezsim kezdetben kísérletezett a nyelvezettel. Az 1920-as években felmerült egy terv az orosz ábécé latinizálására (ahogy néhány török nyelvénél is tették), de elvették – a cirill, az örökségével, megmaradt, talán az orosz jellegzetes elismerés miatt. Az 1918-as helyesírási reformot valójában cári nyelvészek

készítették, de a bolsevikok hajtották végre, ami pragmatikus megközelítést jelez az írástudás javítására és a "polgári" múlt szakítására. A korai szovjetek a hivatalos szövegek nyelvtani egyes aspektusait "proletárabbá" egyszerűsítették (például a propaganda plakátokon egyszerűbb szintaxisra helyezték előnyt). Az 1930-as években megfordult a hagyományosabb nézet: Sztálin 1934-ben kijelentette, hogy "a nyelv a népé", és hogy a nyelvi változtatást nem szabad túl gyorsan erőltetni. A szovjet nyelvészet (például Marr külön elméletei) egy politizált terület volt; Sztálin maga írt a nyelvészetről (1950-ben), elutasítva Marrt, és hangsúlyozva, hogy a nyelv nem osztálykonstrukció, hanem nemzeti örökség. Ez stabilizálta az orosz nyelvet – biztosította, hogy Puskin korának standardja lényegében érintetlen maradt, ahelyett, hogy valami forradalmi új proletár dialektust teremtett volna. Közben a szovjet állam az orosz nyelvet az egység eszközévé tette: bár a nyelvek formálisan egyenlő státuszú voltak, az orosz nyelv szükséges volt minden szovjet állampolgárnak, aki előrelépni akart a Vörös Hadseregben, a Kommunista Pártban vagy felsőoktatásban. Az 1940-es évek végén és az 1950-es években (a hidegháborús korszak) még némi purizmus is megjelent: egy kampány a "kozmpolitizmus" ellen vezetett, és javaslatokat terjesztettek az anyanyelvi szavak használatára idegenek helyett (például az *ноpmцyап* (francia "porte-cigarette") helyett *нанупочууа*, egy orosz eredetű szó volt, bár ezek a helyettesítők gyakran nem maradtak meg). Azonban a műszaki és tudományos fejlődés folyamatos nemzetközi kifejezések alkalmazását jelentette. A Szovjetunió orosz nyelvet is terjesztett tömegmédián keresztül – olyan újságok, mint a *Pravda*, a szabványosított szovjet orosz mintái voltak, és a rádió/TV homogén kiejtést hozta millióknak.

- Oktatás és szabványosítás: Talán a legnagyobb társadalmi-politikai tényező az egyetemes oktatás volt. A 20. század közepére a Szovjetunió szinte egyetemes általános és középfokú oktatást ért el a legtöbb területen, orosz vagy általános nyelvi tantárgy, vagy kötelező tantárgy. Ez jelentősen csökkentette a dialektusbeli különbségeket, és egy olyan generációt nevelt, amely a normatív nyelvet beszélte. A migráció (pl. a második világháború alatti evakuálás, munkaerő-költözés) tovább keverte a népeiségeket, keverve a dialektusokat. A "szovjet személy" képe magában foglalta a jó orosz beszédet. Az állam még írástudási kampányokat is adott díjakat. Másrészt a kisebbségi nyelveket gyakran háttérbe szorították, különösen az 1930-as évektől, ami azt jelentette, hogy az orosz dominanciája lett a Szovjetunió városaiban. Ez a magas státusz csak a szovjet korszak végén formalizálódott, amikor 1990-ben az orosz nyelvet hivatalossá nyilvánították az Unió hivatalos nyelvévé – de addigra már régóta így működött.

Összefoglalva, a politikai tekintély és a kulturális mozgalmak közvetlenül formálták az orosz nyelvet: a cári birodalom megnyitotta az utat az európaisított mércének; a szovjet rezsím ezt a standardot széles körben bevezette, és politikával és oktatással szilárdította meg. Minden korszak lexikai nyomokat hagyott (a cárok az oroszoknak adták az irodalom és a jog nyelvét, a szovjetek az ipar és az ideológia nyelvét). Ami azonban figyelemre méltó, az a folytonosság: a forradalmak és reformok ellenére az orosz erős ellenálló képességgel rendelkezett – ahelyett, hogy szétesett volna (mint például a latin dialektusokká), hanem egységes nemzeti nyelvvé alakult ki. A 20. század közepén az orosz nyelv tehát évszázadok nyelvi fejlődésének terméke, amelyet kulcsfontosságú pontokon társadalmi-politikai áramlatok irányítottak, a középkori szerzetesek szent szövegeitől a kommunista kommisszárok rendeleteiig, mindez egy modern nyelvet alkotva, amely minden szóban és nyelvtani befejezésben hordozza a történelmet.

Kérjük, részletesen írja le a modern orosz nyelv írásformájának fejlődésének folyamatát a 20. század közepéig.

A modern orosz nyelv írásformájának fejlődési folyamata

Mit jelent a "modern orosz írásbeli formája"

Amikor az orosz történészek a "modern írásos/irodalmi nyelv kialakulásáról" beszélnek, általában egy olyan dolog halmazára gondolnak, amelyek együtt fejlődnek:

1. Grafika: az ábécé és betűformák (cirill alakzatok; "könyv kezek," kurzív kézek; későbbi betűtípusok nyomtatásában).
2. Írásmód: helyesírási szabályok és azok mögött álló elvek (fonemikus vs etimológiai/történelmi vs morfológiai helyesírás).
3. Írásjelek és elrendezés: jelölések, mondatfelosztás, idézőelemek, nagybetűk, bekezdésírás, kötőjel/szótörés.
4. Írott regiszterek és műfajok: egyházi könyvek, kancellári/üzleti írás, tudományos próza, újságírás, szépművek, iskolai tankönyvek.
5. Kódolás: nyelvtanok, szótárak, stíluskézikönyvek, hivatalos rendeletek – azaz ki dönti el, mi a "helyes".
6. Társadalmi infrastruktúra: nyomtatás, oktatás, bürokrácia és a normákat terjesztő és betartató szerkesztőségi rendszer.

A modern orosz írás két hosszú feszültség eredménye:

- Hagyomány vs hozzáférhetőség (szent/tanult folytonosság vs tömeges írástudás és adminisztratív hatékonyság).
- "Könyves" szupraregionális norma vs beszélt sokszínűség (dialektusok és köznyelvi használat mindig léteznek, de az írásos szabvány igyekszik egységes maradni).

Egy rövid idővonal fordulópontokról

- 11. század: a legkorábbi dátumú kelet-szláv könyvkéziratok; Az egyházi szláv alapú könyvnorma uralkodik.
- 11–15. század: a mindennapi írás nyírkéreg betűkkel jelenik meg; a nem-könyvírási gyakorlatok láthatók.
- 16. század közepé: Moszkva állami nyomtatás kezdődik; A nyomtatás stabilizálja a "könyv" normát.
- 1650-es évek: Jelentős "egyházi könyvek javítása" (szabványosítási nyomás az egyházi nyilvántartásban).

- 1708–1710: polgári írás/betűtípus (Гражданский шрифт) elválasztja a világi nyomtatást az egyházi tipográfiától; Nyugati-stílusú írásjelek/számok/sapkák egyre nagyobb teret nyernek.
- 1755: a nyelvtani kódolás és a stilisztikai elmélet (három "stílus") ösztönzik az egységes világi irodalmi normát.
- 1783–1794: nyelvi intézmények (Orosz Akadémia) és jelentős szótárprojektek; A ë betűt javasolják.
- 1880-as évek: Az iskolai és-kiadói helyesírás egy konzervatív, történelmileg erős helyesírási norma köré konszolidál.
- 1917–1918: az államilag előírt helyesírási reform eltávolítja a felesleges betűket és több egyházszláv helyesírást.
- 1929–1930: komoly (de elutasított) latinizációs projekteket dolgoznak ki az orosz íráshoz.
- 1935–1949: Tekintélyes szovjet magyarázó szótárak segítenek a modern használat szabványosításában.
- 1956: Elfogadják egy egységes, jogilag tekintélyes helyesírási + írásjel-kódot (amely ma is alapítja).

Középkori alapok: könyves cirill és az egyházszláv norma

A legkorábbi írt "orosz" még nem modern orosz

A kelet-szláv írás első évszázadait egy ortodox kereszténységhez kötődő könyvalap uralja. Az írásrendszer cirill, a "magas" írásnyelv pedig az egyházszláv (keletszláv rekvenziában), nem a mindennapi beszéd közvetlen átiratja.

Fontos mérföldkő az Ostromir evangéliumok (1056–1057), amelyeket gyakran a legrégebbi, dátumozott keletszláv könyvkéziratként említnek; ez a korai cirill írást és annak konzervatív helyesírási kultúráját példázza.

Írás mint kultúra: ustav és "szent betűforma"

A korai cirill betűs könyvírás ("ustav") szándékosan stabil és formális. A betűtörténeti kutatások megjegyzik, hogy nagyjából a 9–14. században a cirill írásmód egyetlen formális módon alapul (nincs "dőlt betű", nincs valódi minuszkulis/majuscule kontraszt), és mivel a könyvek szent tárgyak, a betűformák erősen védettek.

Ez fontos a későbbi modern orosz nyelv számára, mert hosszú távú elvárást teremt, hogy:

- A helyesírás hagyományos és tanult, nem egyszerűen "írd, amit mondasz", és
- Az írott nyelv egy régiófeletti presztízskód.

Helyesírás az "orthográfia" előtt: betűk, diakritikus betűk, rövidítések

A középkori könyvírás felhasználási területei:

- egy nagy levéltár (beleértve a görög örökölt karaktereket és az ótemplomi szláv betűket),
- rövidítések és diakritikusok, és

- egy számrendszer, amely betűkre (szláv "tsifir") épül, nem arab számjegyekre.

Ezek a jellemzők megmaradtak a nyomtatásban is, és később egyszerűsített célpontokká váltak, különösen a korai újkori reformok idején.

Az írás fejlődése és a kurzív megjelenése

Ustavtól poluustavig: gyorsabb másolás, több változatosság

A 15. századra a cirill írás a poluustav ("félig unciális") irányába tér át, amely gyorsabb, nagyobb betűváltozatosságot tesz lehetővé, miközben továbbra is "könyvkéz" marad. A betűtörténészek megjegyzik, hogy a poluustav idővel váltja fel az ustavot mint a domináns könyvstílust, és ez válik a korai oroszországi nyomtatás vizuális modelljévé.

Skoropis: mindennapi és a kancelláriumi írás külön irányzatként

A könyvkézzel együtt a skoropis ("gyors kéz", kurív) pragmatikus írásmódként fejlődik az adminisztrációhoz és a mindennapi szükségletekhez. A sebesség, a ligatúrák és a rendkívül változó alakzatok jellemzik; Fontos az, hogy ez a szakirány közelebb áll a modern kézíráshoz, mint a formális könyvesekhez. A típusztörténészek kifejezetten kiemelik a skoropit az ágának, amely "természetesen" fejlődik ki gyakorlati kézi, és megjegyzik a korrelációkat a modern dőál/kurzív formákkal.

Írásforma tanulsága:

- Az orosz írás bimodálissá válik: formális könyvírás vs gyors bürokratikus/magánírás.
- A későbbi szabványos nyomtatott orosz betűformáit a reformált tipográfiából merítik – de a kézírás hagyományokat továbbra is a korábbi szakírózó szokások befolyásolják.

Nyírkéreg betűk és népi írás

A nyírkéreg betűk (különösen Velikij Novgorodban) azt mutatják, hogy a középkori írástudás nem korlátozódott a kolostorokra és az elit könyvkultúrára. Ezeknek a dokumentumoknak a kutatásai hangsúlyozzák, hogy megőrzik a mindennapi írásbeli kommunikáció bizonyítékait, és kimutatják, hogy a középkori írás sokkal "beszéltebb" regiszteret is tükrözhet, mint az egyházi könyvek.

Miért fontos ez a modern orosz írásban:

- Ez egy régóta fennálló elkülönülést mutat a presztízskönyvi normák és a gyakorlati írásbeli használat között, amelyet később (részben) "megoldott" a világi standard és a tömeges oktatás megjelenése.

Nyomtatás és a normák első stabilizálása

Moszkva állami nyomtatása és a "nyomtatási norma"

Döntő változás a kézirattól az állami ellenőrzésű moszkvai nyomdaüzemre való áttérés. A Moszkvai Nyomdaudvar (amelyet a 16. század közepén alapítottak Ivan Resztett idején) általában az első jelentős állami kiadónak emlegetik; Fontos szempont, hogy a nyomtatás elősegíti az egységességet (következetes helyesírás, következetes betűforma, ismétlődő elrendezés).

Híres mérföldkő az 1564-ben nyomtatott apostol, amely Ivan Fjodorovhoz és Pjotr Mstislavetshez kapcsolódik; A nyomtatott kultúra kutatása példaként használja a poluustav-alapú nyomtatott tipográfia példáját a pétr-i reformok előtt.

Miért fontos a nyomtatott írás az helyesírásban

Egy kézirattól a "variáció" normális; Nyomtatott világban:

- a betűírás a rögzített helyesírás felé hajlik,
- a lektorálás és a szerkesztői ellenőrzés intézményessé válik,
- A plusz betűk és a redundáns karakterek költsége láthatóvá válik (fém betű, szedési munka, oldalszám).

Ez a költséglogika később a 1917–1918-as reform egyik fő érvévé válik.

Tizenhetedik század: könyvek javítása és nyilvántartás szétválasztása

A 17. század fokozza a szakadékot a következők között:

- egyházi írásos nyelv (egyházsláv hagyomány, konzervatív helyesírás és tipográfia), és
- Új szekuláris/adminisztratív gyakorlatok.

Egy jelentős epizód az egyházkönyvek szabványosítása, amely Nikon pátriárkához kapcsolódott az 1650-es években, és amelynek célja a szolgálati könyvek javítása és igazítása. Még ha nem is mélyen belemennénk a vallástörténetbe, a nyelvi hatás az, hogy a "helyesség" egyre inkább az tekintélyképes kiadásokhoz és intézményekhez köthető, megerősítve azt az elképzelést, hogy az írásnak normatív központja van.

Petrus-reformok: polgári betű, új tipográfia és világi műfajok

A világi nyomtatott orosz feltalálása

Az 1708–1710-es tipográfiai reform Nagy Péter vezetésével az orosz írástörténet egyik legvilágosabb "előtte/utána" pillanata.

A típuskutatás leírja, hogyan:

- Az ókori poluustav típust főként vallási irodalom számára tartják fenn,
- egy új, nyugati-hatású stílus – a Civil Type (гражданский шрифт)—került bevezetésre a világi kiadványokban,
- A reform nemcsak esztétikát, hanem gyakorlati tipográfiát is célozza meg.

Mi változik valójában az írásbeli gyakorlatban

A Petrus tipográfiai reformról szóló források között az írásrendszer hatásai a következők:

1) Az ábécé készlet csökkentése (első jelentős egyszerűsítés). A polgári betűk csökkentik a cirill betűk számát, és több görög eredetű betűt és ligatúrát hagynak el; Emellett bevezeti vagy szabályozza a Θ betűket és a modern π formákat a régebbi változatok helyett.

2) Európai írásjelek és arab számok. A reform elhagyja sok diakritikus és rövidítési jelet, és a betűszámokat arab számokra cseréli; az európai tipográfiai stílusban a középlelek a világi nyomtatásban szabványossá váltak.

3) A nagybetűs írás rendszerszerűvé válik. A polgári típus könyvek európai módon alkalmazzák a mondatokat és a nagybetűket a tulajdonnevekhez és "fontos fogalmakhoz".

4) A elrendezési normák: kötőjel és szófelosztás. A nyugati elrendezési logikánál a sortörésnél a kötőjelezés-normálissá válik, és a nyomtatott könyvek szerkezetileg európai könyvekre hasonlítanak (bekezdések, sortörések stb.).

Egy új írási műfaj: újságorosz

A Vedomosti első számát (1703) gyakran az új, szekuláris, információs orosz írás szimbólumaként kezelik, amely az állami modernizációhoz és nyomtatáshoz kötődik.

Írásforma tanulsága:

- A pétr-i reformok után az orosz nyelv gyakorlatilag két nyomtatott hagyományt kap: egyházi tipográfia (régiformák) és világi tipográfia (civil betű).
- A nyomtatott cirill "modern megjelenése" ebből a pillanatból ered.

A tizennyolcadik századi kódolás: nyelvtan, lexikográfia és a \ddot{E} betű

Nyelvtan mint az írásbeli szabványosítás motorja

A 18. század közepén a kodifikációs törekvések taníthatóvá tették a világi írott normát. Mihail Lomonosov 1755-ös nyelvtani és stilisztikai programja ("három stílus") klasszikus fordulópont: keretet ad arra, hogyan lehet keverni (vagy különválasztani) az egyházszláv és népi elemeket műfajtól és retorikai céltól függően.

Ez fontos az írási forma szempontjából, mert az:

- legitimálja az egységes világi irodalmi nyelvet, amely szabályozott regiszterekkel rendelkezik,
- ösztönzi a következetes nyelvtani képviselést a nyomtatott és oktatási területeken.

Az orosz akadémia és a "szótárállam"

1783-ban II. Katalin megalapította az orosz akadémiát Szentpéterváron, amelynek központi alakja Jekaterina Dashkova volt; az Akadémia célja az orosz nyelv és irodalom szabályozása és népszerűsítése, és intézményesen kapcsolódik a szótári munkához.

A *ë* betű: egy apró grafikai változás hosszú következményekkel

Dashkovának széles körben elismerik a *ë* javaslatát 1783-ban, amely a /jo/ digráfja "io" stílusú írását váltotta fel.

A hosszú távú jelentőség finom, de fontos:

- A *ë* tisztán grafikus megoldás egy fonológiai/lexikai problémára (az *e* és *ë* megkülönböztetése egyértelművé teheti a jelentést és kiejtést),
- de a nyomtatásban nagyon sokáig következetlen maradt, ezért az orosz írásbeli szabvány szokatlan tulajdonságot fejleszt: egy betűt, amely létezik, de gyakran kihagyják (sok esetben még mindig igaz).

Szótárprojektek és lexikai normalizáció

Az Akadémia késő 18. századi szótári munkája (1789–1794) közvetlenül kapcsolódik az írásbeli formához, mert a szótárak nemcsak "gyűjtenekeket" – hanem szabványosítják:

- mely helyesírások elfogadhatók,
- amelyek jelentései "irodalmi" kategóriáknak,
- milyen stílusbeli címkéket használnak?

Az "Orosz Akadémia Szótára" tudományos munkája hangsúlyozza, hogy az egy új nemzeti írott norma kialakulásának időszakában alakul ki, és hozzájárul az ortografikus elvárások formálásához.

Írásjelek: a ritka jelektől egy rendszerig

A középkori szláv kéziratokban a középlelek korlátozottak és nem szabványosítottak; Az olvasás lassú, és viszonylag egyszerű jelek irányítják. Az orosz írásjelek történetét vizsgáló kutatások azt állítják, hogy a modern írásjelrendszer nagyrészt a 18. századra alakul ki, miközben az irodalmi szövegek kultúra és az új nyomtatott műfajok megjelenésével járnak.

A 18. század végére olyan írók, mint Nikolaj Karamzin, szélesebb körű használatra (és népszerűsítésre) társultak az olyan jelek, mint a kereszt, idézőjelek és a három szócpont az irodalmi prózában – ez az orosz írásstílus és narratív ritmus "európaisodásának" része.

A 19. század: helyesírási konzervativizmus és Grot normája

A 19. századi orosz helyesírás paradoxona

A 19. századra az orosz irodalom stabil, rangos írásos formát ér el (gondoljunk csak az Alekszandr Puskin és utódai szintaktikai és stilisztikai normákra), de a helyesírás továbbra is konzervatív marad.

A reform előtti helyesírás megőrzi azokat a betűket és helyesírásokat, amelyek már nem jelentenek különálló hangokat az orosz beszédben (pl. *ѣ* vs *е*; *І* vs *и*; *ѳ* vs *ф*; *ѵ* ritka kölcsönzésekben; *ѵ* és a végső kemény jel *ѵ*). Az eredmény egy olyan rendszer, amely:

- részben történelmi/etimológiai,
- részben morfológiai,
- és részben "memorizálni, melyik szó melyik betűt veszi."

Ez az ellenállás az egyik fő érvvé válik a reform mellett.

Grot: kodifikáció az oktatáson és a kiadáson keresztül

A Jakov Grot helyesírása a késő Birodalom gyakorlati szabványává válik a késő Birodalom Oroszországában. Az orosz helyesírás történetének kutatásai Grot szabályait/tankönyvhagyományát a modern norma megalkotásának kulcsfontosságú szakaszának tekintik – mert azt széles körben tanítják, újryomtatják és szerkesztői módon használják.

Tehát már az 1917–1918-as reform előtt Oroszországnak már rendelkezett:

- egy kvázihivatalos helyesírási rendszer (Grotstyle),
- intézményi végrehajtás iskolákon, kiadókon és állami nyomtatáson keresztül.

1917–1918 helyesírási reform: mi változott az írásban

Az orosz helyesírási reformot gyakran félreértelmezik, hogy "a bolsevikok eltávolítottak néhány betűt." Valójában ez egy gondosan meghatározott változtatásokból álló rendszer, amelynek két fő célja:

1. eltávolítani azokat a szimbólumokat, amelyek már nem végeznek hasznos fonológiai munkát, és
2. távolítsa el néhány egyházzsláv helyesírási konvenciót, amelyek nem álltak összhangban az orosz használattal.

A reform részletes oktatási története megjegyzi, hogy a változásokat a Népi Oktatási Biztosság rendelete (1917. december 23.) vezette be, és a Népbiztosok Tanácsának rendeletével léptek hatályba (1918. október 10.).

A magbetű változásai

A betűk eltávolítása, mert már nem megkülönböztették a hangokat (vagy oroszul már nem voltak feleslegesek):

- Ъ/Ѣ → E/e (hangos összeolvadás már rég befejeződött; a régi betű kötelező volt a betanulásra).
- I/i → И/и (görög alapú megkülönböztetés produktív orosz fonemikus kontraszt nélkül; korábban a magánhangzók/й előtt is használták, néha homográfok megkülönböztetésére).
- Θ/θ → Ф/ф (görög theta a kölcsönzésben; oroszul /f/ ejtése).
- A V/v → И vagy Б, attól függően, hogy a görög kölcsönzékben magánhangzót vagy mássalhangzót jelent-e.

A végső Ѡ ("néma kemény jel") eltávolítása

- А ъ szó-vége egykor egy rövidített magánhangzót jelentett, de a modern oroszban ez pusztán történelmi jelző volt sok szó végén. A reform eltávolítja a szó végén (miközben a ъ megmarad azokban a néhány kontextusban, ahol /j/ jelet jelez a nyelvű magánhangzók előtt, például съесть).

Morfológiai és "egyházszláv" helyesírási módosítások

A reform több közös befejezést és formát is megváltoztat, amelyek az egyházszláv hagyományt tükrözik, nem pedig az élő orosz hagyományt:

- Melléknév/névmás genitív hím/semre egyes számban: -ого/-яго → -ого/-его (elismerve az orosz régóta fennálló fejleményeket).
- Nominatív többes melléknév véget: -ья/-ия → -ые/-ие.
- Névmások írásmódja a beszélt oroszhoz igazodik: például онѣ → они, ея → ее/еѐ.
- Néhány előtag írásmódja fonológiailag átlátszóbbá válik a hangtalan mássalhangzók előtt (például без → бѣс ebben a környezetben), bár a reform nem alakítja át teljesen az orosz helyesírást tisztán fonetikus rendszerré.

Mit *nem* tett

A lényeg, hogy a reform nem hagyta fel az orosz helyesírás morfológiai gerincét (az az elképzelést, hogy a morfémák következetesen írják meg a kiejtési váltakozások ellenére). Ez az elv továbbra is központi szerepet játszik a modern helyesírásban.

Gyakorlati nyomati hatások

A reformnak nagyon konkrét tipográfiai "gazdasági" hatása is van: a felesleges táblák eltávolítása megtakarítja a betűfémeket és csökkenti a nyomtatási hosszat – ez az egyik érv, amit a reformerek a tömegírás és tömegnyomtatás kontextusában hoztak fel.

1920-as évek – 1950-es évek: Szovjet szabványosítás és versengő impulzációk

A tömeges írástudás az írásmódot infrastruktúrává változtatja

A Szovjetunióban a helyesírás és írásjelek már nem elit kulturális szokások; A következőké:

- iskolai tanterv,
- bürokratikus követelmény, és
- szerkesztői gyártósorok (újságok, propaganda, technikai dokumentáció).

Itt válik a "modern orosz írat" valóban nemzeti és egységes a mindennapi életben.

Lexikografikus szabványosítás: szótárak normák betartásaként

Két nevet:

- a-többkötetes Orosz nyelv magyarázó szótára, amelyet Dmitrij Usakov szerkesztett (1930-as évek–1940), és
- az egykötetes Orosz nyelvi szótár, amelyet Szergej Ozhegov szerkesztett (először 1949-ben adták ki).

Ezek a szótárak azért fontosak az írásformában, mert kódolják:

- a közös és új szovjet szókincs helyesírása,
- "irodalmi" vs "köznyelvi" használati címkék,
- Javasolt változatok vitatott esetekben.

Egy radikális út, amit nem választottak: az orosz írás latinizálása

A korai szovjet időszak komoly projekteket hozott sok írásírás latinizálására, és a szovjet írásreformok kutatásai szerint léteztek projektek az orosz latinizálására, de nem valósultak meg.

Az írásreform politikájáról szóló kutatások azt mutatják, hogy 1930 körül az "ábécé kérdése" ideológiailag is felszínvonalas volt (internacionalizmus, szekularizáció, modernizáció), de végül az orosz cirill betű maradt.

Ez azért fontos, mert azt mutatja, hogy a 20. század elejére az orosz írást nemcsak nyelvi eszközként, hanem szimbolikus államtechnológiaként is tekintették.

1956-os szabályok: helyesírás és írásjelek összehangolása

A-század közepére a gyakorlat stabilizálódott, de a szovjet rendszer egyetlen tekintélyképes kódexet akart. Az 1956-os orosz helyesírási és írásjelek szabályait kötelező szabályrendszerként írják le, amelyet 1956-ban hagytak jóvá, és hivatalosan is hatályba léptek; a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és az illetékes minisztériumok hagyták jóvá.

Egy kulcsfontosságú pont: ez a kódex a helyesírást és írásjeleket integrált rendszerként kezeli, amely kapcsolódik a nyelvtani és lexikai fejlődéshez – vagyis az ortográfiát/írásképet úgy keretezi, mint a nyelvvel együtt fejlődő, de rögzített hivatkozásra van szükség.

A válogatásban olyan jelentős nyelvészek vettek részt, mint Szergej Barkhudarov, Konstantin Bylinsky és Viktor Vinogradov (többek között).

Az "írott forma szempontjából" 1956 jelentőségteljes, mert:

- az írásos szabványt kifejezetten jogilag adminisztratív jellegűvé teszi, nem csak kulturális,
- összevonja a helyesírási szabályokat ugyanannak az tekintélyív "normacsomagnak" részeként, mint a helyesírás, és
- Alapot biztosít iskolai könyveknek, szótáraknak, szerkesztőségi irodáknak.

A 20. század közepére hogyan nézett ki az írott szabvány

Nagyjából az 1950-es évekre a modern orosz írásbeli formája megkapta azokat a felismerhető jellemzőket, amelyeket ma is tanítanak:

1) Stabil polgári cirill betűtípus és tipográfiai stílus

A pétrínuszi polgári betűtípus hagyománya válik a nyomtatott cirill alapformájává; a betűformák nyugati hatásúak-, de egyedülállóan cirill betűk, és az egyház/világi tipográfiai felosztás történelmileg is látható.

2) Egy olyan helyesírási rendszer, amely "elég fonemikás", de mégis morfológiai

1917–1918 után a felesleges betűket eltávolították, és több archaikus helyesírást javítottak, csökkentve a memorizálási terhet; ennek ellenére az orosz helyesírás továbbra is a morféma konzisztenciáját helyezi előtérbe a tiszta fonetikai helyesírással szemben.

3) Egy szintaxissal és irodalmi stílussal integrált írásjelrendszer.

A 18–19. századra a helyesírás valódi rendszerré válik (nem szórványos jelölések), és 1956-ra hivatalos kódexbe konszolidál a helyesírással együtt.

4) Sűrű normák érvényesítési infrastruktúrája

A tömeges oktatás, szótárok, szerkesztői gyakorlat és az 1956-os kódex együttesen teszik a modern orosz írott nyelvet a Szovjetunióban erősen szabványossá tenni.

*** * * * ***

Kérjük, részletesen írja le a modern orosz nyelv magas kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern orosz nyelv magas-kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulási folyamata

A "nyelvi rétegek", mint a nemzeti nyelven belül

Az orosz nyelvi hagyományban a magas kulturális, köznyelvi és irodalmi rétegek leginkább regiszterrétegekként érthetők, amelyek történelmileg (1) ki ír/beszél, (2) melyik intézmények jutalmazták vagy büntetik bizonyos használatokat, és (3) mely műfajok váltak presztízssé.

Egy kulcsfontosságú orosz-specifikus pont, hogy a "köznyelvi" réteg *nem* csupán "szleng": az orosz hagyomány gyakran elválasztja:

- Разговорная речь = köznyelvi beszéd (gyakran a nemzeti kommunikáció mindennapi szóbeli szférájaként kezelik; úgy is megvitatható, mint a hozzá értő beszélők által használt informális változat).
- Просторечие = egy nem kódolt változat, *amely kívül* esik az irodalmi normákon, jellemzően városi népszerűség, nem szorosan kötött egyetlen régióhoz, és a beszélők nem tekintenek "szabályszegőnek" úgy, ahogy egy tudatos zsargon.

És aztán ott van a következő tényezők:

- Литературный язык (szabványos/irodalmi nyelv) = a kultúrában, oktatásban, közigazgatásban, kiadói tevékenységekben használt kodifikált supraregionális norma.
- Язык художественной литературы (művészi/irodalmi stílus) = nem azonos a "standard"-val: ez egy kreatív rendszer, amely szándékosan *merít minden* rétegből (magas + semleges + köznyelvű + dialektus + zsargon) a jellemzéshez és a stílushoz.

Az alábbiakban bemutatjuk, hogyan váltottak szét, hogyan váltottak egymással kölcsönhatásba és stabilizálódtak ezek a rétegek egészen a 20. század közepéig.

1) Középkori kiindulópont: "felső írott kód" vs mindennapi beszéd

1.1. Az első aszimmetria: az írás magas, egyházhoz kötődő gyakorlatként jelenik meg

A legkorábbi keletzláv írókultúra szorosan kapcsolódik az egyházzsláv könyvhagyományhoz, amely presztízs, konzervatív íráskódként működik. Természetesen létezik mindennapi keletzláv beszéd, de nem ez a korai felsőírás elsődleges alapja.

Egy klasszikus tudományos kérdés, hogy volt-e "autochton" keletzláv irodalmi nyelv Kijev-Ruszban, amely megkülönbözteti az egyházzslávokat, vagy a legtöbb írásos mű alapvetően szláv, különböző mértékben a népi nyelvi áthatolással. (Maga a vita azért fontos, mert megmutatja, hogy a "rétegezés" már az elejétől jelen van: ami írt ≠ ki van mondva.)

1.2. Mit jelent itt a "magas kulturális"

Ebben a legkorábbi szakaszban a magas kulturális réteg lényegében a következő:

- vallási és krónikai nyilvántartások,
- az egyházzsláv írástudási normákon alapulva,
- formulatikus retorikával és konzervatív morfológiával/lexikonnal.

Az "irodalmi" réteg (a *művészi írás* értelmében) főként hagiográfiaként, krónikákként, prédikációkként, fordításként létezik, azaz "irodalom" középkori értelemben – még mindig a magas írásbeli hagyományon belül.

1.3. Hol helyezkedik el a "köznyelvi"

A köznyelvi réteg nagyrészt szóbeli és társadalmilag helyi. Ez közvetve befolyásolja az írást:

- a szövegekbe szivárogó népi elemeken keresztül,
- a későbbi nem egyházi műfajokon keresztül (levelek, gyakorlati lemezek),
- és a világi írás fokozatos növekedése révén.

Ezen a ponton a rétegek nem három tiszta "szint"; Közelebb állnak két pólushoz: egy presztízs, könyves írásos pólushoz és egy sokszínű beszélt pólushoz.

2) Moszkva és kora újkori időszak (nagyjából 14–17. század): az új írott műfajok köztes rétegeket hoznak létre

2.1. Miért válik bonyolultabbá a rendszer

Ahogy a közigazgatás bővül, egy nagy államnak kiszámítható írásos űrlapokra van szüksége. Ez pragmatikus írásos nyilvántartást hoz létre (kancellárium / bürokratikus írás), azazon:

- kevésbé szenti, mint a templomi könyvek,
- formulaztikusabb és adminisztratív jellegű,
- gyakran közelebb áll a népi szintaxishoz, mint az egyházi íráshoz, de mégis "fölött" a mindennapi beszéd.

Ez az egyik legkorábbi motorja annak, ami később a hivatalos üzleti (канцелярский / официально-деловой) stílus része volt – amely a későbbi magas kulturális réteg része volt (de nem "magas költészet"; inkább "magas intézményi").

2.2. A későbbi köznyelvi rétegződés magjai

Az urbanizáció és a társadalmi differenciálódás fokozatosan a következőket eredményez:

- művelt elit beszéde,
- a szakművesek és szolgálati osztályok beszéde,
- Vegyes városi szóhasználat.

Sokkal később az orosz nyelvészet ennek a kódolatlan városi szférának egyik fő részének nevezi meg a "просторечие" címet — amelyet a dialektusoktól a gyenge helyi anghorgonzás, a zsargonoktól pedig a "különleges szókincs" hiánya miatt megkülönböztetnek.

Még ha a *kifejezés* később is létezik, itt kezd kialakulni a társadalmi valóság (az iskolai normákon kívüli városi népszerű beszéd).

2.3. Mi történik az "irodalmi" (művészi) írással

A művészi írás szélesebbé válik: szatíra, barokk retorika, fordítások, dráma—még mindig erősen könyves, de nagyobb helyet ad a regiszterek keverésére.

A kulcsfontosságú szerkezeti változás: egy középső zóna jelenik meg a szent magas írás és a tisztán szóbeli beszéd között.

3) A 18. század: a döntő regisztermérnöki évszázad

Itt válik a három réteg egyértelműen megvitathatóvá "stílusként", és ahol a "magas kulturális" kezd szekuláris kultúrát jelenteni, nem csak az egyházi kultúrát.

3.1. Nagy Péter: a világi állam modernizációja világi írott normát kényszerít

A péter-korszerűsítés kiterjeszti azokat a területeket, amelyekhez orosz írást igényelnek:

- katonai és haditengerészeti adminisztráció,
- mérnöki és természettudományi anyagokat,
- polgári bürokrácia,
- újságok és kézikönyvek.

Ez nemcsak szókincs növekedése; hanem a műfajalkotás, amely *stílusbeli megkülönböztetést kényszerít* ki.

3.2. A "három stílus" doktrína: a rétegződés tervrajza

Mihail Lomonosov központi szerep, mert három-stílusú modellt (magas/közép/alacsony) rendszerez, egyértelműen a szókincs és műfaj stílushoz kötve. Cambridge és más hivatkozási források leírják, hogy a "magas" műfajok összefüggnek a szlav nyelvezettel, míg az alacsonyabb stílusok elfogadják a mindennapi nyelvezetet.

Hogyan kapcsolódik ez a rétegeidhez:

- Magas kulturális réteg (высокая/книжная): Legitimálva az ódák, szónok, ünnepélyes próza nyelve; erősen támaszkodik az egyházszláv forrásokra ("slaveno-orosz" szókincs, magasabb kifejezés).
- Köznyelvi réteg (разговорная): Lomonosov keretein belül a "low style" elfogadhatja a mindennapi beszédet – bár ami a legfontosabb, hogy még mindig a műfaji normákon keresztül szűrődik át (komédia, dalok, levelek).
- Irodalmi réteg (művészi írás): A "középső stílus" híddá válik: lehet, hogy inkább népi stílusú, mint magas stílus, de elkerüli a durva mindennapi beszédet. Ez a híd történelmileg hatalmas: engedélyezett zónát ad az íróknak a rugalmas prózához.

3.3. Mi lesz a "magas kulturális" a 18. században (új tartalom + új nyelvi eszközök)

A magas kulturális orosz nyelv ma már legalább három altípust foglal magában:

1. Rhetorical-high (óda/oratórium): magasabb szlav nyelvek, absztrakt főnevek, részvételi sűrűség.
2. Hivatalos-adminisztratív kifejezések: sablonos sablonok, címek, jogi/adminisztratív kifejezések.
3. Tudományos/technikai: fordított terminológia, kalkelések, új származási minták.

Ezek az altípusok tipikus magas stílusú mechanizmusokat osztoznak meg:

- nominalizáció (műveletek főnevekké alakítása: fejlesztés, megvalósítás stb.),
- Komplex hipotaxis (beágyazott záradékok),
- tanult összekötők (ok, cél, engedmény),
- az absztrakt szókincs iránti preferenciát.

3.4. Orosz Akadémia és szótárkultúra: az, hogy mi számít "megfelelőnek"

Az intézményi nyelvi munka (akadémiák, szótárak, nyelvtankönyvek) segít a stílusbeli különbségeket normává alakítani: nemcsak "az emberek másképp írnak", hanem "ez helyes az X műfajra."

Az orosz lexikografikus történelem későbbi összefoglalásai kifejezetten megemlítik az archaizáló és modernizáló erők közötti feszültséget ("archaiisták" vs "karamzinisták") – egy olyan konfliktust, amely *pontosan* arról szól, hogy a kulturális és az érthető irodalmi nyelv mennyire kellene kinéznie.

4) A 18. század vége és a 19. század eleje: az elit kétnyelvűség és a próza modernizáció minden réteget átalakít

4.1. Francia az elit kultúrában: közvetve átszervezi az orosz regisztereket

A nemesség körében a francia nyelv ismerete társadalmi szükségletté válik; az orosz frankofónia tanulmányai hangsúlyozzák, hogy a francia nyelv mélyen beágyazott az elit társadalmi és magánéletébe a 18–19. században.

Hatások az orosz rétegződésre:

- A magas kulturális oroszoknak versenyeznie kell a franciával, mint a "udvarias társadalom", a filozófia és a szalondiskurzus nyelveként, ami egyszerre váltja ki az orosz nyelv kölcsönzését és tudatos "művelését".
- A köznyelvi orosz társadalomban megnyilvánul: "orosz szolgálkával vs francia egyenlőkkel" (egy sztereotípiával, amelynek sok kontextusban valódi szociolingvistikai alapja van).
- Az irodalmi orosz küldetést kap: bizonyítani, hogy az orosz képes arra, amit a francia próza tesz – tisztaságot, eleganciát, pszichológiai árnyalatokat.

4.2. Nikolaj Karamzin: a próza modernizálása, mint regiszterrendezés

Karamzin nyelvészeti programjának tudományos vitája hangsúlyozza szerepét az orosz próza szintaxis egyszerűsítésében és stabilizálásában, valamint az irodalmi stílus átalakításában.

A "réteg" szempontból Karamzin valami strukturális módon működik:

- Leengedi a magas színű próza és a művelt beszélgetési ritmus közötti határt.
- Segít a "középső stílust" egy realista irodalmi mércévé alakítani, amely magas és bensőséges hangsúlyokat is képes megjeleníteni.

Így az irodalmi réteg kevésbé lesz függővé a nehéz szláv retorikai gépezettől, anélkül, hogy feladná a szükséges hangzás képességét.

5) A 19. század: a modern irodalmi standard kristályosod, és a köznyelvi és az alulértékelt különbség egyre világosabbá válik

5.1. Alekszandr Puskin és a "szintézis" elv

A tudományos narratíva (sok orosz irodalmi nyelvtörténetben) az, hogy Puskin gyakorlata döntő szintézist képvisel: könyves források + élő beszéd + európai műfaji modellek rugalmas normává. (Még az alapvető referencia feldolgozások is hangsúlyozzák szerepét a modern orosz irodalmi nyelv formálásában.)

A három réteged számára nem a hősimádat számít, hanem a mechanizmus:

- A magas kulturális réteg továbbra is elérhető (szlav nyelvek, komoly kimondás), de *stílusválasztássá válik*, nem pedig a "jó írás" alapértelmezettje.
- A köznyelvi réteg művészi forrásként (párbeszéd, karakterábrázolás, narratív hang) legitimé válik.
- Az irodalmi (művészi) réteg válik a fő térére, ahol ezek az erőforrások keverednek és normalizálódnak.

5.2. Funkcionális differenciálódás a "magas kulturális" kategóriában

A 19. században a "magas kulturális nyelv" már nem egyetlen dolog. Intézményenként oszlik meg:

1. Hivatalos ügyek: bürokratikus sablonok, jogi pontosság, címek, személytelen konstrukciók.
2. Tudományos: terminológiai sűrűség, definíciók, logikai szekvenálás.
3. Publicistika/újságírói: meggyőzés + információ, könyves elemek keverése a hozzáférhetőséggel.

Ez a megkülönböztetés megalapozza a 20. századi szovjet stilisztikát (a későbbi "öt funkcionális stílus" hagyományát), még ha az elmélet később formalizálódik is.

5.3. A köznyelvi gömb két történelmileg fontos rétegre oszlik

Itt válik az orosz különösen rétegzettté:

(A) Művelt beszélők köznyelvi beszéde (разговорная)

Az informális, mindennapi használat azok, akik az irodalmi normát is irányítják (stílust válthatnak). A modern leírásokban a "разговорная речь" szóbeli szféraként kezelik, és sokféle szóbeli beszédet foglalhat magában (nyilvános szóbeli beszéd, dialektusi szóbeszéd stb.).

Történelmileg a művelt köznyelv erősen fejlődik a következők révén:

- városi növekedés,
- szalonok, levelezés, majd később tömeges oktatás,
- olyan irodalom, amely hiteles párbeszédet modellez.

Tipikus nyelvi jellemzők (sok már a 19. századra megtalálható):

- diskurzusrészecskék és pragmatikus markerek (ну, вот, же, -то),
- ellipszis és rövidebb mellékmondatláncok,
- kifejező dimifikívek és értékelő toldalékok,
- rugalmas szórend a témában/fókuszban,
- köznyelvi kifejezések és közkivágások.

(B) Városi népszerű, kódolatlan beszéd (просторечие)

A Nagy Orosz Enciklopédia definíciója nagyon világos: az просторечие egy nemzeti nyelvi változat, ahol az irodalmi normákon kívül eső eszközöket valósítanak meg; Kódolatlan, eltér a zsargonoktól, mert a beszélők nem érzékelik a jellegzeteit "nem szabványosnak", és a területi dialektusoktól eltér a tiszta helyi anghoronzon hiányában.

Történelmileg a következők között növekszik:

- városokba való migráció,
- részleges iskolai oktatás,
- dialektus beszélők keverése városi környezetekben.

A leggyakrabban idézett просторечные jelzők a következők (példák, nem kimerítő lista):

- nem szabványos morfológiát (pl. birtokívák, mint *аз ихний*),
- Nem szabványos igeformák (*ложить* vs *власть* az irodalmi normában),
- egyszerűsített szintaktikai mintázatok,
- néhány szóban köznyelvi fonetikai redukciók és stressz-instabilitás.

A kulcs kialakulási folyamat itt nem az, hogy "egy dialektusból lesz szabvány", hanem inkább a vegyes városi beszéd társadalmilag stabilizálódik, mint "népszerű, mindennapi orosz" a kodifikált normákon kívül.

5.4. Irodalom mint a "keverőgép"

A 19. századi realista regény és dráma – gondoljunk például olyan szerzőkre, mint Nikolaj Gogol, Lev Tolstoj, Fjodor Dosztojevszkij, Anton Csehov – művészileg központi szerepet játszanak a köznyelvi és társadalmi beszéd típusokra.

Ez azért fontos, mert az "irodalmi nyelv" (mint művészeti gyakorlat) válik a fő terembe, ahol a következők:

- a köznyelvi konstrukciók modellezhetők és presztízssre kapnak tekintélyt (mint "természetes párbeszéd"),
- a bürokratikus és magas retorikai stílusokat parodizálják vagy stilizálják,
- a társadalmi dialektus és zsargon felismerhető típusokká válik.

Tehát az irodalmi réteg nem "köztere" a magas és a köznyelvi – hanem egy rendszer, amely szervezi és értelmezi őket.

6) 1917-től a 20. század közepéig: a tömeges írástudás + állami intézmények jelentősen erősítik az irodalmi normát, miközben új, magas stílusú regisztereket generálnak

Ez az időszak gyorsan átalakítja az összes réteget, mert az írók/olvasók száma robbanásszerűen megugrik, és az állam központi "stíluszabályozóvá" válik.

6.1. Helyesírási reform + kiadói folyamat: a belépőköltségek lealacsonyítása az irodalmi normához

Az 1917–1918-as helyesírási reform eltávolít több felesleges történelmi betűt, és korlátozza a végső kemény jelet, így hatékonyabbá teszi az írástudást és a nyomtatást.

Ez fontos a rétegződés szempontjából, mert:

- bővíti a lakosságot, amely részt vehet az irodalmi színvonalú írásban,
- növeli a nyomtatott orosz (iskola + sajtó) egységességét.

6.2. A Szovjetunió: az írástudási kampányok valóban tömegessé teszik a "irodalmi réteget"

A Likbez kampány (1920–1930-as évek) intézményessé teszi a felnőtt írástudást és az iskolai infrastruktúrát, betolva a hagyományos orosz nyelvet a mindennapi életbe.

Most az "irodalmi norma" a következők által érvényesíthető:

- univerzális oktatás,
- szerkesztőségek,
- bürokratikus dokumentáció,
- tömeges újságok és rádiók.

6.3. 1938-as rendelet: Az orosz nyelv kötelezővé válik a nem-orosz iskolákban

Egy 1938. március 13-i kormányzati rendelet kötelezővé teszi az orosz nyelv és irodalom tantárgyakat a nem-orosz iskolákban – ez fontos lépés az egész Unió szabványosításában.

A nyilvántartási következmény: egyetlen szüleregionális norma válik dominánsabbá a hatalmas, többnyelvű populációk között, szűkítve a helyi változatok közterületét.

6.4. Új szovjet "magas kulturális" rétegek: hivatalos + propaganda + technikai modernitás

A szovjet modernizáció *nemcsak* a régi magas stílust terjeszti; hanem új, magas kulturális regisztereket hoz létre:

(A) Hivatalos üzleti szovjet stílus

Jellemzők a következők:

- Erős nominalizáció (tervek, megvalósítás, felszámolás),
- személytelen/passzív konstrukciók,
- sablonos bürokratikus kollokációk,
- hosszú láncok genitívumokból és intézményi nevekről,
- szabványosított dokumentumműfajok.

(B) Publicista/agitációs stílus

Egy hibridje:

- könnyen hozzáférhető retorikát,
- szlogenszerű párhuzamosság,
- értékelő szókinccs (pozitív/negatív ideológiai címkék),
- ritmikus ismétlés és a kollektívához való szólítás.

(C) Tudományos/technikai stílus

A gyors iparosodás és a háborús technológia felgyorsul:

- Terminológia,
- Rövidítés kultúra,
- Nemzetközi szókinccs fordítása/kiszámítása.

Mindezek azért számítanak "magas kulturálisnak", mert intézményileg presztízsek és az oktatáshoz, a tudományhoz és az állami tekintélyhez kötődnek – még akkor is, ha a hangvétel nem "magasabb" a régi klasszikus értelemben.

6.5. Szótárok mint normamotorok: Ushakov és Ozhegov

Két kódolási mérföldkő található közvetlenül a határáblakban:

- Dmitrij Ushakov magyarázó szótárát (1935–1940) többször is egy jelentős-posztforradalmi lexikografikus projektként írják le, amely tükrözi és segít rögzíteni a normákat, beleértve a stilisztikai címkézést is.
- Szergej Ozhegov 1949-ben adja ki egykötetes szótárának első kiadását, amely a "helyes" modern orosz nyelv tömeges hivatkozási pontjává válik.

Mit tesz ez a rétegezéssel:

- az irodalmi norma egyértelműbben és egyenletesebben tanítottá válik,
- a köznyelvi réteget kategorizálják (köznyelvi címkék, stilisztikai jelzések),
- A "просторечие" kifejezést élesebben megbélyegezik, mint kívülálló norma.

6.6. Köznyelvi és prostorechie a szovjet urbanizáció alatt

A városi migráció és a társadalmi mobilitás hatalmas új városi beszélőosztályt hoz létre. Két párhuzamos folyamat zajlik:

1. Szintezés és szabványosítás: az emberek elsajátítják az iskolai orosz nyelvet, és a közéletben az irodalmi normához közelednek.
2. Városi informális keveredés: új köznyelvi minták és szlengek jelennek meg, és a "просторечие" továbbra is nem kódolt városi-népszerű réteggént folytatódik.

Egy nagyon orosz minta erősödik: a stílusváltás. A művelt beszélők egy szabványos norma szerint működnek, de áttérhetnek a köznyelvi vagy stilizált "népszerű" beszédre szolidaritás, humor vagy jellemzés céljából (ez a jelenség a szovjet kori satírában és prózában is széles körben használt jelenség—például Mihail Zsocsenko).

6.7. Irodalmi (művészi) réteg a szovjet korszakban: a regiszterek kontrollált pluralizmusa

Még erős ideológiai korlátok alatt is a művészeti réteg továbbra is jelentős "nyilvántartási laboratórium" marad:

- Az avantgárd és forradalmi költészet (pl. Vlagyimir Majakovszkij) fokozza a köznyelvi ritmusokat, szlogeneket és városi szókinccset.

- A szocialista realista próza és a háborús irodalom normalizálja a publicista és hivatalos szókinccset a narratíván belül (gyakran "komoly" nyelvezetként).
- Olyan írók, mint Maksim Gorkij és Mihail Solohov, stabilizálják az irodalmi narratív hangot, amely képes váltani a magas retorikai, semleges színvonalú és népi párbeszéd között.

Szóval: a 20. század közepére az irodalmi réteg válik a leglátványosabb területté, ahol a szovjet magas stílusok és a mindennapi beszéd találkozik (még ha cenzúra alatt is).

7) Hogy néz ki a "20. század közepé" a három réteg szempontjából

Nagyjából az 1940-es évek végére és az 1950-es évek elejére viszonylag stabil konfigurációt láthatunk:

7.1. Magas kulturális réteg

Most több intézményi csúcs is szerepel:

- Hivatali üzlet (bürokrácia),
- tudományos-technikai,
- publicista/ideológiai,
- plusz régebbi, felemelt vagy egyházi hatású források, amelyek főként stílusbeli vagy vallási maradványként maradtak fenn.

7.2. Köznyelvi réteg

A következő részekre oszlik:

- разговорная речь olyan emberek informális beszéde, akik irányítják a normát (és kódválthatnak), és
- А Просторечие mint a megszokott népszerű városi beszéd nem kódolt kifejezése.

7.3. Irodalmi (művészi) réteg

Szabályozó és reprezentatív rendszerként működik:

- stabilizál egy "semleges" narratív normát,
- legitimálja a kiválasztott köznyelvi kifejezéseket (különösen a párbeszédekben),
- és képes stilizálni a magas kulturális regisztereket (komorság, bürokratikus irónia, propagandabeszéd).

8) A folyamat további része: "beszédkultúra" és késői kodifikációs nyomás

A-középkori szovjet nyelvészet és intézmények egyre inkább közjóként keretezik a helyes használatot ("культура речи"), és olyan jelentős tudósok, mint Viktor Vinogradov, a normákról és a "modern orosz" határaitól szóló javaslatokkal foglalkoznak a lexikográfiában és stilisztikában.

Szigorúan véve a híres 1956-os allunion helyesírás/írásjelek kódolása közvetlenül a-középső századi vonal után van, de ugyanazt a tendenciát tükrözi: a normákat kifejezetten állami akadémiai hivatkozássá alakítják.

Kérjük, részletesen írja le a modern orosz nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát a 20. század közepéig.

A modern orosz nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Mit jelent az "akadémiai tudományos nyelvi réteg" oroszul

Amikor a nyelvészek a modern orosz (рус) akadémiai tudományos rétegről beszélnek (рус. *Язык науки, научный стиль*), jelentéseik egy stabil, társadalmilag elismert nyilvántartást, amelyet kutatás, felsőoktatás, tudományos adminisztráció és (gyakran) tudományos népszerűsítés területén használnak tudás előállítására és terjesztésére.

A mai tipológiában ezt a regisztert általában funkcionális stílusként (*функциональный стиль*) írják le az irodalmi nyelven belül (литературный язык) – egy társadalmi funkcióra specializált nyelvi választási rendszer. Az orosz stilisztikában a funkcionális stílus fogalma és fogalma erősen kapcsolódik Viktor Vinogradovhoz.

Az érett "tudományos stílust" oroszban (többek között) a következők jellemzik:

- Magas terminológiai sűrűség (tudományterületi kifejezések; általános tudományos szókincs)
- az absztrakt főnevek, deverbális főnevek (pl. *использование, переработка*), valamint személytelen/"objektív" konstrukciók preferenciája
- Explicit Logical Connectors (*вопервых, следовательно, потому что...*)
- Komplex szintaxis (alárendeltség; definíciós záradékok), hivatkozások és a képletek/diagramok írásos formában történő integrációja

A kérdésed az, hogy hogyan jutott el orosz a 20. század közepére a stabil tudományos nyilvántartásba? A rövid válasz: fordítás, írás- és nyomtatási reformok, intézményi

többsnyelvűség, terminológia mérnökség, majd (különösen a Szovjetunióban) tervezett szabványosítás és kódolás révén.

Az alábbiakban részletes, lépésről lépésre bemutatott történelmi beszámoló található, különös figyelmet fektetve a szókincsre, a szóösszetételre, a szintaxisra, a műfajokra és az intézmények kódolására.

1) Előfeltételek a 17. század közepén: fordítás mint orosz tudományos laboratórium

1.1. A tudományos szótár korábban jelenik meg, mint a "18. századi történet"

Az orosz tudományos terminológiát gyakran mondják, hogy a 18. század elején kezdődik, és Mihail Lomonosovval együtt koherens "rendszerre" válik – de a kutatás egy korábbi prepéter szakaszt is hangsúlyozza. Kulcsfontosságú epizód az 1650-es évek moszkvai fordítása egy nagy európai atlasz/kozmoográfának, latinból, amely Epiphanius Slavinecskijhoz kapcsolódik (közreműködői között Arseny Satanovszkij is). Ebben a munkában a fordítók földrajzi/csillagászati kifejezéseket vezetnek be és tesztelnek, beleértve a görög eredetű tárgyakat is, amelyek korábban nem voltak gyakoriak az orosz könyv nyelvében, és – ami a legfontosabb – versengő változatokat kínálnak ugyanannak a fogalmának. Sok bevezetett kifejezés (vagy termeredet) később megmaradt az irodalmi nyelvben.

1.2. Hogyan hozza létre a fordítás "prototerminológiákat"

Ez a korai szakasz azért fontos, mert bemutatja azokat az alapvető mechanizmusokat, amelyek később uralni fogják a tudományos oroszot:

1. Kölcsönzés / transliteráció (latin/görög formák, amelyeket cirill és orosz fonotaktikához igazítottak).
2. Kölcsönfordítások (kalkációk): a morféma/szemantikai részek szláv anyagba fordítása.
3. Leíró parafrázis: hosszú, magyarázó kifejezések egy hiányzó kifejezés helyettesítése.
4. Változatos verseny, amelyet néha margókban vagy párhuzamos szövegekben rögzítettek.

Ugyanennek a fordítási hagyománynak a későbbi elemzése leírja, hogy a fordítók hogyan használhattak több gloss-típust (lexikai megfelelők, latinizmusok, grecismák), és hogy a marginális glossing megtartása vagy elhagyása összefüggött azzal a törekvéssel, hogy megőrizték a latin eredeti elrendezését és paratextjét.

Miért fontos ez az "akadémiai réteg" számára: a tudományos regiszter nem csupán szavak – hanem a szövegarchitektúra is (címek, alcímek, marginálok, definíciók). Már az 1650-es években az orosz fordítók megtanulják az európai tudományos könyvkonvenciókat szláv írásrendszerben reprodukálni.

2) A 18. század eleje: Péter-i reformok és a világi műszaki próza születése

2.1. Forgatókönyv-reform és új nyomtatási ökológia

Nagy Péter alatt döntő lépés volt a "polgári írás" (*гражданский шрифт*) létrehozása és bevezetése, valamint egy állami irányítású nyomtatási program, amely a történelem, tudomány, navigáció, mérnöki és közigazgatás területére irányult.

Egy konkrét, jól dokumentált eset: 1708–1710-ben Péter megrendelte kiadóját, Fjodor Polikarpovot, hogy új polgári írással adjon ki történelemtől és tudományról szóló könyveket; ezek a szövegek "egyszerű" nyelven íródott, amely közelebb állt a népnyelvhez, mint a hagyományos egyházi íráshoz. Az egyik idézett mérföldkő az első geometriai tankönyv (1708) és egy *Geographia Generalis* újabb, "egyszerű" orosz nyelven.

2.2. Mi változott nyelvileg (és miért volt ez fontos)

Ez az időszak három alapvető jellemzőt adna hozzá a későbbi tudományos réteghez:

(A) A világi írott normák gyorsulnak

- A tudományos/technikai prózának olyan stílusra volt szüksége, amely képes utasításokat, méréseket, osztályozást, diagramokat és "hogyan kell" magyarázatot végezni.
- Az egyházi írás még mindig befolyásolta a magas írású kultúrát, de az új technikai igények a tisztaság és a működési nyelvezet felé hajtottak.

(B) A szókincs tárgyal a célzott területeken

- Hajózás, hajóépítés, erődítés, tüzéség, bányászat, gépészeti művészetek.
- A kölcsönzések a korszak szakértelméhez és kézikönyveihez kapcsolódó nyelvekből (gyakran holland/német, később francia), valamint a latin-görög tanult szókincs mellett.

(C) A műfajok intézményessé válnak: Az állam az egyszeri fordítások helyett ismétlődő műfajokat hoz létre: kézikönyveket, táblázatokat, szabályokat, oktatási tankönyveket – mindezek a nyelvet stabil sablonok felé terítik, amelyek kulcsfontosságú feltétele a "stílus" mint rendszernek.

3) Az Akadémia korszaka: többnyelvű tudomány és a tudományos munka lassú "oroszosodása"

3.1. Az intézményi mag: az Akadémia és nyelvi helyzete

Az orosz tudományos nyelv fejlődésének központi motorja a kutatási oktatási komplexum volt, amely a későbbi Szentpéterváron alapított Orosz Tudományos Akadémia köré épült (az ülések 1725-ben kezdődtek, és még abban az évben nyíltak meg). Az égisze alatt egy "egyetemet" hoztak létre; külföldi tudósokat hívtak meg, köztük Leonhard Eulert és Daniel Bernoullit.

3.2. Miért volt fontos a többnyelvűség az orosz tudományos stílus szempontjából

A kora újkori tudomány nem volt természetükénél fogva egynyelvű. A Petersburg akadémiai környezetében a különböző nyelvek különböző kommunikációs feladatokat láttak el. Egy történelmi szintézis egy késő 18. századi helyzetet ír le, amelyben:

- A latin volt a kiadványok "hivatalos" nyelve,
- A német uralta a mindennapi tudományos beszélgetéseket,
- A francia jegyzőkönyvekben és adminisztratív felvételekben is megjelenhetett.

Az akadémiai "protokollok" (protokollok) technikaibb leírása szerint különböző időpontokban váltak a latin, német és francia nyelv között, a 18. század közepétől kezdve orosz fordítások jelentek meg.

Ez a többnyelvű ökológia nagyon specifikus módon formálta az orosz akadémiai nyelvet:

1. A fordítás folyamatossá vált, nem epizodikussá vált. Az orosz tudományos írás *fordításvezérelt regiszterként* fejlődik.
2. Az orosz szerzők európai retorikai formákat örökölnek: definíciókat, állításokat, bizonyításokat, osztályozási sémákat, kísérleti jelentéseket.
3. Ez ösztönözi a kettős tendenciát, amely évszázadokon át meghatározza a tudományos orosz:
 - Népi bevonás / államosítás (amely az orosz nyelvet minden tudományos funkcióra alkalmassá teszi)
 - Nemzetköziesítés (a görög-latin fogalmi építészet láthatóvá tétele nemzetközi kifejezéseken keresztül)

3.3. Egy gyakorlati nyelvi eredmény: a kifejezésrendszerek stabilizálódnak

Egy ilyen akadémián egy kifejezés csak akkor értékes, ha az:

- ismételhető,
- visszafordítható latin/német/francia fogalmakra,
- oktatásban és publikációban használható.

Így a szinonímia és a változatosság fokozatosan csökken – nem azért, mert a variáció eltűnik, hanem mert az intézmények büntetik (a szerkesztők, fordítók, oktatók és olvasók egy címkét részesítenek előnyben minden fogalmonként).

4) 18. század közepi konszolidáció: Lomonosov és "tudományos orosz" projektként

4.1. Lomonoszov szerepe az akadémiai rétegben (nem csak "irodalmi nyelv")

Az orosz tudományos történetben Lomonosov nemcsak azért jelentős, mert stylist/nyelvtani szakértő volt, hanem azért is, mert gyakorolta és legitimálta az orosz nyelvet, mint fejlett tudomány nyelvét.

Széles körben idézett pont: növelte az orosz nyelvű publikációkat és előadásokat abban az időben, amikor a latin és német továbbra is erős maradt, és segített az orosz terminológia kialakításában különböző területeken.

4.2. Egy szimbolikus aktus: orosz nyelvű tudományágak elnevezése

Az egyik jelkép, hogy Lomonosovnak tulajdonítják a "fizikai kémia" kifejezés megalkotását (vagy legalábbis erősen intézményesítését) és a területnek orosz nevet adva a 18. század közepén (egy beszámoló szerint 1752-re datálható).

Akár minden egyes kifejezés egyedül vezethető vissza hozzá, a kérdésed szempontjából a lényeg az elv:

- Az orosz tudományos szókincs rendszerszintű szóformációval és az európai fogalmi rendszerekkel tervezett ekvivalensséggel épül fel.

4.3. A "tudományos oroszítás" tipikus mechanizmusai ebben az időszakban

Az akadémiai tudományos réteg koherensebbé válik a következő folyamatokon keresztül:

1. Termékeny szláv származtatás
 - Absztrakt főnevek: *-ость, -ение/-ание*
 - Ügynökfőnevek: *-тель*
 - Relációs melléknevek: *-ный, -ческий/-тический* (gyakran görög/latin anyagot közvetítve)
2. Görög-latin "nemzetközi" morfológia oroszra adaptálva
 - *-ция* (process/result nouns), *-изм* (doctrines), *-логия, -метрия, -графия* (discipline names)
 - Ezek a 19–20. századi későbbi jelentős terminológiai növekedés mintáivá válnak.
3. Szintaktikai eszközök az objektivitáshoz
 - Személytelen konstrukciók (*считают, что...; известно, что...*)
 - definíciós minták (*X называется Y; под X понимают...*)

Ezek az eszközök szorosan összhangban állnak azzal, amit a modern leírások a tudományos stílus alapvető jellemzőinek neveznek.

5) A 18. század végétől a 19. század elejéig: a felsőoktatás és a lexikográfia normává teszi a gyakorlatot

5.1. Egyetemek és a "latin kérdés"

A 18. századi Európában a latin monopóliuma mint tanítási nyelv hanyatlik. Oroszországban a helyettesítési kérdés politikailag és kulturálisan is felmerül:

- A latin gyengül,
- a modern európai nyelvek (különösen német, majd francia) csábító helyettesítők,
- de a törvényhozók és az elit gyakran azt állítják, hogy ha a latin enged, akkor engednie kell az oroszoknak (nem egy "nem-című" modern nyelvnek).

Ez a dinamika azért fontos, mert a tudományos oroszoknak stabil intézményi területekre van szüksége:

- előadóterem,
- disszertációk,
- vizsgákat,
- tankönyvek.

Amikor az orosz válik ideológiailag preferált helyettesítővé a latinnál, az akadémiai réteg erős nyomást kap az orosz nyelv oktatása és az orosz nyelvű tankönyvek felé, még ha a gyakorlat továbbra is vegyes marad.

5.2. Az orosz akadémia és a szótár kódolása

Egy második stabilizátor a lexikografikus kódolás. Amikor az Orosz Akadémia 1783-ban megalakult, egyik korai mérföldkőnek számító terméke a hatkötetes Orosz Akadémia szótára (1789–1794).

Ez a szótár fontos a tudományos nyelv kialakulásában, mert:

- a "helyes/standard" szóincset úgy kezeli, mint rendszerezhető
- egy írásos kultúrát rögzít, ahol az orosz és az egyházszláv még mindig erősen együtt él
- referenciapontot teremt a művelt használathoz (beleértve a feltörekvő tudományos prózát is)

Az akadémia első elnöke, Jekaterina Dashkova gyakran kapcsolódik ehhez a kódoló impulzushoz (a nyelv mint államilag támogatott kulturális projekt).

5.3. Egy kulcsfontosságú szerkezeti hatás: a tudományos próza "könyvnormálttá" válik

Ettől a ponttól kezdve a tudományos orosz egyre többen:

- szerkesztve,
- idézve,
- tanítható,
- és ezért normérzékeny.

Pontosan így alakul ki egy "réteg": ismétlődő gyakorlatok elvárásokká válnak; az elvárások normává válnak; a normák kodifikálódnak.

6) A 19. század: specializáció, folyóiratok és érett tudományos nyilvántartás

A 19. századra az orosz tudományos nyelv nem egységes "tudományos prózaként" fejlődik, hanem inkább egy átfogó tudományos stílusba ágyazódott tudomány-specifikus kifejezésrendszerek.

6.1. Szóincs: az internacionalizmus és a őshonos származás kontrollált keveréke

A tudományos orosz két kölcsönhatásos lexikai áramlaton keresztül növekszik:

(A) Nemzetközi tudományos szókincs (görög-latin alap)

- Sok kulcsfogalom nemzetközi csomagként érkezik, gyakran német/francia közvetítésen keresztül.
- Az orosz nyelv ezeket cirill helyesírással, orosz hangsúlymintákkal és származtatási morfológiával alkalmazza.

(B) Kalkák és szláv érmék

- Különösen intézményi, leíró vagy osztályozó kifejezések esetén (és ahol a purizmus kulturálisan erős) az orosz hazai megfelelői alkotja.

Az akadémiai réteg egyik kulcsfontosságú tulajdonsága, hogy jobban tűri az "idegenséget", mint a köznyelv, mert a pontosság és a nemzetközi összehasonlíthatóság számít. Ez az a mély oka annak, hogy a tudományos regiszterek Európában hajlamosak inkább hasonlítani egymáshoz, mint a mindennapi beszéd.

6.2.-Szókialakítás: az orosz tudományos stílusú "gépterem"

Az akadémiai réteg egy rendkívül produktív derivációs eszközkészletet fejleszt ki:

- Nominalizáció: Folyamatokat főnevekké alakítás (*наблюдать* → *наблюдение*; *обобщать* → *обобщение*)
- Discipline labels and subfields: *-логия, -графия, -метрия, -техника*
- relációs melléknevek: *-ный, -ический, -ческий* az entitások taxonómiai módon való összekapcsolására
- Összetett és szárkombináció (beleértve a tanult kombináló formákat is)

Ez támogatja a kulcsfontosságú tudományos követelményt: tömör fogalmi relációkat kompakt, ismétlődő egységekbe (kifejezésekbe és kifejezésekbe) csomagolni.

6.3. Szintaxis és szövegszervezés: a "proof-szerű" magyarázat normálissá válik

A Tudományos Orosz egyre inkább szabványosítja:

- explicit logikai szekvenálás (ok, következmény, kontraszt)
- definíciós lépések ("mi definiáljuk...", "mi hívjuk...")
- óvatos modalitás (valószínűség, hipotézis, bizonyíték)
- összetett mondatok, amelyek rétegzett érveléshez alkalmasak

Ezek a tulajdonságok megfelelnek a modern tudományos stílus leírásoknak (logikai összekötők, összetett mondatok, hivatkozási gyakorlatok, formulák).

6.4. Szóbeli akadémiai normák: előadások és a tanult szókincs kiejtése

Bár a kérdés az "réteg" egészéről szól, a kiejtés számít, mert az akadémiai nyelv előadásokban, védekezésekben és konferenciákon is jelen van.

A 19. században az akadémiai közösség a következőkről tárgyal:

- hogyan ejtsük a görög-latin nemzetközi kifejezéseket egy orosz fonológiai rendszerben,
- hol helyezzük a stresszt (gyakran korai szinten változó),
- hogyan olvassuk a rövidítéseket, szimbólumokat és idegen neveket.

Mivel ez a tárgyalás gyakran fegyelm-specifikus és intézményközpontú, teljesen csak a 20. századi nagy normatív projektek és szótárak megjelenése után stabilizálódik (lásd lent).

6.5. Egy presztízsprbléma (és motiváció): orosz vs nyugati kiadói körforgalom

Gyakran említhető szerkezeti probléma, hogy az orosz nyelvű írás azonnali nemzetközi hatótávolságot csökkenthetett, amikor a francia, német, majd később angol nyelv uralta bizonyos tudományos hálózatokat.

Egy híres illusztráció (amelyet egyes tudományos nyelvi politikai történetekben használnak) szembeállítja Dmitrij Mendelejevvel és Lothar Meyerrel: a kiadvány nyelve és hálózatok befolyásolták, akik kapták a perióduális rendszernarratívát Nyugat-Európában.

Ez fontos az akadémiai réteg számára, mert megerősíti a "kettős orientációt":

- belsőleg: az oroszoknak teljes tudományos kifejezésre kell képesnek lennie;
- külsőleg: az orosz tudományos írásnak a nemzetközi fogalmakhoz kell igazíthatónak maradnia (ezért nemzetköziség, szabványosított kifejezésekivalencia, fordítási kultúra).

7) 1917-től a 20. század közepéig: Szovjet modernizáció, terminológiai tervezés és kodifikált normák

A szovjet korszak radikálisan felgyorsította az akadémiai tudományos réteg fejlődését, mert az állam a nyelvet infrastruktúráként kezeli a következők számára:

- iparosítás,
- a tömegoktatás,
- tudományostechnikai tervezés,
- és ideológiai kommunikáció.

7.1. Miért válik a terminológia államproblémává

A Szovjetunióban a terminológiai munka a nyelvtervezéshez és az 1920–1930-as évek "építéséhez" kötődik. A logika egyértelmű: a tervezett gazdaság jó feltételeket teremt a "helyes, közismert és érthető terminológia" alkalmazásához.

Ez nem csupán retorika. A nagyszabású mérnöki, szabványosítási és oktatás megköveteli:

- egységes kifejezéslisták,
- kontrollált szinonimia,
- stabil definíciók a tankönyvekben, kézikönyvekben és szabályozásokban.

7.2. Intézményesítés: terminológiai bizottság az Akadémián

Mivel a korai szabványosítási kísérletek nehézségekkel jártak (ellentmondásos elvek, koordinációhiány), a Szovjetunió Tudományos Akadémiájában egy különleges tudományos és műszaki terminológiai bizottságot (később bizottságot) alapítottak, amelynek feladata a terminológia "rendezéséhez" elmélet és módszertan kidolgozása.

Ez kulcsfontosságú pillanat az "akadémiai réteg" számára: a tudományos orosz nemcsak *használatos*, hanem *kezelt* is lesz.

7.3. A Lotte program: mi számít "jó kifejezésnek"

Az egyik befolyásos személy, akit a szovjet terminológiatudomány áttekintésén kiemelnek, Dmitrij Lotte, akit az orosz terminológiatudományi iskola alapítójaként írnak le.

Elemzést végzett (terminológiai problémákként):

- szinonímia és poliszémia a kifejezésrendszerekben,
- szóformáció,
- szókombinációk,
- rövidítési típusok,
- kölcsönzést és asszimilációt,

és összeállított "követelményeket" az ideális kifejezéshez (normatív mérnöki megközelítés a nyelvhez).

Még ha nem is fogadod el az "ideális kifejezések" ideológiáját, ez a program mélyen befolyásolja, hogyan néz ki a szovjet tudományos orosz:

- Szabályozottabb,
- inkább definíciós jellegű,
- ellenségesebb az ellenőrizetlen szinonimiával szemben,
- toleránsabb a strukturált rövidítésekkel szemben (különösen a technikai területeken).

7.4. Szabványosítás szélesebb környezetként (1925-től kezdve)

A szovjet technikai szabályozásra irányuló nyomás közvetve is számít. Egy ISO interjú történelmi megjegyzése szerint a nemzeti szabványosító testület (intézményi származásban) 1925-ben jött létre a Szovjetunióban, és a szabványosítás a szovjet gazdasági fejlődés eszközévé vált.

Még akkor is, ha egy szabvány nem "a nyelvről" szól, a szabványok létrehozzák a következőket:

- dokumentumok sablonjai,
- következetes elnevezési gyakorlatok a műszaki dokumentációban,
- Preferált rövidítések és megjelölési rendszerek.

Mindez szorosabbá teszi a tudományos regisztert.

7.5. Normatív szótárak és a művelt használat stabilizálása

Az akadémiai tudományos réteg számára a 20. század közepén kulcsfontosságú mechanizmus a szabványos, művelt orosz nyelv lexikografikus kódolása.

Jelentős mérföldkő a normatív tudományos magyarázó szótár, amelyet Dmitrij Usakov szerkesztett (1935–1940). Egy részletes tanulmány az első szovjet szótárként írja le, amelyet "akadémikuinknak" neveznek, és amely az irodalmi nyelv szókincsét nyelvtani, helyesírási, ortoepikus és stilisztikai normatív irányelvekkel mutatja be.

Ez fontos a tudományos réteg számára, mert:

- A tudományos írás a stabil helyesírástól, a hangsúlynormáktól és a stíluscímkézéstől függ (mi a semleges, a köznyelvi, az elavult vagy a specializált).
- A technikai kifejezéseknek és általános tudományos szavaknak következetes nyelvtani kezelést igényelnek (nem, hajlási minták, hangsúlyjelzések).

A következő gyakran idézett mérföldkő a Szergej Ozhegovhoz kapcsolódó szótár: első kiadása 1949-ben jelent meg, és (egy hozzáférhető áttekintésben) 50 000 szót tartalmaz.

Bár az Ozhegov nem egy "tudományos terminológiai szótár", megerősíti az orosz standard nyelv gerincét, amelyre az akadémiai írás támaszkodik – különösen az általános tudományos szókincs és semleges stílus tekintetében.

7.6. Az 1940-es évek vége: a terminológiai kutatás túlmutat a tiszta mérnöki területeken

A szovjet terminológia kutatásának áttekintése az 1940-es évek végét egy új szakasz kezdeteként jelzi: szélesebb témák (beleértve a művészeteket, a hadsereget, a sportszakadékat), több történelmi tanulmány, a kifejezés–közhelyes szavak közötti kapcsolatok, lexikografikai problémák és fordítási kérdések figyelembevétele – valamint növekvő nyelvészeti érdeklődés.

Ez pont a végpontnál (a 20. század közepén), és azt jelzi, hogy ekkorra az akadémiai tudományos réteg nemcsak *használatos és szabályozott*, hanem rendszerszintű nyelvészeti tanulmányok tárgyává válik.

8) Mi alakult ki a 20. század közepére: a tudományos orosz "építészet"

Körülbelül 1950-re az orosz tudományos nyelv viszonylag stabil építészetet ért el négy szinten:

8.1. Lexikai szint: rétegzett szókincs

1. Core generalscientific vocabulary (*система, метод, функция, структура, процесс, результат*).
2. A tudományterületre jellemző terminológiák (kémia, fizika, nyelvészet stb.) egyre inkább szabványossá váltak.
3. Internacionalizmusok, amelyek fenntartják a fogalmi kompatibilitást az európai tudománnyal.
4. Intézményi/ideológiai szókincs (különösen a szovjet diskurzusban), néha keveredve az akadémiai prózával.

8.2.-Szóformáció: kiszámítható kifejezésépítés

- Erős támaszkodás a nominalizációra és az absztrakt főnév-előállításra.
- A tanult toldaltagok és az űrlapok kombinálásának produktív alkalmazása.
- Kontrollált rövidítési rendszerek a technikai írásban.

Pontosan ezt a későbbi leíró beszámolók tipikus tudományos stílusú morfológiaként sorolják meg: alacsony "én/te", személytelen konstrukciók, és erős névleges/absztrakt lexikon.

8.3. Szintaxis: logikaelső mondat tervezése

- A hosszú, egymásba ágyazott struktúrák azért normalizálódnak, mert támogatják a definíciót, a határmeghatározást és a feltételes érvelést.
- A személytelen hang és a "szerzői mi" rutinná válik, mert támogatja az objektív tudományos álláspontot.

8.4. Szöveg műfajai és paratextus: a tudományos dokumentum mint forma

A tudományos orosz ma már stabil műfajok közé épül:

- tankönyvfejezetek definíciókkal és problémahalmazokkal,
- formális szerkezetű folyóiratcikkek,
- disszertációk szabványosított retorikai mozdulatokkal,
- Műszaki dokumentáció összhangban van az ipari és állami tervezéssel.

Sok műfaj konvenció a korai fordítási és akadémiai korszak leszármazottja, de ezeket a szovjet tervezés, az oktatás bővítése és a szabványosítási kultúra tovább erősíti.

9) Egy tömör idővonal (1650-es évek → 20. század közepe)

- 1650-es évek: Európai kozmográfia/atlasz szövegek fordítása (Slavinetszkij kör) kialakítja a korai tudományos terminológiát, a variáns versenyt, a fényes gyakorlatot.
- 1708–1710: Polgári írás és állami nyomtatás világi tudományos/technikai próza; korai tankönyvek (geometria 1708) "egyszerű" nyelven.
- 1724–18. század vége: Tudományos Akadémia: többnyelvű tudományos élet; Latin/német/francia funkcionális eloszlás; orosz fordítás növekszik.
- 18. század közepe: Lomonoszov az orosz nyelvet fejlett tudományos nyelvként népszerűsíti; terminológiai rendszerépítés; "fizikai kémia" mint embléma.
- 1783–1794: Orosz Akadémia megalakult; a szótár projekt normatív hivatkozást nyújt; az írott orosz/szláv együttélés továbbra is erős a kodifikációban.
- 19. század: Szakterületi specializáció; az érett tudományos stílus terjed a folyóiratokban, egyetemeken és társaságokon keresztül; internacionalizmusok + natív származtatás stabilizálják a kifejezésrendszereket.
- 1920–1930-as évek: A szovjet nyelvi tervezés állami projektté teszi a terminológiát; a Szovjetunió Akadémiáján létrehozott tudományos műszaki terminológia bizottsága/bizottsága; "ideális kifejezés" program (Lotte).
- 1925-től kezdve: A szabványosítási kultúra erősíti a dokumentációs és elnevezési gyakorlatokat.

- 1935–1940: Usakov akadémiai magyarázó szótára stabilizálja az ortográfias/ortoepikus/stiliztikai normákat, amelyek támogatják az oktatási és akadémiai használatot.
- 1949: Megjelenik az Ozhegov szótár (50 000 szó az első kiadásban), amely megerősíti a szokásos lexikai gerincet.
- Az 1940-es évek vége: A terminológiai kutatás szélesedik, és nyelvészeti öntudatosabbá válik—a 20. század közepén.

Ukránok

Kérjük, részletesen írja le a modern ukrán nyelv fejlődését (szókincs, ejtés, dialektuskülönbség stb.) egészen a 20. század közepéig.

A modern ukrán nyelv fejlődése a 20. század közepéig

Szókincs fejlődése

Az ukrán szókincs az ókelet-szláv gyökereiből kiterjedt mind az őshonos fejlesztések, mind a széles körű kölcsönzések révén. A kölcsönszavak főbb forrásai közé tartoznak:

- Egyházszláv: Ahogy más kelet-szláv területeken, az egyházszláv (a liturgikus nyelv) vallási és irodalmi szókincset adott. A középkorban és a kora újkorban erős kölcsönhatás volt az egyházszláv és a népi nyelv között, az egyházszláv formák átszűrődtek a köznyelvbe. Például olyan szavak, mint *a blaho* ("jó; erény") és *a hrad* ("kastély") az egyházszláv hatást mutatják őshonos megfelelőivel együtt.
- Lengyel és latin: A lengyel rendkívül befolyásos volt, különösen a 16–17. században, amikor az ukrán területek a Lengyel–Litván Unió részei voltak. Sok mindennapi ukrán szót kölcsönöztek vagy kalquoltak lengyelből (gyakran latin gyökerekkel, a lengyelen keresztül). Például az *завжди* (*zavzhdy*, "mindig") egy régimódi lengyel *zawždy* formából származik, míg az *обицяти* (*obitsiaty*, "megígérni") a lengyel *obiecából*. Még a fő szókincs is lengyel hatást mutatott – például *meta* ("cél") és *raptom* ("hirtelen") lengyelen keresztül került be latinból. A 17. századra az ukrán szókincsben annyi polonizmus volt, hogy lexikailag közelebb állt a nyugatszláv nyelvekhez, mint az oroszhoz.
- A török nyelvek: Évszázadok óta tartó kapcsolat a krími tatárokkal és az oszmán törökökkel nyomot hagyott a katonai, kereskedelmi és mindennapi élet terminológiájában. Az ukrán sztyeppei és katonai kifejezések, mint például *a mopa_ба*

(torba, "zsák") és *тютюн* (tiutiun, "dohány") a török forrásokból. A fegyverekre, lovaskultúra, ruházatra és ételekre (pl. *bazár*, *kavun* "dinnye") szavak is beléptek a kozák korszakában.

- Német és jiddis: A 13. századtól kezdve (amikor német kézművesek és kereskedők telepedtek le Galíciában és Volhíniában), majd később az askenázi zsidó közösségeken keresztül a germán kölcsönszavak beléptek ukránra. Ezek gyakran a kézművességre, kereskedelemre és városi életre kapcsolódnak – például *a dax* (dakh, "tető"), *ринок* (rynok, "piac"), *майстер* (majster, "mester/kézműves"), és *a кушнір* (kushnir, "szőrmeister") német vagy jiddis eredetűek. Az ilyen szavak a népi nyelv részévé váltak az anyanyelvi szláv kifejezések mellett.
- orosz: Az orosz szisztematikus befolyás a 19–20. században vált jelentőssé, amikor Ukrajna az Orosz Birodalom, majd később a Szovjetunió alatt állt. Az orosz közvetítés, műszaki és politikai kifejezéseket is közölte. Számos nemzetközi szó (tudományos, politikai) jutott be ukrán nyelvre orosz nyelven keresztül az uralmi és szovjet korszakban. Az ukrán nyelvészek azonban gyakran alkottak anyanyelvi neologizmusokat az orosz formák helyett – például az ukrán nyelven a *літак* (litak, "repülőgép") kifejezést alkották ki a "repülni" igeből, és a *розвиток* (rozvytok, "fejlődés") kifejezést, mint a nemzetközi *evoliutsia* ("evolúció") megfelelőjét. A 20. század közepére az ukrán tudományos terminológia részben "harmonizálódott" az orosz nyelvvel a szovjet politika alatt, de a mindennapi beszéd még mindig sok egyedi ukrán szót megőrizett.

A nagy kölcsönzés ellenére az ukrán nyelv megőrizte az anyanyelvi szláv szókincs erős magját, gyakran inkább népi vagy korábbi szláv szavakat preferáltak, míg az orosz egyházszláv vagy európai kölcsönző szavakat használt. Például az ukránul *a огонь* (ohon') vagy *вогонь* (vohon') szavakat használja "tűz" (vz. orosz *ogon'*), míg *a місто* (misto) kifejezést "város" (vz. orosz *gorod*) kifejezésre. Az 1920-as évek ukrainizációja során a tudósok erősen fejlesztették ki az ukrán megfelelőit a modern fogalmakhoz, neologizmusokkal bővítve a lexikont. A 20. század közepére a nyelv így gazdag keverékét alkotta az örökölt ókelet-szláv szavakból, régóta beilleszkedett kölcsönzőkből és újonnan megalkotott kifejezésekből – mindezt a kialakuló szabványos nyelvben normalizálva.

Fonetikai és fonológiai fejlődés

A modern ukrán hangrendszer az ókelet-szláv hangrendszerből egy sor jellegzetes hangváltozás révén fejlődött ki. A magánhangzó váltások különösen fontosak voltak. A 12–13. század körül a zárt szótagokban megjelenő instabil, ultra-rövid magánhangzók (yers) váltották elő az előző /e/ és /o/ betűk /i/-re emelését. Például az ókelet-szláv *коть* (kotü, "macska") ukrán *кіт* (készlet), a *печь* (pečī, "sütő") pedig *піч* (pich) lett. Ez a változás új magánhangzováltásokat hozott létre az ukránban: hasonlítsuk össze a *кіт* (készlet) névjegyet a *кома* (kota) "macska" genitív alakjával. Oroszban nem történt hasonló felnevelés módja, amely megmaradt a *кот* (kot) kifejezést "macska" jelentésére. Egy másik ukrán újítás az "o–i" magánhangzó váltakozása sok szó szárában és kiütésében volt, amely ma már a nyelv feltűnő jellemzője. Például a "snow" az ukrán szláv szavaira (сніг) szavnik szvag, illetve orosz *снег* (sneg), a "light" pedig *світ* (svit) vs. orosz *свет* (svet), ami tükrözi az ukrán történelmi /e/ (a közös szláv *ě) /i/-re emelését. A 16–17. századra ezek az átalakulások (beleértve a gyengült *o > u > i átváltozását) teljessé váltak, megkülönböztetve az ukránt az oroszától, sőt még belarusz fehérorosztól.

A mássalhangzók változásai az ukrán fonológiát is jelölik. Különösen figyelemre méltó, hogy az ókelet-szláv szláv hangú /g/ megállás ukránul frikativizálódott h-hangú /h/ szóródásra körülbelül a 13. században. Ezért az ukrán *голова* (holova, "fej") megfelel az orosz *голова* (golova) szónak, de /h/ hanggal rendelkezik. A modern ukrán nyelv minden anyanyelvi szóban és sok kölcsönszóban az /h/ szót használja, míg az orosz megmaradt /g/. (A fehér orosz nyelven is hasonló változás történt, bár a /h/ [ɣ] kissé eltérő.) Ezenkívül a prothesis (hangkiadás a szó elején) az ukrán nyelv védjegyévé vált: a nyelv gyakran csúszik [w] vagy [j] betűt a bizonyos magánhangzókkal kezdődő szavak elejére. Például az ókelet-szláv *yxо* ("fül") ukrán *вухо-ба* (vukho) alakult ki az elején /v/ hanggal, míg az oroszban *ухо* (ukho). Hasonlóképpen, az "ő" az ukránul *юзо* (joho) (protézis *j*), míg az orosz *его* (ego). Ez a protézis az első /o/ és /u/ előtti kiejtés következetes jellemzője az ukrán kiejtésnek, amely nem található meg a standard orosz vagy lengyel nyelvben.

További megkülönböztető fonológiai jellemzők a következők:

- Kevesebb magánhangzó csökkentés: Ellentétben az oroszul, amely a hangsúlytalan /o/ és /e/ hangokat semlegesített hangokká (úgynevezett *akan'e*) redukálja, az ukrán magánhangzók tisztábban ejtik ki. Az ukránban egy hangsúlyos nélküli "o" közel marad az [o]-hoz (pl. *дорога* doróha "út"), míg oroszul *дорога* (doróga) az első "o" [a] irányába csökken. Ez átlátszóbb hangzást ad az ukránnak, olyanhoz hasonlóan az olaszhoz vagy lengyelhez, ahol minden írott magánhangzó egyértelműen hallható.
- Hangsúlyminták: Az ukrán hangsúly szabad (fonemikus), és bármely szótagra eshet (pl. *голова* holová "fej", *голови* gólovy). Akárcsak az orosz és fehér orosz nyelv, az ukrán hangsúly gyakran változtatja a gyökér és a véget különböző formákban, ami a közös szláv hangsúly öröksége. Azonban a magánhangzó csökkenése miatt a hangsúly hatása a magánhangzó minőségére enyhébb ukránul. Történelmileg néhány hangsúlyfüggő változás is előtagokban történt – például az o asszimilatív átalakulása az előtagokban, amikor a következő szótag hangsúlyos /a/ volt (*богатий* > *багатиї*, bahátyj "gazdag"). Összességében azonban az ukrán nyelv megőrzi a hangsúly alatt világosabb magánhangzó-megkülönböztetéseket, mint az orosz.
- Lágy mássalhangzók: Mint minden szláv nyelvben, az ukrán nyelvben is vannak kemény/lágy mássalhangzók. Megőrzi a közönségszláv palatalizált ("puha") mássalhangzóit, hasonlóan az oroszhoz (például *день* den' "nap" lágy /nj/-vel). Egy finom különbség, hogy az ukrán nyelv gyakran depalalizálja a /t/ (p) betűt sok olyan helyzetben, ahol az orosz nyelv lágy [tj] hangja van. Például az ukrán nyelv a *черствий*-t (cherstvyj, "állt") kemény /t/-vel ejti, míg a lengyel és orosz hangzás palatalizált vagy kevert (lengyel *czerstwy*, orosz *черствый*). Összességében az ukrán mássalhangzórendszere közel áll az oroszhoz, de bizonyos klaszterek és a ш hangok kezelése eltér – az ukrán ш kiejtése [ʃ̨] ("shch") néven jelenik meg, ami két hangból álló sorozat, míg a modern orosz *шоп а ш* egy hosszú [ʃ:] hanggá olvad.

Egy másik jellemző a kelet-szláv nyelvű "pleofónia", vagyis teljes magánhangzós sorozatok. Az ukrán, akárcsak az orosz és a fehér orosz, a protoszláv szótagfolyadékokat magánhangzó+mássalhangzós kombinációkká fejlesztették. Például a protoszláv *gardū ("város") az ukrán nyelven *город* (horod) lett régebbi használatban (és oroszul *город* gorod). A modern standard ukránban a "város" *місто* (misto, más gyökből), de a népi beszéd megőrzi a *город* formákat. Általánosságban az ukrán és az orosz nyelven is pleofónia (pl. *молоко* moloko "tej"), bár néhány esetben az ukrán inkább váltakozó magánhangzósorozatokat részesít előnyben, amelyek eltérnek az oroszról (például az ukrán *зоря* zoria és az orosz *заря* zarya

"hajnal"). Ezek a fonológiai finomságok hangsúlyozzák az ukrán nyelv kelet-szláv nyelvként való szerepét, amely a középkor óta saját hangtörvényeket követ.

A 17. század közepére a modern ukrán nyelv fonemiai készletének nagy része már megvolt. A nyelv bevezette a /r/ ([g]) mássalhangzót a kölcsönszavakhoz (bár ezt később marginalizálták), valamint olyan affrikátumokat, mint a /dʒ/ és /dz/ (például *a джерело* dzherelo "vízforrás"). Az "h" hang, a /fi/ szilárdan megalapozódott, és az egyesült /i/ magánhangzót (az ósi /i/ és /y/ betűkből) állították be, így két különálló ukrán i-magánhangzó született: *i* [i] és *u* [ɪ]. A későbbi változások kisebb módosításokat jelentettek (például egyes hanghangszók enyhe depalalizációja különböző dialektusokban). Összefoglalva, az ukrán fonológia eltért az oroszól magánhangzók újításai révén (azaz *e /o > i* zárt szótagokban), a hangsúlytalan magánhangzók tisztább kiejtése, valamint a /g/→/h/ eltolás révén. Ezek közül sok jellemző megosztja a belarusz nyelvvel, és (kisebb mértékben) a szlovák vagy lengyel nyelvekkel, kiemelve az ukrán hangzások egyedi fejlődési útját.

Nyelvtan és morfológia

Nyelvtani szempontból az ukrán tipikus szláv nyelv – szintetikus és erősen inflektált –, mégis megmutatkozik a morfológiájában és szintaxisában is evolúciós csavarjai. Az ukrán főnévi hajítás megőrzi a hét esetes rendszert (nominatív, genitív, datív, akkuzatíva, instrumentális, lokatív és vogatív), amely az ókelet-szláv nyelvből örökölt. Ellentétben az oroszul, amely nagyrészt elvesztette a vokátort, az ukrán megtartotta a termékeny vokatív okot a főneveknek, különösen a személyneveknek és rokon kifejezéseknek. Például az "Oksana" → *Оксано!* (Oksano!) mint közvetlen címezés, és *мамо* (mamo "anya!") a *маму* (maty "anya") helyett. Ez a vokátor a modern használatban is fennmaradt, bár nagyon hétköznapi beszédben néha a nominatív is hallható. Az ukrán és lengyel így megosztják ezt a régi szláv vonást, míg az oroszban ma már csak maradványok vannak (mint például az *Боже!* Bozhe "Ó, Istenem!").

A case használat és formák a középkor óta leegyszerűsítettek. A késő közép-ukrán korszakra (16–17. század) a nyelv átszerveződött a főnévi paradigmák a régi őstörzsalapú rendszerről egy rendszeresebb, nemi alapú rendszerre. Sok archaikus kiragozási befejezés megváltozott: például a genitív egyes számú -y (régii u-szárakból) főként absztrakt vagy tömegfőnevekre korlátozódott, míg a konkrét tárgyakra használták. Az élő hímfőnevek egy akuzatív alakot vettek fel, amely megegyezik a genitíval (ez a változás az óukrán korban terjedt el) – például *бачу брата* (bachu brata, "Látom a testvért"), ahol az akuzatíva *genitive брата* helyett használták, míg az élettelen férfias főnevek megőrizték a nominatív-akkuzatíva egybeesést. Ez az animált akuzatíva = genitív szabály párhuzamos az orosz és lengyel fejleményekkel. A duális szám, amely az ószlávban is hangsúlyos, fokozatosan eltűnt: a 18. századra az ukrán nyelvnek már nem voltak különálló kettős formái, néhány kössölt kifejezésen kívül. A többes számú főnévi végeket is kiegyenlítették – például korábbi megkülönböztetések, mint a nominatív -u és akuzatíva -и egyes hímlageseknél, eltűntek, így egyetlen többes számú *véget* kapott, -и (mint a *caðu sady* mindkét "kert" alj. és obj. esetében). Ez a kiegyenlítés gyakorlatilag eltörölte a nemi különbségeket a többes számban: a női főnevek -a-ban már -y/-i voltak a többes számban, így a férfias többesek ugyanazon a befejezésen konvergáltak. A modern korban az ukrán hajlászinták szorosan hasonlítanak a fehérorosz és fehérorosz mintákhoz, néhány egyedi befejezéssel (például az ukránnal gyakran -ови vagy -y datív egyes férfias, ahol az orosz inkább -y-t választ). Figyelemre méltó, hogy az ukrán nyelv megőrizte egy külön helymeghatározó esetet (például *в/на előszó után* használatban), de alakjai sok paradigmában nagyrészt megegyeznek a datívnal.

A melléknév és névmás rendszerben az ukrán általános szláv irányzat szerint szinte minden melléknévhez egy befejezési halmazt használtak (a régi "hosszú" formából). A régi különbség a rövid és hosszú melléknevek között (pl. *добрии* vs. *добър* ószlávban) korán eltűnt. Ehelyett a mellékneveknek egyetlen paradigmája van, amely nemben, kiskijelben és számban egyezik meg a fővevekkel. Akárcsak orosz és lengyel, az ukrán melléknevek és névmások teljes kiejtési befejezéseket jelenítenek meg. Egy kisebb eltérőpont: az ukrán férfias melléknevek datívban -ови/-еви betűket vehetnek (pl. *доброму* → *доброму/доброму* vs. *доброви* "jönak (embernek)"), míg az orosz -ому egységesen (*доброму*) használja). Ez a -ови befejezés, amely fehéroroszul és történelmileg lengyelül is megtalálható, egy régebbi használatot tükröz, amelyet az ukránul szélesebb körben megőriztek.

Az ige ragozása ukránul szintén osztozik a kelet-szláv örökséggel, néhány egyedi fejlődéssel. A 14. századra az ukrán (akárcsak az orosz) elveszítette az ószláv aorista és a tökéletlen idők – ezeket az egyszerű múltformákat a perifrasztikus múlt (1-form + segéd) váltotta fel, amely végül leegyszerűsödött úgy, hogy csak az 1-participium egyezik meg nemű/szám (pl. *ниє* nis "(ő) hordozott", *несла* nesla "(ő) hordozott"). Így a modern ukrán nyelvnek van egy múlt idejű formája (nemi véget az egyes számban), mint az oroszban. Érdekes különbség jelent meg az első személyű többes számban: az ukrán igék -мо (*несемо* nesemo "hordozunk") végződik, míg az ókelet-szláv -*my (összehasonlítjuk az oroszul *несем* nesem-et). Ez akkor történt, amikor a "be" ige egy 1pl alakot *fejlesztett ki a ємо*, így a -mo befejezés minden ige-re terjedt. Egy másik figyelemre méltó jellemző a jövő időformáció. Az ukrán nyelvnek két stratégiája van az imperfective jövőre: egy analitikus konstrukció (*буду нєсаму* budu pysaty "Írni fogok") és egy szintetikus jövő, amelyet az infinitív törzshez hozzáadott utótagok (*нєсаму* pysatymu "Írni fogok"). A szintetikus forma abból származik, hogy a segéd (történelmileg *иму* "muszáj") összehúzódott a fő ige-re. Ez olyan formákat ad, mint a *чєтамємєу* (chytatymes "olvasni fogsz"), amelyeknek oroszul nincs közvetlen megfelelőjük (az orosz nyelven csak *буду читать* formátumot használ). A lengyel elvesztette szintetikus jövőjét, így a *нєсаму*, *робитимємєу* stb. létezése egyedülálló ukrán (és részben fehérorosz) tulajdonság, amely aspektusi árnyalatokat ad hozzá (gyakran egy határozott szándékot vagy elkerülhetetlenséget sugallva). A perfektív igeéknél az ukrán, mint minden szláv, jelen idejű formákat használ jövőbeli jelentéssel (pl. *напишєу* napyshu "Egyszer írok"). Maga az ige aspektusa kategóriája (perfektív vs. imperfectív) hasonlóan működik az oroszhoz és a lengyelhez – a legtöbb ige aspektuspárosban jelenik meg, ami a protoszláv nyelvből örökölt tulajdonság.

Szintaxisban az ukrán továbbra is túlnyomórészt SVO (alany–igé–tárgy) nyelv, rugalmas szórendtel a hangsúly vagy stílus tekintetében. Történelmileg egyre több volt az analitikus konstrukciók és előszobai kifejezések használata. Például, ahol az ószláv datív abszolút vagy participle használatát használhatja, az ukrán egy mellékmondatot vagy konverbet (*працюючи* pracjuuchy "munka közben") – bár deverbális adverbák (gerundok), mint például a *-ючи* formák is használatosak. A 16. századra az aktív részesevést -ть (mint a *несучий*) egyre inkább melléknévként használták vagy relatív mondatokkal helyettesítették, míg a régi jelen idejű mellékszavak hajlhatatlan gerundokká váltak az határozószó használatára. Egy másik szintaktikai jellemző a predikáció instrumentális esete, amely a modern ukránban is terjedt ki. Az oroszhoz hasonlóan az ukrán is az instrumentált az ige utáni állapotok vagy szerepek megjelölésére használja, mint például "lenni" vagy "lenni" (*Він був солдатом* Vin buv soldatom – "Katona volt", ahol a *солдатом* instrumentális). Ez a használat már a késő középkori ukrán nyelvben is növekedett. Az ukránok személytelen passzív konstrukciókat is fejlesztettek ki, amelyek a -но / -то formában működnek, amelyek megegyeznek a lengyelekkel. Például a *роблено* robleno "(az) megtörtént" vagy a *Його поранено* Joho poraneno "megsebesült" – nyelvtanilag személytelen passzív, amely akár közvetlen tárgyat is

képes elvenni (*насипано піску* "homokot öntöttek [valaki homokot öntött]"). Ez a konstrukció a 16. századra jelent meg, és továbbra is elterjedt, az ukrán nyelvet inkább a lengyel szintaxissal egyeztetve, mint az oroszral (az orosz inkább reflexív vagy véges passzív formát részesít előnyben). Végül érdemes megjegyezni, hogy a kettős tagadás az ukránban alapértelmezett: *ніхто нічого не знає* ("senki sem tud semmit") szó szerint "senki sem tud semmit, nem tud", ami, ahogy az orosz és a legtöbb szláv nyelven is, egyetlen tagadásként értelmezhető. Ez az ukrán konzervatív szintaktikai örökség egy másik aspektusa.

Összefoglalva, az ukrán nyelvtan úgy fejlődött, hogy néhány ragingolást egyszerűsített (a duális szám elhagyása, többes számok összevonása), miközben megtartotta az összes fő szláv kategóriát (eset, három nem, két szám, ige aspektusok stb.). A fehérorosz nyelvvel megosztja a vokatív és bizonyos régi befejezések megőrzését, a lengyelnel pedig a -no/-passzív és vokatív formák használatát, de saját igején morfológiáján és főnévi végein is átesett. A 20. század közepére az ukrán nyelvtan nyelvtanban és szótárakban kodifikálódott, amely a különböző dialektusokból és régebbi "ruténi" formákból egységes rendszert képezett az iskolákban.

Dialektus differenciálás

Ukrán dialektusok térképe. Az ukrán belső sokszínűséggel rendelkezik, három fő dialektuscsoporttal rendelkezik: északi, délnyugati és délkeleti, mindegyikben további aldialektusok találhatóak. A regionális különbségek ellenére ezek a dialektusok kölcsönösen érthetőek, és dialektus kontinuumot alkotnak a szomszédos szláv nyelvekkel. A modern standard ukrán elsősorban a délkeleti dialektusokra (különösen a Poltava-Kijevi dialektusra) épül, bár más csoportok néhány jellemzőjét is magában foglalja.

- Északi dialektusok (polisszi): A polissziai régióban (Ukrajna mocsaras északi részén és szomszédos Fehéroroszországban) beszélnek, ezek a dialektusok átmeneti belarusz nyelvre. Megőriznek néhány archaikus fonetikát – például a hangsúlyos magánhangzók régebbi tulajdonságokat őriznek meg (gyakran monofthongok a történelmi *ě és a nazalizált *ę), valamint hosszú /ō/ és /ē/ hangok nyomai is vannak, amelyek máshol összeolvadtak. Például a "hét" szó: néhány északi változatban *a c'ем* vagy *cem'i* (sem'i) ellentétben áll a standard *сім* (sim) kifejezéssel. A polisszi dialektusokban néhány esetben kevesebb palatalizáció is mutat (pl. depalalizált "r"), és egyedi magánhangzó-váltakozásokat a hangsúly által kondicionál. Morfológiailag az északi dialektusok egyszerűsített hajlammintát osztanak a délkeleti dialektusokkal (bizonyos case befejezések kiegyenlítése). Átmeneti jellegük miatt az északi dialektusok fehérorosz jellegű elemeket tartalmaznak (például a hangsúlytalan /a/ hangzó hangsúlyzóként ejtése csökkentett magánhangzóként, hasonlóan az [e]-hez). Ezek a dialektusok történelmileg kevésbé befolyásolták az irodalmi nyelvet – ritkán ábrázolják őket az irodalomban, kivételt képezve Lesya Ukrainka polisszi beszédének használata *Az erdődalban*.
- Délnyugati dialektusok: Ez a csoportosítás Nyugat-Ukrajnát (Galícia, Volhínia, Bukovyna, Kárpátá) és a szomszédos területeket foglalja magában. A délnyugati dialektusok sok szempontból a legrégebbiek – megőrizték a régebbi szókinccset és a fonetikai jellemzőket, amelyek keleten elvesztek. Például néhány kárpát alnyelvben a történelmi hosszúságú /ō/ és /ē/ [i] lett (tehát a protoszláv *město "hely" > *micmo* misto), és az orrhangzó *ę egy különös hangzásként jelenik meg (gyakran 'a vagy 'i) néven említik). Ezeket a dialektusokat évszázadokon át tartó lengyel, szlovák, magyar és

román kapcsolat befolyásolta, ami sok kölcsönszóhoz vezetett (például a hutsul dialektusban román kölcsönök is van), valamint néhány szláv vonás "lágyulását". Figyelemre méltó, hogy a délnyugati dialektusok korábban kiejtésben megkülönböztették a /g/ (kemény ь) és /h/ (lágy ɣ) betűket: hajlamosak voltak egy kemény [g] betűt használni idegen szavakra és nevekre, ellentétben a keleti nyelvekkel, ahol [h] minden szót jelentett. Például egy galíciai 1900-ban kiejthetheti a "Henry"-t *Генри-кэнт* [g] betűvel, de a "home" (*дiм*) szót [h]-vel. Ez a /r/ használata kölcsönszavakhoz volt megszokott Nyugat-Ukrajnában és a diaszpórában, és csak az 1933-as szovjet helyesírási reform után szűnt meg, amely eltörölte a r betűt. Kulturálisan a délnyugati nyelv képezte az ukrán nyelv alapját a diaszpórában (például Kanadában és az USA-ban), mivel sok emigráns érkezett Galíciából. A csoport aldialektusai közé tartoznak a galíciai, volin-podol, valamint jellegzetes hegyi dialektusok, mint a hutsul, boyko és lemko. Eltérnek egymástól (egy hutsul beszélő a Kárpátokon egészen különösen hangzik, szókincs román nyelvből és zenei intonációval), de megosztják a nyugati szláv hajlamokat – például néhány lemko dialektusban a hangsúly fixebb, és az intonációs minták a szlovák vagy lengyel nyelvekre emlékeztetnek. Archaizmusuk ellenére a délnyugati dialektusok a 19. században nagy irodalmi jelentőséggel bírtak (sok korai nyugat-ukrán kiadvány dialektusban készült), és szókincset és idiómákat adtak hozzá a standard nyelvhez.

- Délkeleti dialektusok: Ezek közé tartoznak a közép- és kelet-ukrajna dialektusai (Kijev, Poltava, Harkov környékén és a déli sztyeppében). A délkeleti dialektuszóna később alakult ki a többinél – lényegében a 16–18. században –, amikor északi és nyugati telepések telepítették a Dnyeper sztyeppéket. Ez a keveredés egy egységesebb dialektust eredményezett, amely hiányzik néhány délnyugati helyi szélsőséges változattól. A délkeleti dialektusok képezik a modern standard ukrán alapját. Fonetikailag minden pozícióban a teljes frikative /h/ jellemzik őket (soha nem vették fel a [g] kiejtést a kölcsönszavak számára, mindig /h/ betűt mondanak – még ma is a [g] az egyik legkevésbé használt hang ezekben a dialektusokban). A délkeleti csoport "egyszerűsített" morfológiája és szintaxisa van, ami azt jelenti, hogy néhány történelmi összetettség kiegyenlített. Például ezek a dialektusok általánosították a legtöbb főnév egy többes szám végét, és az analitikus konstrukciókat részesítették előnyben a szintaxisban. Ebben a csoportban található olyan aldialektusok, mint a közép-dnepri (Kijev és Poltava környékén), a slobozán (Harkov és Sumi régió, némi orosz keveréssel a határ közelében), valamint a dél-ukrajnai sztyepei dialektusok. A sztyepei dialektust (Odesszában, Mykolaivban, Zaporizsziában stb.) történelmileg a zaporozsjjai kozákok és későbbi telepések beszélték; orosz hatást mutat (a birodalmi korszak migrációja miatt), de alapvetően ukrán marad. Valójában olyan területeken, mint a Kuban (Oroszországban), az ukrán sztyepei dialektus fennmaradt a fekete-tengeri kozákok leszármazottai között. Összességében a délkeleti dialektusok állnak a legközelebb a nemzeti színvonalhoz, és a 20. század közepétől az urbánus ukrán nagyrészt tükrözte ezeket a közép-ukrán beszédmintákat. A Poltava/Kijevi változatot olyan szerzők, mint Sevcsenko és Kulish emelték a 19. században irodalmi nyelvvé.

Fontos megjegyezni, hogy ezek a dialektusi felosztások kissé rugalmasak. Átmeneti zónák léteznek: például az északi dialektusok fokozatosan összeolvadnak délkeleti dialektusokba, amelyek dél felé mozognak, és délnyugaton folytonosság található a tiszta ukrántól a lengyelig vagy szlovákig. A dialektus térkép a Transcarpathia rokon rusin nyelvét is mutatja (néha külön nyelvnek tekintik), amely lényegében a délnyugati csoport kivétele. A 20. század közepére az oktatás és a tömegmédiá révén a szabványos nyelv beépült a helyi dialektusok használatába. Ennek ellenére a dialektusi szavak és kiejtések továbbra is erősek maradtak a vidéki területeken.

Még ma is a hallgató gyakran megkülönböztetheti a nyugat-ukrán nyelvet (mondjuk hata "ház" szóban és a "vas" első szótagján a hangsúlyt) egy kelet-ukrántól (aki talán azt mondja, *khata* és a *stressz zanyzá*). Ezek a gazdag dialektusbeli különbségek Ukrajna összetett történelmének és regionális kapcsolatainak bizonyítékai.

Helyesírási történet

Az ukrán nyelv hosszú írási hagyományt ábrázolt, de az írásmódja évszázadokba telt, mire modern formává alakult. A nyelv a cirill írás egy változatában íródott, amely az orosz és fehérorosz írással is megegyezik. A középkori kijevei orosz-korban a szövegeket ógyházi szláv nyelven vagy kelet-szláv kancellári nyelven írták, nem tiszta népnyelven. Ennek eredményeként a középkorban nem létezett dedikált ukrán helyesírás – a művelt emberek egyházszlávokat, később pedig a ruténi irodalmi nyelvet használták (az egyházszláv és fehérorosz-ukrán elemek írásbeli keveréke). A 18. századra, az ukrán irodalmi hang megjelenésével az írók elkezdtek a cirill ábécét adaptálni, hogy hűbben ábrázolják az ukrán hangokat.

18–19. század: Az ukrán helyesírás szabványosításának legkorábbi javaslatai a 18. század végén és a 19. század elején jelentek meg, amikor a modern irodalmi nyelv kialakult. Olyan úttörők, mint Oleksij Pavlovszkij (aki 1818-ban publikált egy ukrán nyelvtant) módosított orosz cirill betűvel írták a "ruténi" szót. Jelentős kiadvány volt az 1837-es "Ruska Pravda" (Dnyeszter sellőlánnya) Nyugat-Ukrajnában, amely az ukrán írás fonetikus megközelítését mutatta be. A 19. század folyamán több helyes rendszer is versenyzett: a Kulishivka, amelyet Panteleimon Kulish szerző fejlesztett ki az 1850-es években, szigorúan fonemikus elvet vezetett be ("írj, ahogy hallod"), valamint a /g/ helyett a ģ használata. Az osztrák uralom alatt álló Galíciában Jevhen Zhelekhivsky Zhelekhivka (1886) című műve vált szabványossá, amely szorosan egyezett a beszélt ukránnal, és tartalmazta a ģ betűt. Eközben az Orosz Birodalom kezdetben megtiltotta az ukrán nyelvű kiadást, de a 19. század végére néhány szótár (például Borys Hrinchenko tekintélyes 1907–09-es szótára) és tankönyvek burkoltan helyesírási normákat határoztak meg. Hrinchenko művei, amelyek nagyrészt fonetikusak voltak, de facto szabványossá váltak sok ukrán író számára.

A helyesírás politikai kérdés is volt. Az osztrák–magyar galíciai tartományban vita folyt arról, hogy az ukrán írásban a latin betű és a cirill betűk használata (két "ábécé háború" az 1830-as és 1850-es években). Az osztrák hatóságok egy időben fontolgatták a latin betűk erőltetését, de az ukrán értelmiségiek ellenálltak, mivel ezt a polonizáció fenyegetésének tekintették. Végül a cirill győzelmet kapta, és az ukrán nyelv írásmódja maradt. A 20. század elejére az ukrán cirill betű 33 betűvel rendelkezett, köztük jellegzetes betűkkel, mint a ĩi (yi, ami /ji/ jelentése, mint a *icmu yisty* "enni") és a ĩe (ye), valamint a ĩr a [g] hangra – egy olyan betű, amely oroszban nem létezett.

20. századi reformok: Miután Ukrajna rövid időre függetlenné vált (1917–1920), majd a Szovjetunió alatt állt, összehangolt erőfeszítéseket tettek a helyesírás egységesítésére és szabványosítására. A csúcspont az 1927-es Harkivi Helyesírási Konferencia volt, amely összehozta a szovjet ukrainai és nyugat-ukrainai nyelvészeket. Ennek eredményeként született meg az 1928-as "Skrypnykivka" helyesírás, amelyet Mykola Skrypnykról (a szovjet oktatási biztosról) neveztek el. Ez az egységes ukrán helyesírás teljesen fonemikus volt, és magában foglalt néhány nyugat-ukrán nyelvhasználatot, hogy tükrözze a valóban beszélt nyelvet. Például tartalmazta a /g/ (g) betűt, és engedélyezte a Galíciában gyakori formákat. A Skrypnykivkát hivatalosan is elfogadták Szovjet Ukrajnában, és 1929-ben Lvivben is

elfogadták tudósok. Néhány évig Ukrajnában egyetlen, szabványosított helyesírás volt, amelyet olyan kiadványokban írtak ki, mint Holoskevych 1929-es Helyesírási Szótára.

Ez a liberális helyesírás azonban rövid életű volt. 1933-ban, Sztálin centralizáló politikája közepette a szovjet kormány sok ukrainizációs politikát visszavont. Egy új helyesírási reformot (lényegében oroszítást) hirdettek meg nyilvános vita nélkül. Az 1933-as helyesírás megszüntette a "nemzeti" eltéréseket, és az ukrán nyelvet közelebb hozta az oroszhoz. Lényeges, hogy a І (g) betűt eltávolították a szovjet ukrajnából (mivel oroszban nincs ilyen betű). 1933 után а з (gh) betűt mind [h], mind [g] hangokra használták, így olyan szavakat, mint а гудзик (gudzyk, "gomb") а гудзик betűként kellett írni. Az ukrán tudományos és műszaki kifejezéseket is átdolgozták, hogy megfeleljenek az orosz megfelelőeknek – például a хімія (khemiiia "kémia") váltotta fel a hitelesebb írásmódú хемія (khemiiia) szót, amely az orosz химія betűvel egyezett. Sok nyugat-ukrán helyesírást vagy szókinccset "burzsoá nacionalistának" neveztek és elvetettek. Az eredmény egy szovjet ukrán helyesírás lett, amely homogénebb volt az orosz nyelvvel. Az ukrán diaszpóra és Nyugat-Ukrajna (amely 1939-ig Lengyelország alatt állt) nem fogadta el ezeket a változtatásokat – továbbra is az 1933 előtti írásmódot használták (beleértve a ě-t is). Ez eltéréshez vezetett: a szovjet által kiadott ukrán és a diaszpóra által kiadott ukrán nyelv enyhe eltéréseket mutatott az 1930-as évektől az 1990-es évekig.

A második világháború után kisebb módosításokat végeztek: 1946-ban és ismét 1959-ben a szovjet hatóságok módosították az ukrán helyesírást és használatot, hogy megfeleljenek az orosz normáknak. Például 1959-ben bizonyos ragasztású befejezéseket és külföldi névátírásokat módosítottak az 1956-os orosz szabályok mintájára a mintájára. 1960 és 1990 között ezek a szabályok hivatalos szabvány maradtak az Ukrán SZK-ban. A І tiltása egészen az 1980-as évek végéig fennmaradt – ezzel gyakorlatilag törölték a [g] hangzást a nyomtatott szövegből, csak néhány ritka szóban szerepelt. (Különösen a nyugati kiadványok és az emigráns újságok, mint *Az Egyesült Államokban a Svoboda* továbbra is használta a ě, ě szavakat lengyel jo-ra, így megőrizve a régebbi konvenciókat.)

Összefoglalva, az ukrán helyesírás fejlődése az egyházszláv cirill használatától, kevés élőbeszéd lehetőséggel, a 19. századi különböző fonetikus helyesírási rendszerek virágzásáig, végül pedig egy egységes modern ábécé felé vezető út volt. A politikai hatóságok közvetlenül részt vettek ebben a folyamatban: a lengyel–litván nemzetközösség időszakában az ukrán írás tele lengyel írásmódokkal teli volt; az osztrák korszak lehetővé tette egy fonetikusabb ukrán helyesírás kialakulását Galíciában; az orosz birodalmi tilalmak akadályozták a kiadást, de nem akadályozták meg az írókat abban, hogy helyesírással kísérletezzenek. A 20. század közepére, a szovjet által bevezetett változások ellenére, az ukrán nyelv stabil irodalmi helyesírással (cirill alapú) volt, amelyet ma is felismerünk, és amely csak részletekben különbözött a háború előtti rendszertől. Az 1990-es évek után Ukrajna néhány korábbi jellemzőt visszaállított (például a І betűt hivatalosan visszaállították 1990-ben). De még 1950-ig is látható, hogy a helyesírás legalább annyira kulturális harctér volt, mint nyelvi eszköz, tükrözve az ukrán nyelv körüli szélesebb politikai küzdelmeket.

Politikai és társadalmi tényezők hatása

Az ukrán nyelv fejlődése nem választható el azoktól a politikai és társadalmi erőktől, amelyek formálták (és néha elfojtották) azt. A nyelv státuszát és fejlődését története során befolyásolták a birodalmi politikák, a nemzeti megújulások és kulturális változások:

- Lengyel–Litván Unió (16–18. század): Kijevi Rusz' bukása után az ukrán területek a Nagyhercegség része lettek a Litván Nagyhercegségnek, majd később a Lengyel–Litván Nemzetközösségnek. A litván uralom idején a kancellária nyelvet (ófehérorosz/ukrán, gyakran "ruténi" néven emlegették) kezdetben az igazgatási és jogi dokumentumokban használták. Azonban a Lublini Unióval (1569) és a lengyel befolyás növekedésével a polonizáció is beindult. A lengyel a nemesség (szlachta) presztízis nyelve lett, és a lengyel nyelvi elemek átömböltették az ukrán nyelvbe (ahogy azt a Szókincs tárgyalja). A 17. századra a lengyelek nagyrészt kiszorították a ruténiakat a hivatalos birtokokban, és a nyugat-ukrajnai művelt osztályok kétnyelvűek vagy lengyel nyelvűek voltak. Ennek ellenére a népnyelvet ("prosta mova" vagy egyszerű beszéd) továbbra is a tömegek beszélték. A lengyel dominancia befolyásolta az ukrán nyelvet, mivel sok egyházszláv elemet írásban lengyel elemekkel váltották fel, és sok lengyel kölcsönszó lett nativizálva. Ez az időszak megalapozta a diglossiát: egyházi szláv az egyházban, lengyel a jogban/oktatásban, ukrán pedig a mindennapi életben. Fontos az ukrán nyelv latin befolyása alá is tett (lengyel iskolákon és a katolikus egyházon keresztül) – így az ebből az időszakból származó latin kölcsönszavak (jog, oktatás, absztrakt kifejezések) a nyelv részévé váltak. A polonizáció ellenére az ukrán identitás megmaradt a Közép- és Kelet-Ukrajna kozák földjein (a Hetmanátus), ahol az egyházszláv és a helyi ruténi nyelvet használták a helyi egyházi és katonai ügyekben. Ez az időszak így gazdagította az ukrán nyelvet, de megkülönböztette a regionális dialektusokat is: a nyugati dialektusok inkább lengyel vonásokat fogadtak magába, míg a keleti dialektusok közelebb maradtak az egyházszláv és őshonos nyelvhasználathoz.
- Orosz Császári Kormányzat (18.–20. század eleje): A 18. század végén a legtöbb ukrán területet (középső és keleti) annektálta az Orosz Birodalom (Lengyelország felosztása és a kozák hetmanátus bukása után). Az orosz uralom alatt az ukrán (gyakran "kis oroszoknak" nevezett) szigorúan elnyomás alatt állt. 1720-ban Nagy Péter már betiltotta az ukrán (rutén) nyomtatást, kivéve az újraszerkesztett egyházszláv formát. Később két hírhedt rendelet kifejezetten célozta meg a nyelvet: az 1863-as Valujev-körlevél és az 1876-os Ems Ukaz. Ezek a rendeletek betiltották az ukrán nyelvű kiadványokat és oktatást, kijelentve, hogy "nem valódi nyelv", hanem csupán orosz nyelvi dialektus. Az ukrán nyelv tiltott volt az iskolákban és a nyomtatott kiadásban (kisebb kivételekkel a fikció és a folklór esetében). Ennek eredményeként a szabványos irodalmi ukrán fejlődése az orosz uralom alatt álló területeken került a föld alá helyezésre. Sok ukrán oroszul vagy lengyel nyelven írt, vagy publikálta ukrán műveit az osztrák uralom alatt álló Lvivban. Ennek ellenére a 19. században hatalmas nemzeti újjáéledés zajlott. Olyan meghatározó alakok, mint Taras Sevcenko (1814–1861), olyan költészeteket írtak a nép körében, amely mélyen rezonált a nép körében. Sevcenko *Kobzar* (1840) című műve megmutatta, hogy az ukrán teljesen képes művészi kifejezésre. Más írók (Panteleimon Kulish, Ivan Nechuy-Levytsky, Lesya Ukrainka, Ivan Franko stb.) követték, gazdagítva a modern ukrán irodalmat. Ezek a kezdeményezések, amelyeket gyakran Galíciából finanszíroztak és adtak ki az orosz ukrajnai tilalmak miatt, segítettek a nyelvtani és szókincs szabványosításában. A 19. század végére az ukrán értelmiségiek (például Olekszandr Potebnia nyelvész) komolyan tanulmányozták a nyelvet, még akkor is, ha a cári akadémia pusztán dialektusként elutasította az ukrán nyelvet. Az Orosz Birodalom nyomása diglossikus helyzetekhez vezetett, ahol a formális birtokok orosz uralmat élveztek, de az ukrán megmaradt az otthon, falu és népi kultúra nyelveként. Valóban, 1905-re (az 1905-ös orosz forradalom utáni némi liberalizáció után) az ukrán kiadási tilalom enyhített, ami 1905–1914-ben az ukrán újságok és könyvek robbanásszerű növekedéséhez vezetett. Ezt a rövid "tavaszt" az első világháború és az azt követő forradalmak szakították meg.

- Osztrák (Habsburg) uralom Nyugaton: Nyugat-Ukrajna (Galícia, Bukovyna) 1772-ben a Habsburg Birodalom alá került. Az osztrákoknak, ellentétben az oroszokkal, nem rendelkeztek a helyi nyelv felirtására irányuló politikával; valójában, az első zavar után elismerték a ruténiakat (ukránokat) a birodalomon belül különálló népként. Az 1780-as évek reformjai során II. József császár vezetésével iskolákat hoztak létre ruténi falusiak számára, és tankönyveket nyomtattak népi nyelven (fonetikus helyesírással). A görög katolikus egyház Nyugat-Ukrajnában szintén a nyelv védelmezője lett. 1848-ban ("Nemzetek tavasza") az osztrák Galíciában még egy Legfelsőbb Ruténi Tanács is létrejött, amely az ukrán nyelvet és kultúrát támogatta. A 19. század végén Galíciát "Ukrán Piedmontnak" nevezték – egy menedéket, ahol a nyelv viszonylag szabadon fejlődött. Lvivban az ukrán nyelvű újságok, tudományos művek és irodalom virágzott. Lviv és Csernyivci egyetemek vezették be az ukrán tanulmányokat (bár a lengyel és német nyelv továbbra is domináns volt Galícia felsőoktatásában). Úttörő nyelvészek, mint Jurij Fdóviç és Stepan Smal-Stotszkij dolgoztak a Nyugaton, nyelvtanokat és szótárokat állítottak össze. Ugyanakkor a lengyel politikai dominancia Galíciában azt jelentette, hogy a lengyelek továbbra is előnyben voltak a közigazgatásban, és az ukránoknak az egyenlőségért kellett küzdeniük. De ami lényeges, az osztrák korszak lehetővé tette, hogy egy generáció ukrán nyelven tanuljon. A nyugati dialektus hatása a szabványos nyelvre (például bizonyos szóformák preferenciája vagy *a i és r használata*) egészen a relatív szabadság korszakához vezethető vissza. Amikor Nyugat-Ukrajnát a második világháború alatt és után beolvasztották a Szovjetunióba, olyan lakosságot hozott, amely nagyon tudatában volt nyelvi jogainak és hagyományainak, kissé eltérve a keletétől.
- Az 1917–1920-as függetlenség és a szovjet ukránizáció: Az Orosz Birodalom 1917-es összeomlása megnyitotta az ukrán államiság ablakát. Az Ukrán Népköztársaság (UNR) és a Hetmanság (1917–1918) az ukrán nyelvet választották államnyelvévé, és politikákat indítottak annak szabványosítása és bővítése érdekében. Bár ezek a kormányok rövid életűek voltak, intézményeket alapítottak (például az Ukrán Tudományos Akadémia 1918-ban), amelyek kodifikálták a terminológiát és helyesírást. Amikor a bolsevikok megalapították az Ukrán SZK-t, kezdetben a "korenizatsiya" (indigenizáció) politikája mellett folytatták ezeket az erőfeszítéseket. Az 1920-as évek ukrainizációja aranykorszak volt a nyelv számára: az ukrán nyelvet minden iskolában, az államban vezették be, és az ukrán írástudási aránya is emelkedett. Több száz tudós dolgozott az ukrán tudományos és technológiai terminológián. Az 1928-as helyesírási reform (fentebb tárgyalva) koronázta ezt az időszakot. Az 1920-as évek végére még a hagyományosan oroszul beszélő városok is (a birodalmi korszak oroszosítása miatt) is erős ukrán kulturális intézményeket szereztek. Ebben az időszakban az ukrán oktatás is virágzott: például a Harkivi Egyetem ukránul tanított, és az ukrán művészetekben élénk avantgárd alakult ki (például Les Kurbas színháza). Az összehasonlító nyelvészet is fejlődött – megpróbálták eltávolítani az ukrán nyelvet az oroszról a régi formák vagy nyugat-ukrán használatok újraélesztésével.
- Sztálinista oroszosítás (1930-as évek–1950-es évek): A fordulat 1933-ban következett be, amikor sztálin rezsimje, a növekvő politikai elnyomás közepette, megállította az ukránizációt. Az 1928-as helyesírást nacionalista néven jelölték, és helyette a russizált 1933-as változat váltotta fel. Számos vezető nyelvész és író (Mykola Skrypnyk, Oleksandr Kornychuk, Maik Yohansen és mások) börtönöztek vagy kivégeztek a tisztogatások során. Ezt követően a politikák az orosz nyelvet népszerűsítették a Szovjetunió lingua francájaként. A gyakorlatban az ukrán nyelv papíron továbbra is az ukrán SZK hivatalos nyelve, és az általános iskolában és vidéki területeken is használták, de az orosz is presztízssre vált a felsőoktatás, a városi élet és a felemelkedés

nyelveként. Az 1930-as és 1950-es években folyamatos nyomás volt arra, hogy "harmonizálják" az ukrán és az orosz nyelvet, ami azt jelentette, hogy sok egyedi ukrán szót hivatalos használatban orosz megfelelőek váltottak fel, és a technikai kifejezéseket azonossá tették az oroszulal. Például a tisztán ukrán *летовище* (letovyshche, "repülőtér") helyét az *аеродром* (aerodrom, ugyanolyan az orosz) váltotta át. A háborús évek (1941–45) bonyolították a képet: a náci megszállás kezdetben némi újjáéledést adott az ukrán közigazgatásban (különösen a nyugaton), de ez rövid életű volt, és kemény elnyomás követte. A második világháború után Nyugat-Ukrajna teljesen beolvadt a Szovjetunióba, és ott is alkalmazták a szovjet nyelvi politikát – bár a nyugat-ukránok otthon és titkos kiadványokban is hevesen tartották a nyelvüket. A 20. század közepére Ukrajna nyelvi helyzete a hivatalos kétnyelvűség orosz irányába hajlott: az ukrán nyelvet az iskolákban tanították, helyi médiában és irodalomban használták, de az orosz nyelv ismerete elváródott a felsőoktatáshoz, tudományos területekhez, valamint párt- vagy katonai karrierekhez. Ez vezetett a Surzhyk jelenséghez – egy vegyes ukrán-orosz beszédhez, amely sok területen elterjedt, miközben az emberek a nyelvek között navigáltak. Ezek ellenére az ukrán a legtöbb vidéki lakosság és a városlakók mindennapi nyelve maradt, és a háború utáni időszakban is folytatta az irodalmat (Oles Honchar, Maksym Rylsky stb. műveit).

- Összehasonlító nézőpont: Ebben a kontextusban figyelemre méltó, hogy az ukrán sorsa eltért az orosz vagy lengyel sorsától. Az orosz nyelvvel ellentétben, amely domináns birodalmi nyelv volt, az ukrán gyakran alárendelt volt – ami lassította a szabványosítást (ami csak a 20. században vált hatékonyan), de ugyanakkor megőrizte a sok régi jellemzőt a köznyelvben, amelyeket az orosz elveszített (például a vokatív vagy bizonyos kiejtések). A lengyelhez képest, amely hosszú múltra tekint vissza erős államisággal és korai nyomtatási kultúrával, az ukrán később lépett be a modernitásba; mégis magát a lengyelországot a 19. században felosztották és elnyomták (bár nem annyira, hogy betiltották a lengyel nyelvű oktatást, ahogy az ukránnal történt). A fehérorosz, aki az ukrán közeli rokona, még intenzívebb oroszosítást élt át – például a 20. század közepére a fehérorosz nyelvet ritkábban használták városokban, mint az ukrán nyelvet Kijevben vagy Lvivben. Így az ukrán fejlődése a folyamatos újjáéledés története volt az esélyek ellenére. Minden politikai körülmények engedték, az ukrán értelmiségiek összefogtak a nyelv funkcióinak bővítése érdekében – legyen az 1790-es években (Kotlyarevskij Eneida című műve irodalmi lehet), az 1840-es években (Sevcsenko Kobzarja a nemzeti tudatosságot felébresztette), 1905-ben (az első hivatalos újságok Dnypró Ukrajnában), vagy az 1920-as években (államilag támogatott ukránizáció). Ezzel szemben az elnyomás időszakai (Valuev betiltása, Ems Ukaz, Sztálin tisztogatásai) megállították vagy akár visszafordították a nyelvi fejlődést.

A 20. század közepére a modern ukrán nyelv teljesen formát vett – nyelvileg kódolt és gazdag kifejezésmódú, mégis a szovjet politikák korlátozták. Szabványosított nyelvtantál és helyesírással rendelkezett (bár az 1950-es évekre valamennyire rusizálódott), egyre növekvő műszaki és tudományos szótárral, valamint büszke irodalmi kánonjával rendelkezett. Az egyedi fejlemények, amelyek megkülönböztették – a lengyel és őslakos szavak bősége, jellegzetes fonológiája (/h/ hang, magánhangzók váltakozásai), a vokatív és más nyelvtani tulajdonságok megőrzése – mind kiállták az asszimiláció nyomásait. Az oroszhoz képest az ukrán nyelvet akkoriban gyakran lágyabbnak és dallamosabbnak írták le (fonetikusok miatt), míg a lengyel és fehérorosz nyelvhez rokon nyelvként állt, de egyértelműen független, saját normákkal és normáival. A 20. század közepén az ukrán kereszteződés előtt áll: mélyen gyökerezik Ukrajna népi életében, és szimbolikusan fontos az ukránok identitásához, ugyanakkor erős hatás alatt áll egy domináns orosz fűstréteg is. A következő évtizedek (amelyek 1991-ben a

függetlenséghez vezettek) folytatták ezt a nyelvtervezés és újjáéledés történetét. De egészen az 1950-es évekig az ukrán nyelv egy olyan nyelvet mutat be, amely nehézségekkel szemben fejlődött ki, megőrizte karakterét, és milliók számára modern oktatási, irodalmi és mindennapi élet eszközzé vált.

Összehasonlító megjegyzések

Az ukrán egyedi útját kiemelve röviden összehasonlítjuk szláv szomszédaival: oroszokkal, lengyelekkel és fehéroroszekkel. Az ukrán, orosz és fehérorosz mind az ókelet-szláv dialektusi kontinuumából eredtek, de az ukrán és fehérorosz sok korai fejlődésben közelebb álltak egymáshoz, míg az orosz nyelv különböző hatások hatására eltávolodott. Például az ukrán és fehérorosz nyelven osztoznak a /g/ fricatívra (ukrán /ɦ/, fehérorosz /ɣ/), míg az orosz megtartotta a kemény /g/-t. Mindkettő megtartotta a vocative case (vocative case of the rus) használatát, amelyet az orosz nagyrészt elveszített, és inkább tisztább magánhangzó kiejtést részesítik előnyben (a fehérorosz és néhány ukrán dialektusban van a magánhangzó csökkentése, ami hasonlít az orosz "akanye"-hez, de a standard ukrán nyelv nem). A fonetikában a lengyel és az ukrán nyelv hasonlóságokat mutat, például nincs erős magánhangzó csökkentése és az orr magánhangzómaradványok (a lengyelben még mindig vannak orrhangzók, az ukrán elveszítették őket, de néha magánhangzók váltakozásában is láthatók). Azonban a lengyel nyelv saját hangváltásokon ment keresztül (például a ł > [w], ami érdekes módon párhuzamot ad az ukrán л > [w] egyes környezetekben – például az ukrán волок vovk "farkas" a korábbi волк szóból [w] hanggal, hasonlóan a lengyel wilkhez). Orosz vs. ukrán: Az oroszban sok egyházszláv duplán (pár szó – egy köznyelvű, egy magas stílusú) van a Moszkva 17. századi egyházszláv normák átvétele miatt. Az ukrán, amelyet inkább a népi és a lengyel nyelv befolyásoltak, kevesebb ilyen pár található. Ehelyett az ukrán nyelven gyakran egy kifejezés van, míg az oroszban kettő; például oroszban город (gorod) és град (grad, archaikus) jelent "város/település", míg az ukrán lényegében egy gyököt használ (город/городуце dialektusban vagy archaikusban, de місто a standard egy másik gyökérből). Lexikai szempontból tanulmányok szerint az ukrán közelebb áll a lengyelhez és szlovákhhoz, mint az oroszhoz – egy mérés szerint az ukrán és orosz szóbennállás körülbelül 62%-os volt, míg az ukrán és fehérorosz közelebb 84%-hoz, az ukrán és lengyel pedig körülbelül 70%-hoz (a nyugat-ukrán erős lengyel befolyás és a közös délszláv kölcsönszavak miatt). Sok mindennapi szó eltér az ukrán és az orosz között, de az ukrán, lengyel vagy fehérorosz között egybeesik. Például a "vágyni" ukránul хотіти (khotity), lengyelül *pedig a chcieć* (hasonló formában), míg oroszul хотеть (khotet' – valójában hasonló gyök, de eltérő ragúzási mintázat) használ. Egy világosabb példa: az ukrán відповідь (vidpovid' "válasz") és a lengyel odpowiedź szinte azonos, míg az orosz ответ (otvet) egy más, de rokon gyökérből származik. Hasonlóképpen, az ukrán мрія (mriia "álom, törekvés") egy őshonos pénzérme, amelynek nincs közeli orosz megfelelője (az orosz "álom" мечта mechta, amely az egyházszláv nyelvből származik). Nyelvtani szempontból az ukrán az orosz és a lengyel között áll. Megőrizte a mozgó hangsúlyt és a bonyolult igején aspektusrendszert, mint az oroszban, de megőrizte a vocatív és a -no/to passzív is, mint a lengyelben. Az ukrán és az orosz nyelven is vannak olyan újítások, mint a duális szám elvesztése és ugyanaz a múltidős formáció, de az ukránul nem vette át az orosz infinitívet -ть-ben (az ukrán infinitívek -ти véget érnek, pl. робити robyty "csinálni", közelebb állnak a lengyel robićhoz). Az írásrendszerben mindhárom kelet-szláv nyelv cirill betűt használ, de az ukrán nyelvben néhány különböző betű (r, e, i, i) és helyesírási szabályok megkülönböztetik (a lengyel, mivel nyugatszláv, latin írást használ, így az írásmódja teljesen különálló). A politikai történelem azt jelentette, hogy az ukrán nyelv gazdag szinonimák és stílusrétegeket fejlesztett ki: gyakran választhatunk egy egyházszláv kifejezést, egy anyanyelvi szláv kifejezést vagy lengyel/francia kifejezést ugyanahhoz az ukrán fogalomhoz. Például az

ukrán "szabadság" jelentésében *воля* (volia, anyanyelvi szláv), *свобода* (svoboda, egyházszláv kölcsön, szintén gyakori), és a szovjet időkben *вольницть* (vol'nista, orosz hatású). Ez a rétegződés valamennyire hasonlít az orosz helyzethez (öslavu, szláv és külföldi hitelek), de az összetevők eltérnek. Lengyelül a rétegek öslakos volt, míg latin/francia volt. Ezzel szemben a fehérorosz nyelv még nagyobb lengyel hatást tartott fenn a szókincsben (a közös történelem miatt) és a fonetikában (erős akanye, mint [a] a hangsúlymentes /o/). Érdekes módon a kölcsönös érthetőségi tesztek azt mutatják, hogy az ukrán fehéroroszul (és bizonyos mértékig a lengyeltel) sokkal érthetőbb, mint oroszul. Egy ukrán és egy fehérorosz gyakran beszélgetni tud, mindketten a saját nyelvükön beszélgetni, és értik a lényegét, míg az ukránok és oroszok, a hasonlóságok ellenére, félreérthetik a hamis barátokat és a különböző kiejtést. Ez aláhúzza, hogy az ukrán útja jelentősen eltért az oroszról a középkor után, bizonyos szempontból inkább a közép-európai szláv környezethez igazodott.

Összefoglalva, a 20. század közepére az ukrán nyelv modern, standard nyelvmé fejlődött, amelynek egyedi identitása egy viharos történelem által formálódik. Szókincse hatások szövetét tükrözi – a mély szláv gyökerektől kezdve a lengyel, egyházszláv, török és modern nemzetközi kifejezések rétegeig. Hangrendszere egyedi dallami tulajdonságokat ragad meg (az "h" hangzás, tiszta magánhangzók, protézikus siklás), ami megkülönbözteti az orosz és lengyel nyelvektől egyaránt. Nyelvtana egyensúlyt teremt a konzervativizmussal (hét eset, összetett ige aspektus) és az innovációval (szintetikus jövők, egyszerűsített paradigmák), gyakran tükrözve a lengyel és fehérorosz fejleményeket. Ukrajnai dialektusok fokozatos történelmi változásokat és külső hatásokat mutatnak, mégis mind egy nyelvhez tartoznak, amelyet az ukránok a régiókban ismernek sajátjuknak. A helyesírás a középkori cirillből kifejezetten ukrán cirill ábécé felé fejlődött, olyan reformokkal, amelyek gyakran tükrözték az ország sorsát – egység az 1920-as években, a leszorítás az 1930-as években, kisebb oroszosított módosítások az 1950-es évekre. Mindezek során politikai és társadalmi erők – a külföldi uralomtól a nemzeti ébredésig – döntő szerepet játszottak abban, hogyan használják és hogyan érzékelik a nyelvet. Az a tény, hogy az ukrán nemcsak fennmaradt, hanem a 20. század első felében modernizálódott és bővült, az ellenálló nyelvi örökségről árul. Még nyomás alatt is "egy nép tulajdona" maradt, ahogy Iván Mohylnyickij 1829-ben írta, és senki sem felejtette el "saját népének beszédét". Ez a kulturális kitartás megalapozta az ukrán nyelv 1990 utáni újjáéledését, de ez túlmutat a 20. század közepi keretein. Korunk szempontjából elég annyit mondani, hogy a modern ukrán nyelv, amilyen 1950 körül állt, teljesen kiformált entitás volt – elkülönült az oroszról és lengyeltől, gazdagodott a történelemmel, és mélyen kötődve az ukrán identitáshoz.

Források: Történelmi nyelvi adatokat és példákat az ukrán nyelv fejlődését vizsgáló tudományos munkákból és enciklopédiákból, valamint más szláv nyelvekkel való összehasonlító elemzésekből merítettek. Ezek jól mutatják azokat a jelentős változásokat és hatásokat, amelyek egészen a 20. század közepéig formálták az ukránokat.

Kérjük, részletesen írja le a modern ukrán nyelv írásformájának fejlődésének folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern ukrán nyelv írásformájának kialakulási folyamata

Az alábbiakban részletes, *írásközpontú* történetet olvasunk arról, hogyan alakult ki a modern írott ukrán nyelv (írás, helyesírás, írott normák, kodifikációs intézmények és a "két központ" probléma) egészen a 20. század közepéig.

Az írásos formára koncentrálok: (1) mit írtak az emberek, (2) hogyan írták, (3) melyik dialektus/régió táplálta a kialakuló szabványt, (4) mely intézmények rögzítették a normákat (nyelvtanok/szótárak/iskolák), és (5) hogyan zavarta meg a politika ismételt a folyamatot. Amikor az "helyesírás" (helyesírás) alatt azt értem, hogy helyesírás + szómegosztási konvenciók + írásjelek szabályok szerepelnek, ahogy a nyomtatott normákban kódolva van.

1) Mit is jelent valójában a "modern ukrán írási forma"

Egy teljesen kidolgozott írásbeli szabvány nem csak az ukrán szavak cirill betűs használata. Általában több rétegen stabilizálódik:

1. Írás és ábécé

- betűk és alakjaik (betűtípusok; kéziratos kéz vs nyomtatott változat; "templom" vs "civil" cirill).

2. Helyesírás (helyesírási szabályok)

- hogyan egyeznek a hangok betűkkel (fonetikai/fonemikus írásmód),
- hogyan maradnak meg a morféimák a formákon keresztül (morfemiai elv),
- hogyan alkalmazkodnak a kölcsönök és a nevek adaptálására,
- kötőjel/szófelosztás,
- írásjel-konvenciók.

3. Írott nyelvtani norma

- hogy a nyomtatott írásban melyik kikötés, igéforma, participium stb. "helyes".

4. Kodifikált szókincs

- A szótárak döntenek el: melyik szó szabványos, melyik szó a dialektási/regiónális/archaikus,
- Hogyan hoznak létre a modern adminisztráció, tudomány, technológia kifejezéseit.

5. Funkcionális stílusok és műfajok

- Hogy a nyelvet használják-e (és normálják) jogban, közigazgatásban, iskolai tankönyvekben, természettudományokban, újságírásban, szépművekben stb.

Az ukrán nyelv útja a stabil írásbeli szabványhoz szokatlan, főként azért, mert írásos fejlődése ismételten különálló regionális "normaközpontokra" szakadt, és mert az állami cenzúra többször kényszerítette az ukrán nyomtatványt vagy földalatti, vagy külföldi helyesírási formákba.

2) Periodizáció (hasznos térkép a történetről)

A legtöbb történet az *ortografikus* és a *standard írásbeli* fejlődést három makroidőszakra osztja:

1. Óukrán / órusz írás (10–14. század): Egyházzsláv alapú írástudás; a kereszténységgel behozott korai cirill helyesírás.
2. Közép-ukrán (késő 14–18. század): Versengő írásos nyilvántartások: (a) Egyházzslávok által megfosztott vallási magas stílus, (b) kancellári/közigazgatási "ruténi", közelebb a népi nyelvhez, valamint korai népi fordítások.
3. Modern ukrán (a 18. század végé–a 20. század közepe a kérésére): Népi irodalom + nyomtatott kódolás (nyelvtanok, szótárak, iskolai normák), amelyeket jelentős helyesírási reformok szakítottak meg (különösen 1921/1928/1933/1936/1945/1946).

3) Alapítások: az első "ukrán földek" írástudása egyházzsláv alapú volt (10–14. század)

A cirill + ótemplomi szláv helyesírás elfogadása

A keresztényné elkészítésével a kijevi orosz földjein az írástudatos hagyomány átvette a cirill írást és az ótemplomi szláv helyesírási hagyományokat, beleértve azokat a betűket is, amelyek később már nem feleltek meg a helyi kiejtéssel (például az orrhangzók betűi). Idővel, ahogy a helyi keletzláv beszéd változott, az örökölt helyesírás elkerülhetetlenül "történelmi/etimológiai" lett az élő kiejtéshez képest.

A "modern írott ukrán" kulcsfontosságú hosszú távú következményei

Mivel a kiindulópont egy *szentségi könyvnyelv* volt, saját helyesírási hagyományokkal, a későbbi népi alapú írásnak egyszerre két csatát kellett megküzdenie:

- az írott nyelv szekularizálása (az egyházi műfajokon túl is használhatóvá tétele),
- a-helyesírás fonetizálása (így a betűk jobban illeszkednek az ukrán kiejtéshez).

Ez a feszültség újra és újra visszatér.

4) Közép-ukrán: két írásos pólus jelenik meg (késő–18. század)

4.1. "Második hullám" egyház Szlav és kancellári népi nyelvi elhangzás

A 14. század végétől a 15. századig a vallási írás megújult a "egyházzslavizáció" megélt, amely Euthymius Tarnovóhoz kapcsolódó reformokhoz kapcsolódott, és a helyesírást és stílust az archaizmus és a görög normák felé tolva.

Ugyanakkor az ukrán földeken a kormányzati és jogi írás az ellenkező irányba haladt: közelebb került a népi nyelvhez, és a közép-európai kancellári gyakorlatok (latin, lengyel stb.) hatása alatt állt. Az ukrán területek politikai felosztása Lengyelország és a (történelmi) Litván Nagyhercegség között hozzájárult a regionális közigazgatási nyelvi változatokhoz (amelyeket a régebbi kutatásokban gyakran galíciai vs volhíniai polisai kancelláriai kifejezésként jellemeztek).

Szóval, már itt is az írott ökoszisztéma diglossikus:

- magas vallási stílus \approx egyházszlavok,
- Gyakorlati adminisztráció/magánírás \approx közelebb áll a "prosta mova"-hoz / a népi ruténhoz.

4.2. Népi nyelvi bibliai fordítások, mint "fogalom bizonyítása"

A későbbi népi irodalmi standard ideológiájának mérföldköje, hogy az írók megpróbálták a szent szövegeket valamivé fordítani, ami közelebb áll az élő beszédhez. A legismertebb példa a Peresopnyicia evangélium (1556–61), amelynek nyelve nyugati és volhíniai vonásokat mutat, és keveri az egyházszlávizmusokat és a polonizmusokat – ami jól mutatja, hogy az írásban a "népi népi elkülönítés" gyakran hibrid szókinccset eredményezett.

4.3. Nyelvtanok és szótárok: egy "magas" norma kodifikálása akaratlanul táplálja az ukrainizációt

A korai lexikográfia az ukrán területeken kézzel írt szószedetekkel kezdődik, majd nyomtatott lexikonokkal – például Lavrentii Zyzanii és Pamva Berynda művei – főként az egyházszláv vagy többnyelvű vallási szókinccs magyarázatára.

Ugyanakkor olyan nyelvtanok, mint Meletii Smotrytsky, az egyházszláv szabályozására törekedtek, de a "templomszláv" gyakorlatban ukrán vonásokat is magában foglalt (kiejtési/helyesírási szokások, mint a $g \rightarrow h$, $\text{Ѣ} \rightarrow i$ tendenciák stb.). Paradox módon ez *nem* hozott létre stabil ukrán népi szabványt – de segített egy tudományos infrastruktúra (nyelvtanok, szótárok, iskolák) kiépítésében, amelyet későbbi népi kódolók örökölték.

4.4. A nyomdák számítanak: Kijev nyomtatási-normagéppé válik (17–18. század)

Az 1600–1700-as években a Kijevi Barlangkolostor Nyomda jelentős ukrán nyomdaközpont volt (alapították kb. 1606–15), amely vallási és tudományos műveket készített, és formálta, hogyan néz ki a nyomtatott cirill helyi szinten. Ez azért fontos, mert a nyomtatott nyomtatás erősebben javítja a betűformákat és helyesírási szokásokat, mint a kéziratos másolás.

5) A 18. századi fordulópont: polgári írás + cenzúra + átállás oroszra "magas" területeken

5.1. "Hrazhdanka": a *cirill új formája világi nyomtatáshoz*

A modern ukrán írás felé vezető kulcsfontosságú jelentős lépés a polgári cirill stílus megjelenése: a Hrazhdanka ábécé, amelyet 1708-ban vezetett be oroszra I. Péter, egyszerűsített

betűformákkal, kissé latinszerű betűformákkal; az ukrán hagyomány bizonyos mértékig befolyásolta annak fejlődését. Még akkor is, amikor a nyelvi tartalom egyházzslávizálódott maradt, az *írástechnológia és a vizuális rendszer* a modern nyomtatott konvenciók felé változott.

5.2. A cári beavatkozás megtöri a natív írott norma folytonosságát

A szokásos történelmi összefoglalók szerint a 18. századi birodalmi ukázok sorozata megcenzúrázta az ukrán nyomtatott könyvek nyelvét, és – az oktatás oroszításával együtt – segített megszüntetni a korábbi ukrán barokk írásos médium nyomtatását. A 18. század végére az ukrán földeken a "magas" írás gyakran oroszra váltott, míg a népi ukrán főként "alacsony stílusú" műfajokban (szatíra, humor, bensőséges szöveg) maradt fenn.

Ez az egyik fő strukturális oka annak, hogy az ukrán írásos szabványosítás viszonylag későn történik: azokat a területeket, ahol az írott normák általában stabilizálódnak (iskolai oktatás, adminisztráció, természettudomány), többször elutasították az ukrán nyelvtől.

6) A modern ukrán írás születése: a népi nyelv betör (1798–1840-es évek)

6.1. Az irodalmi "kezdőfegyver": Eneida (1798)

A 18. évek végén/a 19. század elején a "modern ukrán" történet általában a népi irodalom nyomtatásban való megjelenéséhez épül, hagyományosan Ivan Kotliarevskyvel kezdve. 1798-as *Eneida című műve* írásos formában terjedt, amely a népi nyelvi beszédet jelölte, nem pedig az egyházzsláv magas stílust – hatalmas változás volt abban, hogy az ukrán írás "mire való". (Az itteni helyesírási gyakorlatok még nem voltak szabványosítva; a lényeg a funkcionális: a népi nyelvi forma nyomtatható irodalommmá válik.)

6.2. Első leíró kódolás: Oleksij Pavlovszkij nyelvtana (1818)

Egy jelentős korai kódolási lépés Pavlovszkij 1818-as nyelvtana (amely a "Kis orosz dialektus" leírásaként íródott), amely:

- leírt népi fonetika/morfológia,
- és az ukrán helyesírási írásban az i betű korai fonetikus használatának tulajdonítják az i hangzás korai használatának az i hangzásnál.

Ez azért fontos, mert a nyomtatott nyelvtanok megváltoztatják a játékot:

- Írást tanítanak,
- azt sugallják, mi számít "helyesnek",
- Azt az érvet szolgáltatják, hogy a népnyelv szerkezete alkalmas a nyomtatási normákhoz.

6.3. Versengő elv: etimológiai vs fonetikus helyesírás

A 19. század elején az örökölt cirill írásmódok lényegében "etimológiaiak" maradtak (a hagyományos formák megmaradtak a jelenlegi kiejtéstől függetlenül), míg a reformerek a

fonetikus/fonemikus helyesírás felé mozdultak. Itt kulcsfontosságú személyiség Mykhailo Maksymovych, aki az 1820–1840-es években népszerűsítette az etimológiai rendszert (később Maksymovychivka néven), bár az a nyugati régiókban nagyobb befolyással bírt, mint keleten.

Ez az első jelentős modern minta: a helyesírás ideológiai választássá válik (hagyomány vs népi közvetlenség, "pánszláv" könyvesség vs egyedi ukrán identitás).

6.4. Nyugati áttörés: az 1837-es *Rusalka Dnysztrovajja* almanach

A nyugat-ukrán területeken (az osztrák uralom alatt) az íróknak több lehetőségük volt nyilvánosan kísérletezni a népi írással. Az 1837-es *Rusalka Dnysztrovajja* almanach széles körben ismert, mint az első-nyugat-ukrán népi irodalmi almanach, és egy fonetikus orientált helyesírást használt, amely később szélesebb körben is népszerűvé vált.

7) Sevcsenko és az irodalmi írásbeli modell megszilárdulása (1840-es évek)

Taras Sevcsenko 1840-es *Kobzar* című művének megjelenése kevésbé számít a történelemírás írásában, mert azonnal rögzítette a helyesírási szabályokat, és inkább azért, mert ez:

- az ukrán nyelvi nyelvi nyelv nem csak a burleszk vagy az "alacsony stílus" eszköze, mint a nagy irodalom eszköze.
- segített stabilizálni egy közös irodalmi normát a közép-ukrán dialektusi anyagok (tágabb dnyeper-területi hagyományok) körül, még akkor is, ha a helyesírás változatos maradt.

A Standard ukrán későbbi összefoglalók kifejezetten Sevcsenko modelljét (Kulishsal és későbbi kódolókkal együtt) a szabvány általános jellegének meghatározásaként kezelik.

8) A "sok helyírás" korszak (1850-es évek–1905): regionális központok, kísérletek és kényszerítés

Ez az az időszak, amikor a modern ukrán írás bővül, de írásmódja még nem egységes a helyesírás, és a politika elválasztja a keletet és a nyugatot.

8.1. Kulishivka: erős fonetikai reform impulzus

A Panteleimon Kulish helyesírási rendszere (Kulishivka) jelentős lépés a modern fonetikus/fonemikus helyesírás felé. Összefoglalóban az ukrán írást elmozdította a régebbi egyházszláv betűktől, és inkább kiejtés-alapú ábrázolás felé mozgatta (például néhány történelmi betűt i-re cserélve, egyszerűsítve és modernizálva az ábécét). Az 1860-as és 1870-es években jelentős hatással volt az ukrán kiadványokra.

Miért a Kulishivka egy "írásforma" mérföldköve: ez az egyik első helyesírás, amely modern szabványosító eszközként működik – széles körű kiadásra szánva, nem csupán a szerző személyes szokásaként.

8.2. Galícia "ábécéháborúja" és az írások politikája

Az osztrák Galíciában viták alakultak ki arról, hogy az ukrán nyelvet cirill vagy latin betűkkel kell-e írni (az úgynevezett "ábécéháború" hagyomány a történetírásban). Ami számít az írásforma szempontjából: a forgatókönyvválasztást civilizációs és politikai irányultsági kérdésként kezelték (a lengyel/latin vs kelet-szláv/cirill világok irányába).

Még ha a cirill betű végül megmaradt, ezek a viták felgyorsították a gondolkodást:

- ábécé tervezés,
- fonetikai átlátszóság,
- hogyan jelöljük az ukrán specifikus hangokat írásban.

8.3. Az Orosz Birodalom: tiltások, amelyek közvetlenül az ukrán nyomtatott és helyesírást célozzák

A legközvetlenebb "írási forma" beavatkozás az 1876-os Ems Ukase, amelyet II. Sándor idején adott ki, és amelynek célja az ukrán nyelvű nyomtatás és importálás megállítása az Orosz Birodalomban. Más korlátozások között előírta, hogy a becsekmények csak orosz helyesírásban szerepeljenek, és megakadályozták az ukrán kiadványok külföldi behozatalát.

A "Yaryzhka" probléma (kényszerített orosz ábécé/helyesírás)

Az Ems Ukase rezsim alatt az ukrán kiadványoknak orosz ábécében/helyesírásban (sértően Yaryzhka ábécének nevezik) kellett megjelenni, ez a szabály 1905-ig érvényes maradt.

Írásforma következménye: még akkor is, amikor ukrán szavakat lehetett nyomtatni, az állam igyekezett megakadályozni, hogy egy különálló ukrán írásnorma láthatóvá váljon az oldalon.

8.4. Zhelekhivka: nyugati iskolai norma és második kódolási központ

Nyugaton egy másik szabványosító központ alakult ki. Jevhen Zshelekhivszkij helyesírása (Zhelekhivka) hivatalossá vált a galíciai és bukóvíniai iskolákban az 1890-es évek elején, részletes fonetikai és morfológiai konvenciókat tartalmazott, amelyek közül sok a délnyugati dialektusi preferenciákat tükrözte.

Annak bemutatására, hogy hogyan néz ki a "dialektuskülönbség az írásban", íme néhány *Zhelekhivka normatípus (példák a történelmi beszámoló leíró listájából)*:

- a puhaságjelölés a fogak után, például *Je/Ji* szekvenciákkal, hogy megmutassa a palatalizációt,
- Bizonyos előtagok után gyakorol aposztrófát,
- specifikus esetzárások (különösen -y helyes egyes számban és nőnemű datív egyes számban),
- néhány igevég és infinitív archaizmus megmaradt a nyugati használatban.

1900-ra az eredmény: nincs egyetlen "ukrán írásmód". Részben versengő, regionálisan gyökerező helyesírási kultúrák léteznek – és ezek közötti határ nagyrészt a birodalmi határokat követi (orosz vs osztrák uralom).

9) A szótárak és lexikográfia vált az írásos szabványosítás rejtett motorjává (16. század → 20. század eleje).

Az írásmódi reformok láthatóak, de a szótárakban a írott normák valójában megkeményednek, mert:

- válaszd a fejszavak helyesírását,
- jelölje meg a formákat dialektusi/elavultnak,
- halmazmorfológiai paradigmák (deklenszió, konjugáció),
- és olyan terminológiákat hoznak létre, amelyek a modern nyomtatott szférákhoz szükségesek.

9.1. Korai lexikográfia: vallásfilológiai gyökerek

Az ukrán lexikográfia a 16. századi kézzel írt szószedetekkel kezdődik, majd nyomtatott lexikonokkal, amelyek gyakran az egyházszláv vagy többnyelvű vallási szókincre fókuszálnak.

9.2. A modern mérföldkönek számító szótár: Hrinchenko (1907–1909)

A kulcsfontosságú kódoló mű a négykötetes szótár, amelyet Borys Hrinchenko szerkesztett (1907–09), és amely erősen etnográfiai és irodalmi forrásokra épül (főként 1798–1870 közötti anyagok). Hosszú ideig a legátfogóbb ukrán szótárként működött a saját típusában, és egyben egy különös irányultságot is képviselt a dneper-alapú szabvány felé.

Ennek a szótárnak a normális hatása egyértelműen megemlíthető azokban a beszámolóknak, amelyek azt vizsgálják, miért nem vált nyugati Zhelekhivka alapértelmezett helyé az orosz uralom alatt álló keleten 1905 után.

10) 1905–1921: a "többes számú írásmódtól" az első államilag támogatott szabályokig

10.1. 1905 lazítás és megújult kiadás

1905 után az ukrán kiadási körülmények javultak az Ems Ukase korszakhoz képest, ami lehetővé tette a következetesebb szerkesztői gyakorlatot, és felgyorsította a közös helyesírás szükségességét. (Nyugaton Zhelekhivka még mindig intézményi súlyt kapott; keleten a Hrinchenkotype gyakorlat nagy hatással volt.)

10.2. 1917–1920 államisági nyomások: az írott ukrán minden funkciót teljesítenie kell

Amikor az ukrán nyelv a forradalmi időszakban, majd az 1920-as években szélesebb körű hivatalos használatot kapott, a nyelvnek közigazgatásban, oktatásban, tudományban és tömeges írástudásban kellett működnie – ami kifejezetten kódolásra kényszerítette. A szabvány történetei hangsúlyozzák, hogy a társadalmi területre való terjeszkedés gyakorlati igényt teremtett a helyesírás, nyelvtan és terminológia normalizálására.

10.3. 1921: a "Leglényegesebb Szabályok" (az első államilag támogatott helyesírási kód)

Jelentős lépés az 1921-es helyesírási kód (angolul gyakran az Ukrán helyesírás leglényegesebb szabályai néven írják), amelyet a szovjet Ukrajnában az első államilag támogatott referencia útmutatóként írnak le. Ez segítette csökkenteni a következetlen helyesírási szokásokat, és támogatta a tömeges ábécé sorrendet, bár elsősorban a keleti használat felé hajlott.

Ez azért fontos, mert jelzi az átmenetet a következőkről:

- "az írók és szerkesztők választják a helyesírást" felé
- "Egy állam által támogatott, nyomtatott szabálykönyv határozza meg a helyes helyesírást."

11) 1925–1928: a nagy egyesítési kísérlet—Harkivi helyesírás ("Skrypnykivka")

11.1. Az 1927-es konferencia és a cél

Az 1920-as években az ukrainizációs politika és az igazgatási igények övezették az egységes helyesírás iránti törekvést, amely magában foglalja a keleti és nyugati gyakorlatokat. Tudományos összefoglalók a következőket írják le:

- az 1920-as évek közepén terjedő tervezet,
- egy jelentős szabványosítási konferenciát Harkovban,
- örökbefogadás és későbbi hivatalos jóváhagyás 1928-ban Mykola Skrypnyk által.

11.2. Mi tette technikailag "modern" az 1928-as helyesírást

Az 1928-as szabvány azért ismert, mert megpróbálta az ukrán helyesírást a következőkhöz igazítani:

- nagyrészt fonemikus/fonológiai leképezés (az eltérő ukrán hangoknak stabil reprezentációval kell rendelkezniük),
- miközben morfemai konzisztenciát is alkalmaznak (a morfémák következetesen írásmódját különböző formákon keresztül), ami a modern szabványos nyelvek tipikus kompromisszumja.

11.3. Egy gyakorlati "bizonyíték": helyesírási szótár munka

Hryhorii Holoskevych nyelvész összeállított egy ukrán helyes szótárt (első kiadás 1914, későbbi kiadások 1928-as változtatásokat tartalmaznak), amely gyakorlati megvalósítási eszközként szolgált – megmutatva szerkesztőknek és tanároknak, hogyan néznek ki a szabályok valódi szólistákban.

11.4. Terminológia és az írott szabvány "modern funkciói"

Az 1920-as években jelentős terminológiai és szótári projekteket koordináltak akadémiai intézményeken keresztül. A lexikográfia története megjegyzi a terminológiai bizottságokat, valamint 1921-ben az Ukrán Tudományos Nyelvi Intézet megalakulását, amely számos speciális szótárt adott ki, mielőtt 1930-ban feloszlott; 1933-ra körülbelül tucatnyi terminológiai szótár jelent meg.

Ez fontos az írásforma szempontjából, mert egy nyelv csak akkor válik teljesen "modern írású" képzelhetővé, ha fizikát, jogot, bürokráciát, kézikönyveket stb. tud, szabványosított kifejezésekkel.

12) 1933: az anti-reform – helyesírás mint kényszerű konvergencia az oroszhoz

12.1. A politikai fordulat

Az ukrainizáció visszaszorításával Josszif Sztálin idején a szovjet nyelvi politika élesen megváltozott. A standard ukrán nyelv történetei a következőket írják le:

- az ukrán nyelv katonai és tudományos területen való korlátozása,
- a nyugat-ukránizmus és a "nem orosz" európai kölcsönszavak eltörlése,
- valamint bürokratikus beavatkozásokat a helyesírásban és lexikonban.

12.2. Mi változott a helyesírási gyakorlatban

A helyesírási beszámolók megjegyzik, hogy 1930–1933-ban a rezsím elkezdte módosítani, majd betiltani az 1928-as normákra jellemző elemeket – különösen:

- a *đ* és az *l'* szűkítése idegen szavakkal,
- valamint több "etimológiás" helyesírás bevezetése (pl. *-ia-* helyett *-ija-*), hogy az ukrán írásmód jobban illeszkedjen az orosz mintákhoz.

Egy részletes tudományos tanulmány a helyesírási reformokról összefoglalja a tipikus 1928 → 1933-as változásokat, például:

- a sok kölcsönszóban (*г* → *рунт* → *грунт*),
- *ля/льо/лю* → *ла/ло/лу* bizonyos idegen szavakban (pl. *ЛяМанш* típusú minták),
- *ай* → *ей* a német *ei* (*Ляйпцір* → *Лейпцір*),
- Hiatus helyesírás változása (*проект* → *проект*; *соціалізм* → *соціалізм*), és megjegyzi, hogy ezek a változtatások programozott módon igazolták, hogy eltávolítják az ukrán és orosz "akadályokat" és egyszerűsítik a szabályokat.

12.3. Regionális következmények: a nyugat-ukránok és a diaszpóra elutasítják az 1933-as szabályokat

Az írott történelem egyik kulcsfontosságú következménye, hogy az 1933-as szovjet helyesírást sok nyugat-ukrán közösségben nem fogadták el, amelyek a szovjet ellenőrzésen kívül, és továbbra is régebbi normákat alkalmaztak – ezzel életben tartva egy alternatív helyesírási hagyományt.

Így a "két központ" szétválás újra megjelenik:

- Szovjet Ukrajna: 1933/1936-os szabályok,
- Nyugat-Ukrajna / diaszpóra: régebbi (1920-as évek) normák sokkal hosszabb ideig.

13) 1936 → 1945 → 1946: Kijevi helyesírás és a század közepén történő kodifikáció

13.1. Az 1936-os "kijevi helyesírás" és a felülvizsgálati ciklusok

A történelmi összefoglalók leírják egy 1936-ban megjelent "kijevi helyesírást" (későbbi módosításokkal), és kifejezetten megjegyzik, hogy sok ukrán nem fogadta el a két világháború közötti Nyugat-Ukrajnában vagy a Nyugaton.

13.2. 1946-os hivatalos helyesírás és 1948-as szótár: középkori-stabilizáció a szovjet korlátozások alatt

Egy szabványos ukrán áttekintés megjegyzi, hogy néhány szélsőséges 1930-as évekbeli változtatást később elutasítottak még a 1946-ban elfogadott hivatalos helyesírásban és az 1948-as orosz–ukrán szótárban, bár a szovjet nyelvpolitika általános iránya megmaradt.

A "20. század közepe" határértékek esetében ez a kulcsfontosságú végpont: az 1940-es évek közepére a szovjet ukrán írásos norma ismét intézményessé válik – mégis ez a következő eredmények eredménye:

- korábbi ukrán kodifikációs munkát (1919–1928),
- majd súlyos politikai "szerkesztés" (1933-tól kezdve),
- valamint a háború utáni konszolidáció (1940-es évek közepe).

14) Egy tömör "írásbeli mérföldkövek idővonala" (hogy világos legyen a nagy kép)

- 10. század: bevezették a cirill + egyházszláv helyesírást; később egyre etimológiailag az élő beszédhez viszonyíthatóvá válik.
- A 14. század végé–15. század: megújult egyházszlávizáció; A chancery-írás közelebb kerül a népi nyelvhez; regionális közigazgatási változatok jelennek meg.
- 1556–61: A Peresopnyszia evangélium népi irányú vallási fordítást és hibrid lexikont mutat.
- 17–18. század: Kijevi Barlang-Kolostornyomda mint jelentős nyomdaközpont; a nyomtatott cirill konvenciók helyben stabilizálódnak.
- 1708: bevezették a polgári cirill (Hrazhdanka) betűt; Világi nyomtatott betűformák modernizálódnak.
- A 18. század vége: a magas írott tartományok orosz irányba mozdulnak; az ukrán nyelv "alacsony stílusra" korlátozott.
- 1798: Eneida: a népi alapú irodalom erősen megjelent a nyomtatásban.
- 1818: Oleksij Pavlovszkij nyelvtan leírja a népi nyelvet és az i-i fonetikát használja; Korai kódolási lépés.
- 1837: Rusalka Dnystrovaya: nyugati népi almanach; fonetikai helyesírás presztízs.

- 1840: Kobzar: a népi presztízs jelentős irodalmi konszolidációja.
- 1876–1905: Ems Ukase + Yaryzhka betartozás; Az ukrán nyomtatott és a megkülönböztető helyesírást elnyomták a birodalomban.
- 1890-es évek: Zhelekhivka nyugati iskolai normává válik; Erős regionális kodifikáció.
- 1907–09: A Hrinchenko szótár jelentős normaforrássá válik.
- 1921: az első állami támogatású helyesírási kód a szovjet Ukrajnában.
- 1928: Harkivi helyesírás ("Skrypnykivka") kelet–nyugati egységesítést próbál meg; Szótárakon keresztül valósították meg.
- 1933: A szovjet reformellenes változások az orosz irányú formák irányába; nyugati elutasítás.
- 1936/1945/1946: Kijevi helyesírási ciklus; Háború utáni hivatalos kodifikáció.

15) A fejlesztés mögötti "nagy mechanizmusok" (amelyek valójában a változást hajtották)

Ha egyetlen oksági modellt szeretnél, az az:

A) Versengő elvek az írásrendszeren belül

Az ukrán helyesírás többször is tárgyalt a következők között:

- fonetikai/fonemikus tisztaság (írd meg, amit mondasz),
- morfemai stabilitás (morfémák következetesen íródnak),
- történelmi/etimológiai tehetetlenség (régbbi helyesírások fennmaradtak).

B) Két (vagy több) normaközpont, amelyet a birodalmi határok hoztak létre

- Nyugat: iskolai normák és szótárok (pl. Zhelekhivka) a délnyugati dialektusi preferenciákkal.
- Kelet: különböző szerkesztőségi gyakorlatok; későbbi szovjet intézményi kodifikáció.

C) Az állami hatalom többször átírta, mit jelent a "standard"

- olyan tilalmak, amelyek megakadályozták, hogy az ukrán nyomtatott nyomtatvány stabil közéleti normákat alakítson ki (Ems Ukase, Yaryzhka).
- Az 1920-as évek támogatja a tömeges kodifikáció engedélyezését (helyesírás + terminológia + szótárok).
- 1930-as évek kényszerítő-újratervezése az orosz konvergencia felé.

D) A szótárok és az oktatás a javaslatokat a gyakorlatba alakították

Az írott szabvány csak akkor válik valósággá, ha:

- Az iskolai gimnák tanítják,
- Az ortografikus szótárok szószinten érvényesítik ezt,
- A kiadók szerkesztik őket.

Kérjük, részletesen írja le a modern ukrán nyelv magas kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern ukrán nyelv magas-kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Az alábbiakban részletes, történelmi "rétegről rétegre" beszámoló található arról, hogyan került a modern ukrán nyelv (1) magas kulturális / könyves réteghez, (2) egy köznyelvi / mindennapi beszélt réteghez, és (3) egy irodalmi (standard) réteghez – és hogyan léptek kölcsönhatásba ezek a rétegek – egészen a 20. század közepéig. A "réteget" szláv filológiai értelemben fogom használni: egy viszonylag stabil nyelvi regisztert vagy réteget, amely bizonyos társadalmi csoportokhoz, intézményekhez, műfajokhoz és funkciókhoz (egyház, közigazgatás, tudomány, iskola, sajtó, fikció, utcai beszéd stb.) kapcsolódik. Valójában a határok homályosak; A lényeg, hogy megmutassák, hogyan oszlottak szét a függvények, majd hogyan kombinálódnak újra.

1) Mit jelent az "magas kulturális", "köznyelvi" és "irodalmi" az ukrán esetben

Magas kulturális réteg (könyves / rangos / intézményesen támogatott)

Történelmileg az ukrán területeken a "magas" nyelv a következőkhöz kapcsolódott:

- Egyházi és szentírás (később a teológia és prédikációs retorika).
- Állami közigazgatás / jog / iskolai oktatás.
- Művelt írás és nyilvános meggyőzés (röpiratok, polemikák, későbbi újságírás és tudományos munka).

Ami kulcsfontosságú, hogy évszázadokon át a rangos írott kódex nem csupán "a nép beszéde volt leírva." Ez egyházszláv és egyházszláv színű írás volt, később helyi keletsláv és (régiónál függően) lengyel/latin vagy orosz normákat is keveredett. Ez a klasszikus felállás a diglossiára: egy "High" írott kód és egy "Low" szókihasználta.

Köznyelvi réteg (népi nyelv)

Ez a falvak, városok és későbbi városok mindennapi beszélt ukránjai – mindig dialektusban sokszínűek, társadalmilag rétegzettek, és a határvidéki és városi övezetekben (lengyel, orosz, jiddis, német, román, magyar, török nyelvek stb.).

Irodalmi réteg (szabványos ukrán az "irodalmi nyelv" értelemben)

Kelet-európai tudományokban az "irodalmi nyelv" általában azt a kodifikált szabványt jelenti, amelyet az alábbi területeken használnak:

- oktatás,
- Press,
- adminisztráció (ha engedélyezett),
- és "komoly" irodalom.

A modern standard ukrán főként a Poltava–Kijevi dialektusos alapon (délkeleti csoport) épült, de más dialektusok, különösen a délnyugati dialektusok jellemzőit magába szívta, és szupraregionális normává fejlődött.

A nagy történet: az ukrán nyelv egy hosszú időszakból átlépett, amikor a magas \approx egyházszláv / könyves és alacsony \approx népi dialektusi beszéd keveredett, egy modern korszakba, amikor a népi alapú szabvány magas funkciókat (tudomány, állam, modern kultúra) képes ellátni. Ezt a képességet ismételtelen felgyorsították vagy blokkolták a politika és az intézmények.

2) Alapok a modern kor előtt: miért alakultak ki az ukrán rétegek "kemény úton" (10–16. század)

2.1 Keresztényesítés és az "importált Magas Kód"

A középkori Kijevi Orosz államban az írástudás és az írás az egyházi kultúrán keresztül bevezették és stabilizálódott. A szent szövegek és istentisztelet rangos írásnyelve az egyházszláv volt, amely konzervatív, tekintélyalapú normaként működött. Az egyház nyelvi konzervativizmusa segített abban, hogy a "High" kódex viszonylag stabil maradjon, még akkor is, amikor a népi beszéd változott.

Réteg következmény: a "magas kulturális" réteg már elkülönülve kezdi az életét a helyi beszédétől. Ez később sokkal nehezebbé teszi a "népi nyelv teljes kulturális nyelvvé emelését", mert a presztízs és az írástudás már máshol is gyökerezik.

2.2 A egyházi írás és a kormányzati írás közötti szakadás

Idővel a kormányzati, jogi és gyakorlati célokra szánt írások egyre közelebb kerültek a szóhasználathoz, mint az egyházi írás. Az Ukrajna Enciklopédiájának áttekintése a standard ukránról hangsúlyozza, hogy történelmileg az egyházi és a kormányzati nyelv eltávolodhatott, így a kormányzati írás nyitottabb volt az élő népi nyelvvel, valamint a külső modellekre (különösen a latin a nyugati térben).

Réteg következmény: még a "modern ukrán" előtt is kapjuk:

- szenti/könyves réteg (konzervatív, egyházszláv),
- valamint egy rugalmasabb, gyakorlati írásos réteg, amely beépítheti a népi és külföldi adminisztratív modelleket.

2.3 Korai lexikai rétegződés: tanult kölcsönzések vs beszélt szóincs

A Bizánci Birodalom erősen befolyásolta a korai kulturális szókincset a valláson keresztül. Az Ukrán Enciklopédia jelentős mértékben görög elemeket (közvetlenül és kalkék révén) örökített az írásbeli hagyományba, bár ezek közül sok nem hatolt teljesen át a mindennapi beszédbe.

Réteg következmény: a szókincs elkezd rétegzni:

- High: görög/egyházi kifejezések (gyakran egyházzsláv nyelven keresztül),
- Alacsony: helyi örökölt szókincs a mindennapi életről.

3) A 16–17. század: "prosta mova" és az írás első komoly népi bevágása

A későbbi modern ukrán rétegzés egyik kulcsfontosságú lépése egy írásnyelv, amelyet gyakran "prosta mova"-nak ("egyszerű beszéd") neveznek, megjelenése volt.

3.1 Mi volt a "prosta mova" (és miért számít)

Michael Moser összefoglalója szerint *a 16–17. századi* prosta mova:

- az ukránok és fehéroroszek által használt írásos nyelv volt,
- a ruthéni kancellári nyelvezet alapján,
- egyre többfunkcionálisabbá, szuperregionálisabbá és stilisztikailag változatosabbá válik,
- és ami még fontosabb, inkább a használat vezérelte, mint a formális kodifikáció.

Ez azért fontos, mert korai kísérlet egy középső zónának létrehozására a következők között:

- Egyházzsláv magas hagyomány,
- és helyi népi beszéd.

3.2 Nyelvi profilja: tervezés által rétegzett

Moser absztraktja egy tipikus mechanizmust emel ki: a szövegek fonológiában/morfológiában és írásmódban "rutenizálódhattak", míg a lexikon és a szintaxis erősen lengyel alapúak maradhattak (a kulturális-politikai kontextust tükrözve).

Réteg következménye: a korai ukrán magas/magasan végzett írás többforrásúvá válik:

- Egyházzsláv elemek (presztízs, vallás),
- Rutén kancellária elemek (igazgatás, gyakorlatiság),
- Lengyel/latin hatások (elit kultúra, jog, retorika),
- népi jellemzők (hozzáférhetőség, helyi identitás).

3.3 Miért gyengült ez a szál

Moser megjegyzi, hogy a 18. századra, ahogy a lengyel nyelv egyre fontosabbá vált a ruténi nemesség körében, *a prosta mova* elvesztette fő közönségét, és nagyrészt homiletikus/kateketikus használatra redukált a köznép számára.

Réteg következménye: az a törekvés, hogy egy széles, "középső" írásos standard standot építsenek – különösen ott, ahol az elit nyelvi hűséget vált.

4) A 17–18. század: barokk magas stílus, majd orosz "High" kód szerinti kiszorítása

4.1 Barokk, "eklektikus" magas kulturális ukrán írás

A Standard ukrán áttekintés a 17–18. századi "nyelvi eklekticizmust" írja le: egy magas stílust, amely erősen merít az egyházszlávokra, de magában foglalja a népi és nyugati hatásokat (beleértve a latint) is, amelyet műfajokon használtak és hosszú ideig fennmaradtak.

Ez a barokk hagyomány azért fontos, mert ez:

- erős magas nyilvántartást tart fenn az ukrán földeken,
- de még nem "modern standard ukrán"; Ez egy vegyes tanult kód.

4.2 Fordulópont: a magas regiszter orosz irányba mozdul

A poltavai csata (1709) veresége után az ukrán nyomtatás tilalmakba és korlátozásokra ütközött; 1800 körül az enciklopédia szerint a magas stílus és kulturális nyelv oroszra váltott, míg az ukrán főként az "alacsony stílusú" írásra (humoros művek, közzjátékok stb.) korlátozódott.

Réteg következmény (hatalmas):

- Az ukrán népnyelv továbbra is él és gazdag,
- de a "magas" funkciókat (állami, elit írás) egyre inkább az oroszok veszik át a terület nagy részén.

Ez társadalmi-nyelvi csapdát teremt: egy modern ukrán magas kulturális réteg felépítéséhez vissza kell szerezni azokat a területeket, amelyeket már egy rivális presztízsnyelv foglalt el.

5) A 18. század vége–19. század: a "népi forradalom" és a modern irodalmi standard születése

5.1 Miért kezdődik az irodalmi standard "mélyen"

Egy meghatározó tény: az Ukrajna Enciklopédiája hangsúlyozza, hogy a standard ukrán nem városi környezetben alakult ki, hanem nagyrészt paraszti népi nyelven alapult; Sok 19. századi író szándékosan a vidéki népi beszéd (populista irányultság) mintájára modellezte nyelvét.

Ez a választás kulturálisan erőteljes, de nyelvileg megterhelő:

- Ez mély kifejező forrásokat ad az irodalmi nyelvnek a vidéki élethez.
- Rést hagy a "város", "állam", "tudomány" és "absztrakt" szókinés és műfajok számára – pontosan az, amire egy magas kulturális rétegnek szüksége van.

5.2 A szimbolikus indítás: Ivan Kotliarevsky és Eneida

Kotliarevsky *Eneida* (1798) című művét gyakran a modern ukrán irodalom jelképező kezdeteként kezelik egy népi alapú formában (bár korábban is léteztek népi elemek is). A "rétegeképződés" szempontjából az számít, hogy:

- nyomtatott szövegben legitimálja a népi ukrán nyelvet,
- irodalmi kreativitással társítja,
- és a "alacsony" beszédet új színvonal jelöltjévé teszi.

5.3 Szintetizátor: Taras Sevcenko és Kobzar

Réteges értelemben Sevcenko teljesítményét gyakran (a tudományos társágban) úgy írják le, hogy a népnyelvi ukrán nyelv képessé teszi a következőkre:

- Magas érzelmek,
- nemzeti-politikai érvelés,
- bibliai/prófétai rezonancia,
- és művészi presztízs.

Idézés nélkül is a kulcsfontosságú szociolingvistikai pont az: a költészet és a nemzeti irodalom az állam helyettesítő intézménnyé vált, segítve magas kulturális ukrán hang kialakítását, amikor a formális intézmények ellenségesek voltak.

5.4 Dialektusok és a kialakuló szupraregionális norma

A szabványos nyelv főként a Poltava–Kijevi dialektusokra épül, de más dialektusokból, különösen a délnyugati dialektusokból is tartalmaz vonásokat.

Ez a dialektusszintézis *pontosan* az, ahogyan egy irodalmi réteg válik "nemzetivé":

- Az írók és szerkesztők olyan formákat választanak, amelyek széles körben érthetőek.
- A regionális változatok stílusbeli színezésként fennmaradnak, míg a szabvány az iskolai normává válik.

5.5 A lexikai rétegződés robbanás: szinonimák, "lokalizmusok" és az urbánus szakadék

Az Ukrajna Enciklopédia konkrét példákat ad arra, hogyan kerültek több szinonim az irodalmi nyelvbe (néha lokalizmusként, néha egyenrangú duplánként): čoven/lodka 'hajó', misto/horod 'város', pojizd/potia(h) 'vonat'.

Megjegyzni azt is, hogy ahogy a művelt beszélők elsajátították a helyi/külföldi kifejezéseket, az ukrán nyelv fejlődött tovább, amely a következőkből merít:

1. Parasztság,
2. értelmiség/szakma,
3. szomszédos "gyarmatosító" nemzetek,
4. városi csoportok (zsargon/szleng).

Ez a mondat lényegében a "három réteged" terve:

- Köznyelv: parasztság + városi szleng.
- Magas kulturális: értelmiség/szakmák + internacionalizmus.
- Irodalmi: a szabványosított felépítmény, amely ezeket a forrásokat ötvözi.

5.6 Nyugat-ukrán "absztrakt és városi" szókinés

Az enciklopédia megjegyzi, hogy a galíciai dialektusok sok absztrakt kifejezést és városhoz kapcsolódó szót adtak hozzá (például *a zasada* 'elv', *vlastyvist'* 'sajátosság', *zarozumilista* 'arrogancia').

Réteg következmény: a "magas kulturális" ukrán szókinés (különösen absztrakt és polgári) részben a következőkből épül fel:

- dialektus importálása (különösen a nyugati),
- kölcsönzést és internacionalizmust,
- és később tervezett terminológia.

5.7 A nyomtatott nyomtatás politikája: a szűk pontok

Két birodalmi cenzúrintézkedés mélyen befolyásolta, hogyan alakulhattak ki a rétegek az Orosz Birodalomban:

- A Valujev körlevél (1863) korlátozta az ukrán kiadást: engedélyezte a művelmet, de megpróbálta megakadályozni az ukrán vallási és általános oktatási olvasást. Ezt közvetlenül Andrii Danylenko tanulmányában írják ki (idézve a szabályzatot).
- Az Ems Ukase (1876) tovább ment: célja az ukrán kiadványok nyomtatásának és terjesztésének megszüntetése volt; Megtiltotta az eredeti műveket és fordításokat (szűk kivételektől), korlátozta az importot, és célzott volt a nyilvános előadások és felolvasások is.

Réteg következmény: az állam megpróbálta az ukrán nyelvet egy szűk irodalmi/néprajzi rétegbe korlátozni, megakadályozva a következő helyek normális növekedését:

- iskolai nyelv (szükség van a standard nyelvhez),
- hivatalos/tanult nyelv (szükség magas kulturális réteghez),
- Tömegnyomtatási kultúra (szükség van a normák stabilizálásához).

6) A 20. század eleje: intézményi felemelkedés – sajtó, iskola, terminológia, kodifikáció (1905–1930)

6.1 Miért fontosak az intézmények ebben az időszakban az írónál is fontosabbak

Egy modern magas kulturális réteg nem csupán "gyönyörű könyvek". Ehhez szükséges:

- iskolák és vizsgák,
- bürokratikus sablonok,
- tankönyvek,

- tudományos írás,
- szabványosított szótárak,
- a korrektúra normák,
- és nagyszabású ismétlés.

A 20. század elején az ukrán nyelv jelentős kitöréseit tapasztalja meg – rövid ideig államiság (1917–20) és erősen az 1920-as években a szovjet "indigenizációs" politikák alatt.

6.2 Ukrainizáció (1923–33): az ukrán nyelv szándékos terjeszkedése "magas" tartományokba

Az Ukrajna Enciklopédiája az ukrainizációt a KP(B)U (1923–33) politikájaként határozza meg, amelynek célja az állami és pártintézmények nemzeti profiljának növelése és a szovjet kormány legitimálása. Az intézkedések közé tartozott:

- a kadroknak ukránul kell beszélniük,
- ukrán nyelvű oktatás és kiadói tevékenység,
- támogatta olyan intézményeket, mint az Egész Ukrán Tudományos Akadémiát,
- A városi környezetek oroszításának megszüntetése és az ukrán presztízs növelése.

"Réteg" szempontból ez az a pillanat, amikor az ukrán nyelv a legkeményebben bele kerül:

- hivatalos-üzleti stílus,
- tudományos/technikai stílus,
- és városi közélet.

6.3 Terminológia építése: a magas kulturális réteg motorja

Kulcsfontosságú mechanizmus a szisztematikus terminológiai munka volt.

Az Ukrajna Enciklopédia leírja az 1921-ben alapított Ukrán Tudományos Nyelvi Intézetet, és hangsúlyozza, hogy több mint 20 terminológiai szótárt adott ki (1923–30) olyan területeken, mint a kémia, matematika, közigazgatási nyelv, anatómia, technológia és katonai ügyek.

A szélesebb "Terminológia" bejegyzés kitűzött célt emel: egy nemzeti terminológia kidolgozása a népi forrásokon és neologizmusokon alapulva, az ilyen intézményeken keresztül koordinálva; Részletezi továbbá a szótárgyártás mértékét az 1920-as években.

Réteg következménye: Az ukrán lexikai és stilisztikai eszközöket szerzi meg, hogy modern "magas" nyelvként működjön:

- jog és közigazgatás,
- tudomány és technológia,
- oktatás és szakmai írás.

Pontosan ezt akadályozta a cenzúra és az intézmények hiánya.

6.4 A szabványosítási viták "normátadóvá" válnak

A standard ukrán áttekintés megemlíti, hogy különböző irányzatok léteztek (inkább "etnográfiai/purista" megközelítések, szemben a hagyomány és fejlődés szemléseivel), és hogy a normák meghatározása magában foglalta az ortográfiát, a kiejtést (ortoepiát), a morfológiát, a szintaxist.

Még ha nem is mélyen belemennénk a helyesírási történetbe, a kulcsponthat az, hogy ha egy szabványt nagyszabásban tanítanak, az az irodalmi réteg lesz, amely közvetíti a következőket:

- közhelyi változatosság (dialektusok, városi beszéd),
- valamint magas kulturális követelmények (hivatalos/tudományos írás).

7) Az 1930-as évektől a 20. század közepéig: visszahúzás, "tisztulások" és a magas réteg átformálása

7.1 A függvények visszafordítása és szűkítése

Az Ukrajna Enciklopédiájának szabványos ukrán bejegyzése szerint az 1930-as években a jellegzetes ukrán jellemzők megszüntetésére irányuló politika irányult; szűkítette a nyelv funkcióját azzal, hogy az ukrán nyelvet oroszra cserélte a hadseregben, és korlátozta azt a műszaki irodalomban.

Az orosz nyelv Ukrajnában bejegyzés tovább megy ugyanabba az irányba: azt állítja, hogy a standard ukrán nyelvet folyamatosan eltávolították a jellegzetes ukrán vonásoktól, míg a vegyes beszéd (surzhyk) használatát elfogadták.

Réteg következménye:

- A magas kulturális réteg (különösen a technikai/tudományos és hivatalos) egyre inkább orosz hatású és politikailag kontrollált lesz.
- A köznyelvi réteg sok városi környezetben egyre vegyes vagy rusizáltabbá válik.
- Az irodalmi standard megmarad, de nyomás alatt áll az orosz normákhoz való konvergencia és a "jelzett ukrán" jellemzők eltávolodása érdekében.

7.2 Az intézményi csapás: a terminológia építők leállítás

Az Ukrán Tudományos Nyelvi Intézetet megszüntették, miután munkatársait 1930-ban a kirakétatárgyalásban vádolták; munkáját intézményesen elítélték és helyettesítették. A "Terminológia" bejegyzés hasonlóképpen megemlíti a feloszlást és az azt követő tisztogatásokat, amelyek érintik a terminológiai munkát.

Ez azért fontos, mert a modern magas kulturális nyelvnek megszakítás nélküli intézményi termelésre van szüksége:

- szótárak,
- terminológiai szabványok,
- tankönyvek,
- szerkesztői szabályzatok.

Ennek a csővezetéknek a megtörése nem öli meg a nyelvet, de eltorzítja a magas réteget, gyakran a domináns birodalomnyelv irányába.

7.3 Köznyelvi következmények: surzhyk és "városi alsó rétegek"

Az orosz nyelv Ukrajnában bejegyzés vegyes ukrán–orosz "patois" (surzhyk) kifejezést ír le, sőt, még a fonetikai és nyelvtani jellemzőket is felsorolja: az ukrán stílusú h kiejtése, bizonyos magánhangzóminták, hangsúly- és kormányzati minták, ukrán mindennapi lexikai elemek stb.

Leírja továbbá az "alsó városi rétegeket" és az ipari régiókban található munkástelepüléseket, amelyek oroszított dialektusokat beszélnek, amelyeket az oroszítás és a migrációs áramlások alakítottak.

Réteg következménye: a szovjet század közepére- sok helyen a köznyelvi réteg nem csupán "ukrán dialektus", hanem egy spektrum:

- viszonylag "tisztá" ukrán dialektusi beszéd,
- városi köznyelvű ukrán, közelebb áll a szabványhoz,
- vegyes ukrán–orosz beszéd (surzhyk),
- valamint helyi orosz fajták, amelyeket ukrán szubsztrát formál.

8) A három réteg összeállítása: hogyan nézett ki mindegyik a 20. század közepére (és hogyan került ilyenbe)

A) Magas kulturális réteg (könyves, hivatalos, tudományos, művelt közéleti stílus)

Hogyan alakult ki:

1. Középkor–kora újkori alap: Egyházzsláv + barokk műveltségi írás (presztízs, vallás, retorika).
2. 19. századi részköltés: absztrakt és polgári szókincs létrehozása/importálása, különösen nyugat-ukrán csatornákon és művelt körökön keresztül; Sok szinonimás verseny és stílusbeli megkülönböztetés.
3. 1920-as évek kidolgozása: Az ukrainizációs politikák és a nagyszabású terminológiai/szótár gyártása, amely az ukrán államigazgatás és a tudomány számára építette meg.
4. 1930-as és 40-es évek átalakulása: elnyomás, az ukrán funkcionális területek szűkítése, valamint nyomás, hogy magas hangsúlyú oroszhoz igazítsuk.

Tipikus nyelvi jellemzők (általánosítva):

- Lexicon: internacionalizmusok (görög/latin alapú), szabványosított szakmai kifejezések, bürokratikus klisék; továbbá egyházi szlav vallási és néhány magas kontextusban örökölt nyelv.
- Szintaxis: hosszabb mondatok, explicit logikai összekötők, szabványosított "hivatalos" konstrukciók; a regionális jelölt dialektusnyelvtan elkerülése a szerkesztett szövegekben.

- Kiejtési normák: egy kodifikált ortoepia, amelyet az iskolában tanítanak (itt egyetlen hivatkozásban nem szerepel, de az ortoepia szabványosítása a szabványos nyelvi normálásban utal).

Társadalmi elhelyezkedés (középszázad-):

- Erős az oktatásban és némi publikációban,
- számos magas presztízsű szovjet területen (katonai, technikai/tudományos élet) orosz területen vitatott vagy kizorított.

B) Köznyelvi réteg (mindennapi beszéd: dialektusok, városi beszéd, vegyes beszéd)

Hogyan alakult ki:

- Egyszer sem "formálódott"; Ez folyamatos beszélt fejlődés – de az íráshoz való viszonya megváltozott.
- A dialektus szerkezete valós és régi: az ukrán nyelvet hagyományosan északi, délnyugati és délkeleti dialektuscsoportokra osztják.
- Ahogy az írástudás és az iskolai oktatás bővült, a szabvány visszatért a beszédbe (különösen a városokban), miközben az orosz nyomás sok városban a beszédet a kétnyelvűség/vegyes formák felé terelte.

Mi tette az ukrán köznyelvi beszédet jellegzetessé a rétegző történetben:

- Mivel a szabvány a vidéki beszédből indult, az ukrán nyelvnyelv magas presztízsű vidéki forrásokat kínált, de a városi modernitás gyakran a kontakt nyelveken keresztül érkezett.
- Az enciklopédia kifejezetten megjegyzi, hogy az ukrán szókincs hosszú ideig különösen gazdag volt vidéki életben/munkában (szinonimája bőségben), paraszti népi alapja és populista irodalmi irányultsága miatt.
- A szovjet korszakban a városi/ipari övezetek elősegítették az oroszított fajtákat és a surzhykot.

Surzhyk mint köznyelvi réteg: Az enciklopédia leírása a surzhykról beszédes: nem "véletlenszerű hibák", hanem felismerhető fonetikai, hangsúlyos és nyelvtani mintázatokkal rendelkezik (pl. ukrán stílusú h kiejtés; vegyes magánhangzó viselkedés; Ukrán-szerű kormányzati minták; mindennapi ukrán szókincs). Ez a surzhykot társadalmilag *gyökerező köznyelvi rétegre* teszi sok helyen – különösen ott, ahol az ukrán anyukánsok orosz irányba mozognak vagy orosz domináns intézményekben működnek.

C) Irodalmi réteg (szabványos ukrán, mint kodifikált nemzeti nyelv)

Hogyan alakult ki:

1. Népnyelvi felemelkedés (a 18. század végé–19. év): a modern irodalmi ukrán erősen kiemelkedik a népi beszédből és a szépirodalomból.
2. Dialektus alap + szintézis: főként Poltava–Kijevi dialektusok, más dialektusok, különösen délnyugati dialektusok jellemzőivel.
3. Lexikai bővítés: dialektusszavak és külföldi kölcsönzések elszívása; A szinonima halmazok és stílusbeli differenciáláció fejlődése.

4. Intézményi kódolás (20. évszázad eleje): oktatás, sajtó, szótárok, terminológiai bizottságok; jelentős terjeszkedés az ukrainizáció idején.
5. A szovjet átalakítás (1930-as és 40-es évek): normák, amelyek az orosz konvergencia felé nyomás alá helyeztek; a jellegzetes jellemzők elnyomultak, egyes területeken a funkciók szűkültek.

Mit tesz az irodalmi réteg egy réteges rendszerben:

- Ez lesz a híd:
 - Ez stabilizál egy közös normát a dialektusok között.
 - Ez egy "semleges" középső stílust biztosít a művelt beszélgetéshez és a nyilvános diskurzushoz.
 - Lehetővé teszi a szerzők számára, hogy *felfelé (magas kulturális) és lefelé (köznyelvi dialektus) stilizálják művészi hatás érdekében.*

Az enciklopédia még azt is megjegyzi, hogy a költők bevezethették az egyházi szlávizmusokat a magasabb hatás érdekében, de ezek gyakran irodalmi/költői maradtak, ahelyett, hogy a mindennapi beszédbe léptek volna be – ez egy példa arra, hogyan kölcsönözhet az irodalmi stílus a magas rétegből anélkül, hogy teljesen revernakulárizálná azt.

9) Egy tömör "folyamattérkép" a rétegeképződésről (hogyan lásd a logikát)

1. Importált magas kód (egyházsláv) + konzervatív egyházi írás → tartós, magas kulturális réteg.
2. A chancery írás és a "prosta mova" → korai, népi nyelvhez érthető írás, de instabil az elit nyelvváltás miatt.
3. a 18. század: orosz → ukrán nyelv alacsony színvonalú műfajokba való átszorítása; Magas tartományok elvesznek.
4. A 19. századi népirodalom → ukrán művelés révén kulturális presztízst szerzett; a standard a vidéki beszédből kezd kialakulni.
5. A nyomtatott tilalmak korlátozzák az iskolákat, vallási és hivatalos ukrán → lassítják a magas rétegű fejlesztést.
6. A korai szovjet ukrainizáció + terminológia intézetek → a magas kulturális ukrán nyelv (tudomány, adminisztráció, oktatás) robbanékony növekedése.
7. 1930-as évek visszafordulása + → magas réteg orosz irányba alakítása; a köznyelvi keverés tolerált; elnyomták a jellegzetes ukrán vonásokat.

Kérjük, részletesen írja le a modern ukrán nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern ukrán nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Mit jelent az ukrán nyelv "akadémiai tudományos rétege" (és miért kellett ezt *felépíteni*)

Amikor az emberek a modern ukrán *akadémiai, tudományos nyelvi rétegről* beszélnek, általában egy egész összefonódó dologra gondolnak:

1. Tudományos/műszaki terminológia (fogalmak, folyamatok, eszközök, osztályozások, egységek stb. nevei).
2. Általános tudományos szókincs (absztrakt főnevek, összekötő kifejezések, "diskurzusragasztó", mint *ilyen, ennek következtében összhangban* stb.).
3. Tudományos írás normái: helyesírási és írásjelek szabályok; idegen nevek és nemzetközi (görög/latin) elemek megjelenítésére vonatkozó egyezményeket; a kölcsönszavak morfológiája; Rövidítések és indexelési gyakorlatok.
4. Tudományos stílus funkcionális stílusként: mondatminták, személytelenség/érvelés szerkezete, definícióvezérelt próza és műfaji konvenciók (tankönyvek, szótárak, kézikönyvek, folyóiratcikkek, konferenciakiadványok).
5. Normákat gyártó és őrző intézmények: bizottságok, akadémiák, tudományos társaságok, intézetek, kiadók, terminológiai irodák.
6. A "piac", amely fejlődésre kényszeríti: az iskolák, felsőoktatás, állami közigazgatás, bíróságok, hadsereg, ipar és nyomda—azaz azok a területek, amelyeknek hirtelen *ukrán tudományos írásra van* szükségük, nem csak az ukrán szépségművekre.

A lényeg, hogy az ukrán nem "növe" ezt a réteget önmagában zökkenőmentesen. Évszázadokon át az ukrán területeken az oktatás és tudományos munka nagyrészt más presztízis nyelveken zajlott (latin, lengyel, egyházszláv, később orosz és német), így az ukrán tudományos nyilvántartást szándékosan kellett megalkotni – és ezt többször megszakították, átirányították vagy szétbontották politikai hatalom által.

Az alábbiakban részletes, lépésről lépésre bemutatkozik arról, hogyan alakult és hogyan alakult át ez a réteg-egészen a 20. század közepéig.

1) A premodern alapok: a népi nyelven túli tudomány (10–18. század)

1.1. A tanulás presztízisnyelvei: egyházszláv, majd latin (és lengyel)

A középkorban és kora újkor időszakban az ukrán földek írásos tudományos világa szorosan kötődött az egyházszláv könyvkultúrához (és annak helyesírási hagyományához), míg a kora újkortól kezdve a latin a lengyel-litván Unió területén a kormányzás, tudományos tudomány, oktatás és költészet egyik fő nyelvévé vált.

Ez fontos a tudományos ukrán számára, mert hosszú ideig tartó diglossikus struktúrát hozott létre:

- magas területek (iskolai oktatás, teológia, filozófia, közigazgatás, "komoly" tudomány) → írott supraregionális nyelvek;
- alacsony tartományok (mindennapi beszéd, helyi gyakorlati tudás) → ukrán dialektusi beszéd.

Így amikor az ukrán később megpróbált teljesen modern tudományos nyelvvé válni, helyettesítenie kellett a latin/lengyel/egyházszláv/ orosz hosszú ideig betöltött funkciókat.

1.2. A korai iskolák tanulókat képeztek – többnyire nem *ukránul*

Korai felsőbb iskolák, mint az Ostroh Akadémia és a Kijevi Mohyla Akadémia klasszikus nyelveket és klasszikus tudományokat tanítottak; néhány iskolában a latin volt az oktatás nyelve.

Ez valami fontosat jelentett, még ha még nem is hozta létre a "tudományos ukrán" világot:

- egy tudományos munkaerő, amely ismeri a nyugati tudást,
- a meghatározás, osztályozás, vita és akadémiai próza szokásai,
- és mély csatornák a nemzetközi görög-latin szókincshez – de általában latin/lengyel (később orosz) keresztül jutnak be, nem ukrán nyelven.

1.3. Az első "tudományos kifejezések" ukránul szigetekként jelennek meg, nem pedig rendszerként

Még a modern szabványosítás előtt is a források korai ukrán (vagy ruténi alapú) technikai/tudományos szókincsét rögzítene bizonyos kontextusokban: az Ukrán Enciklopédia nagyon korai orvosi kifejezéseket jegyzet egy késő 16. századi traktattöredékben, valamint tudományos kifejezéseket egy fordított tankönyvben (*Lutsidarii*, 1636).

De ezek még nem voltak stabil tudományos nyilvántartások. Ezek elszigetelt lexikai megoldások voltak, amelyek:

- összehangolt fogalmaépítés különböző tudományterületeken,
- szabványosított helyesírás,
- vagy egy szélesebb intézményi kiadói ökoszisztémát.

2) 19. század: az *ukrán terminológia szükségessége nyilvánvalóvá válik, de a körülmények birodalomonként eltérnek*

A 19. század közepére két erő ütközött:

1. a nemzeti mozgalmak és a népnyelvi standard nyelvek felemelkedése Európában;
2. a tudomány/technológia és a tömegoktatás robbanásszerű növekedése.

Az ukránok egyre inkább felismerték a gyakorlati problémát: nem lehet a modern iskolázást és köztudományt olyan nyelven működtetni, amelyből nincs terminológia.

2.1. Egy strukturális akadály: a természettudományos oktatás lengyel/orosz/német nyelven zajlott

Az 1850–1914 között az Ukrajna Enciklopédiája kifejezetten megjegyzi, hogy a lengyel, orosz, osztrák és magyar uralom alatt az ukrán területeken működő tudományos és műszaki oktatási intézmények lengyel, orosz vagy német nyelvet használtak – nem ukrán.

Ez azt jelenti, hogy az ukrán terminológia fejlődése ebben a korszakban gyakran így történt:

- intézményi-túloldalú (társaságok, körök, magánkezdemenyezések),
- vagy koncentrált ott, ahol a politikai korlátozások lazábbak voltak.

2.2. Nyugat-ukrán földek: korábbi és intézményesebb terminológiai munka

A Habsburgok-uralma alatt Lvivban a Sevcsenko Tudományos Társaság kritikus motorrá vált. 1873-ban alapították, majd 1893-ban átszervezték, kifejezetten az ukrán rutén nyelv tudományos munkáját elősegítésére, és az volt a célja, hogy a jövőbeli tudományos akadémia elődjévé váljon. Mykhailo Hrushevsky alatt a de facto ukrán tudományos akadémiaként működött.

Két mechanizmus különösen fontos volt a tudományos nyilvántartás számára:

(a) Népi műszaki ismeretek gyűjtése (alulról fel): 1894-ben a társaság a nyilvánosságot kérte, hogy gyűjtsenek népszerű kifejezéseket a kereskedelemből, háziiparból, mezőgazdaságból, kereskedelemből és népgyógyászatból – mert a tudósokat gyakran kénytelenek voltak más szláv nyelvekből kölcsönözni vagy ügyetlen mesterséges formákat szerezni. : Ez egy korai példája egy tartós ukrán terminológiai ideológiának: "építsünk a népi nyelvből, de tartsuk meg a tudományos megfelelőséget."

(b) Tudományterületspecifikus szókincsek publikálása egy tudományos sorozatos ökoszisztémán

belül Matematika, fizika, kémia, földrajz, mineralógia és botanika témájú anyagok a társaság 1890-es évektől kezdve megjelentek a sorozatokban. Még ha egy kifejezőkészlet nem "végleges" is, a sorozatos kiadás a következőket eredményezi:

- társakon belüli beszélgetés,
- versengő változatok,
- és fokozatos normalizáció.

2.3. Keleti (orosz uralom alatt) földek: korlátozások elfojtják a tudományos ukrán nyelvet

Az Orosz Birodalomban a birodalmi politika élesen növelte az oroszosítási nyomást a 18. és 19. század végén; az Ukrajna Enciklopédiája megjegyzi, hogy az orosz nyelv kötelezővé vált az iskolákban és kiadványokban, később pedig a Valuev-körlevél (1863) és az Ems Ukase

(1876) akadályozta az ukrán irodalom fejlődését egészen 1905-ig, további korlátozások pedig fennmaradtak.

Terminológiai értelemben ez egy felismerhető mintát eredményezett (amit a terminológiai történetben kifejezetten leírtak):

- csak szórványos terminológiai hozzájárulások jelenthetnek meg cenzúra alatt;
- 1905 után javultak a körülmények: a terminológiai indexek és a koordinált gyűjtési erőfeszítések bővültek.

Kulcsfontosságú intézményi lépés volt, hogy 1913-ban a fővárosban működő Ukrán Tudományos Társaság átvette a terminológiai munka koordinálását, és több ezer agragatori, természettudományi és műszaki kifejezési kártyát kapott a diákkörök és bizottságok által összegyűjtve.

Ez a "kártyaindex" módszer nem jelentéktelen részlet: ez a modern lexikográfia és terminológia tervezésének klasszikus technológiája – a diffúz használatot kereshető korpuszsá alakítva.

3) 1917–1921: forradalom, államépítés és az ukrán tudomány hirtelen igénye

Az 1917 körüli évek történelmileg ritka helyzetet teremtettek: az ukrán nyelv azonnal az oktatás, a közigazgatás, a bíróságok és a közismertség nyelveként működött. Ez gyors akadémiai nyilvántartás felépítését kényszeríti.

3.1. Sürgős + versengő ideológiák: "népi tisztaság" vs "használható modernitás"

A terminológia története két jelképes pozíciót említ 1917-ben:

- Oleksander Yanata arra buzdította, hogy dolgozzanak ki terminológiát, mielőtt a technikai nyelv mesterséges kifejezésekkel "szennyeződne" lenne – ezzel a tervezett népi alapú formáció mellett érvelve.
- Mykhailo Hrushevsky figyelmeztetett a szélsőséges "etnográfia" (azaz merev parasztnépi tisztizmus) ellen, és arra ösztönözte, hogy korábbi munkákat használják fel oktatási és népszerű tudományos irodalom elkészítésére.

Ez a feszültség – a tiszta és funkcionális modernizáció – végigfut a tudományos ukrán 20. századi történeten.

3.2. Egy kis szótár és tervezet szószedet

Ugyanezen beszámoló megjegyzi, hogy 1917-ben megjelentek az első rövid változatok a témájú szótárokról (földrajz, nyelvtan, aritmetika, geometria, algebra), és hogy 1917–19-re legalább egy tucat terminológiai szótár jelent meg több városban – különösen jogi és közigazgatási területeken –, bár sok kis szótár a korszakból "elégtelenül és amatőr módon készült el".

Ez jellemző a vészhelyzeti nyelvi tervezésre:

- A sebesség legyőzi a csiszolást,
- a variánsok szaporodnak,
- későbbi intézményeknek meg kell tisztítaniuk és szabványosítaniuk kell.

3.3. Egy nemzeti tudományos központ építése: az akadémia és a tudományos társaságok egyesítik funkcióit

1917 után az Ukrán Tudományos Társaság segítette megalapítani az ukrán állami egyetemet és a tudományos akadémiát, természettudományi kongresszust szervezett, meteorológiai szolgáltatásokat hozott létre, és tudományos terminológiai szótárokat készített.

1918-ban törvényt hoztak létre egy nemzeti akadémia (a kiadványok ukrán nyelven készültek; az egész ukrán tagság koncepciója). A kampány mind a kijevi, mind a korábban említett lvivi társaságtól kapott lendületet.

A tudományos nyelv szempontjából ez azért számít, mert egy akadémia képes olyasmit tenni, amit a szétszórt szerzők nem:

- bizottságokat alapítani,
- szponzorálják szótárokat és tankönyveket,
- és a normákat hivatalosnak, nem csupán "ajánlottak" határozzák meg.

4) Írásmód mint tudományos nyelv infrastruktúrája (1919 → 1928 → 1933)

A tudományos regiszterek szokatlanul érzékenyek a helyesírára, mert tele vannak a következőkkel:

- idegen nevek,
- görög/latin elemek,
- rövidítések és szimbolikus jelölések,
- valamint a terminológiai konzisztenciás követelmények a különböző tudományterületeken.

Az Ukrajna Enciklopédiája az ortográfia története bemutatja az intézményi lépések láncát:

- hivatalos szabályokat az Ukrán Oktatási Minisztérium helyesírási bizottsága vezetett be 1919-ben;
- hasonló szabályokat az Akadémia 1920-ban, az oktatási bizottság pedig 1921-ben megerősített;
- egy 1925-ben létrehozott állami bizottság;
- és – ami döntően – az Észak-ukrán Helyesírási Konferencia (1927. május 26–június 6.) Harkovban megoldotta a szovjet uralom és nyugat-ukrán helyesírási hagyományok közötti különbségeket; a szabványosított helyesírást 1928 szeptemberében a szovjet kormány, majd 1929-ben a Sevcsenko Tudományos Társaság, majd az ukránok által Ukrajnán kívül helyezték el.

Az akadémiai tudományos réteg számára az 1927–28-as egyezség számít, mert az:

- csökkent regionális helyesírási eltérés,
- stabil konvenciókat alkotott a nemzetközi és műszaki szókinés számára,
- és lehetővé tette, hogy a szótárak és tankönyvek "rögzítsék" azokat a helyesírásokat, amelyekkel a diákok országszerte találkozhatnak.

Ugyanakkor ugyanaz a forrás hangsúlyozza a második fordulópontot is: 1930-tól a sztálinista rezsim módosította a helyesírást, 1933-ban betiltotta és módosította az idegen neveket/kölcsönszavakat, valamint bevezette az ukrán írásmódját, amelyek jobban illeszkednek az oroszhoz (- *például az ija* → *-ia-* minták). Ez a fajta változás közvetlenül befolyásolja a tudományos szókinészetet, ahol szélesek a külföldi/latin-alapú formák.

5) 1921–1930: a szisztematikus tudományos ukrán építés csúcspontja

5.1. A központi gép: egy tudományos nyelvi szakosított intézet

A legfontosabb intézményi újítás az Ukrán Tudományos Nyelv Intézete volt, amelyet 1921-ben hoztak létre korábbi terminológiai bizottságok összevonása után. Jog, természettudományi, technológiai, mezőgazdaság és közgazdaságtan tanszékei voltak; első igazgatója Ahatanhel Krymsky volt, későbbi vezetője pedig Hryhorii Kholodny volt.

Amit ez az intézet koncepcionálisan képvisel, hatalmas: a terminológiai tervezés mint állami szintű tudományos projekt, nem pedig magánlexikográfia.

5.2. Kimenet: szótárak különböző tudományterületekből, nem csak filológia

1923 és 1930 között az intézet több mint 20 terminológiai szótárt adott ki olyan területeken, mint a kémia, matematika, adminisztratív nyelv, anatómia, botanika, pedagógia, építőipar, technológia és katonai ügyek; Emellett közleményt és módszertani útmutatót adott ki az anyagok gyűjtéséhez.

A tágabb lexikográfiai történet hozzáteszi, hogy a terminológiai kutatást 1918–19 között bizottságok koordinálták, 1921-ben összevonták, és hogy az intézet 1930-as feloszlása előtt 20 ukrán orosz szótárt adott ki matematikai, technikai, természettudományi és társadalomtudományokban – míg 1933-ra összesen mintegy 70 terminológiai szótár jelent meg Ukrajnában.

5.3. A nyelvi politika keresletet teremtett a tudományos ukrán számára

Ennek az intézetnek a termelékenységére nem csak az volt, hogy "tudósok tudósok". Strukturálisan lehetővé tette az ukránizációs politika, amelyet az ukrán kommunista párt (bolsevik) követett 1923–33-ban: a képviselőknek folyékonyan kellett ukránul beszélniük; az ukrán nyelvű oktatás és a kiadás bővült; és kulturális intézmények (beleértve az akadémiát) támogatást kaptak. Mykola Skrypnyk vezetésével a felsőoktatás gyorsan ukrajnossá vált.

A regiszterképzés szempontjából ez döntő:

- A terminológia akkor nő a leggyorsabban, amikor a tankönyveknek és egyetemeknek szükségük van rá.

- Egy nyelv tudományos nyelvmé válik, amikor vizsgákat, laboratóriumi kézikönyveket és szakmai tanúsítványt kell tartalmaznia – nem csak költészetet.

5.4. Hogyan építették valójában a 1920-as évek a kifejezéseket: egy gyakorlati "eszköztár"

A források kifejezetten leírják az intézet célját a szovjet ukrájnában, hogy egy "nemzeti terminológia" kidolgozása a népi forrásokon és neologizmusokon alapul. Ha kibontasz, mit jelent ez általában (és miről híres az ukrán terminológiai gyakorlat ebben a korszakban), több konkrét mechanizmust kapunk:

A) Népi betakarítás + szemantikai specializáció

- Gyűjts össze egy meglévő népi/gyakorlati szót (kézművességből, mezőgazdaságból, népgyógyászatból stb.).
- Szűkítsd vagy határozd meg a jelentését, hogy egy tudományos fogalmához illeszkedjen.
- Szinonimák és regionális változatok rögzítése; Válassz egy preferált úrlapot.

Pontosan erre célzott az 1894-es kereskedelmi és népi kifejezések gyűjtésére irányuló felhívás, és ezt valósította meg az 1913–20-as "kártyafájl" megközelítés.

B) Ukrán gyökerekből származó neologizmusok és származtatási morfológiák

Az ukrán nyelv erős őshonos származéki forrásokkal rendelkezik (termelő toldaltagok a folyamatokra, tulajdonságokra, ügynökökre, eszközökre, tanulmányi területekre). A tervezett terminológiai munkában a neologizmusokat általában a következők alkotják:

- átlátszó gyökér kiválasztása,
- szabványos toldaltagok/előtagok hozzáadása,
- A deklensó/konjugáció biztosítása kiszámíthatóan viselkedik.

Ez a stratégia különösen vonzó az iskolában, mert olyan kifejezéseket eredményez, amelyeket az új tanulók könnyebben értelmeznek, mint a átláthatatlan külföldi kölcsönfelvételek.

C) Nemzetközi tudományos szókincs kalkulálása (fogalmi fordítás)

Ahol a fogalmakat görög/latin morfémák alapján nemzetközileg nevezik el, egy gyakori stratégia:

- morfémákat ukrán elemekre fordítani,
- tartsd meg a nemzetközi koncepciótérképezést,
- néha párhuzamos internacionalizmust tartunk szinonimának.

A gyakorlatban a kalkulálás verseng a közvetlen kölcsönzéssel; a mérleg politikai időszak szerint élesen változik (lásd az 1930-as évek).

D) Kölcsönzések (internacionalizmusok) ukrán fonológiával/morfológiával

Még a "purista" terminológiai tervezés sem tudja elkerülni a nemzetköziségeket sok területen (kémia, orvostudomány, mérnöki), de képes irányítani:

- helyesírási konvenciók,
- stressz/ortoebia normák művelt beszédben,
- Deklensziós mintázatok és melléknevek kialakulása.

Ezért része a helyesírási kódolás (1927–28) a tudományos nyelv építésének, nem csupán "betűk papíron".

E) Regionális variánsok kezelése (galíciai vs dnyeper hagyományok)

A tudományos ukránnak a 20. század elején be kellett építenie a különböző közvetítő nyelvek hagyományait (nyugaton lengyel/német; Keleten orosz nyelven). Az 1927-es helyesírási konferencia kifejezetten úgy fogalmazta meg munkáját, hogy a szovjet uralom alatt lévő és nyugat-ukrajna közötti különbségek megoldását jelenti. Ez a "kompromisszumtervezés" az egyik oka annak, hogy az 1920-as évek terminológiája gyakran így szólt:

- versengő változatok,
- vagy különböző regionális ízű szinonimáárokat.

5.5. Tudományos stílus (nem csak szavak): mi változik, amikor egy nyelv akadémiássá válik

A források, amikről kérdeztél, erősen a terminológia, intézmények és szótárakra fókuszálnak, de ugyanaz a folyamat feltétlenül átalakította magát a tudományos prózát. Amikor az ukrán felsőoktatást és műszaki írást kellett teljesíteniük, a tudományos ukrán próza a következő irányba mozdult el:

- definíció első magyarázat (explicit kifejezés definíció, osztályozás és hatókör feltételei);
- személytelen vagy általánosított konstrukciók (hogy az eredményeket objektív, nem személyes narratívaként mutassák);
- logikai kötő sűrűség (ok–okozat, engedmény, következtetés, feltételek);
- stabil műfaji sablonok: "Cél → anyagok/módszerek → eredmények → következtetések" (vagy régebbi analógák).

Az 1920-as években ez a stílusréteg a szótári munkával együtt növekszik, mivel a tankönyvek és a népszerű tudományos fordítások arra kényszerítik az írókat, hogy ne csupán a névhasználat ismétlődő magyarázati problémáit oldják meg.

6) 1930-as évek: lebontás, oroszítás és a tudományos ukrán nyelv átírányítása

Az 1930-as évek nem csupán "lassították" a tudományos ukrán nyelvet. Átalakították intézményeit és normáit.

6.1. Intézményi szakadás: a terminológiai intézet elnyomása és felszámolása

1930-ban, az Ukrajna Felszabadításáért Unió bemutató tárgyalása után az intézet vezetése és társai célponttá váltak; Az intézet munkáját "nacionalista rombolásnak" nevezték, és megszüntették, helyére egy új nyelvi intézet épült.

6.2. Egy új intézet új küldetéssel: nyelvészet a politika szolgálatában

Az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiájának Nyelvészeti Intézetét 1930-ban hozták létre, hogy koordinálja a nyelvi kutatásokat a korábbi tanszékek felszámolása után, amelyeket kifejezetten tudományos legitimitásként adtak a sztálinista oroszításnak. Naum Kahanovych alatt támadta a korábbi tudományos eredményeket, és elkezdett orosz terminológiához igazított terminológiai anyagokat publikálni, hogy helyettesítse a korábbi munkákat.

Ez a regisztervezérlés egyik kulcsfontosságú mechanizmusa:

- nem kell teljesen betiltani az ukránokat;
- helyette újrakódolható úgy, hogy az "ukrán tudományos nyelv" szoros szerkezeti tükörképe legyen az orosz tudományos nyelvnek.

6.3. Funkcionális korlátozás: tudományos/technikai ukrán kiszorítva a magas tartományokból

A szabványos-nyelvtörténet közvetlenül kimondja, hogy miután Joszif Sztálin eltörölte az ukrainizációt, a bürokratikus kísérletek korlátozták a standard ukrán nyelvet; a katonai szférából kizárták, és a tudományos és technológiai területeken szigorúan korlátozták.

Ez a korlátozás azért fontos, mert a tudományos regisztereket a következők tartják fenn:

- laboratóriumok,
- mérnöki iskolák,
- védelmi ipar,
- és szakmai társaságok.

Ha ezek a tartományok nyelvet váltanak, a tudományos regiszter lebomlik, bármilyen szótár is létezik.

6.4. Lexikonmérnökség: a "nyugati kérdések" eltávolítása és az oroszhoz való igazítás

Ugyanez a beszámoló megjegyzi, hogy az ukrán nyelvű, de orosz nyelvű nem nyugat-ukrán és európai kölcsönzavakat törölték; a nyelv a keleti dialektusokhoz, valamint az orosz szókincese és nyelvtanhoz irányult. Megjegyzi azt is, hogy a változtatások odáig terjedtek, hogy később néhányat elutasítottak még a hivatalos 1946-os helyesírásban és az 1948-as orosz-ukrán szótárban.

Gyakorlati terminológiai értelemben a lexikográfiai történelem leírja, mi került rá 1933 után:

- ruszizált tudományos helyesírás és terminológia, amelyet eltávolítottak azoktól a szavaktól, amelyeket archaikusnak, dialektusnak vagy "ehítettnek" tartottak (gyakran jelentése: az 1920-as években vezették be);

- terminológiai hírlevelek (1930-as évek közepe) és orosz-ukrán terminológiai szótárak iskolák számára;
- valamint főbb oroszukrán szótárak, köztük az 1948-as szótár.

Tehát az 1930-as évekbeli változás nem csupán politikai elnyomás – hanem a tudományos regiszter lexikai magjának szisztematikus cseréje is, ahol az intézményi kiadás szolgál a megvalósítási mechanizmusként.

7) Párhuzamos útvonalak a szovjet ellenőrzésen kívül: két világháború közötti emigráns és-nyugat-ukrán tudományos munka

Még miközben a szovjet Ukrajnát nyelvészeti átalakításon is -végezték, a terminológiai munka máshol folytatódott.

A terminológia története megjegyzi, hogy az intervilági időszakban olyan intézményekhez kötődő emigráns tudósok, akik olyan intézményekhez kötődtek, mint egy ukrán tenyésztőakadémia Poděbradyban, valamint ukrán tudományos intézetek Varsóban és Berlinben, speciális szótárakat készítettek és adtak ki (például mérnöki anyagszilárdság, matematika és orvostudomány). Ez fontos a-középső századi eredmények szempontjából, mert segített megőrizni a következőket:

- 1933 előtti terminológiai választások,
- Nyugati irányú nemzetközi ekvivalenciák,
- valamint alternatív akadémiai ukrán normák, amelyek később visszatérhetnek az ukrán diskurzusba a diaszpóra kiadói tevékenysége révén.

8) 1940-es évektől a 20. század közepéig: háború, központosítás és-kodifikált szovjet normák

8.1. Háborús zavarok és a háború utáni intézményi földrajz

A nyelvészeti intézet története szerint a szovjet megszállás után Galíciában 1940-ben egy fiók jött létre a nyugati központban; a második világháború alatt a személyzetet evakuálták (1941–44), majd később az intézetet visszaállították, a háború utáni átszervezéssel. Még ha nem is mélyen belemennének az adminisztratív részletekbe, a nyelvi következmények egyértelműek: a háború és az annektálások megváltoztatták, ki volt a szovjet intézményi rendszerben – és így mely terminológiai hagyományokat alkalmazták a szovjet szabványosításnak.

8.2. 1946-os helyesírás és az 1948-as oroszukrán szótár stabilizációs pontokként

A század közepére-két kodifikációs tárgyat ismételten "letelepedési pontokként" kezelik az erőszakos 1930-as évek után:

- egy hivatalos helyesírást, amelyet 1946-ban fogadtak el;
- valamint egy jelentős oroszukrán szótár (1948), amely még néhány korábbi szélsőséges változtatást is visszavont.

De a "stabilizáció" nem ugyanaz, mint az 1920-as évek "helyreállítása". A standard ukrán irány megmaradt: erős orosz befolyás, csökkent autonómia a technikai/tudományos területeken, valamint intézményi kontroll a szótár felett.

8.3. Hogyan nézett ki az akadémiai tudományos réteg ~1950-re

A 20. század közepére az ukrán tudományos nyelv (legalábbis) a következő szerkezeti jellemzőket érte el:

1. Nagy terminológiai archívum létezett (különösen az 1920-as évektől), beleértve a szakstári szótárokat és kártyákat, valamint később szovjet-újraszerkesztett terminológiai kiadványokat.
2. Az ortográfiai és lexikografikus normákat államilag kódolták (1928, módosítva 1933; később a-középkori kódolásokkal stabilizálták).
3. A funkcionális eloszlás korlátozott volt: az ukrán tudományos/technikai írást sok presztízű és technológiai területről kiszorították, míg az orosz uralma uralta a fejlett tudományos termelést a szovjet struktúrákon belül.
4. Párhuzamos nem-szovjet pálya maradt fenn a nyugati és diaszpóra tudományában szótárakon és kiadványokon keresztül, életben tartva az alternatív terminológiai választásokat.

9) Az egész folyamat "mély logikája" (egy kompakt szintézis)

Ha visszalépünk, az ukrán tudományos réteg fejlődése egészen a 20. század közepéig ismétlődő ciklusként értelmezhető:

A ciklus — Gyors építés → szabványosítás megnyitása →

- új oktatási/kiadási igények merülnek fel (Nemzeti Újjáéledés; Forradalom; Ukrainizáció);
- Társaságok és bizottságok gyűjtik a kifejezéseket (népi + nemzetközi);
- szótárak törekedésekben jelennek meg;
- A helyesírás egységes módon támogatja a következő tankönyveket és referenciaanyagokat.

B ciklus — Politikai fordulat → intézményi helyettesítés → lexikai-újrakódolás

- az intézményeket megtisztítják és átszervezik;
- "túlzottan ukrán" formákat archaikusnak/dialektusnak/erőltetettnek bélyegezik;
- a terminológiát átírják, hogy illeszkedjen a domináns presztízsnyelvhez (orosz);
- a tudományos ukrán kulcsfontosságú területeken korlátozott, így nem tudja önmagát szaporodni.

Ezért emlékeznek az 1920-as évekre a tudományos ukrán mérnökség csúcspontjának, míg az 1930-as évekre a döntő szakadásnak – amelyet a -szovjet korlátok alatt a középszázadi stabilizáció követett, nem pedig a korábbi, pluralista, teljesen ukrán szabványosító impulzushoz való visszatérés.

Grúzok

Kérjük, részletesen írja le a modern grúz nyelv fejlődését (szókincs, kiejtés, dialektuskülönbség stb.) egészen a 20. század közepéig.

A modern grúz nyelv fejlődése: Eredettől a 20. század közepéig

Bevezetés és történelmi áttekintés

A grúz nyelv (ქართული ენა *kartuli ena*) a kartveli (dél-kaukázusi) nyelvcsalád legnagyobb tagja. Feljegyzett története legalább 1500 évre nyúlik fel, és a nyelvészek hagyományosan ógrúz (5–11. század), közép-grúz (12–17./18. század) és a modern grúz (18. század–napjaink) közé osztják. A grúz először az 5. századi templomi feliratokban és kéziratokban jelenik meg, ami közvetlenül a grúziai keresztényesítés (4. század) következménye, amely egyedi ábécé és irodalmi hagyomány kialakulásához vezetett. Idővel a grúz nyelv szókincsében, hangrendszerében és nyelvtanában fejlődött, mégis megőrizte figyelemre méltó folytonosságát – sok ógrúz szöveg nagyrészt érthető a mai olvasók számára. Ez a jelentés mélyreható elemzést nyújt a grúz nyelv fejlődéséről egészen a 20. század közepéig, lefedve szókincsének fejlődését, fonológiai változásait, dialektusait, írásrendszerét, nyelvtani változásokat, társadalmi-politikai hatásokat, valamint összehasonlítást a kapcsolódó kartveli nyelvekkel.

(Az alábbiakban a főbb szakaszok és események tömör idővonalája található.)

Időszak	Időrajon	Jellemzők és mérföldkövek
Ógrúz	5–11. század	Az első grúz írás (Asomtavruli) jelenik meg; a grúz ortodox egyház liturgikus nyelve. Fonológia: 29 mássalhangzó (beleértve a beszívó és ejektív zárót), 5 magánhangzót. Nyelvtan: 9-esetes rendszer, összetett igék. Legkorábbi szövegek (pl. az 5. század "Szent Shushanik vértanúsága").

Időszak	Időrajon	Jellemzők és mérföldkövek
Középső Georgian	12–17. század	A világi irodalom megjelenése (például Rustaveli 12. századi <i>eposza</i> , a <i>Vepkhistqaosani</i>). Nuskhuri és Mkhedruli írások használatban. Fokozatos lexikai és nyelvtani változások (néhány ógrúz ijeforma elvesztése; rögzítettebb szórend). A helyi georgúz a szokásos irodalmi nyelv lett. A Mkhedruli írás 33 betűn szabványosít (5 elavult betűt 1879-ben hagytak el). 19. század:
A modern grúz	18–20. század	Nemzeti újjáéledés, neologikák kitalálása, orosz és oszmán hatás a szótárban. 1918: A grúz a független Georgia államnyelvévé válik. Szovjet korszak: a grúz továbbra is irodalmi nyelv, bár az orosz hatás nő az igazgatásban és az oktatásban.

1. Szókincs fejlődése

Őshonos gyökerek és korai hatások: A grúz nyelv alapvető szókincse őshonos kartveli eredetű, a proto-kartveli nyelvtől örökölt. Az alapvető szavak (pl. névmások, testrészek, családi kifejezések, alacsony számok) nagyrészt anyanyelvűek. Azonban évszázadok során a grúz sok kölcsönszót magába szívott a szomszédos kultúrákból. A hosszan tartó kapcsolat miatt különösen erőssé vált az iráni (perzsa) hatás: különböző korszakokban sok mindennapi grúz szót és technikai kifejezést kölcsönöztek a perzsa nyelvből. Néhány iráni kölcsön nagyon korán bekerült (a mediani, párthus és középperzsa első évezredből), és teljesen honossá váltak – például a grúz *aug*-(i) "szégyen" < középperzsa *āhōg*, *mizd*-(i) "bér" < középperzsa *mizd*, és *shen*-(o) "építeni" < középperzsa *šēn*. Ezek a perzsa kölcsönök sokféle szemantikai területet ölelnek fel (a mindennapi élettől a kormányzásig), és gyakran alkalmazkodnak a grúz fonológiához és morfológiához, grúz ikitbefejezéseket és igején kivonódásokat alkalmazva. Sok ógrúz szöveg (különösen történelmi és jogi dokumentum) már tartalmaz iráni eredetű kifejezéseket, amelyek tükrözik a perzsa kormányzás hatását a régióban.

A görög egy másik fontos forrás volt. Grúzia keresztényesítésével a bizánci görög kölcsönszavak az 5. századtól léptek be a grúz nyelvbe, főként a vallás, az irodalom és az oktatás területén. Például a grúz *ek'lesia* (ეკლესია, "templom") szó a görög *ekklēsia* szóból származik, és az 5. századból igazolható. Tucatnyi görög teológiai és filozófiai kifejezést (például *angelozi* "angyal", *sabat'oni* "szombat" stb.) vettek át az ógrúz nyelvbe a Biblia és a patasztkus szövegek fordítása során. Bizonyos esetekben a grúz még kalkákat is létrehozott: például a grúz *mtš'ignobari* (მწიგნობარი "írnok", szó szerint "könyvismerő") egy görög fogalom alapján készült. Ezek a görög eredetű szavak szerves részét képezték a grúz liturgikus és tudományos szókincsnek.

Az arab hatás a grúz szókincsre a 7–10. században kezdődött, amikor az arab hatalmat és kereskedelmet érintette a Kaukázust. Számos arab kölcsönszó (gyakran perzsa vagy török közvetítéssel) létezik grúz nyelvben, bár ezek kisebb arányban alkotják a szótárt (csak néhány százalékra becsülik). Példák például *az uzi* (უზი, "kátrán") az arab szóból. *qār* per nyelven keresztül. *qār*), valamint különféle helyhelyeket vagy címeket, amelyeket az arab Tbiliszi emírség vezetett be. Sok arab eredetű szó kulturális vagy tudományos kifejezés, amelyet régebbi irodalomban őriztek meg, valamint mindennapi szavak, amelyek perzsa/török csatornákon keresztül jutottak be. A 18–19. századra ezek nagyrészt beépültek, és néhányat újabb grúz vagy európai kifejezések váltottak fel.

A török és más anatóliai hatások a középkortól kezdve terjedtek ki. Az oszmán törökök évszázadokon át uralták a délnyugati grúz területeket (például Adjarát), és a török kölcsönszavak áthatottak a grúz nyelven ezekben a régiókban. Kereskedelemhez, mezőgazdasághoz, ruházathoz és konyhához kapcsolódó szavakat kölcsönöztek – például *a chorba* (ჩორბა "leves") és *a bak'lagi* (ბაკ'ლაგი "üveg") törökből. Néhány perzsa kölcsön valójában az oszmán törökön keresztül jutott be a grúz nyelvbe (a perzsa az oszmán udvarokban presztízs nyelv). A 19. századra a török területek közelében beszélt grúz dialektusokban (pl. gurian, adjaria) jelentős török szókincs volt. Azonban a standard grúz (amely a belső kartli/kartliai beszédre épül) kevésbé volt érintve a török nyelvtől, és sok regionális türkizmus nem került be az irodalmi nyelvbe.

Orosz és európai kölcsönök: A 19. század elejétől, Grúzia Orosz Birodalomhoz való csatlakozásával, az orosz új kölcsönszavakat kezdett hozzáadni, különösen modern fogalmak, katonai és közigazgatási kifejezések, valamint technológia számára. Az 1800-as évek közepére a grúz arisztokrácia beszéde tele volt orosz szavakkal. Olyan szavak, mint *a parovoz* (პაროვოზ, "mozdony") és *a stanok* (სტანოკი, "gépgép") orosz nyelven jutottak be grúz nyelvbe. Figyelemre méltó, hogy számos nemzetközi szó (francia, német vagy angol eredetű kifejezés) orosz közvetítéssel is megjelent – például *a telefoni* (ტელეფონი "telefon") és *a banki* (ბანკი "bank") orosz kiejtéssel. Az első grúz újság (1763–1787, *Ivereli/Leporti*) és a későbbi 19. századi folyóiratok gyakran az orosz helyesírást és stílust követték, bevezetve az orosz szókincsot a nyomtatásba. A grúz értelmiségiek aggódtak amiatt, hogy "[elit] ... orszból kölcsönzött szókincsot, szokatlan fonetikai elemeket, sőt orosz utótagokat is bevezettek a grúz nyelvbe. A 19. század végére és a 20. század elejére sok orosz kölcsönszó vált általánossá az üzletben, a politikában és a városi életben, bár a grúz nyelvi reformerek arra törekedtek, hogy néhányan grúz megfelelőit hozzanak létre (lásd lent).

Lexikai változás és szabványosítás: Idővel a grúz nemcsak szavakat vett kölcsön, hanem néhány saját kifejezését is lecserélte vagy régiségbe vette. Például az ógrúz szinonimák vagy variáns formák gyakran egyetlen modern formának váltak át. Az ó-grúz nyelvről a közép-grúz nyelvre való átmenet némi lexikai leegyszerűsítést eredményezett – például több ógrúz szó a "királyra" (mepe, up'ali, mamasakhlisi) szűkítette mepé-re (მეფე), mint a modern grúz nyelvben a "király" szót. Hasonlóképpen, bizonyos ógrúz kifejezések csak a liturgikus regiszterben maradtak fenn, míg a mindennapi beszéd új szavakat vett fel. A 18–19. századra a grúz szótár az ősi ősi anyanyelvi kifejezések, régóta integrált perzsa/aráb/török kölcsönök, valamint egyre növekvő orosz/európai szavak keveréke volt a modern élethez.

A 19. században, Grúzia nemzeti újjáéledése idején, a cári uralom alatt, tudósok és írók tudatos erőfeszítéseket tettek a grúz szótár szabványosítására és modernizálására. Az 1840-es évektől kezdve "a grúz nyelv fejlesztésére és a túlzott kölcsönzéstől való felszabadításra irányuló hajlamot figyelik meg". Szatirikus darabok gúnyolták a nemesség túlzottan rusizált beszédét. Az úttörő nyelvész és író, Ilia Chavchavadze (1837–1907) kampányt vezetett a grúz szókincs tisztítására és fejlesztésére, kiállítva, hogy a nyelvnek képesnek kell lennie a modern élet minden aspektusának kifejezésére. Egy befolyásos 1861-es cikkben Ilia bírálta az orosz nyelvi ügyetlen fordításokat, és reformokat vázolt fel a grúz nyelv egységesítése és normalizálása érdekében. Irányítása alatt az 1870–1880-as években számos grúz szó megjelent vagy újjáéledt a külföldi kifejezések helyett. Például új tudományos kifejezések alakultak ki grúz gyökerekből (például *ganatleba* განათლება "oktatás" jelentése, szó szerint "felvilágosodás", nem pedig orosz kölcsön). 1879-ben alapították a "Society for the Spread of Literacy among Georgians" (gyakran az első grúz civil szervezetként), amely tankönyveket és szótárokat adott ki,

népszerűsítve a szokásos szóhasználatot. Ez a Társaság 1879-ben egy jelentős helyesírási reformot is felügyelt, amelyben eltávolították azokat a betűket, amelyeket csak idegen hangokhoz használtak (lásd Helyesírás szekció) – szimbolikus lépés volt a nyelvi önállóság felé. A 20. század elejére a grúz értelmiségiek összegyűjtötték a botanikát és a geológia szakterületeit, és a grúz sajtó virágzott, biztosítva, hogy a neologizmusok és a szabványosított szókinés általános használatba kerüljön. Ennek eredményeként a 20. század közepére a modern grúz szótár viszonylag stabilizálódott: megőrizte kartveli magját, összeasszimilált történelmi kölcsönszavakat, és egyre bővülve, grúz nyelvű kifejezéseket kínált új fogalmakra. Bár az orosz a szovjet korszakban hivatalos nyelv maradt, a grúz írók és oktatók továbbra is a grúz neologizmusokat részesítették előnyben (például a grúz *tvitprinavi* თვითმფრინავი "repülőgép", szó szerint "önrepülő", ahelyett, hogy kölcsönözték volna az orosz *samolyotot*). Ez a hosszú lexikai alkalmazkodóképesség és tudatos ápolás története gazdag, rétegzett szókinés adott a modern grúz nyelvnek, amely tükrözi Georgia kulturális kapcsolatait, ugyanakkor megőrzi a jellegzetes nemzeti jelleget.

2. Fonológiai fejlődés

A grúz fonológia gazdag mássalhangzórendszere és egyedi ejektív hangrendszere miatt ismert. A legkorábbi felvételektől fogva a grúz nyelv háromirányú ellenállást mutatott a stop mássalhangzók között: hangtalan aspirált, zendített és glottalizált (ejektív) zárok és affrikátok. Például a grúz nyelv /t/ (zendetlen beszívás), /d/ (zúgás) és /t'/ (kiejtív) szavakat külön fonemákként különbözteti meg, ami a Kaukázuson kívül ritka jellemző. Ez a hármas sorozat (beleértve olyan párokat, mint a /p, b, p'/, /k, g, k'/, valamint affrikátumok /ts, dz, ts'/ stb.) már jelen volt az ógrúz nyelvben, és megőrizte a modern nyelvben is. Az ejektív mássalhangzók jelenléte a grúz fonológia egyik jellemzője, és hozzájárul a komplex mássalhangzó klaszterekhez. Ezen felül a grúz nyelvben van egy halmaza frikativis (zöngős és zúg, pl. /s, z, ʃ, ʒ, x, ɣ, h/) és szonoransok (folyadék és orrok), amelyek együttesen 29 különálló mássalhangzó fonemát eredményeztek az ógrúz nyelvben. A modern Standard Georgian nagyon hasonló a mássalhangzókészlet (28 vagy 29 mássalhangzó, elemzéstől függően), ami arra utal, hogy a mássalhangú kontrasztok idővel nagyrészt stabilak maradtak.

Ezzel szemben a grúz magánhangzórendszere viszonylag egyszerű, és kevés változást mutatott. Az ógrúz öt fonemikus magánhangzója volt /a, e, i, o, u/, amelyek a modern grúz egyetlen magánhangzói fonémái. A standard grúz nyelvben nincs fonemikus magánhangzó hossz vagy hangnemet (bár néhány dialektusban később hosszúságkülönbségek alakultak ki). Így a grúz alapvető fonemikus készlete (5 magánhangzó, ~28 mássalhangzó) a legrégebbi igazolt szakasztól a modern nyelven át megőrződött.

Ennek ellenére az évszázadok során néhány fonológiai változás történt. A korai grúz hangzás néhány hangzással rendelkezett, amelyek később elvesztek vagy összeolvadtak. Például az ógrúz nyelvben volt egy glottalizált glide /ɔ/ (j vagy y betűvel átírva), amely egy /y/ hangot jelöl, valamint egy beszívott uvuláris zárat /qh/ (archaikusan ʃ *qari betűvel* írva). Ezek a hangok *eltűntek* a standard nyelvből: a modern grúz nyelvben a /j/ csak szabályos [j] glide-ként (o írással) létezik, míg a régi /qh/ kiejtésben összeolvadt a /kh/ vagy /x/ hangokkal. Ennek megfelelően a ⟨ɔ⟩ és ⟨ʃ⟩ betűket eltávolították az ábécéből a 19. századi reform során, amikor már nem jelentettek különálló fonémákat. Az ógrúz nyelv több digraft és különleges betűt is használt magánhangzó kombinációkhoz (például az ⟨ʒ⟩ amely /wi/ vagy /v/ és ⟨ʈ⟩ hosszú /o/ betűket jelöl, de ezek átmeneti helyesírások voltak, nem egyedi hangok. Idővel ezek a megkülönböztetések eltűntek: például a régi digraf ⟨ʌʒ⟩ amelyet a korai írásokban /u/ betűre

használtak, későbbi ábécékben az egyetlen betűre egyszerűsítették (ჟ) betűvel. A 19. század végére a grúz helyesírást átdolgozták, hogy illeszkedjen a beszélt nyelv 33 fonemikus hangjához (lásd Helyesírás szakasz), ami azt jelzi, hogy minden elavult fonéma vagy összeolvadt, vagy kimerült a használatból.

Egy másik változási terület a prozodia és fonotaktika. Úgy tartják, hogy az ógrúz legtöbb esetben a szó előelővégi (harmadik az utolsó szótagján) hangsúlyozta. A modern grúz nyelvben a hangsúly általában gyenge és nem kontrasztív; Sok nyelvész úgy írja le, hogy az első vagy (hosszabb szavakkal) az utolsó előtti szótagra esik, bár vita is van erről. Az általános benyomás az, hogy a szóhangsúly a modern időkben kevésbé volt hangsúlyos és változatosabb, csak kisebb szerepet játszik a grúz fonológiában. Ami állandó maradt, az a grúz toleranciája a komplex mássalhangzók halmazokkal szemben. Még a legrégebbi szövegekben is több mássalhangzót találunk egymás után; például ჭკობნო *č'k'viani* ("bölcse") vagy a híres nyelvcsavaró გრძელი *grdzeli* ("hosszú"). A modern grúz még mindig engedélyezi legfeljebb 6 vagy több mássalhangzóból álló csoportokat (például წრეველი *ts'rp'eli* "tisztá" vagy a gyakran idézett გვერცვენი *gvprtskveni* "hámoztok minket"). Ez a fonotaktikai összetettség kontinuitása azt mutatja, hogy a grúz szótagszerkezete nem egyszerűsített az idő során.

Néhány dialektusi fonológiai változás történt, bár nem mindegyik került be a standard nyelvbe. Például bizonyos felföldi dialektusok megőrizték a glottal stop /ʔ/ (néha régi betűvel írva ⟨Ϸ⟩), és megőrizték az impozáns /qh/ hangot (⟨ჭ⟩) a modern korszakig. A nyugat-grúz dialektusokban a magánhangzó hossza vagy extra magánhangzók alakultak ki (például néhány, amely megkülönbözteti az /ä/-szerű hangot, amely a standard grúz nyelvből hiányzik). Ezek az újítások azonban regionális maradtak. A 19–20. századra megszilárdult standard grúz kiejtés nagyrészt követi a keleti kartliai dialektust: hiányzik belőle a glottal stop és /qh/, és nem jelöli magánhangzó hosszát, így *fonemikus* szempontból egyszerűbb, mint néhány dialektus.

Összefoglalva, a grúz fonológiai profilja a kezdetektől a 20. század közepéig *figyelemre méltó stabilitást képvisel a szelektív metszéssel* együtt. A nyelv megőrizte jellegzetes vonásait – a triadikus zár sorokat (beszívó/zúgó/sjektív), öt-magánhangzós rendszert és összetett klasztereket –, miközben néhány archaikus fonemát és betűt is megvetett. A 20. század közepére a modern grúz fonológia szilárdan megalapozódott, szorosán tükrözve a finomított 33 betűs ábécé hangjait. Ez következetes alapot biztosított a nyelv oktatásának, sugárzásának és kiadásának, biztosítva, hogy a kiejtési normák országban egységeses maradjanak.

3. Dialektusdifferenciálás

A grúz nyelv polimorf nyelv, amely több regionális dialektust tartalmaz, de mindegyik egyetlen nyelv variánsainak számít, és magas mértékben kölcsönösen érthetőek maradnak. A nyelvészek legalább 17–18 grúz dialektust azonosítanak, amelyeket hagyományosan földrajz szerint keleti és nyugati felosztásokra sorolnak (további alcsoportokkal). Bár mindegyikben fonológiai vagy lexikai sajátosságok vannak, egy grúz dialektust beszélő általában nagy nehézség nélkül képes megérteni másokat. Ez az egység részben a standard grúz erős befolyásának köszönhető (amely a keleti Kartli tartomány kartliai dialektusán alapul), amely régóta presztízs normaként szolgál. Évszázadok politikai és kulturális központosítása során a szabványos nyelv "eltüntette a jelentős regionális különbségeket" a formális kontextusokban, különösen az oktatás és a média révén. Ennek ellenére a dialektusok egyedi vonásokat őriznek, amelyek megvilágítják a grúz történelmi fejlődését.

Főbb dialektuscsoportok: Kelet-Grúziában a fő dialektusok közé tartozik a kartliai (ქართლური, amelyet a közép-keleti részen beszélnek Tbiliszi környékén – ez képezi a szabvány alapját), a kakheti (კახური, a legkeletibb kaheti régióban), valamint több hegyi dialektus, mint a khevsuri és tusheti nyelvek. Külföldön található grúz nyelvű enklávék is, amelyek megőrzik a keleti dialektusi jellemzőket, például az ingiloi grúz Északnyugat-Azerbajdzsánban és a Fereydáni grúz Iránban (a 17–18. századi emigránsok leszármazottai). Nyugat-Georgiában a dialektusokat északnyugati és délnyugati csoportokra sorolják. Az északnyugati dialektusok közé tartozik az imereti (იმერული, az Imereti régióban), a lechkhumian (ლექხუმური, Lechkhumi nyelven) és a rachian (რაჭული, hegyvidéki Rachaban). A délnyugati dialektusok közé tartozik a gurian (გურული, Guria nyelven), az adjari (აჭარული, Adjara Fekete-tenger mellett) és az Imerkheviai (იმერხეული, amelyet történelmileg Északkelet-Törökországban beszéltek grúzok által). Néha megkülönböztetnek egy központi (dél-középső) csoportot, amely magában foglalja a meszkhi (მესხური, Meskheti/Samtskhe), a javakhian (ჯავახური, Javakheti-ben), valamint magát a kartliai dialektust. Végül az északkeleti fennsíkok kis, de nyelvileg jelentős dialektusokat adnak otthon: Mtiuletian (Mtiuletiben), Mokheviai (Khevi), Pshavian (Pshavi) és Khevsurian (Khevsureti), amelyeket mindezt archaikus életmódú hegymászó közösségek beszélnek. Minden dialektusban a helyi történelem és kapcsolat nyoma van (például az adjari dialektus néhány török szót magába szívott az oszmán uralom miatt, míg az iráni fereydán grúz perzsa hatásokat váltott át).

A grúz nyelvi dialektusok térképe. A grúz dialektusokat hagyományosan keletre és nyugatra sorolják. A keleti dialektusok (narancssárga árnyalatok) közé tartozik a kartliai és kakhetian (szabványos dialektusok), valamint az északkeleti hegyi dialektusok is. A nyugati dialektusok (zöld/kék árnyalatok) közé tartozik az imereti, rachia, lechkhumian (északnyugat) és guriai, adjari (délnyugat). A közép-grúz (sárga) olyan dialektusokat foglal magában, mint a meszkhi és a javakhian, amely keleti és nyugati hidat képez. A regionális különbségek ellenére minden grúz dialektusa kölcsönösen érthető.

Jellegzetes jellemzők: A grúz dialektusok főként kiejtésben, szókinésben és néhány nyelvtani részletben különböznek, míg a nyelv alapvető szerkezete közös. Fonológiailag egyes dialektus megőrzi azokat a hangokat, amelyeket a standard grúz nyelv elveszített. Például a premodern csúsások [j] és [w] (korábban a régi α és γ betűkkel írva) még mindig bizonyos magánhangzók előtt jelennek meg a dialektusi beszédben. Néhány nyugati és hegyvidéki dialektusban van egy hangtalan, beszívó "q" hang (qh), sőt egy glottál záró (?), amely a régi (ʒ) és (ɣ) fonemákhoz tartozik, míg a szabványos nyelv ezeket a hangokat nem használja. A magánhangzórendszerek is eltérőek: míg a standard grúz öt magánhangzót tartalmaz, a dialektális grúz további magánhangzó minőségekkel vagy hosszkülönbségekkel is rendelkezhet. Például néhány guriai és addzsar változat megkülönbözteti a hosszú és rövid magánhangzókat, és bizonyos hegyi dialektusokban extra nyitott magánhangzó van (az ä-ként átírva).

Morfológiai szempontból a dialektusok különböző módokat mutatnak a többes szám kialakítására és az egyeztetés használatára. A keleti dialektusok általában a főnév többes számát -ebi-vel (ბი) alkotják, ahogy a standard nyelvek, de néhány nyugati dialektus -n (ბი) többes számú befejezést ad hozzá (például a kartlian *kartulebi* vs. imereti *kartulen* a "grúz" szó esetén). Néhány dialektusban a melléknevek többes számban is felveszhetik a főnév többes számának

megfelelőjét, ami régebbi jellemző, amely a modern szabványban nem található. A igeformák is kisebb eltéréseket mutatnak – például az archaikus igevégek vagy perifrasztikus konstrukciók fennmaradtak a hegyvidéken (khevsuri stb.), és néhány dialektusban eltérő segítő magánhangzók is szerepelnek az igékben (kapcsolódva a komplex grúz ige "verzió" rendszeréhez). Lexikailag a dialektusok gyakran őrzik az archaizmusokat vagy a szomszédos nyelvekből származó kölcsönzéseket, amelyek a szabványból hiányoznak. Világos példa a régebbi grúz szavak jelenléte, amelyek háztartási tárgyakra vagy mezőgazdasági eszközökre utalnak, amelyeket a standard grúz nyelvben nemzetközi kifejezések váltottak fel. A határvidéki dialektusok számos kölcsönszót tartalmazhatnak: az addzsári beszédben török kifejezések, a fereydani grúz nyelvben perzsa szavak, míg a grúz zsidók (zsidó-grúz) beszéde történelmileg vegyesen héber eredetű kifejezéseket tartalmaz. Ezek a szókincsbeli különbségek a helyi identitást jelzik, de nem akadályozzák a mindennapi témák kölcsönös megértését.

Hatás a Standardra: A 19. századtól kezdve kialakult standard irodalmi grúz nyelv nagyrészt a közép-keleti kartliai dialektuson alapul (a főváros, Tbiliszi környékén). Ezt a dialektust olyan tudósok, mint Chavchavadze tekintettek rangosnak és "tisztának", és iskolákban és kiadványokban is használták. Ennek eredményeként sok dialektusspecifikus elemet kizártak a szabványból. Például egyes nyugati dialektusokban a torkú [h] hang (gyakran a standard /x/ helyett) nem tükröződik a standard grúz írásmódban vagy kiejtésben. Hasonlóképpen, a különböző regionális szavakat gyakran egy általános grúz kifejezés váltotta fel az irodalomban. Azonban a hatás nem egyirányú volt – a szabvány terjedése a tömegoktatáson és médián keresztül a 20. században fokozatosan befolyásolta magukat a dialektusokat. A 20. század elejére és közepére "a központosított oktatási rendszer és a tömegmédiá révén" a helyi dialektusok elkezdtek közeledni a szokásos normához. Grúzia minden részéről származó művelt beszélők megtanulták a standard grúz nyelvet formális kommunikációhoz, és a dialektusi különbségek csak informális és vidéki kontextusokra korlátozódtak.

A 20. század elejére a dialektusok státusza kissé paradox volt: beszédben virágoztak (mivel a falvak georgiai többsége otthon továbbra is regionális kifejezést beszélt), de írásban és közéletben csökkentek. Az első Grúz Demokratikus Köztársaság (1918–1921), valamint később a szovjet hatóságok egyaránt egységes irodalmi nyelvet támogattak a grúz nyelv számára, ahelyett, hogy a dialektusírást ösztönözték volna. Így a helyi dialektusoknak nem volt hivatalos szerepük; A művelt körökben gyakran "tartományi" bélyegzetek őket, mégis tagadhatatlan részei voltak a mindennapi életnek és a szóbeli hagyományoknak (néphagyomány, dalok stb.). Néhány dialektusbeszélő, például a Racha vagy a Guria, jellegzetes akcentusáról vagy humoráról vált ismertté a populáris kultúrában. De ami a lényeges, hogy még a dialektusok ellenére is megmaradt az érthetőség egész Grúziában – nem fordult elő, hogy a dialektusok külön nyelvekre oszlanának. Minden grúz dialektusi beszélő megértette a nyomtatott szabványt, és a standard grúz nyelvű rádióadások (amelyek az 1920-as és 30-as években kezdődtek) tovább homogenizálták a kiejtést.

Összefoglalva, a grúz dialektusok gazdag változatosságot nyújtottak a nyelv fejlődésében, megőrizve a régebbi jellemzőket, és újakat újítottak a szélén. Mégis, egy erős irodalmi hagyomány (az 5. századtól kezdve) és a későbbi állami politika biztosította, hogy egyetlen standard grúz nyelv magában foglalja az összes beszélőt. A 20. század közepére a dialektusok még mindig egyértelműen felismerhetők voltak (a hallgató beszédéből meg tudta, hogy valaki Imeretiből, Guriából, Kakheti stb.-ből származik-e), de közös nemzeti nyelv ernyője alatt együtt léteztek. Ez a helyzet – az írásban és az oktatásban való egység, a köznyelvi beszédben való sokszínűség – lehetővé tette, hogy a grúz nyelv modernizálódjon és standardizálódjon anélkül, hogy elveszítette regionális kulturális szövetét.

4. Helyesírás és írásrendszer

A grúz nyelvtörténelem egyik legjellegzetesebb jellemzője egyedi írásrendszere, amely helyben fejlődött és csak a kartveli nyelvekre használják. A grúz ábécé három fő írásrendszeren ment keresztül: Asomtavruli, Nuskhuri és Mkhedruli – amelyek mind ugyanazt a nyelvi hangokat kódolják, de eltérő grafikai stílusban. Az írásmódok nem tartalmazzák az esetkülönbséget (a modern grúz nem használ külön kis- vagy nagybetűket, ahogy a latin írásban), bár néha Mtavruli nevű nagybetűs stílust használnak hangsúlyokra vagy címekre.

- **Eredet (Asomtavruli):** A legkorábbi grúz írás, az Asomtavruli (ასომთავრული, "nagybetűk"), körülbelül az i.sz. 5. században alakult ki, valószínűleg a kereszténység elfogadásával együtt. A hagyományos beszámolók szerint Farnaváz király (i. e. 3. század) találta fel a grúz ábécét, de a modern tudósok a 4–5. századi Biblia grúz fordításának szükségességével kötik össze. Az Asomtavruli lekerékített, monumentális betűkkel jellegzik, és a legrégebbi feliratokban is szerepel (például egy Bir el-Qutt kolostori felirat, amely Kr. u. 430-ból származik). Szinte teljes egészében fonemikus volt: az ábécét úgy tervezték, hogy szorosan illeszkedjen a grúz hangokhoz, követve a görög ábécé sorrendjét, de a végén egyedi grúz hangokat is hozzáadva a szimbólumokhoz. Eredetileg az ábécé 38 betűből állt, amelyek nemcsak az összes őshonos grúz fonemát tartalmazzák, hanem három betűt a görög fonemákhoz, amelyek nem találhatók meg a grúz nyelvben (hogy megkönnyítsék a görög nevek és kifejezések átírását). Ezek a plusz betűk a /ē/ (eta, Ⴑ), /ü/ (upsilon, Ⴑ) és /ō/ (omega, Ⴑ) hangokat jelölték. A gyakorlatban a grúz írnokok néha átalakították őket a grúz magánhangzósorozatok ligatúráinak vagy rövidítéseinek (például a "bor" szóban a ghv sorozathoz használt Ⴑ ü). Az Asomtavruli elsősorban kiállítási és feliratos írásként szolgált; a szövegek teljes nagybetűs stílusban készültek. Ezt a feliratot még az újabb írások megjelenése után is használták címekhez és vallási díszítésekhez.
- **Nuskhuri és Khutsuri:** Körülbelül a 9. századra kialakult egy szögletesebb és kisebb írás, a Nuskhuri (ნუსხური, "minuszkulis") néven. A Nuskhuri karakterek kompaktabbak, így simább kézírás érhető el. Az írnokok vallási kéziratokban ötvözték az Asomtavruli és a Nuskhuri nyelveket – ezt a rendszert Khutsuri ("egyházi" írás) néven ismerik –, ahol az Asomtavruli a nagybetűk vagy fejlécek helyett, a Nuskhuri pedig a törzsszöveg volt. Nuskhuri feliratok már 835-re jelentek meg (például az Ateni Sioni templomnál). A kettő együtt alkotott kétkamarás írást (nagybetűs Asomtavruli, kisbetű Nuskhuri) az egyházi irodalomban. Ezek az írásmódok egészen a modern korig egyházi használatra korlátozódtak: még ma is a grúz ortodox egyház az Asomtavruli és Nuskhuri szavakat használja liturgikus szövegekben és ikonográfiában.
- **Mkhedruli (modern írás):** A harmadik írás, a Mkhedruli (მხედრული, "világi" vagy szó szerint "katonai"), a 10. században jelent meg, és a következő évszázadokban vált elterjedt a világi írásban. Az Mkhedruli betűk inkább kurzívabbak és kevésbé szögletesek, mint az Asomtavruli, jellegzetes formákkal rendelkeznek, amelyek egy-egy arányban egyeznek a Nuskhuri betűkkel (ugyanazt az ábécé sorrendet és a neveket osztják meg). A legrégebbi ismert Mkhedruli felirat 982-ből származik. Kezdetben a Mkhedruli a királyi rendeletekhez, történelmi krónikákhoz, költészethez és mindennapi dokumentumokhoz használták, míg az egyház a Bibliákban és énekeskönyvekben a khutsuri (Asomtavruli+Nuskhuri) nyelven maradt. Idővel, különösen a késő középkorban, a Mkhedruli általános használatban dominánssá vált. A 18–19. századra a Mkhedruli volt az egyetemes grúz írás, a régebbi írások pedig vallási vagy tudományos

hagyományokra korlátozódtak. Mkhedruli a modern nyomtatott és írott grúz ábécé közvetlen őse.

Ábécé reformok: A grafikai különbségek ellenére mindhárom írásmód lényegében ugyanazt a karakterkészletet kódolta, amelyet a modern korban némi vágáson esett át. Ahogy említettük, az eredeti ábécé 38 betüből állt. Az évszázadok során, ahogy a grúz fonológia kissé leegyszerűsítődött, néhány betű elavulttá vált. Jelentős reform történt a 18. században Antonius (Anton) I. király/herceg vezetésével, aki művelt grúz egyházi ember volt. Állítólag *az 1700-as évek végén néhány betűt hozzáadott* a Mkhedruli ábécéjbe – valószínűleg néhány régi betűt újratelepítve a teljesség vagy kölcsönszavak használata érdekében. Azonban az 1860-as és 1870-es évekre a grúz tudósok felismerték, hogy több betű feleslegesek a kortárs nyelvhez. Végül 1879-ben az Írástudás Terjesztéséért Társaság (alapította Ilia Chavchavadze) helyesírási reformot vezetett be, amely eltávolította az öt elavult betűt a Mkhedruli ábécéből. A kihagyott betűk a következők voltak: ჳ *he* (történelmileg /ē/ helyett), ო *hie* (/yi/ vagy /j/ helyett), ჳ *vie* (/wə/ vagy /v/ esetén), ჳ *qari* (a régi /qh/ hangra), és ჳ *hoe* (/ō/ helyett). Ezek a karakterek vagy eltűnt hangokat, vagy már más betűkkel írható magánhangzó-kombinációkat jelentettek. 1879 után kialakult a modern 33 betüből álló grúz ábécé, amely minden jelentős grúz fonemát tartalmazott, és nem tartalmazott többet. Ez a grúz írást tökéletesen fonemikussá és letisztultabbá tette nyomtatáshoz. Figyelemre méltó, hogy a kizárt betűk évszázadok óta nem voltak általánosan használatban (néhány "már Rustaveli ideje előtt eltűnt a grúz nyelvből", ahogy egy forrás megjegyzi), így a reform nem befolyásolta jelentősen a régebbi szövegek megértését – főként az élő nyelv helyesírását szabványosította.

A modern Mkhedruli ábécé szorosan illeszkedik a kiejtéshez, egy betű fonémaként. Például a grúz nyelv külön szimbólumokat használ az aspirált és ejektív mássalhangzók (ჳ /kh/ vs. Ⴓ /q/, ო /th/ vs. ჳ /t/, stb.), ami tükrözi a hangzó hangzanssaló pontos hangzanssalógiáját. Ez az egy-egy levelezés büszkeségforrás volt és ma is marad, gyakran hivatkoznak arra, hogy a grúz nyelv a világ egyik legfonetikusabb helyesírását adja. Valóban, egy európai tipográfiai tanulmány megjegyzi, hogy a grúz ábécé "kiváló illeszkedést mutat a fonémák és a grafémák között".

Nyomtatás és modern használat: Az első nyomtatott grúz szöveg 1629-ben készült Rómában – egy grúz-olasz szótár, amelyet Mkhedruli írással nyomtattak. Nem sokkal ezután, 1709-ben Grúzia első nyomdáját alapították Tbilisziben VI. Vakhtang király vezetésével, tovább terjesztve a nyomtatott írástudást. A 19. század végén, az orosz cenzúra ellenére, grúz nyelvű újságokat, folyóiratokat és könyveket (beleértve szótárokat és liturgikus könyveket) Mkhedruli betűkkel jelentették meg. A 19. század közepére a Mkhedruli alig változott a 11. századi formájához képest, kivéve az öt betű eltávolítását. A forgatókönyv stabilitása segítette a különböző generációk és régiók olvasóinak ugyanazt az irodalomhoz való hozzáférést. Figyelemre méltó, hogy ellentétben sok kisebbségi nyelvvel az Orosz Birodalomban és később a Szovjetunióban, a grúz *nyelvet nem* kényszerítették arra, hogy feladja a kirill írásmódját. Az 1920-as és 30-as évek szovjet latinizációs kampánya főként a török és kisebb kaukázusi nyelveket célozta meg, de a grúz és örmény megőrizte egyedi írásmódjukat – valószínűleg magas presztízszük és meglévő irodalmjuk miatt. Így a korai szovjet időszakban a grúz kiadás megszakítás nélkül folytatódott Mkhedruliban.

A 20. századi helyesírási reformok minimálisak voltak 1879-hez képest. Egy módosítás az 1950-es évek elején történt, amikor bevezették a nagybetűk (Mtavruli) használatának szabályát: a grúz nem minden mondat kezdőbetűs szót nagysókével ír, mint a latin írás, de a rövidítések vagy szakaszcímek teljes nagybetűk használata általánossá vált. Egyébként a helyesírási konvenciók következetesek maradtak. A 20. század közepére használt 33 betűs grúz ábécé

lényegében ugyanaz, mint amit ma használnak. A grúz írók külföldi nevek (gyakran fonetikai) átíratrendszerét is kidolgozták, és engedélyezték a nemzetközi kifejezéseket, de ahol lehetőség volt, grúz fonológiát használtak ezek megjelenítéséhez. Például a "Shakespeare" szót შეკსპირი (Sheksp'ir) néven írják. A 20. század közepére a standard grúz helyesírás teljesen kódolt a nyelvtanokban, és minden iskolában tanították, ami segített egységes irodalmi nyelv kialakulását a dialektusok között.

Összefoglalva, a grúz írásrendszere egy helyi találmányból fejlődött ki, amely a nemzeti identitáshoz kötődött. A írásmódok grafikus formájukat váltották, de megőrizték a nyelv hangjait a hangok ábrázolásában. A 19. századi tudatos reformok az ábécét a modern kiejtéshez igazították, és elősegítették a tömeges írástudást. Az 1900-as évek közepére a grúz nyelv egy szabványos, fonetikus helyesírást élvezett, amely mind a modern irodalom, mind az ókori szövegek (amelyeket még ma is olvasnak a templomokban) eszközeként szolgált. A grúz írás kitartása, a birodalmi nyomás ellenére is, tanúskodik központi szerepéről a grúz kulturális életben.

5. Nyelvtani fejlődés

A grúz nyelvtan összetettségéről és jellegzetességéről híres. A grúz története során megőrizte számos alapvető nyelvtani jellemzőjét – mint az agglutinatív morfológiát, a polipersonális igeegyeztést, a split ergatitást és a nyelvtani nem hiányát –, de figyelemre méltó morfológiai és szintaxis fejlődése történt az ógrúz és modern grúz között.

Morfológia – főnevek és esetek: Egy jelentős fejlemény a nyelvtani esetek csökkentése. Az ó-georgian névleges rendszerében 9 doboz volt. Ezek közé tartoztak az esetek, amelyeket a modern grúz vagy összeolvasztott, vagy kihagyott: egy *abszolútív* (intransitív igék és közvetlen objektumok alanyaira, amely hasonló a nominatív ergatív igazításban), egy *nominatív* (jelen időben lévő tranzitív igék alanyaira), egy *ergatív* (az aori/sorozat II-es idők ügynök alanyaira), valamint a jól ismert *datív*, *genitív*, *instrumentális*, *egyenlő* (ekvatív), és *vocatív*, valamint egy speciális *direktív* (allatív) érv a cselekvés felé. Ezzel szemben a modern grúz 7 esetből álló rendszerrel rendelkezik: nominatív, ergatív (a grúz nyelvtanokban néha "narratív "case"-nek is nevezik), datív, genitív, instrumentális, mellékszereplő és vogatív. A régi abszolútív gyakorlatilag összeolvadt a nominatív (a modern nominatív mindkét függvényt lefedi, mint intransitív alakok alanyai és idézési alak), és a régi direktív case elveszett külön alakként (az irányt ma már posztpozíciókkal vagy datíval jelölik). Az abszolútív és nominatív megkülönböztetés megszüntetése korrelál az igazítás használatának elmozdulásával (lásd alább). Hasonlóképpen, néhány case-befejezést egyszerűsítettek: például az ógrúz néhány esetben alternatív befejezéseket használtak (egy külön befejezés az abszolútív -Ø ellen a nominatív -o -i egyes főneveknél), míg a modern grúz a -o általános névnevi befejezésként használja ezekhez a főnevekhez. A takozások paradigmája is összehúzódott – az ógrúz főnevek több hajlási osztályba soroltak, különböző incitusvégekkel, beleértve néhányat is, amelyek azóta eltűntek (például egy -o-val végződő főnévosztály , amely speciális utótagokat kapott). A modern grúz sok befejezést általánosított (például -b -s a legtöbb főnévben genitív/datív esetén, ami az ógrúz nyelvben eltérhetett). Összefoglalva, a főnév morfológiája a modern korban egyre szabályosabb lett, bár a grúz még mindig megőrzi a külön esetformákat és az ergatív igazítási mintát bizonyos időkben.

Egy érdekes jellemző az ógrúz nyelvben, de a modern nyelvben eltűnt, a határozott cikkelő használata. Az ógrúz névmást (pl. *ოპო იგი* "az") is használhatta a főnév után, hogy meghatározó

tételként működjön. Például a *სახლი იგი saxli igi* szó szerint "ház, amely" azt jelenti, hogy "a ház". *Posztnomális pozícióban a demonstratív elemek határozott* cikkélőként működnek az ógrúz nyelvben. Ez a használat fokozatosan csökkent. A közép-grúz nyelvre az elhelyezett demonstratív anyag kevésbé volt kötelező, és a modern grúz nyelvben egyáltalán nincsenek cikkely (a határozottságot a kontextusból vagy szórendből értik). Ehelyett a grúz nyelv előnyben részesítette a főnév előtti determinátorokat (ha egyáltalán használják), összhangban azzal, hogy általános elmozdulás a balra ágazó szintaxisra (a módosítók a fejfőnevek előtt járnak). Figyelemre méltó, hogy az ógrúz szórend a főnévi kifejezésekben gyakran utópozíciós volt – például a "Isten háza" *saxli ghvtisaj* (სახლი ღვთისაი) név szerinti "házisten" nevezhető volt, a tulajdonos *pedig a* főnév után. A modern grúz a birtokló előbb megköveteli: *ghvtis saxli* (ღვთის სახლი "Isten háza"). Ez a szintaktikai váltás a posztnévi genitívákról és melléknevekről prenominalis alakokra egy szélesebb körű átrendeződést tükröz a grúz nyelvtan idők során.

Igerendszer: A grúz ige híresen összetett, és megőrizte alapvető szerkezetét az ókortól a modern időkig, némi használati változásokkal együtt. A grúz igék poliszemélyiak – egyetlen igeforma előtagok és utótagok segítségével kódolhatja az alanyt, a közvetlen tárgyat és a közvetett tárgyat. Ez a jellemvonás az ógrúz nyelven is létezett, és a modern grúz nyelven is fennmaradt. Például az ógrúz *forma გაუგზავნე gaugzavne* azt jelentheti: "Elküldtem neki neked", több filctollal is bevonva. Ez a bonyolultság megmarad, bár bizonyos mintázatok rendszeresedtek. A grúz igék egy sor "screeves" (idő/aspektus/hangulatformák) rendszereződése. A split ergatív igazítás (ahol az aorista sorban az igék ergatív esettémákat vesznek fel, míg a jelenlegi sorozatban az igék nominatív esettémákat) az ógrúz nyelvben is megfigyelhető, és ma is jellemző a modern grúz nyelvtanra. Azonban néhány finom változás történt: az ógrúz nyelvben több abszolútív eset volt (tárgyak és intranszív alanyok esetén), és bizonyos screeve-ekben az ergatív jelölés kissé eltérő eloszlása, míg a modern grúz standard igazítást szigorúbban az idő aspektusa határozza meg (ergatív a tranzitív igéknél a II. sorozatban – múlt/aorista, inverzió pedig a tökéletes sorokban, ahol a logikai alany datívt vesz). Idővel néhány szintetikus igeformát analitikus konstrukciók váltottak fel. Például az ógrúz pluperfect (korábbi múlt idő) szintetikus forma volt, míg a modern grúz gyakran perifrásztikus kifejezéseket használ (például aorista + *-ოდი -odi* vagy segédképző) a pluperfect jelentés közvetítésére. Az ógrúz nyelvben is volt egy sor feltételes és konjunktív alak, amelyek azóta közhelyi vagy eltűntek a formákká.

Ezek ellenére a tudósok gyakran megjegyzik, hogy az ó- és a modern grúz nyelvtani nyelvtani nem vált drasztikusan – "a grúz nyelv rendszere nem változott drasztikusan a történelmében". A legtöbb ógrúz igeforma a mai beszélők számára is érthető, még ha kissé archaikus is. Az egyik ok, hogy az ógrúz nyelv, mivel széles körben használták fordításban, néhány görög vagy szír szintaktikai kalkált volt, amelyek nem tükrözték tökéletesen a beszéd szerkezetét. Ahogy a nyelv modernizálódott, ezek a kalkés eltűnt, és a grúz talán egyszerűsített bizonyos szintaktikai szempontból (pl. szigorúbb szórend, a cikkélő elvesztés stb.).

Szintaxis: A grúz szintaxis egyre következetesebben baloldali irányba fordul. Az ógrúz nyelvben, míg a SOV (alany–tárgy–ige) volt az alapvető rend (ahogy ma is), gyakoribb inverziókkal és rugalmas szórendtel találkoztunk a hangsúly érdekében, részben a görög eredetiek hatására. Idővel a szórend egyre szabványosabbá vált. A modern grúz nyelven a semleges rend alany–tárgy–ige (melléknevek, számok, birtokívák mind a módosított főnév előtt jönnek, míg az ógrúz gyakran utólag helyezték el őket). Egy másik szintaktikai változás, hogy a modern grúz radikális, pro-drop nyelv, vagyis a névmásokat (különösen az alanyokat) általában kihagyják, ha kontextusban értik őket. Az ógrúz névmás kiejtése is engedélyezett

(mivel az ige morfológiája személyeket jelöl), de bizonyíték van arra, hogy a régebbi szövegekben gyakran szerepeltek az almukas névmások, talán az eredeti nyelvek hatására vagy az írás tisztánlátása érdekében. Ezzel szemben a modern grúz szinte mindig kihagyja a névmást, hacsak nem szükséges az ellentéthez vagy a tisztasághoz, és az igevégekre támaszkodik, hogy jelezzék: "ki mit tett". Ez arra utal, hogy a Georgian idővel inkább a drop mellett döntött.

Bizonyos részecskék és klikikus folyamatosságot mutatnak, de evolúciót is. Például az ógrúz kérdésrészecske -s -a gyakran az ige végéhez kötött (és az előző utolsó feszültségeltolódást okozta); a modern grúz nyelvben az analóg kérdésszerkezet a ჯო ki vagy csak intonációt használja, mivel -a többé nem használják kérdésjelzőként. Ilyen apró változások a részecskék, konjunkciók és negációk használatában fokozatosan történtek.

A nominális morfológiában azt is megfigyeljük, hogy az ógrúz helyi adpozíciók (posztpozíciók) gyakran különálló szavak voltak, míg a modern grúz nyelvben sokan esetek utótagokba vagy kötött formákba olvadtak össze. Például az ógrúz szóban a *saxlsa šina* ("ház-DAT belül") szót mondhatnánk, hogy "a házon belül" jelentése, *a šina* külön bejegyzésként. A modern grúz nyelvben a "belül" (*შობს shina*) szót már nem használják önállóan; Ehelyett a -შო-shi toldaló a *saxlihoz* ("ház") kapcsolódik, így *saxl-ši* (სახლში "a házban") adja. Ez tükrözi az adpozíciók agglutinációjának és morfolizációjának tendenciáját.

Összességében a 20. század közepére a standard grúz nyelvtan kristályosult a ma tanított formába: hét főnévi eset (a múltbeli tranzitív mondatokban ergatív igazítással), nincs nyelvtani nem, nincsenek cikkek, egy főként SOV szórend, ahol a főnevek előtt módosítók szerepelnek, és egy igerendszer, amely képes finom idő, hangulat és aspektus megkülönböztetéseket kifejezni gazdag morfológián keresztül. Fontos hangsúlyozni, hogy a *folytonosság* ugyanúgy határozza meg a grúz nyelvtani történelmet, mint a *változást*. Egy modern grúz beszélő némi képzéssel olvashat egy 12. századi krónikát vagy az 5. századi evangéliumfordításokat, mert a nyelvtan nagyrészt összhangban marad. A különbségek – néhány eset kevesebb, szigorúbb szórend, néhány archaikus igeforma – jelentősek a nyelvészek számára, de nem törték meg az általános megértést. Ez a nyelvtani ellenálló képesség részben a liturgikus nyelv és az írásbeli hagyomány konzervatív befolyásának köszönhető, amely lassította a radikális változásokat. Ezzel szemben a beszélt dialektusok néha újításokat mutattak (például bizonyos ragozások egyszerűsítése), de az irodalmi standard megtartotta a folyamatos vonalat az ógrúz szerkezetektől.

Összefoglalva, a korai irodalmi nyelvtől a 20. századi szabványig a grúz nyelvtan valamennyire letisztultabb lett (kevesebb kijelentés, cikk elvesztés), de más módokon is *kidolgozott* (tisztább szintaktikai szabályok, kibővített levezetési lehetőségek). Ez egy összetett rendszerként áll, amely a 20. század közepére jól leírta a nyelvtanokat, és teljes mértékben működőképes volt a modern élet minden területén.

6. A társadalmi-politikai tényezők hatása

A grúz fejlődése nem választható el Grúzia viharos történelmétől és változó politikai kontextusától. A társadalmi-politikai erők – az Egyház, a birodalmi uralom, a nacionalizmus és a szovjet nyelvpolitika – mind nyomot hagytak a nyelv státuszában, használatában és szabványosításában.

A grúz ortodox egyház szerepe: Az egyház kezdetektől fogva a grúz nyelv őrzője volt. A kereszténység 4. századi elfogadása ösztönözte a grúz írás feltalálását, valamint a Biblia és a liturgikus szövegek grúz nyelvre való fordítását. Ez tudatos lépés volt az arámi és görög helyettesítésére, így a vallás elérhetővé vált az emberek számára a saját nyelvükön. A középkor során a grúz ortodox egyház megőrizte az ógrúz nyelvet liturgikus és tudományos nyelvként. Még azután is, hogy az ógrúz helyét a közép-grúz nyelv váltotta a mindennapi beszédben (a 11–12. század körül), ez *továbbra is liturgikus szabványként* maradt, lefagyaszta a nyelv magas regiszterét az egyházi használatban. Grúziában és még távoli országokban is (például grúz szerzetesi közösségek Sínaiban, Athosz-hegyen és Jeruzsálemben) a grúz kéziratgyártás központjává váltak. Az Egyház így nemcsak vallási szövegeket, hanem történelmi krónikákat és tudományos műveket is megőrizett grúz nyelven, biztosítva az irodalmi nyelv folytonosságát. Ennek két hatása volt: (1) viszonylag konzervatív maradt az írott nyelv (ellenállva bizonyos beszélt változásoknak), és (2) megerősítette a pán-grúz identitást különböző királyságokban és régiókban egy közös szent nyelven keresztül.

A középkori grúz királyok és az Egyház együtt dolgoztak az írástudás előmozdításán – számos írnok- és papképző iskola működött az egyház égiszében. A grúz betűk ismerete a 10. századra széles körben elterjedt a papság körében, ami segítette a szövegmásolatok helyesírásának és nyelvtanának szabványosításában. Grúzia aranykora (12–13. század) a grúz irodalom (vallási és világi egyaránt) virágzását hozta, az egyház olyan tudósokat támogatott, mint Ioane Petritsi és Shota Rustaveli. A grúz továbbra is a grúz államokban (például a Grúz Királyságban) a közigazgatás és a magas kultúra nyelve maradt, még a szomszédos birodalmakban is a perzsa vagy arab nyelvet használták.

A külföldi dominanciák hatása: A grúz nyelv fejlődését időnként befolyásolta a külföldi hatalom. A középkorban különböző iszlám kalifátusok, majd később török hódítók uralták Grúzia egyes részeit. Figyelemre méltó, hogy a Tbiliszi Emírség (8–10. század), valamint későbbi szeldzsuk és oszmán behatolások bevezették az arabot és perzsáulati közigazgatási nyelvként ezekben a régiókban. Ugyanakkor a grúz nyelv továbbra is jelen volt a lakosság körében és a helyi nemesi levelezésben. Ezekben az évszázadokban sok perzsa (és néhány arab/török) szó került a grúz nyelvbe, de a grúz soha nem váltották fel mindennapi nyelvként. Valójában a keleti grúz nemesség gyakran kétnyelvűvé vált (grúz-perzsa), de még mindig grúz nyelvű verseket és jogi dokumentumokat írt (például a 17. századi Bagrationi udvar Kakheti grúz nyelven használta királyi rendeleteket, miközben perzsa uralkodókkal beszélgetett). Így a külföldi dominanciák gazdagították a grúz szókincset, de nem változtatták meg alapvetően annak szerkezetét – a grúz a mongolokat, perzsákat és törököket túlélte a lexikus alkalmazkodással, miközben megőrizte identitását.

Jelentős fordulópont volt az Orosz Birodalom általi anektálása a 19. század elején. 1801-ben az orosz cár megszüntette a Kartli-Kakheti királyságot (keleti Grúziát), és a század közepére fokozatosan magába olvasztotta Nyugat-Grúziát. Az orosz adminisztráció olyan oroszítási politikákat vezetett be, amelyek közvetlenül befolyásolták a nyelvezetet. Az orosz Grúziában a kormányzás, az igazságszolgáltatás és a felsőoktatás hivatalos nyelvéné vált. 1811-ben az autokefális grúz ortodox egyházat megszüntették, és az orosz szinódus alá került; ezt követően a grúz nyelv használatát az egyházi istentiszteleteken eltiltották (az egyházi liturgiát egyházszláv nyelven kellett tartani). Ez súlyos csapás volt, mert megszakította az ógrúz folyamatos használatát a liturgiában – sok falusi pap azonban titokban folytatta a grúz istentiszteleteket, de hivatalosan a nyelv és az egyház közötti kapcsolat megfeszült, amíg 1917-ben vissza nem állították a grúz egyházi autogfáliát. Továbbá egy oroszbarát grúz arisztokrata és egyházi, I. Anton katolikosz a 18. század végén bevezette a grúz nyelvű "Három Stílus"

elméletét. Ez az oroszországi elmélet azt feltételezte, hogy a grúz nyelvnek magas egyházi stílusú, középkategóriás történelmi/irodalmi stílusú, és alacsony köznyelvű stílusa kellene – ami hatékonyan aláássa az egységes irodalmi nyelv eszméjét. Bátorította az erős orosz és egyházzsláv hatások alkalmazását a "magas stílusú" írásban. Az orosz adminisztráció kedvelte ezeket az ötleteket, mivel megtörték a grúz nyelvi egységet. A 19. század közepére a grúz nemesség gyakran vegyes zsargonnal írt, grúz nyelven, orosz és egyházzsláv elemekkel, a kontextustól függően. Néhányan még rusizálták is a nevüket (például Baratašvili lett "Baratov", stb.).

Az oktatáspolitikát tovább fenyegette a grúz nyelvet: az 1850-es évekre már csak néhány középiskola Tbilisziben és Kutaisiban tanította még a grúz nyelvű tantárgyakat, és még ott is a grúz nyelvet (grúz nyelv és irodalom) tantárgyként sorolták le, míg minden más oktatás oroszul zajlott. A kialakuló grúz értelmiség felismerte, hogy ezekben a körülmények között a grúz végül elveszítheti a közéletben betöltött szerepeit. Ezen felül ebben az időszakban a középkorban (11–12. század) jelentős fejlődésen átívelő grúz tudományos és műszaki szókincs kiesett, mivel orosz nyelvű felsőoktatás zajlott.

Nemzeti újjáéledés és szabványosítás: Az oroszosításra válaszul a grúz hazafiak a 19. század második felében kulturális és nyelvi újjáéledést indítottak. Olyan írók, mint Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli és Vazha-Pszhavela hangsúlyozták a grúz nyelv fontosságát a nemzeti identitás hordozójaként. Ilia híresen írta: "A nyelv egy nemzet történelme... Egy nemzet identitásának első jele a nyelve." Ez a mozgalom több gyakorlati eredményt is eredményezett: grúz nyelvű újságok és folyóiratok jöttek létre (például *Tsiskari* 1852-ben, *Iveria* 1877-ben). Ezekben a kiadványokban a szerzők tudatosan kerültek a túlzott orosz kölcsönzéseket, és tisztább grúz próza stílust alakítottak ki. Emellett népszerűsítették az írástudást a köznépi körökben, és viszonylag könnyen érthető nyelvi formában publikálták a műveket (híd hízza a "magas" és az "alacsony" stílusok között). Az Írástudás Terjesztéséért Társaság (1879) megalakulása kulcsfontosságú pillanat volt – támogatta az első nyilvános könyvtárakat, kiadta a grúz tankönyveket és a világirodalom grúz nyelvű fordításait, valamint szabványosította a helyesírást. A társaság tagjai, például Jakob Gogebashvili, megírták az első modern grúz nyelvi bevezetőt (*Deda Ena*, "Anyanyelv", 1876), amely egységes grúz nyelvet tanított a gyerekeknek. Az 1880-as évekre egy új, standard grúz nyelv gyakorlatilag kialakult: a kartliai dialektuson alapult, megszabadulva az archaikus feleslegességektől és szlav kifejezésektől, és új pénzérmékkel gazdagítva.

Fontos az, hogy ezt a színvonalat a nyomtatott kapitalizmus terjesztette – az újságok, regények és tankönyvek közös nyelvi teret teremtettek a grúzok számára különböző régiókban (hasonlóan ahhoz, ahogy Európában kialakultak a nemzeti nyelvek). A nemzeti újjáéledők a grúz nyelv közhasználati jogáért is harcoltak. Végül, 1905-ben, az abban az évben történt orosz forradalom után, a korlátozások némileg enyhültek – a grúz nyelv bizonyos mértékig engedélyezett a helyi közigazgatásban, és a kulturális élet virágzott (például grúz színház alapítása, több folyóiratot). Így az első világháború előestéjén a grúz újjá vált irodalmi és közigazgatási nyelvként hazájában, legalábbis nem hivatalosan.

20. század eleje és függetlenség: 1918-ban Grúzia kikiáltotta függetlenségét Oroszországtól. A rövid életű Első Demokratikus Grúzia Köztársaság (1918–1921) idején a grúziat nyilvánították államnyelvként. Ebben az időszakban élénk fejlődés történt a nyelvi infrastruktúra terén: 1918-ban megalapították a Tbiliszi Állami Egyetemet (az első grúz nyelvű egyetem), valamint terminológiai bizottságokat hoztak létre a grúz tudományos szótárak fejlesztésére. A kormány minden iskolában népszerűsítette a grúz nyelvet, miközben tiszteletben tartotta a kisebbségi

nyelveket például Abháziában vagy az örmények körében Tbilisziben. Bár a függetlenség rövid volt, megerősítette a grúz nyelv nemcsak kulturális nyelvként, hanem modern államnyelvként is, amely képes kormányzásra, oktatásra és diplomáciára.

Szovjetkorszak: A Vörös Hadsereg 1921-es meghódítása Grúziában az országot a Szovjetunióhoz hozta. Az 1920-as években a szovjet nyelvpolitika kezdetben a "korenizatsiya" (indigenizáció) kifejezést követte, ami azt jelentette, hogy ösztönözték a helyi nyelveket az igazgatásban és az oktatásban. A grúz erős irodalmi hagyományokkal rendelkezik ezből: az 1921-es Grúz SZK alkotmány a grúz nyelvet ismerte el a köztársaság hivatalos nyelvként. Az 1920-as években még a grúz terminológiát is kidolgozták a marxista és tudományos fogalmakhoz, és a grúz iskolák és a kiadói művek továbbra is virágoztak. Ellentétben sok kisebb kaukázusi csoporttal, a grúzok *megtartották ábécéjüket* (az 1920-as években nem volt kísérlet a grúz írás latinizálására vagy cirillizálására, tekintettel a már eleve magas írástudásra és az új írásrendszer létrehozásának hiányára).

Azonban az 1930-as évek végére Sztálin rezsimje az egész Szovjetunió az oroszítás felé mozdult. Az orosz nyelvet "az etnikai kommunikáció nyelvként" népszerűsítették. Grúziában ez azt jelentette, hogy míg a grúz nyelv maradt a helyi irodalom nyelve, az orosz egyre dominánsabb lett a felsőoktatásban, a tudományban és bizonyos hivatalos feladatokban. 1938-tól az orosz nyelvórákat minden szovjet iskolában már korai évfolyamtól (beleértve Grúziában is) kötelezővé váltak. Grúziában sok műszaki egyetem elkezdte oroszul használni speciális tantárgyak oktatásában. Grúziában a szovjet hadsereg, a vasút és a nagy ipari vállalatok orosz nyelven működtek. Ráadásul jelentős számú orosz (és más szláv) telepes költözött a grúz városokba (különösen Tbiliszibe és Rusztáviba) az 1940-es és 50-es években, ezzel kétnyelvű környezetet teremtve.

Ennek ellenére a grúz nyelv továbbra is erős pozíciót tartott a köztársaságban néhány más kisebbségi nyelvhez képest a Szovjetunióban. Továbbra is az általános oktatás minden szintjén és a legtöbb kulturális életben is alkalmazták. A 20. század közepére a szovjet statisztikák magas grúz írástudási arányt mutatnak az etnikai grúz nép körében, valamint aktív kiadványt: újságokat, regényeket és filmeket készítettek grúz nyelven a köztársaság lakossága számára. A Grúz SZK Tudományos Akadémiája (1941-ben alapítva) intézeteket működtetett grúz nyelven a grúz történelem, nyelvészet és irodalom területén. A szovjet uralom finom hatása az volt, hogy ebben az időszakban sok orosz kölcsönszót és kalkált szót vezettek be a grúz nyelvbe, különösen a politikai és technikai szókincsben (például *kolhoz* კოლხოზო a kolhoz, *stansia* სადგურო a hely stb.). Néhányat végül grúz szavak váltották fel (სოფლის საბჭო *soplis sabcho* "falutanács" a *selsoviet* helyett, stb.), míg mások továbbra is használatban vannak.

A szovjet korszakban érdekes eset is volt az íráspolitikában: miközben maga a grúz megtartotta a Mkhedrulit, a hatóságok egy időben (1938–1954) előírták, hogy az abház nyelvet (amelyet Abháziában, Grúzia egyik régiójában beszélnek) grúz írással írják – ezzel gyakorlatilag a grúz írást egy nem kartveli nyelvre kényszerítve integrációs eszközként. Ezt a politikát később megfordították, de jól mutatja, hogy a grúz nyelvet a szovjet keretben fontos regionális nyelvnek tartották (különösen Sztálin és Beria grúz háttérét tekintve, amely néha a grúz nyelvi kérdések iránti favoritizmushoz vezetett).

A 20. század közepére a grúz túlélte a legintenzívebb asszimilációs nyomásokat. 1956-ban és ismét 1978-ban a grúzok tömegtüntetéseket tartottak nyelvük státuszának védelmére (különösen az 1978-as tbiliszii tüntetések miatt a szovjet hatóságok visszavonták azt a tervet, amely a grúz hivatalos státuszának leminősítését célozta meg az alkotmányban). Ezek az

események kissé túlmutattak a mi korunk keretein, de gyökereztek az előző században kialakult erős nyelvi identitásban.

Oktatás és média: A 20. században a rádió, a mozi, majd később a televízió a grúz nyelven megjelent, ami tovább erősítette a szokásos akcentust és használatot. A központosított szovjet oktatási rendszer, miközben bevezette az orosz második nyelvként, biztosította, hogy minden grúz gyerek következetesen tanuljon standard grúzt. A dialektusi jellemzőket az írásban nem ajánlották; egy diák Mingreliában vagy Svanetben ugyanazt a standard kartliai grúz nyelvet tanulta megírni, mint egy Tbilisiben. Ennek eredményeként magas szintű homogenizáció alakult ki: az újságok és könyvek nyelve egységes volt az egész országban. A tömegmédia (az 1920-as évek újságai, az 1930-as évek rádiója, az 1950-es évek tévéje) még a távoli falvakat is kitért a szabványos nyelvnek. Ez, valamint az urbanizáció (a falusiak olyan városokba költöztek, ahol a standard grúz nyelv volt a nyelvnyelv a dialektuscsoportok között), azt jelentette, hogy a század közepére egy közös beszélt grúz szabvány alakult ki a formális írásbeli standard mellett.

Összefoglalva, a társadalmi-politikai tényezők döntően meghatározták a grúz nyelv irányvonalát. Az egyház és az őshonos királyságok korán megadták a grúz írásrendszert, valamint tisztelt státuszt liturgikus és irodalmi nyelvként. A külföldi kormányzat kihívásokat jelentett, amelyeket a grúz szavakkal válaszolt kölcsönzővel, de megőrizte szerkezetét és használatát a nép körében. Az orosz birodalmi korszak jelentette a legnagyobb fenyegetést az oroszosítással, de közvetve mozgósította a grúz nemzeti mozgalmat, amely *egységesítette és modernizálta a* nyelvet. A 20. század eleji függetlenség megerősítette a grúz államnyelvi presztízsét, és még a Szovjetunió alatt is a grúz teljesen fejlett irodalmi nyelvként működött (bár bizonyos területeken megosztotta a helyet az oroszul). A 20. század közepére a grúz teljesen intézményesített volt: állami színházak, filmipar, közoktatás és sajtó működött grúz nyelven, biztosítva életerejét a jövő generációi számára. A nyelv ekkorra már nem csupán a hagyomány eszköze volt, hanem modern médium a tudomány, a művészet és a mindennapi élet számára, amelyet Georgia történelmének megpróbáltatásai és diadalai formáltak.

7. Összehasonlítás a kapcsolódó kartvel-nyelvekkel

A grúz a legjelentősebb a kartveli nyelvek közül, amely családba tartozik a svan, mingreli és láz nyelvek is. Ezek a testvérnyelvek összehasonlítva jól mutatják a grúz fejlődését, mivel mind egy közös ősi nyelvből (Proto-Kartvel) származnak, de különböző időpontokban szétváltak és külön-külön fejlődtek. Fonológiájuk, szókincsük és szintaxisuk vizsgálatával a grúz nyelvet a kontextusba helyezhetjük:

- Svan: Svan (ლუშნუ ნინ *lušnu nin*) a legeltérőbb kartvel-nyelv. Valószínűleg körülbelül 4000 évvel ezelőtt vált ki a Proto-Kartveli családtól, jóval azelőtt, hogy a grúz a Mingreli/Laz megkülönbült volna. A Svan nyelvet egy kis népesség beszéli a magas Kaukázusban (Északnyugat-Grúziában, Svaneti). Hosszú, különálló fejlődése és elszigeteltsége miatt a Svan kölcsönösen érthetetlen a grúz nyelvvel – sőt, a grúz beszélők a Svant idegennek találják, mint teljesen független nyelveket. Svan megőrizett bizonyos archaikus jellemzőket, amelyeket a grúz elveszített. Például Svan magánhangzórendszere sokkal gazdagabb: Svan legfeljebb 8 vagy 9 magánhangzót tartalmaz (elemzéstől függően), beleértve a fonemikus előskörös magánhangzókat és a hosszú és rövid magánhangzók közötti különbségeket. Ez a rengesítő tömeg ellentétben áll a grúz öthangzós rendszerével. Mássalhangzóiban Svannak megvannak a háromsorozatos stopumok (hangtalan, hangos, ejektív), mint a grúz, de vannak váltások

(például egyes sorozatokban palatalizált változatok vannak). Nyelvtani szempontból a Svan osztja a grúz komplex igején szerkezetét és polipersonális egyeztetését, de saját csavarokkal: a svan ige morfológiáját bizonyos szempontból még régimódiinak tartják (megőrizte azokat a ragadozós mintákat, amelyeket a grúz szabályosított vagy elveszített). Például a Svan megőrzi a különböző igeelőtagokat, amelyek megfelelnek a régi térbeli előigéknek a proto-kartveli nyelvben, és van egy nyelvtani "verziója" (hangszerű kategóriája), amelyek hasonlóak a grúz nyelvhez, de enyhe eltérésekkel. Svan a főnévsztyályok (animat-alapú osztályok) kategóriáját is megtartotta olyan kezdetleges módon, amivel a grúz nyelvben már nem áll rendelkezésre. Összességében a Svant gyakran úgy írják le, mint egy ablakot a kartveli idősebb szakaszba – bizonyos fonológiában és nyelvtanában konzervatív –, ugyanakkor újításokat is mutatott (például magánhangzó bővítésében). Figyelemre méltó, hogy Svannak sosem volt saját írásbeli hagyománya; A svanok évszázadokon át a grúz nyelvet használták irodalmi nyelvként. Ennek eredményeként sok svan beszélő kétnyelvűek voltak (otthon svan, templom/iskola grúz nyelven). Ez a kétnyelvűség jelentős grúz hatást gyakorolt a sván szókincsre: sok absztrakt kifejezést és modern fogalmat a sván nyelvből vettek át. Ezzel szemben Svan nagyon kevés szót adott a grúz nyelvhez (főként helyi helyhelyi helyet vagy etnográfiai kifejezéseket). Összefoglalva, a Svan és a Georgian a leginkább eltértek a kartveli testvérek között – nagyjából összehasonlítható például az angol és német közötti különbséggel az indoeurópai családban (vagy talán még szélesebb körben).

- Mingrelian és Laz: Mingrelian (მარგალური ნინა *margaluri nina*) és Laz (ლაზური ნინა *lazuri nena*) a Zan ágat alkotják, és gyakran tekintik őket egyetlen Zan nyelv két dialektusának (szorosan rokonok és nagyrészt egymás által érthető). A Zan ág körülbelül 2500–3000 évvel ezelőtt (körülbelül i. e. 8. században) vált le a grúz ágtól. A mingrelian nyelvet Nyugat-Grúziában (Samegrelo régióban) beszélik, míg a lázokat a lázok beszélik Északkelet-Törökország Fekete-tenger partvidékén és a szomszédos grúz határvidékeken. Grúz vs. Mingreli/Laz: A szétválás óta a mingrelian és a laz nyelvi változásokon ment keresztül, amelyek megkülönböztetik őket a grúztól. Fonológiailag egyszerűsítették a grúz összetettségeit: például mind a mingrelián, mind a lázban kevesebb mássalhangzó klaszterek vannak az anyanyelvi szavakban, gyakran magánhangzókat illesztenek be a klaszterek megtöréséhez (a grúz *mtkvari* "folyó" a mingreliai *takvari*). Vannak beszívó és ejektív mássalhangzóik, mint a grúz, de a készletben apró eltérések vannak; például a mingrelian nem rendelkezik a grúz /q/ (kiejtív uvular) betűvel, és helyette /k/ vagy /x/-re cseréli. Mindkét nyelvnek van öthangzós rendszere és umlaut variációi; A Laz néhány dialektusban elől kerek magánhangzókkal rendelkezik a török hatás miatt. Nyelvtani szempontból a mingrelian és a laz ergatív és agglutinatív jellegű, mint a grúz, de bizonyos újításokat mutatnak. Az ő esetrendszereik kevesebb esetet tartalmaznak, mint az ógrúz esetében – körülbelül 6 vagy 7 eset (elemzéstől függően) –, és néhány helyező esetet már eltávolítottak posztpozíciók használatával. Igék ragadozódása nagyjából hasonló szerkezetű (polipersonális jelöléssel és screeves-ekkel), de sok speciális időforma eltér. Például a Mingrelian néhány igében egyszerűbb aorista formáció van, míg Laz előrehaladó idők halmazát fejlesztett ki segédigékkel. Feltűnő különbség, hogy a mingrelian és a laz elvesztette azt az infinitív alakot, amelyet a grúz megőriz; ehelyett véges igején vagy igeének kifejezésére használják alárendelt cselekvések kifejezésére. Emellett a mingreli/láz nyelvből hiányzik a grúz nyelvben megtalálható kiterjedt változatos magánhangzó váltakozás; Van egy fixebb verziójelző készletük. A lexikon tekintetében a mingreliai és a laz sok proto-kartveli gyökérszót megőriz, amelyeket a grúz vagy elveszített, vagy pótol. Például a mingreliai "nap" szó *lja* (archaikus kartvel), míg a

grúz nyelvben az *mze* (ami később előrehozott újításnak tartják). Azonban évszázadokon át tartó grúz nyelvű együttélés erős grúz lexikai hatást gyakorolt a mingrelian és láz nyelvre. Sok laz/mingrelian beszélő kétnyelvű volt (különösen a mingreliak, akik a Kolkszi Grúz Királyság és később az egységes grúz királyság részei voltak). Ennek eredményeként a grúz kölcsönszavak bőven megtalálhatók a mingrelian nyelvben – különösen absztrakt fogalmakra, oktatásra, vallásra (mivel a mingrelian területeken az ortodox liturgia grúz nyelvű volt). Laz, akit a török hatalom befolyásolt, több török kölcsönt kap, de rengeteg grúz kölcsönt is (például Laz a grúz *tkha* "kecske" szót kölcsönözte, bár annak saját szava. Britannica megjegyzi, hogy "a láz és a mingrelian nyelvek számos nyelvi változtatást hajtottak végre a grúz és svan nyelvhez képest, amelyek viszonylag konzervatívak." Más szóval, a grúz és a svan megőrizte néhány régebbi nyelvtani jellemzőt, míg a mingrelian és lázok újították meg őket – például a mingrelian/láz egyszerűsítette a főnévi hajításokat, és megváltoztatta az előigék használatát az igékben. Egy grúz beszélő szemszögéből a mingrelian és a laz gyors, lágy grúz változatainak hangzik, sok ismerős hangzással, de összességében érthetetlen. A grúz nyelvvel nem érthetők össze egymással, csak néhány nagyon alapvető szóból (számokból, néhány családi kifejezésből).

- Érthetőség és státusz: Ezeknek a nyelveknek a beszélői hagyományosan grúz nyelvet is tanultak. Egy grúz meghallgatású mingrelian legfeljebb "3–4 szót 10-ből" kaphat – gyakran olyan kifejezéseket, amelyeket a grúz nyelvben közös vagy a mingrelian visszavett. Svan még távolabb van tőle. A Zan csoporton belül a mingrelian és a laz viszonylag tudnak kommunikálni (hasonlóan spanyolul és olaszul esetleg). Történelmileg a grúz volt az irodalmi nyelv minden kartveli számára. Mingrelian és Laz *írásbeli irodalma* nem volt egészen a 20. századig (néhány kutatók által átírt néprajzi szöveg kivételével). Svan mindig csak szóbeli volt. Ezért a modern grúz fejlődése magában foglalta azt is, hogy szabványos nyelvként működött, amely elhomályosította testvéryelveit. Sok mingrelian és svan a 19–20. században formális területeken a grúz nyelv használatára váltott, és még a családokon belül is a grúz nyelv elterjedté vált az iskoláztatás és egyes házasságok miatt. A korai szovjet rezsim rövid ideig bátorította némi kiadást mingrelian és láz nyelven (grúz vagy latin írással az 1920-as évek végén), de ez rövid életű volt, és a grúz nyelv továbbra is a domináns médium ezekben a közösségekben. Ennek következtében a grúz nem tartalmazott a mingrelian/láz nyelvtan elemeit, de néhány regionális szókincset és helynevet magába szívott. Hasonlóképpen, a grúz erős irodalmi kultúrája miatt a mingrelian és lázok gyakran kölcsönöztek grúz neologizmusokat modern fogalmakhoz, ahelyett, hogy sajátjukat alkották volna.

Összehasonlításban mondhatjuk, hogy a grúz és a mingrelian/láz olyan, mint a latin és annak lezármazott népi nyelvei – a grúz egy "standard" volt, amely folytatódott, míg a mingrelian és láz olyan ágak voltak, amelyek inkább változtak írásos norma hiányában. Azonban a grúz nem a mingrelian/láz öse; nővérek – a grúz egyszerűen olyan történelmi szerencsével rendelkezett, hogy egy olyan királyság nyelve volt, amely korán kialakult az írásban.

Közös kartvel-féle jellemzők: Minden kartvel-nyelv mély szerkezeti hasonlóságokat mutat, amelyek közös eredetükre utalnak. Ilyenek közé tartozik a kiejtív mássalhangzó sorozat, a nyelvtani nem hiánya, valamint a gyökek általános igearchitektúrája, valamint előtagok/infixe/stailtagok láncai, amelyek alanyot, tárgyat, verziót, időt stb. jelölnek. Sok rokonságuk is van: például a "szív" szó grúz nyelven *guli*, svanban *guri*, mingrelian *k'ori* – egyértelműen ugyanabból a gyökérből. A "kettő" szó a grúz nyelven *ori*, svanban *bar* (ami egy régi hangváltozást mutat *o->a* svanban), a *jiği* a mingrelian (újított). Az ilyen elemek összehasonlításával a nyelvészek rekonstruálják a proto-kartvel-nyelvet, és megfigyelik, hogy

a grúz egyes esetekben innovatívabb formát mutat (például a grúz *oti* "nyolc" vs. svan *ónté*, ahol a svan több protoformát megőrzi). Sok esetben a grúz nyelv saját, egyedi változásokon ment keresztül a többiektől függetlenül – nem "közelebb" a proto-kartvelihez, mint a mingreliai vagy a laz, csak a különböző példányok megőrizték a különböző archaikus vonásokat.

Összefoglalva, Svan, Mingrelian és Laz tanulmányait grúz mellett vizsgálva két kulcsfontosságú pontot emelünk ki: (1) a grúz fejlődése különálló és központi volt – korán irodalmi szabonnyá vált, ami valószínűleg korlátozta néhány változást, amelyek az íratlan testvéreiben történtek; (2) Sok olyan tulajdonság, amelyet a grúz nyelvre jellemzőnek tartanak (például kiejtív mássalhangzók vagy többszemélyes igék), valójában Kartveli örökség, amely az egész családban jelen van. A modern grúz nyelv vált a domináns kartveli nyelvként, de lényegében egy sokszínű család egyik ága. A 20. század közepére a grúz nemcsak a grúz nemzeti nyelve volt, hanem gyakorlatilag a mingreliek és svanok (akik többsége kétnyelvű) nyelve és presztízs nyelve is, míg a lázok Törökországban továbbra is beszélt formában némi török hatással. A grúz tudósok gyakran foglalkoztak kartvelológiai tanulmányokkal, összehasonlítva ezeket a nyelveket, hogy jobban megértsék az ógrúz és a proto-kartveli nyelvet. Ezek az összehasonlítások megerősítik, hogy bár a grúz kifinomult, modern nyelvvé nőtte ki magát saját útjával, ősi köteleket oszt meg a szvan, mingreli és laz nyelvekkel – együtt egyedülálló dél-kaukázusi nyelvi örökséget alkotva.

Források:

1. Braund, David és társai. *A grúzok*. (Fejezet a nyelvtörténetről, beleértve a szókincs hatásait és az írás fejlődését).
2. Chkeidze, Thea. "Georgia kontra. Nyelvi kapcsolatok iráni nyelvekkel." *Encyclopædia Iranica*, X. kötet, 5. cikk. (Részletes áttekintés a perzsa kölcsönszavakról grúz nyelven).
3. Hewitt, B. G. *Grúz: Strukturális referenciá nyelvten*. (A fonológiát, morfológiát; megjegyzéseket az ó- és modern grúz nyelvről).
4. Fähnrich, Heinz & Sarjveladze, Zurab. *Einführung in die georgische Sprache*. (Tárgyalja az ógrúz esetrendszert és későbbi változtatásokat).
5. "Grúz írások." *Wikipédia* – Az Asomtavruli, Nuskhuri, Mkhedruli és az ábécé reformjának áttekintése.
6. "Régi georgiai." *Wikipédia* – Háttér az ógrúz nyelvről és fonológiáról.
7. "Grúz dialektusok." *Wikipédia* – Dialektus osztályozás és jellemzők.
8. Tabidze, Manana. "A grúz nyelv fejlődésének szociolingvistikai aspektusai." *Linguistica* Vol. ... (1990-es évek). (Leírja az oroszítást, Ilia Chavchavadze reformjait).
9. "Georgian nyelv." *Wikipédia* – Általános áttekintés (különösen fonológia és osztályozás).
10. "Laz nyelv." *Britannica.com*. (Jegyzetek a Laz/Mingrelian vs. Georgian/Svan kapcsolatáról).
11. Akaki Shanidze, Arnold Chikobava és más grúz nyelvészek (másodrendes forrásokban idézve) kutatásai a grúz nyelv történelmi nyelvtanáról és dialektológiájáról.

Kérjük, részletesen írja le a modern grúz nyelv írásformájának fejlődésének folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern grúz nyelv írásformájának fejlődési folyamata

Az alábbiakban részletes, *írásközpontú* történetet olvasunk arról, hogyan alakult a modern grúz írás – vagyis (1) írásválasztás és betűformák, (2) helyesírási/helyesírási konvenciók, (3) írásjelek, szómegosztás, számok, elrendezés, (4) tipográfia és nyomtatási technológia, valamint (5) kódoló intézmények fejlődése – nagyjából a 20. század közepéig.

A "modern írott grúz" szót főként a 19. század közepétől dominánssá vált általános irodalmi írásformának fogom kezelni, de először a kéziratkorszak alapjait fogom lefektetni, mert (különösen a grúz nyelven) a modern írásbeli szabvány elválaszthatatlan a korábbi írásgyakorlattól és az egyházi/szekuláris digráfiáktól.

1) A mély alap: három írás, egy ábécé sorrend és "funkcionális digráfiák"

1.1 A három grúz írás és hosszú együttélésük

A grúz írás három, szorosan összefüggő írásmóddá fejlődött – hagyományosan így ábrázolva:

- Asomtavruli (a legkorábbi monumentális/feliratos forma),
- Nuskhuri (egy későbbi kézirat "minuszkulis"),
- Mkhedruli (az a "civil" írás, amely a modern grúz alapját képezi).

A modern grúz írás későbbi fejlődésének kulcsfontosságú pontja, hogy ezek nem három egymástól független ábécé volt: ugyanazokat a betűneveket és ábécé sorrendet osztják meg, és balról jobbra írják.

A középkorra stabil funkcionális szakadás alakult ki:

- Khutsuri (az egyházi párosítás) = Asomtavruli, amelyet "nagy/nagy betűkként" használnak + Nuskhuri futószöveggént az egyházi kéziratokban.
- Mkhedruli = egyre inkább a világi/adminisztratív írás, végül pedig a közirodalom írása.

A modern grúz írás végül örökölte a mindennapi írásmódját Mkhedrulitól, míg az egyházi hagyomány megőrzi a khutsuri használatot. Ez a hosszú megosztottság azért számít, mert meghatározta, hogy a későbbi írók úgy gondolták, *hogy a grúz írásnak "kinéznie kellene"* különböző regiszterekben (templom, bíróság, iskolakönyv, újság, állami jog).

1.2 A szkriptek grafikai "tervezési logikája" (miért néznek ki és viselkednek másként)

A forgatókönyvek *vizuális* és gyakorlati tulajdonságai befolyásolták, hogy később nyomtatásban könnyen szabványosítható volt:

- Asomtavruli: monumentális, erősen geometriai (gyakran körből/félkörből/vonalból épültek írják), alkalmas feliratokhoz és kiállítási szövegekhez.
- Nuskhuri: gyorsabb kéziratírásra tervezték; szögletesebb volt, változó magasságú, gyakran ferde, és képes írni anélkül, hogy gyakran emelnék a tollat – hasznos könyvkészítéshez.
- Mkhedruli: rugalmas és hatékony gyors íráshoz; betűformái támogatják a csatlakozásokat és a gördülékeny kurzív stílusokat.

Ezek nem csupán esztétikai tények: közvetlenül befolyásolják a betűtervezési problémákat (öntés betű, távolság, alapvonal igazítása, címsolás), amikor a nyomtatás központi szerepet kap.

1.3 Ábécé elve: fonemikai betűk, plusz numerikus értékek

Két szerkezeti jellemző továbbra is fontos a modern írásbeli szabvány egészen a mai írási szabványig:

1. Fonemiai orientáció: A grúz írásokat erősen "fonemikusnak" írják le, abban az értelemben, hogy a betűk szorosan megfelelnek a hangoknak (betű-fonéma orientáció).
2. Numerikus értékek: a hagyományos rendszerben minden betűnek is van számértéke, ami a régebbi ábécé kultúrákban gyakori jellemző, és releváns a kéziratok szokásához (fejezetek/versek számozása, dátumozás stb.).

A modern grúz végül túlnyomórészt az arab számokra támaszkodik a mindennapi írásban, de a régebbi betűszámok gyakorlata része annak, amit az írnokok/nyomdászoknak a szabványosítás során kellett tárgyalniuk.

2) Kéziratokorszak konvenciói, amelyek később "összeomlanak" a modern írási normákba

Még a "modern grúz" 19–20. századi értelemben való megjelenés előtt a grúz kéziratgyakorlat a következőképpen alakult ki a konvenciók:

- Szó szétválasztás / Szófelosztás
- Írásjelek
- Bekezdés kijelölése
- Rubrikáció (vörös tinta), kezdőbetűk, címek
- Forgatókönyvkeverés műfaji függvényként

Ezek azért váltak kulcsfontosságúvá, mert később a nyomtatott kultúrának el kell döntenie, mit tartson meg, mit egyszerűsítsen, és mit cseréljen le paneurópai tipográfiai szabványokkal.

2.1 Szófelosztás és elrendezés

A modern grúz szó és balról jobbra írás közötti tereket használ; a szóközök a modern szövegkezelés elsődleges sorátadó lehetőségeivé válnak.

A korábbi kéziratok azonban gyakran más mechanizmusokat alkalmaznak (beleértve a pontalapú választókat és speciális elválasztókat) a határok és diskurzus szerkezetének megjelölésére; ezek a régebbi konvenciók megmaradtak a tudományos és egyházi hagyományokban, és újra előfordulnak a Unicode korszakbeli kódolási útmutatókban a történelmi grúz anyagokhoz (például speciális bekezdésválasztók).

2.2 Írásjelek: a bizánci hatású kéziratok jegyeitől az európai írásjegyekig

A modern grúz írott nyelv esetében a döntő elmozdulás az általános európai írásjel-adási konvenciók (vessző/pont stb.) felé irányul. Ez az a rendszer, amelyet az iskolákban tanítottak, és a 19–20. században újságokban és hivatalos prózában is alkalmaztak. De a kézírathagyomány régebbi írásjeleket is tartalmaz (beleértve a többszörös írásjeleket és a speciális bekezdésválasztókat). Ezek közül néhány továbbra is releváns a régebbi szövegek szerkesztése vagy reprodukciója során, és a modern szabványos vitákban "történelmi írásjelekként" kezelik őket.

3) Az első nyomdai "sokkos": a korai grúz mozgatható betűk Grúzián kívül (Róma, 1629)

Egy jelentős lépés a modern írásos szabvány felé a nyomtatás, mert a nyomtatás döntéseket kényszerít a következőkről:

- betűformák (betűtípusok),
- szóköz és írásjel,
- következetes helyesírás,
- reprodukálható oldalelrendezés.

3.1 1629: az első grúz könyv, amelyet mozgatható betűkkel nyomtattak

Egyik mérföldkőnek számít a grúz olasz szótár, a *Dittionario giorgiano e italiano*, amelyet 1629-ben nyomtattak Rómában, és amelyet a Kongresszusi Könyvtár őriz/rögzített.

A Kongresszusi Könyvtár leírása szerint:

- Ez volt az első könyv, amelyet grúz nyelven nyomtattak mozgatható betűkkel.
- A művet Stefano Paolini állította össze, Niceforo Irbachi Giorgiano segítségével.
- 3084 szóból áll, három oszlopban nyomtatva: grúz nyelven, egy olasz transliteráció akcentussal, valamint egy olasz magyarázat/fényezés.
- A könyv a korai oldalakon a grúz ábécét is kinyomtatja latin megfelelőivel.
- A Propaganda Fide Szent Kongregációja adta ki missziós célokra.

Ez a könyv fontos az *írott grúz nyelv fejlődése* szempontjából, mert korai, rendszerszintű törekvéseket mutat arra, hogy:

- térképezze a grúz betűket latin megfelelőivel,
- kiejtést diakritikus betűkkel (olasz átírással),

- és a grúz nyelvet stabil, ismételhető nyomtatott formában mutatják be.

3.2 Nyomtatástechnológia és a "betűmodell" probléma

Az írásfejlesztés egyik gyakran figyelmen kívül hagyott összetevője az: milyen modelleket használtak a korai nyomdászok a grúz betűs betűk formálásához? A Typotheque tipográfiai beszámolója megjegyzi, hogy az olasz gyártás kézzel írt modellekre épült, beleértve I. Teimuraz I-hez kapcsolódó levelezést, amelyet Niceforo Irbachi hozott VIII. Urbán pápának – pontosan azért, mert a grúz betűformák idegenek voltak az olasz kézművesek számára.

Ez az egyik alapvető mechanizmus, amellyel a "írásforma" szabványossá válik: a nyomdák bizonyos kalligrafikus oldatokat fagyasztanak fémbetűvé, amely aztán könyveken keresztül terjed.

4) A grúz nyomtatás hazai lett: a Vakhtang VI tbiliszi nyomdája (1708/09–1723)

A következő döntő lépés a grúzián belül, különösen Tbilisiben, a nyomtatás.

4.1 Alapítás, kimenet és többnyelvű típusú források

A Grúz Enciklopédia bejegyzése az első grúz nyomdáról a Vakhtang VI nyomdáját így írja le:

- az első grúz nyomdaház, amelyet 1708–09 között alapítottak (megjegyzéssel, hogy egyes források egy korábbi hasonló vállalkozást említene);
- aktív 1723-ig;
- Mikheil Ishtvanovich, Anthimos ibériai tanítványa állította fel, akit Havasalföldiából (a mai Románia) hívtak meg;
- első nyomtatott könyvét az Evangélium néven adta meg;
- tizenegy címet nyomtatott (1709–1712), köztük Shota Rustaveli A párdúc bőrű lovag című művét (szerkesztette VI. Vakhtang);
- több írással rendelkező: Khutsuri (Asomtavruli + Nuskhuri), Mkhedruli, valamint görög és latin is;
- fekete és piros tintát egyszerre használva, és gravírozásokat/illusztrációkat is bevonva.

4.2 Miért fontos ez a "modern írott grúz" számára?

Ez a kiadó több módon is a grúz írást a modernitás felé tolja:

1. A szkriptrepertoár fizikailag rutinossá válik: több grúz írás típusa lehetővé teszi, hogy a nyomtatók rendszerezetten szétválasszák a megjelenítési és *futó* funkciókat.
2. Helyesírási stabilizációs nyomás: a nyomdáknek következetes helyesírásra és reprodukálható betűformákra van szükségük; Egy nyomdák gyorsan ösztönzik a konvergenciát.
3. Műfaj terjeszkedése: vallási, oktatási és irodalmi művek nyomtatása felgyorsítja egy nyilvános olvasóközösség kialakulását, amely később a 19. századi reformok közönségévé válik.

5) A tizennyolcadik századi "premodern standardizáció": nyelvtan, stíluselmélet és írásreformok

A 18. század közepét (a grúz tudományban) gyakran fordulópontként kezelik, mert ez egyértelmű normákat vezet be, nem csak az írási hagyományokra.

Egy hasznos, magas szintű periodizációt Tamari Lomtadze vázol fel (egy modern tudományos áttekintés): a 18. század közepétől a 19. század közepéig terjedő szakasz ("Anton-korszak") a három stílus elméletével és a nyelvtani írás megnövekedésével társul.

Az írásforma esetében a lényeg:

- Egy erősebb fogalma a "helyes irodalmi írásbeli használatról".
- Nagyobb erőfeszítések annak meghatározására, hogy mi számít megfelelő helyesírásnak és stílusnak különböző műfajokban (teológiai, történelmi vagy szekuláris).

Még ha a részletek iskolánként változnak is, ez fontos előfeltétel: mire a 19. századi írók helyesírási reformot javasolnak, már az az elképzelés, hogy a grúz nyelven lehetnek és kellene kifejezett írásbeli normákat is alkalmazni.

6) A döntő modern fordulat: a 19. század közepette reform, a nyomtatott tömegesség és a 33 betűs ábécé

6.1 A modern korszak mint "új reform, amely a népi/világi szabvány alapján épül"

Lomtadze a modern szakaszt (a 19. század közepétől kezdve) egy új nyelvi reformként vázolja meg, amely a korábbi szekuláris/népi normákon alapul, és az írásos szabványt egyre inkább a szekuláris intézmények (később állami intézmények) tartják fenn.

Az írásforma esetében ez a "modern fordulat" négy összekapcsolt fejleményre koncentrálnak:

1. Ábécé csökkentése és helyesírás egyszerűsítése (33 betűs modern ábécé).
2. Tömeges oktatás és tankönyvek szabványosítása.
3. A sajtó és folyóiratok egységes nyilvános írásstílust teremtettek.
4. A nyomtatás és tipográfia professzionalizálása.

6.2 38-tól 33-ig terjedő betűk: miért és hogyan

Egy kulcsfontosságú tény (és az egyik legvilágosabb "írási forma" változás) a régebbi 38 betűs készletről a ma használt 33 betűs ábécére való visszalépés.

A British Library megjegyzi:

- A grúz eredetileg 38 levélből állt, de ma már 33-mal írják, mivel az 1860-as években Ilia Chavchavadze által javasolt reformok eredményeként öt levelet hagytak el.

A Typotheque szintén kimondja, hogy a modern Mkhedruli ábécé 33 betűből áll, és ezt a formát az 1860-as és 1870-es években szerezték meg (előtte 38 betűforma létezett).

Milyen változás ez?

Ez nem csupán "helyesírási preferenciá". Ez egy szerkezeti helyesírási reform, amelyet fonológiai összeolvadás és redundancia hajt: több régebbi betű is feleslegessé vált a mindennapi grúz nyelvhez, mert egyedi hangjaik összeolvadtak, vagy más betűk/digráfszerű sorozatok egyértelműen képviselhetők voltak.

Ha konkrét történelmi részleteket szeretnél, sok összefoglaló az öt elavult betűt a következőképpen sorolja fel: ჳ, ო, ჴ, ჵ, ჶ, amelyek korábban olyan hangokat vagy kombinációkat jelentettek, amelyek a modern szabványban már nem különálló hangokat vagy kombinációkat jelentettek. (A szakértők arról is beszélnek, hogy néhány példány más kartveli nyelvekben/dialektusokban vagy régebbi szövegekben is fennmaradt.)

Miért számít ez annyira a "modern grúz írás" esetében?

Mert ha egyszer eldöntöted, hogy egy modern ábécé 33 betűből áll, akkor a következők vannak:

- egy fix iskolai ábécé (az alapítókhoz),
- fix szedési készlet (betűtípusok és betűtípusok),
- egy rögzített szótári sorrend,
- és a stabil bürokratikus írás lehetősége.

Ez az egyik legvilágosabb pont, amikor a "modern írásforma" valóban szabványosított nyilvános tárgymá válik.

7) Nyelvtervezés írástudási intézményeken keresztül: az Írástudás Terjesztéséért Társaság (1879)

Egy írásszabvány nem terjed el pusztán "szabályokkal"; terjed olyan intézményeken keresztül, amelyek tanítanak és adnak ki.

A Georgia Nemzeti Levéltára a Grúz Írástudás Terjesztéséért Társaságot így írja le:

- 1879. március 31-én alapították,
- Olyan személyek alapították (köztük Dimitri Kipiani, Ilia Chavchavadze, Iakob Gogebashvili, Akaki Tsereteli és mások),
- és ami a legfontosabb, az alapítása után egy nemzeti oktatási rendszer bővült több tucat iskolával, könyvtárral és kulturális-oktatási intézménnyel.

Az írásos forma fejlődése szempontjából egy ilyen társadalom azért fontos, mert az:

- szabványosítja a helyesírást tankönyvek, bevezetők és iskolai gyakorlatok révén,
- olyan olvasóközönséget teremt, amely egységes grúz írást vár,
- és támogatja azokat az írókat és kiadványokat, amelyek normákat terjesztenek.

Más szóval: a 19. század végére a grúz standard írás nem csupán "irodalmi" dolog – egyre inkább tömeges polgári készséggé válik.

8) Újságok és folyóiratok mint az írásos szabványosítás motorjai (19. század eleje → 20. század eleje)

Bár az ábécéreform a 19. század közepétől végéig terjed, egy korábbi irányzatra épül: a grúz folyóiratok megjelenésére, amelyek következetes betűtípust és szabályosított prózastílust kényszerítettek rá.

A Librarium egyik cikke (amelyet a Grúzia Parlamentének Nemzeti Könyvtárának egyik vezető munkatársa írt) így fogalmaz:

- az első grúz újság 1819. március 8-án jelent meg "Grúzia Újsága" címmel, és ez volt az első Kaukázusban nyomtatott újság; később, 1820-ban megváltoztatta nevét.

Még ha a korai újságok is a birodalmi közigazgatáshoz kötöttek volna, formális hatásuk egyértelmű: az újságok követelik:

- következetes helyesírás,
- következetes írásjel,
- következetes szófelosztás és oszlopelrendezés,
- és ismételhető főcímkonvenciók.

Ez a nyomás még erősebbé válik, amikor a 19. századi irodalmi újjáéledés szélesebb grúz olvasóközönséget és versenyképes kiadói közönséget eredményez.

9) Tipográfia és betűtervezés: a modern grúz írás "rejtett infrastruktúrája"

Ha az ábécéreform meghatározta, *hogyan* mely betűk léteznek, a tipográfia meghatározta, *hogyan* jelennek meg a grúz betűk a nyomtatott oldalon méretarányban.

9.1 A 19. század végi kísérletek grúz betűtípusokkal

A Typotheque beszámolója szerint 1882-ben Kirile Lortkipanidze újságíró és közszereplő két betűtípust alkotott ("Parizuli" és "Lortkipanidze"), eltérő sikerrel olvashatóan és elfogadottságban.

Ez a fajta kísérletezés jellemző egy modern nyomtatott kultúrába belépő nyelvre: a kiadók olyan betűtípusokat keresnek, amelyek a következők:

- hosszú szövegben olvasható,
- térben gazdaságos,
- és vizuálisan "modern" a körülöttük lévő latin/cirill nyomtatáshoz képest.

9.2 A szovjet kori rendszerezési törekvés: bizottságok és szabványok (1930–1940-es évek)

A Typotheque nagyon világos kronológiát ad a grúz tipográfia intézményesítéséről:

- 1933-ban Dimitri Shevardnadze vezetésével létrehoztak egy grúz típusreformbizottságot.
- 1947-ben létrehoztak egy grúz típusbizottságot, amelyet Beno Gordeziani vezetett; kifejezetten az örökség feltárásán, a grúz tipográfiát rendszerbe szervezésén, valamint annak nemzetközi szabványokhoz való igazításán dolgozott.
- Laboratóriumokon és összehangolt munkán keresztül a betűtípusokat "átalakították és befejezték", és újakat hoztak létre a technológiai követelményeknek megfelelően.

Ez a "írásforma" fejlődésének jelentős része egészen a 20. század közepéig: ez azt jelenti, hogy az 1940-es és 1950-es évekre a grúz nyomtatott szöveg egyre inkább tervezett tipográfiai normák alapján készül, nem pedig adhoc kézműves gyakorlat alapján.

9.3 1950: a tipográfiai ipar "rendszerezése"

Typotheque megjegyzi, hogy 1950-ben, amikor a grúz tipográfiai ipar rendszereződött, egy szabványos szövegstílust kezdtek elnevezni "Chveulebrivi"-nek ("átlagos").

Pontosan ez az a mérőföldkő, amely egy írásos szabványt "késznek" érzővé tesz a hétköznapi felhasználók számára: amikor az újságok, tankönyvek és könyvek mind felismerhető, stabil tipográfiai konvenciókat osztanak.

10) A "nagybetűk" probléma: Mkhedruli ház nélküli állapot, Mtavruli stílus és egy sikertelen 1950-es évekbeli burkolat-javaslat

10.1 A szerkezeti tény: Mkhedruli alapvetően tokzatmentes

A latintól vagy cirilltől eltérően a Mkhedruli történelmileg kötelező nagy-kisbetűs megkülönböztetés nélkül működik. Ez formálta a grúz írási normákat: a hangsúlyokat és jeleket általában nem nagybetűvel kezelik, hanem a következőképpen kezelik:

- különböző írásmódokat használva (történelmileg),
- megjelenítési stílusok használatával,
- szóközök/díszítés használatával,
- vagy betűformák "címsor" változatát használva.

Az Unicode Standard kifejezetten a Mkhedruli-t alapvetően case-mentesnek kezeli történelmi fejlődésében.

10.2 Mtavruli: a címlapstílustól egy "nagybetűs" szetig (de nem olyan, mint a latin címbetű)

Különösen fontos fejlemény a késő-20. századi nyomtatásban a Mtavruli: egy stilizált forma, ahol a betűket egyenletes magasságra rajzolják (hasonlóan a latin tipográfiában megjelenő "kis betűs" hatásokhoz).

Egy Unicode technikai javaslat két kulcsfontosságú történelmi pontot említ:

- A Mtavruli hagyományosan cím/cím stílusként volt leírva, amelyet gyakran használnak egész *szavakra vagy címekre*.
- De a 19. század végéről és a 20. század eleji tényleges dokumentumokban néha inkább "nagybetűs" Mtavruli szerepelt, például kezdeti pozícióban vagy tulajdonnevek esetén (még ha ez kisebbségi gyakorlat is volt).

Tehát a 20. század közepén a grúz nyomtatott kultúra már kísérletezett részleges burkolatozási viselkedéssel – de nem feltétlenül vett fel merev, latinszerű szabályrendszert.

10.3 Az 1950-es évek kísérlete a burkolatok bevezetésére (és hogy miért nem ragadt meg)

Az Unicode Standard feljegyezi, hogy Akaki Shanidze tudós az 1950-es években megpróbált bevezetni a burkolatozási gyakorlatot a grúz nyelv számára, az Asomtavruli alakokat "nagybetűkként" használva a "kisbetűs" Mkhedruli mellett, de a rendszer nem vált népszerűvé.

Ez egy nagyon régi feszültség 20. század közepi végpontja:

- A grúz nyelvnek vannak "nagybetűs" hagyományai (Asomtavruli megjelenítés, rubrikát, címlapok),
- de a mindennapi polgári írásmód Mkhedruli természetesen nem viselkedik kétkamarás ábécéjként.

11) A 20. század közepén a középső szabvány szerint írásjelek, köztetek és bekezdésszerkezet

Amikor elérjük a tömeges iskolázást és a központosított kiadást (a 19. század végétől a 20. század közepéig), a mainstream írásbeli szabvány ezeket a tulajdonságokat bírja:

11.1 Szószétválasztás: a terek mint norma

A modern grúz írás szóközöket használ a szavak és balról jobbra terjedő írás között. Ez nem csupán iskolai szabály; Ez beépült a modern szövegkezelésbe és a sorbontásba.

11.2 Írásjelek: mainstream európai készlet

A modern grúz európai konvenciókat használ írásjelekhez (pont/vessző/stb.).

A gyakorlatban az újságok, az iskolai írások és a bürokratikus írások elterjedése a grúz írásjeleket ugyanaz a "nemzetközi" sorozat felé tolja, amelyet a nyomdák könnyen támogatnak, és az olvasók felismerik a nyelveken át.

11.3 A történelmi írásjelek továbbra is relevánsak a régebbi szövegek kiadásainál

Még ha a modern standard európai írásjel is, a régebbi grúz szövegek pontcsoportokat és speciális elválasztókat tartalmaznak; ezek a régebbi kéziratok és feliratok szerkesztői és kódoló számai maradtak fenn.

12) Nyelvtanok és szótárok által való kódolás ~1950-ig: az írott norma explicit tétele

Az írásszabvány nemcsak akkor válik "moderné" akkor, ha az emberek hasonlóan írnak, hanem amikor a normák kódolódnak a referencia művekben – nyelvtanokban, helyesírási útmutatókban, szótárakban és iskolai kézikönyvekben.

12.1 Korai nyomtatott lexikográfia (1629) mint proto-kodifikáció

A fent leírt 1629-es szótár már egyfajta kodifikáció: helyesírásokat javít, összehangolja azokat az átírással, és szisztematikus formában adja meg a jelentéseket.

12.2 A 20. századi kodifikáció és a nagy akadémiai lexikográfia kezdete

A 20. század elejére és közepére a grúz tudomány és állami intézmények egyre inkább szabályozandó és védendő grúz nyelvet kezelnek.

Lomtadze áttekintése hangsúlyozza, hogy a 20. századtól kezdve a standard grúz nyelv az állami intézményekhez és az alkotmányos védelemhez kötődik (1920-at az első függetlenségi időszak államnyelvi státuszának mérföldkőjeként emelték ki).

Egy rendkívül konkrét mérföldkő a középszázad közepén Arnold Chikobava vezetésével indított nagy magyarázó szótárprojekt: Lomtadze hivatkozási listája megjegyzi egy nyolckötetes grúz magyarázó szótári projekt megjelenését, amely 1950-ben kezdődött (egy projekt, amely a század közepén túl is folytatódik, de elindítása pont az időkeret határán van).

Még az "írásforma" szintjén is ezek a szótárok azért számítanak, mert azok:

- Fagyasztsd meg a szokásos helyesírásokat,
- döntsük el az ábécé sorrendet és a fejszavak konvencióit,
- és mintát adnak arra, hogyan jelentenek meg a szavak tekintélyes nyomtatásban.

13) Romanizáció és "írásforma" nemzetközi kontextusban (a 20. század elejé/közepén az irány)

Bár a grúz nyelvet saját írással írják, a modern korszak rendszerszintű latin-írás/transzliterációs szabványokat is eredményez – különösen térképek és hivatalos nevek esetében –, mivel a modern államoknak és nemzetközi szervezeteknek szükségük van következetes latin betűs formákra.

Az UNGEGN grúz mássalhangzókról/romanizációról szóló munkapapírja olyan elveket ír le, mint például:

- A grúz öt magánhangzót egyetlen latin grafémával adják ki abban a rendszerben, amelyet tárgyalnak (és rendszerszintű mássalhangzó egyezéseket vázol fel, beleértve az ejekciók/abruptívák jelölését apostrofokkal egyes romanizációs gyakorlatokban).

Ez közvetetten számít a grúz írásszabvány szempontjából, mert kifejezetten figyelmet kényszerít a következőkre:

- fonéma-grafém kapcsolatok,
- névszabványosítás,
- valamint a "hivatalos" tulajdonnevek írásmódjain.

14) Milyen a "modern írott grúz" a 20. század közepére

Nagyjából 1900–1950-re az írásforma felismerhetően "modern grúz" formá válik, az alábbi stabil jellemzőkkel rendelkezik:

1. Domináns írás: Mkhedruli a szokásos írásmód az általános íráshoz; A khutsuri írások főként egyházi jellegűek maradtak.
2. Ábécé: egy 33 betűs leltár (a régebbi 38 betű helyett), az 1860-as években Ilia Chavchavadze által összehangolt reformok után, amelyeket a 19. század végére konszolidáltak.
3. Nincs kötelező nagybetű: Mkhedruli történelmileg ház nélküli; A hangsúlyok és fejlécek tipográfiai módon vannak kezelve (beleértve a Mtavruli stílusokat is), nem rutinszerű mondatkezdő nagybetűkkel – annak ellenére, hogy néhány késő 19/20. évek eleji kísérlet és a 20. század közepén próbálkoztak a burkolás reformjára.
4. Írásjelek és közzavak: a hagyományos európai írásjelek és szóközök dominálnak a modern szövegekben.
5. Nyomtatás és tipográfia: az 1930-as és 1950-es évekre a grúz betűs betűket egyre inkább bizottságok szervezik és rendszerezték az ipari gyakorlatok, amelyek stabil, széles körben megosztott nyomtatott formákat hoznak létre könyvek, újságok és hivatalos kiadványok között.
6. Intézményi támogatás: írástudási társaságok, iskolák, majd később állami/akadémiai testületek támaszkodnak az írott normákhoz, és országosan terjesztik azokat.

Kérjük, részletesen írja le a modern grúz nyelv magas kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern grúz nyelv magas-kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Az alábbiakban bemutatjuk, hogyan fejlődött ki a modern georgián három kölcsönhatásos réteg – egy magas kulturális ("magas stílus") réteg, egy köznyelvi réteg és egy irodalmi/standard réteg – a késő középkor/kora újkori háttértől nagyjából a 20. század közepéig (~1950).

Ezeket a rétegeket regiszterként (stílusokként és normákként, amelyek intézményekhez és műfajokhoz kötődnek), nem különálló nyelvekként. A grúz tudományban az elképzelést gyakran kifejezetten stílusok formájában írják le: *magas/közép- / alacsony*, később pedig a *hagyományos irodalmi nyelv és a köznyelvi beszéd* között, ahol a 19. század volt a döntő fordulópontra.

1) Mi a három "réteg" a grúz nyelvben

Magas kulturális réteg (მაღალი სტილი, *maghali stili*)

Egy presztízsregiszter, amelyet vallás, tudományos munka, ceremoniális retorika és magas színű irodalom számára használnak. Történelmileg a következőkre támaszkodik:

- az egyházi íráshagyomány (ógrúz normák, egyházi kifejezések),
- "könyves" tanult szókinés,
- később (20. század) pedig az intézmények akadémiai/hivatalos stílusát.

Köznyelvi réteg (სასაუბრო ენა / "alacsony stílus", gyakran dabali néven is elhangozva)

Mindennapi beszélt grúz, többek között:

- regionális dialektusbeszéd, később városi köznyelvű koinés,
- informális szókinés, diskurzusrészek és kontakt kölcsönzések,
- az a beszédalapú alap, amelyet a 19. századi reformerek legitimálni akartak egy egységes köznyelv alapjaként.

Irodalmi / standard réteg (a modern grúz "saliteruro" norma)

Egy egységes írott norma, amelyet a következőkben használnak:

- nyomtatott (sajtó, könyvek), iskolai oktatás, közigazgatás és modern irodalom,
- úgy tervezték, hogy *széles körben hozzáférhető*, "nemzeti" legyen, és minden modern funkciót (tudomány, gazdaság, jog) ellátni. Ez a réteg a 19. század utolsó negyedében egyértelműen formálódik, és a 20. század elején intézményi szinten "véglegesítik" egyetemi és akadémiai struktúrákon keresztül.

Kulcspon: A grúz történelemben a "magas" és "köznyelvi" megosztottság először nagyrészt egyházi írásos és szóbeszédű megosztottságként létezett; majd a 18. században kifejezetten három stílusként elméletileg értelmezték; majd politikailag vitatkoztak rá, és a 19–20. században egységes színvonalvá alakították át.

2) A mély premodern háttér: "régí írott" vs "beszél" (egészen a 18. század közepéig)

Még mielőtt bárki írt volna értekezéseket a "stílusokról", a grúz életnek gyakorlati diglossiája volt:

- Egy magas írású egyházi nyilvántartást (amit a modern tudósok ógrúz standardoknak neveznek) megőriztek és többször lemásoltak, hatalmas tekintélyt adva neki.
- A mindennapi grúzok regionális nyelven beszéltek; Ezek ritkán voltak "igazi" írásbeli normák, de fokozatosan (különösen a középkortól kezdve) beépültek a világi írásba, így középső irodalmi változatokat hoztak létre.

Amikor közeledett a "modern" korszak, a grúz már rendelkezett:

- egy erős magas kulturális tekintély, amely az egyházi írásban gyökerezik,
- valamint széles, sokszínű köznyelvi alapot a beszélt dialektusokban.

Ez a későbbi "réteggépződés" szerkezeti előfeltétele: a modernizáció nem nulláról indult; Ez egy régóta tartó függőleges réteggződésből indult a "könyvesnek/szentnek" és a "hétköznapi beszédnek" érzett dolgok között.

3) A 18. század közepétől a 19. század közepéig: a kifejezett "három stílus" modell és a rétegek élesítése

3.1 A kodifikációs pillanat: Anton I és "három stílus"

A 18. század második felében döntő ideológiai lépés történt: Anton munkájához egy normatív nyelvtan és három stíusból álló nyelvpolitikai koncepció (magas/közép/alacsony) kapcsolódik. A tudományos összefoglaló nagyon világos:

- Anton normái nem a köznyelven alapultak; megpróbált "újraéleszteni" egy régebbi standardot, de végül "három stílust" vezetett be egyetlen átfogó szabvány helyett."
- Azt állította, hogy egyetlen homogén nyelv nem szolgálhatja egyszerre a népi beszédet, a liturgiát és a filozófiát, ezért így fogalmazott:
 - egy ógrúz (11. századi) zászló, mint magas stílus,
 - valamint egy szekuláris/népi szabvány a történelmi narratívához és a mindennapi használathoz.

Mit tesz ez a rétegekkel:

- Formalizálja a magas kulturális réteget, mint kifejezetten archaizálódó és egyházi gyökerező.

- Az alacsonyabb regisztert "mindennapoknak" legitimálja, de mégis *különállóként* kezeli, nem pedig egyetlen nemzeti szabvány alapjaként.
- Ez egy *szabályozott megosztást* eredményez a "mi helyes a szent/művelt írásban" és "amit az átlagemberek beszélnek" között.

Szociolingvistikai értelemben: a magas réteg tudatosan konzervatívabbá válik, míg a köznyelvi réteget nyíltan bélyegzik meg "magas" funkciókra való alkalmasságnak.

3.2 Miért számított ez később

Ez a 18. századi modell azzá válik, *ami a 19. századi reformerek ellen harcolnak*. Mind az ideológiai keret ("három stílus szükséges"), mind a társadalmi hozzáállás ("a népszerű beszéd alacsony") válik a modernizáció célpontjává.

4) A 19. század elején–közepén az Orosz Birodalom alatt: a nyilvántartási konfliktus politikai irányba lép

A modern grúz regiszterformáció egyik kulcstényezője nem pusztán nyelvészeti volt; A státusz és a hatalom volt.

4.1 Az oroszított elit beszéd és a "presztízs inverziója"

Egy részletes szociolingvistikai beszámoló leírja, hogyan alkalmazkodtak a grúz elit egyes részei, alkalmazkodva a birodalmi valósághoz, népszerűsítették a "magas" és "középső" stílusokat, lenézték a népi beszédet, miközben egyidejűleg orosz nyelvi anyagokat importáltak a grúz elit használatába:

- Az orosz szolgálatban lévő elit bevezette a kölcsönzött orosz szókincset, "szokatlan fonetikai elemeket", sőt még orosz tagtagelemeket is, beleértve a grúz nevek és vezetéknevek russizálását.
- Az oktatási struktúrák megerősítették ezt a hierarchiát: a grúz nyelv korlátozott szerepet töltött be az oktatásban, míg az orosz nyelv uralta a többi tantárgyat a történetben említett néhány "grúz" középiskolában.

Hatás a rétegekre:

- A "magas" réteg nemcsak egyházi normákhoz kötődik, hanem az imperialistális hűséggel és egy részben oroszított presztízs kultúrával is.
- A köznyelvi réteg nemcsak "alacsony", hanem "politikailag felhatalmazott" is lesz.
- Az irodalmi réteg instabil: az írók az archaikus könyvmániás, az oroszított magas stílus vagy a népi elérhetőség választásával szembesülnek.

4.2 Korai realizmus mint stílushíd

Az 1840-es évektől kezdve a realizmus emelkedik az irodalomban, és források azt írják le, hogy a grúz nyelv javulása és megszabadítja a kölcsönzéstől, miközben a vígjátékok kigúnyolják az eliteket, akiknek beszéde elidegenítenének mutatja őket "a néptől".

Ez a rétegeképződés egyik kulcsfontosságú mechanizmusa:

- Az irodalmi műfajok elkezdik beépíteni a köznyelvi beszédet (különösen párbeszédben, szatírában),
- aláírva azt az elképzelést, hogy csak az archaikus vagy oroszított "magas" beszéd lehet presztízs.

5) Az 1860-as és 1880-as évek: "demokratizáció" és az egységes modern irodalmi standard születése

Ez az időszak a modern irodalmi grúz kialakulásának döntő szakasza, és új kapcsolatot teremt a magas és köznyelvi rétegek között.

5.1 A programatikus szakadás: Ilia Chavchavadze

Számos tudományos beszámoló találkozik egy fordulóponton: Ilia 1861-es fordításról szóló esszéje (amelyet gyakran kritikája egy gyenge orosz→grúz fordításról) a modern szabványosítás alapanyagává válik.

Egy standardtörténeti áttekintésből:

- Az esszét az első kísérletként írják le arra, hogy a beszéd/köznyelvi grúz nyelvet az irodalmi norma alapjaként és fordulópontként népszerűsítsék és népszerűsítsék a helyesírási reformban.
- Ugyanez az áttekintés úgy fogalmazza meg az 1860-as évekbeli nemzeti mozgalmat, hogy a grúz státuszának és funkcióinak helyreállítását célozza, Ilia pedig elméleti alapot ad a nyelv normalizálásához és "demokratizálásához".

Szociolingvistikai szempontból (ugyanaz a lényeg, de kifejezetten politikai):

- Ilia úgy jelenik meg, mint aki ellenezi a "három stílus elméletét", és azon törekszik, hogy egységes irodalmi nyelvet állítson vissza minden társadalmi osztály és a kultúra/tudományág számára.

Politikaikulturális történelem szempontjából:

- Ilia és követői "a grúz irodalmi nyelv reformjának tulajdonításáért" számítanak, és az archaikus magas grúz nyelvből a dabali ("alacsony grúz") nevű nép egyszerűbb nyelvébe juttatták.

5.2 Mit jelent a "demokratizálódás" szerkezetileg: a rétegrendszer újratervezése

A reform nem az, hogy "mindent köznyelvűvé tegyünk". Jobban így lehet leírni:

1. Egyesítsük az irodalmi réteget: egy nemzeti szabványt (nem három különálló "stílust"), amely minden funkciót képes ellátni.
2. Legitimáljuk a köznyelvi alapot: tekintsd a művelt népi nyelvet a *közpróza és a modern írás alapjaként*.
3. Újjáépítsük a magas kultúrát az új szabvány alapján: ahelyett, hogy mesterségesen újraélesztenénk archaikus standardot, tegyük a magas kultúrát (tudomány, filozófia,

magas irodalom) ugyanazon egységes nyelven kifejezhetővé – miközben továbbra is engedélyezzük az emelt stílust *regiszterként*, nem pedig más "nyelvként".

5.3 Intézmények, amelyek "bezárják" az új rétegrendszer: írástudás, sajtó, fordítás

Ugyanez a szociolingvistikai forrás konkrét listát ad Ilia ideológiai programjához kapcsolódó célokról, többek között:

- az orosz hitelfelvétel korlátozása,
- a kölcsön helyesírásban nem fonemikus célokra használt betűk eltávolítása,
- írástudási társaság létrehozása,
- szélesítve a grúz sajtót,
- grúz egyetem előkészítése és terminológia rendszerezettsége (tudományos szótárak példáival),
- fordítási normák kidolgozása.

Ez megmutatja, hogyan alakulnak ki a rétegek a gyakorlatban:

- A köznyelvi beszédet nem csupán nagyra értékelik; tankönyvi grúz, sajtó grúz, és fordítás grúz nyelvűvé válik.
- Az irodalmi grúz normák halmazává válik, amelyeket nyomtatás és oktatás révén reprodukálnak.
- A magas kulturális grúz a "régis stílusú georgiai" kifejezésből "a magas területeken használt standard grúz" lett, amelyet a terminológiai munka és intézmények is támogatnak.

5.4 Az Írástudás Terjesztéséért Társaság a grúz nép körében, mint regiszterépítő

A társaság 1879-es alapítása, valamint az iskolák, könyvtárak és kulturális oktatási intézmények terjedése grúz levéltári anyagokban dokumentált. Szociolingvistikai értelemben egy ilyen hálózat:

- társadalmilag valóságossá teszi a standardot (a gyerekek megtanulják; a tanárok érvényesítik),
- szűkíti az elfogadott írásbeli változatokat,
- és egy "semleges" írásstílust hoz létre, amely sem régimódi egyházi nyelv, sem tiszta dialektus beszéd.

5.5 A 19. század vége: formált modern irodalmi réteg

A standardtörténeti áttekintés kifejezetten kimondja, hogy a 19. század utolsó negyedében egy egységes grúz irodalmi nyelv alakult ki, "bizonyos elméleti alapokon alapulva", amely kulcsfontosságú volt a modern grúz korai normalizációja és szabványosítása szempontjából.

Itt áll a három réteg modern mintázattá:

- A köznyelv folytatódik beszédként (dialektusok, informális városi beszéd),
- Az irodalmi/standard nemzeti írásos normává és művelt köznyelvvé válik,
- A magas kulturális egy *magasabb regiszterre válik a szabványon* belül (plusz egy külön egyház – az ó-grúz hagyomány szigorúan egyházi kontextusban).

6) A 20. század eleje: az államiság és az akadémia új "magas kulturális" regisztert hoz létre a modern értelemben

6.1 Állami nyelvi státusz és modern funkciók

A standardhistory beszámoló hangsúlyozza, hogy a 20. század eleji függetlenség és egy egyetem, akadémia alapítása "vezetett a grúz nyelv végleges szabványosításához", és hogy 1918-ban a grúz nyelvet állami nyelvnek nyilvánították (alkotmányos záradékként).

Ez fontos a rétegek esetében, mert:

- a "magas kulturális nyelv" ma már magában foglalja a jogot, közigazgatást és a polgári ideológiát grúz nyelven írva.
- Az irodalmi rétegnek most már hivatalos dokumentációt kell támogatnia, nem csak az irodalmat és az újságírást.

6.2 Tbiliszi Állami Egyetem és az akadémiai magas nyilvántartás

Ugyanez az áttekintés megjegyzi az egyetem 1918-as alapítását, és azt állítja, hogy a grúz nyelvet "tudomány és tudományos nyelv" lett, szemben azzal a kételyekkel, hogy a grúz betölthette volna ezt a szerepet.

Ez egy fontos regiszterképző mechanizmus:

- Egy új, akadémiai magas kulturális réteg alakul ki: terminológia, definíciók, formális érvelési stílusok és szabványosított tudományos próza – amely az egységes szabványra épül, nem pedig az archaikus egyházi normákra.

6.3 A 20. század eleji norma kialakításának kulcsszereplői

Az áttekintés kifejezetten felsorolja azokat a személyeket, akik a modern grúz nyelvtani alapokhoz és intézményi nyelvészeti területekhez (Szentpétervári kör és TSU bővítése) kapcsolódnak, többek között Nicholas Marr, Ivane Javakhishvili, Akaki Shanidze.

Még ha nem is értünk egyet Marr későbbi elméleteivel, a rétegeképződés szempontjából az számít: a nyelvtani leírás és a normák kialakítása bejut az egyetemi intézményekbe, így az "irodalmi grúz" tanított, kodifikált tárgy lesz.

7) 1920-as évektől a 20. század közepéig a Szovjetunió alatt: megbízások, normák és tömegmédiá mind a három réteget átalakítja

A szovjet időszak (~1950-ig) kulcsfontosságú, mert erős normatív infrastruktúrát hoz létre, miközben megváltoztatja az emberek mindennapi beszédét és írásmódját.

7.1 Terminológiai tervezés: "magas kultúra" építése grúz nyelven

A standardhistory áttekintése egy intézményi cselekvési láncot sorol:

- 1921: egy egyetemi bizottsági közlemény, amely helyesírási vitákat tárgyalt, valamint egy terminológiai tanács, amelynek elnöke Javakhishvili.
- 1925: központi terminológiai bizottság és állami terminológiai bizottság.

Ezek a lépések a "magas kulturális" réteget a következőképpen bővítik:

- a grúz kifejezések megalkotása az igazgatás, a tudomány és az ipar számára,
- csökkenteni az alhoc orosz kalkák iránti függőséget,
- és a szabványos nyelv presztízsét adta technikai területeken.

7.2 Irodalmi normák megbízások: az állam egyértelmű "nyilvántartásvezetővé" válik

Ugyanebből az áttekintésből:

- 1934: állami bizottság a grúz irodalmi normák végrehajtására egy Népi Bizottság alatt;
- 1935: hasonló megbízás az egyetemen;
- Később az akadémia és az intézet struktúrái folytatják ezt a munkát.

Ez közvetlen bizonyítéka a 20. század közepének a "modern" helyzetnek: az irodalmi grúz már nem csupán egy feltörekvő irodalmi gyakorlat – ez egy adminisztratív védelem szabvány, intézményi mechanizmusokkal.

7.3 Szótárak és helyesírás: az irodalmi réteg stabilizálása

Az áttekintés megjegyzi:

- 1941-ben Topuria és Gigineishvili által összeállított helyes szótár kiadása.

Ha egyszer kifejezetten megnevezzük őket: Varlam Topuria és Ivane Gigineishvili.

Az ortografikus szótárak a *regisztrációs technológia*: ők döntenek el, hogy melyik helyesírás az iskolai írás, a sajtóírás és a bürokratikus írás esetében. Ez szűkíti a variációt és erősíti az irodalmi réteg tekintélyét.

7.4 A nagy lexikografikus csúcspont a határon: Arnold Chikobava

Az áttekintés szerint a nyolckötetes "Grúz Magyarázó Szótár" 1950–1964 között jelent meg a Chikobava alatt.

Bár a kiadvány 1950-en túl is nyúlik, kezdete a korábbi folyamatok középső évszázadi csúcspontja volt: egy érett szabványos nyelv hatalmas kodifikált lexikonnal – ismét megerősítve az irodalmi réteget és támogatva a magas kulturális használatot (definíciók, terminológia, hivatkozások).

7.5 Köznyelvi réteg a szovjet modernizáció alatt: szintezés + új informális/városi beszéd

Még akkor sem, ha egy szabvány erősen kódolt, a köznyelvi réteg nem tűnik el; alakját változtatja.

A 20. század közepéig tartó mechanizmusok a következők:

- Univerzális oktatás (a szokásos kiejtés és nyelvtan széles körben elsajátíthatóvá válik, csökkentve a dialektustávolságot a mindennapi művelt beszédben).
- Urbanizáció és munkahelyi keveredés (különböző dialektusok beszélői kölcsönhatásba lépnek, ösztönözve a köznyelvi koine jellegzeményeket).
- Orosz kapcsolati nyomás: Az orosz továbbra is kulcsfontosságú nyelv a köztársaságok közötti kommunikációs és műszaki területeken, befolyásolva a szókincset és a kódváltást, még akkor is, amikor a grúz bizottságok célja a grúz terminológia megőrzése.

Így a 20. század közepére a "köznyelvi grúz" egyre inkább belsőleg szétoszlik:

- vidéki dialektusok (erős regionális színezés),
- valamint egy művelt városi köznyelv, amely közelebb áll a szabványhoz, de mégis különbözik a formális írástól (rövidebb szintaxis, diskurzusrészecskék, szleng, kódkeverés).

7.6 Irodalmi stílus szovjet körülmények között: új "magas" és új "semleges"

A szovjet intézményi élet új stilisztikai ökológiát is teremt:

- Egy bürokratikus adminisztratív magas stílus (sablonos, szabványosított megfogalmazás, hivatalos szókinés).
- Egy újságírói közéleti stílus (tömegorientált, de normálisan szabályozott).
- Egy irodalmi művészeti stílus, amelyet a szovjet irodalmi elvárások formáltak, de mégis grúz színvonalban íródott.

Még akkor is, amikor az írók a köznyelvi beszédet szeretnék képviselni, ezt stilizálással teszik – kiválasztva, milyen köznyelvi formákat engednek be nyomtatásba anélkül, hogy megszegik az irodalmi normákat.

8) Egy "20. század közepén készült pillanatkép": hogyan néz ki az egyes rétegek és hogyan került oda

Magas kulturális réteg (~1950-re)

Hogyan alakult ki

1. Church Rockbacked magas írási hagyomány →
2. A 18. századi elmélet, amely az ógrúz nyelvet "magas stílusú" →
3. A 19. századi reform, amely egységes színvonal alapján újjáépítette a magas kultúrát →
4. a 20. század eleji egyetemek + szovjet bizottságok készítettek akadémiai/hivatalos magas nyilvántartásokat.

Tipikus domének

- vallás (gyakran még mindig régebbi egyházi kifejezéseket használ),
- tudományos kutatások,
- Állami közigazgatás és hivatalos retorika.

Tipikus nyelvi irányzatok

- Emelt lexikon (tanult kifejezések; szabványosított terminológia),
- konzervatív nyelvtan és gondos szintaxis,
- kerülni (legalábbis ideális esetben) az asszimilálatlan köznyelvi kifejezéseket.

Irodalmi / standard réteg (~1950-ig)

Hogyan alakult ki

- Egyesítés a "három stílus" ellen, a beszélt grúz nyelv alapjának népszerűsítését (1860-as évek);
- normákat terjesztő intézmények (írástudási társaság, sajtó);
- a 20. század eleji akadémiai normalizáció;
- Szovjetkori megbízások, helyes szótárak és nagy lexikográfiák.

Tipikus domének

- Sajtó, könyvek, iskolák, hivatalos írás, modern fikció.

Tipikus nyelvi irányzatok

- viszonylag stabil helyesírás és nyelvtan,
- egy "semleges" próza norma, amelyet országosan tanítható,
- Szabályozott regiszterváltások (formális és informális) anélkül, hogy elhagynám a szabványt.

Köznyelvi réteg (~1950-től)

Hogyan alakult ki

- folyamatos beszélt dialektusélet az írott hagyomány alatt;
- a 19. századi "demokratizálás", amely a köznyelvi jegyeket az irodalomba emelte;
- A 20. századi oktatás és média közelebb húzza a köznyelvi beszédet a szabványhoz, miközben a városi élet új szlén és kontakt keveredést eredményez.

Tipikus domének

- Mindennapi beszélgetés, piaci/munkahelyi beszéd, informális történetmesélés.

Tipikus nyelvi irányzatok

- dialektális fonetika/lexikon (különösen vidéki beszédben),
- városi szókincs (beleértve az orosz érintkezési hatást is egyes területeken),
- nagyobb ellipszis és diskurzusjelző sűrűség, mint az irodalmi prózában.

9) A mag "folyamat" egy mondatban

A 18. századtól a 20. század közepéig a modern grúz regiszterformáció arról szól, hogy a tudatosan elválasztott "magas/közép/alacsony" rendszerből (egy archaizáló magas stílussal) egy egységes nemzeti irodalmi standard felé haladnak, amely művelt köznyelvi beszédre épül, majd ezt az egységes szabványt kiterjesztették a magas kultúrára (tudomány, állam, tudomány) intézményeken, megbízásokon és szótárokon keresztül, és a tömegoktatás, miközben a köznyelvi beszéd tovább fejlődik alatta—részben a szabvány felé egyenlítve, részben pedig városi érintkezés által változatosítva

Kérjük, részletesen írja le a modern grúz nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern grúz nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Az alábbiakban részletes, történelmileg strukturált beszámoló található arról, hogyan alakult ki egy *modern akadémiai–tudományos* regiszter (speciális szókincs + akadémiai próza normák + intézményi szabványalkotás) a grúz nyelvben egészen nagyjából a 20. század közepéig (≈1950). Az *írással* akadémiai/tudományos nyelvre (a tudományos, oktatási, kutatási és szakmai tudományágak "metanyelve" vagyok), nem a mindennapi beszédre.

Mit jelent a "akadémiai–tudományos réteg" a gyakorlatban

Amikor egy nyelv kialakít egy akadémiai–tudományos réteget, három dolognak kell együtt érnie kell:

1. Speciális szótár (terminológia): stabil fogalmak kifejezései (matematika, fizika, botanika, orvostudomány, jog, bölcsészettudományok stb.), valamint következetes elnevezési rendszerek (taxonómiák, definíciók, osztályozások).
2. Szövegkonvenciók (tudományos stílus): definíciók, bizonyítások, érvek, leírások, hivatkozások írásának módjai; a precizitás, az explicit szerkezet és az alacsony kétértelműség preferenciája.
3. Olyan intézmények, amelyek reprodukálják és őriznek a normákat: egyetemek, akadémiák, folyóiratok, terminológiai bizottságok, szótárok, iskolai rendszerek.

A grúz nyelven ez a három szál nem nőtt simán. Erőteljes hullámokban fejlődtek – különösen a 11–12. században, a 19. század végén és az 1918–1940-es években –, és többször átalakították

őket a politikai hatalom, az oktatáspolitikai és a tudomány domináns nyelvei (a görög, →később az orosz, mint az elsődleges "tudományos donor" nyelv) változásai.

1) Mély alapok: középkori fordítás-tudomány, mint az első "tudományos grúz" (10–12. század)

1.1. Fordítás mint terminológia létrehozásának technológiája

A legkorábbi nagyszabású "akadémiai nyelvmérnökség" a grúz nyelvi nyelvi mozgalmakon belül történt. A középkori grúz tudósok, akik görög teológiai–filozófiai műveket fordítottak, szembesültek a tudományos nyelv alapvető problémájával: hogyan fejezzék ki a nem mindennapi absztrakciókat prezitán és következetesen.

Az ógrúz szakterminológiai munkáról a modern kutatás egyik kulcspontja, hogy a fordítók görög kifejezésépítő modelleket használtak, de azokat a grúz szóformációs szabályokon keresztül valósították meg, gyakran az egyszavas kifejezéseket részesítették előnyben a leíró kifejezések helyett, amikor a fogalmi stabilitást célozták.

Ez az elv – *legyen kompakt kifejezés; legyen rendszerszintezett; grúz formában legyen* – lényegében ugyanaz az elv, amelyet a későbbi terminológiai bizottságok a 20. században újraintézményesítettek (csak akkor a donor nyelv gyakran orosz és nemzetközi görög-latin tudomány).

1.2. Középkori "tudományos szókincs" és a fogalmak skálája

Rövid, de feltáró betekintést nyújt a középkori tudományos/absztrakt kifejezések érméjébe a grúz matematikai/technikai/természettudományi terminológia története: kifejezetten a korai fordítóknak tulajdonítja, hogy olyan fogalmak, mint az esszenciá, a tudomány és egy csoport logikai–geometriai fogalmak (pl. "pont", "egyenes vonal", "bizonyítás", "szög", "érték" stb.) kifejezések megalkotását alkották meg. Ez azért fontos, mert azt mutatja, hogy a grúz nem a 19–20. században kezdett modernizálni "semmiből"; már a középkorban megvolt a magas absztrakciójú lexikalizáció előzménye.

1.3. Az intézményi ökológia: akadémiák és "tanulási központok"

A középkori Georgiában elit tanulási központok is működtek, amelyek a tudományos írás társadalmi bázisaként működtek. A Gelati kolostort kifejezetten tudomány és oktatás központjaként írják le, ahol jelentős értelmiségi alakok is feltűntek, köztük Ioane Petritsi (aki Proklosz fordításáról ismert) és Arsen of Iqalto.

Ezek a központok fontosak voltak a nyelv szempontjából, mert az akadémiai írás nem csupán szókincs: műfajok (kommentár, gloss, dispresek), írnoki normák és intézményi memória is, hogy hogyan kell összetett ötletekről írni.

1.4. Tudományos "eszközök": írásjelek és fémnyelvi reflexió

Az akadémiai próza nagyban függ a pontjelezésen és a konkrét szerkezeten. Fontos nyelvtörténeti pont, hogy a fordításelmélet és egy új grúz írásjel-rendszer a 11. századig

vezethető vissza, amely Ephrem Mtsire-hez kötődik, és hogy a korai nyelvtani reflexió ("A levelekről") is ebben az időszakban jelenik meg.

Így még a középkorban is a grúz tudomány nemcsak terminológiát fejlesztett, hanem egy reflektív metanyelvet is magában a nyelvről – amely kulcsfontosságú összetevője volt a későbbi tudományos szabványosításnak.

2) Zavarok és részleges folytonosságok (13–18. század)

A grúz terminológia történetében visszatérő téma az, hogy a középkori hullámvész nem folytatódott egyszerűen lineárisan. A későbbi évszázadokban politikai és kulturális zavarok történtek, és (ami a "tudományos nyelv" szempontjából kulcsfontosságú volt) az intézményi bázis zsugorodása, amely nagy léptékű specializált írást eredményez.

Mégis, a 18. század megújult oktatási intézményépítést mutat, amely releváns az akadémiai nyilvántartások számára:

- Erekle II és I. Anton alatt a szemináriumok és iskolák olyan tantárgyakat tanítottak, mint a nyelvtan, retorika, logika, filozófia és matematika – pontosan azokat a tudományterületeket, amelyek speciális szókinccset és strukturált prózát igényelnek.

Még ha ez még nem is volt "modern tudományos közösség", segítette megőrizni azt a reményt, hogy a grúz nyelv elfoglalt oktatást is fogadhat.

3) A 19. századi újraindítás: a terminológia nemzeti projektté válik (különösen az 1860-as és 1900-as évek)

3.1. Miért döntő a 19. század

A modern akadémiai grúz nyelvre szüksége van:

- tömeges írástudás és iskolák,
- tankönyvek és népszerű tudomány,
- egy sajtó, amely normalizálja az új szókinccset,
- valamint a modernizációhoz kapcsolódó terminológiai munkák.

A 19. század első felében azonban a terminológiai fejlődést "passzívnak" nevezik, amely a grúz tudomány/technológiai intézmények hiányához és az oroszosítási nyomáshoz köthető.

3.2. Programozott nyelv modernizációja és fordítási normák

A nemzeti újjáéledés központi alakja Ilia Chavchavadze, akit vezetőként ábrázolnak, aki a grúz nyelv teljes funkcióinak helyreállításáért küzd a tudományban és kultúrában, és szemben áll a régebbi, rétegzett stílusú ideológiákkal.

A terminológiai gondolkodásban a következőket tulajdonítják neki:

- sok absztrakt közvélemény-intellektuális kifejezés megalkotása/bevezetése, és

- Kifejezésformáció elveinek megfogalmazása: megkülönböztetni egy tudományos kifejezést egy hétköznapi szótól; pontosság biztosítása; Adj időt az asszimilációra ("az alkalmazkodásra").

Ezek az elvek előrevetítik a 20. századi terminológiai tervezést: a tudományos kifejezéseknek *precíznek, rendszerszerűnek és társadalmilag elfogadhatónak* kell lenniük.

3.3. Szervezett kifejezőképzés: konferenciák és korai szakszakos szótárak

Egy feltűnően "modern" pillanat következik be 1882-ben, amikor Rafiel Eristavi vezette konferenciák az orosz matematikai és fizikai kifejezések fordításán/grúzizálásán dolgoztak; az eredményeket a sajtóban közölték.

A párhuzamos lexikografikus munka alapanyagot épített fel a tudományos szókinészhez:

- 1873: latin–oros–grúz botanikus szószeret (több száz növény).
- 1884: egy grúz–oros–latin rövid szótár növényekről, állatokról és fémekről.
- 1896: orosz–grúz szótár csillagászatról, zoológiáról, mineralógiáról, technikai szavakról stb.

Ez nem csupán "szógyűjtés". Ez a tudományág által címkézett szókinész megjelenése, és a grúz szavak tudományos osztályozásokra való feltérképezése.

3.4. Az oktatás + kiadói alap: írástudási társaság, iskolák, sajtó

A Georgiaiak Műveltségének Terjesztéséért Társaság (alapították 1879-ben) iskolákból, könyvtárakból, tanárképzésből és grúz kiadványokból álló hálózatot épített ki – vagyis megteremtette a *tankönyvek társadalmi* igényét és szabványosította a művelt használatot.

Ez fontos volt az akadémiai grúz számára, mert a "tudományos nyelv" csak akkor válik valósággá, ha:

- ismételten tanítják,
- széles körben nyomtatva,
- és oktatással és szerkesztői gyakorlattal érvényesített.

4) Az "intézményi ugrás": 1917–1920-as évek (matematika, mérnöki, egyetemi, állami bizottságok)

4.1. A fegyelm-specifikus normalizálás függetlenség előtt és körül

Közvetlenül az egyetemi korszak előtt:

- Andrea Razmadze egy grúz–oros / orosz–grúz matematikai terminológiai művet készített (1917), amely kéziratmunkákból és kifejezéstérképezésből épült fel.

Ez kulcsfontosságú: a matematika az egyik legnehezebb "stresszteszt" egy tudományos regiszterben, mert stabil definíciókat és rendszerszerű kapcsolatokat kényszerít a kifejezések között (bizonyítás, tétel, függvény stb.).

4.2. Egyetemi létrehozás mint nyelvi esemény

A Tbiliszi Állami Egyetem 1918 februári alapítását többször is átalakítónak nevezik a grúz számára, mint tudományos nyelv számára – mert egy egyetem kényszeríti:

- Grúz előadásnyelv,
- Grúz tankönyvek,
- Grúz tudományos folyóiratok,
- Grúz tézisek/disszertációk,
- Grúz tudományos adminisztráció.

Még amikor a kutatók később orosz/német/francia tudományos kutatásokat olvastak és idéztek, a helyi akadémiai ökoszisztéma *folyamatos grúz nyelvű termelési hurkot hozott* létre.

4.3. Mérnöki/műszaki terminológia: a Műszaki Társaság és korai szótárak

A technológiai terminológiai munka közvetlenül ezen időszak után szerveződik. Egyik mérföldkönek számít az 1920-as orosz–grúz műszaki szöszedet, amelyet a Grúz Műszaki Társaság terminológiai szekciója állított össze.

Nyelvfejlesztési szempontból a technikai szótárak két nagy dolgot csinálnak:

1. Ekvivalenciákat (orosz és →grúz kifejezések) határoznak meg az oktatásra és a fordításra.
2. Terminológiai családokat hoznak létre (gyökereket és tagtagokat, amelyeket kapcsolódó fogalmakban újra fel lehet használni).

4.4. Az állami szintű terminológiai tervezés kezdete (1921–1925)

Az 1920-as évek elejére a mű kifejezetten állam-struktúrájává válik. Említik az 1921-ben létrehozott "állami tudományos tanácsot" (Ivane Javakhishvili, amely különböző területekről gyűjtött össze szakembereket).

Majd 1925-ben Vukol Beridze vezetésével egy központi terminológiai bizottságot hoztak létre, és a kormány létrehozta az Állami Terminológiai Bizottságot.

Ez jelzi a "lelkes lexicográfia" elmozdulását a terminológia kormányzás módjára:

- a preferált feltételek eldöntése,
- elutasítva az alternatívákat,
- jóváhagyott listák kiadása,
- az iskolai és egyetemi használat összehangolása.

5) Az 1930-as és 1940-es évek: tömeges intézményesítés, szabványosítás és feszültség az orosz dominanciával

5.1. Normák-meghatározó megbízások szabványos irodalmi nyelvhez (1934–1935)

A tudományos nyelv általános szabványokon alapul (helyesírás, morfológia, írásjelek). Georgia bizottságokat hoz az irodalmi normák megvalósítására:

- állami bizottság (1934) és
- egyetemi bizottság (1935).

Ezek a testületek azért számítanak, mert a tudományos írás egyedülállóan tolerálja az ortografikus káoszt: ugyanaznak a kifejezésnek ugyanúgy kell megjelennie a tankönyvekben, diagramokban és indexekben.

5.2. Szótárokat és terminológiai infrastruktúrát készítő kutatóintézetek (1936-tól)

1936-ban megalakul a N. Marr Nyelv, Történelem és Materiális Kultúra Intézet (a Kaukázusi Tanulmányok Intézetéből), amely monográfiákat és szótárokat kezd kiadni, amelyek modernizálják a szókinccset, és bővítik a kartveli/kaukázusi tanulmányokat.

Ebben a szakaszban az akadémiai–tudományos réteg egyszerre két irányba fejlődik:

- Kemény tudományok/technológia: új ipari és tudományos területek kifejezései,
- Humán tudományok: filológia, történelem, filozófia – olyan területek, amelyek pontos fogalmi szókinccset, kiadásokat és kommentárhagyományokat igényelnek.

5.3. A szovjet szociolingvistikai korlát: az orosz mint a fő "tudományos nyelv"

Kritikus pont (különösen a technológia és a kemény tudományok esetében) a szovjet korszak valósága, miszerint az orosz volt a technológia és tudomány domináns nyelve, ami gyakran megakadályozta, hogy a grúz terminológia "aktiválódjon" a gyakorlatban; A fordítási kalkációk és a kölcsönzési nyomás fokozódott.

Tehát a grúz tudományos nyelv fejlődése ebben az időszakban részben az intézményi ellenállás és kompenzáció története:

- megbízások,
- szótárak,
- helyesírási munkája,
- szerkesztői normák, amelyek mind azt akarták megőrizni, hogy a grúz tudományosan működőképes maradjon, még akkor is, amikor a szélesebb szovjet tudományos piac orosz nyelven keresztül haladt.

5.4. 1941 mint jelentős konszolidációs év: Akadémia + Nyelvészeti Intézet + helyesírás

1941-ben:

- A Grúz Tudományos Akadémiát 1941. február 10-én törvény alapján hozták létre, és első ülészetét 1941. február 26-án tartja (Nikoloz Muskhelishvili elnökévé választotta).
- Ugyanebben az évben alakult meg a Nyelvészeti Intézet az Akadémián belül, és úgy írják le, hogy jelentős szerepet játszik a nyelvészeti "tisztaság" védelmében,

folyamatosan frissíti a tudományos/tudományos terminológiát, valamint modern szótárak, monográfiák/folyóiratok kiadását.

- 1941-ben megjelent egy grúz helyes szótár, amelyet Varlam Topuria és Ivane Gigineishvili állított össze.

Ez a klaszter döntő, mert összekapcsolja:

- nyelvi szabványosítás (helyesírás),
- Akadémiai Újrahasznosítás (Akadémia + Intézet),
- valamint terminológiai karbantartás (rendszerszintű frissítés és kiadás).

5.5. Az akadémiai publikáció mint "regiszterstabilizátor": folyóiratok és közlemények

Egy tudományos regiszter stabilná válik, ha szerkesztői következetességgel használják folyamatban lévő folyóiratokban. Példa erre a *Moambe* mint tudományos publikációs áramlat: 1920 óta különböző intézményi formákban jelent meg (a Museum of Georgia bulletin és utódjai néven), összességében jelentős tudományos cikkeket tartalmaz társadalomtudományi területeken.

Még a humán tudományokra specializált médiumokban is az ismétlődő publikációk "csendes normalizációt" végeznek:

- a preferált helyesírás nyer,
- a preferált kifejezésvariánsok nyernek,
- Stabil akadémiai kifejezések szétterjedései.

6) Hogyan épült valójában a grúz tudományos terminológia (mechanizmusok és "tervezési választások")

Az alábbiakban következnek azok a fő stratégiák, amelyek az akadémiai–tudományos szókinccset egészen a század közepéig formálták. Ezek közül néhány kifejezetten forrásokban is megjelenik; mások a grúz morfológiájának és a terminológiai bizottságok működésének strukturális következményei (és összhangban vannak a grúz források leírásával: használj grúz szóformációs szabályokat, törekedj egyszavas kifejezésekre, ragaszkodjunk a pontossághoz).

6.1. Stratégia A — régebbi tudományos források újjáélesztése és újrahasznosítása

A grúz terminológia tanulmányaiban ismétlődő téma, hogy a sikeres munka gyakran a következőket használja:

- Az élő szótár és
- a régebbi grúz anyagok forrásként szolgálnak új kifejezések létrehozásához, így az új kifejezések nyelvileg "öshonosnak" érződnek, nem pedig kívülről erőltetettnek.

Ez a stratégia különösen jól látható a bölcsészettudományokban (filológia, filozófia, teológia), de az absztrakt tudományos szókinccset is érinti (logika, osztályozás, epitemikus igék).

6.2. B stratégia — kalkuláció (szemantikai fordítás) nem nyers kölcsönzéssel

A középkori fordítók gyakran tükrözték a görög kifejezésszerkezetet, miközben grúz formációs szabályokat alkalmaztak (egy kifinomult kalkulációs formáció). A modern korban a donor nyelv gyakran orosz (és az orosz, nemzetközi görög-latin tudomány mögött). A kalkulálás lehetővé teszi a grúz nyelv számára:

- megőrizni a fogalmi átláthatóságot,
- A morfológiát grúz nyelven tartják,
- és hozhat létre termékeny családokat a kapcsolódó szavakból.

6.3. C stratégia — egyszavas kifejezések és produktív kifejezéscsaládok létrehozása

A középkori gyakorlatból: amikor lehetséges, válts át a leíró kifejezésekről egyszavas kifejezésekre. A modern technikai szókincsekben ez "családokat" eredményez, ahol az egyik gyökér a következőket támogatja:

- főnév a fogalmára,
- mellékhatás a tartományra,
- Ügynökfőnév a specialistára,
- ige a folyamathoz, stb.

Még akkor is, ha egy kifejezés fordítási megfelelőként kezdődik, akkor is igazán tudományossá válik, amikor egységes családot tud létrehozni a tankönyvekben és a kutatási írásban.

6.4. D stratégia — kontrollált kölcsönzés és grúz morfológiai integráció

Ahol nemzetközi kifejezések szükségesek voltak (különösen kémiában, orvostudományban, fizikában), a grúz gyakorlat gyakran integrálta a kölcsönszavakat a grúz morfológiába:

- grúz kikötések hozzárendelése,
- grúz mintázatú mellékneveket vezetve ki,
- grúz kötő viselkedéssel való összetettek létrehozásával, ahelyett, hogy a kifejezéseket "idegen szigetekként" hagynák meg.

A politikai szinten a grúz reformerek az indokolatlan orosz kölcsönzés korlátozására is törekedtek, sőt, eltávolították azokat a betűket, amelyeket csak nem született fonémák képviselőjére használtak orosz kölcsönökben.

6.5. E stratégia — szabványosítás megbízások és szótárok révén (nyertesek és vesztesek)

Amint megbízások megjelennek (1925-től kezdve), a terminológia választási területté válik:

- Több jelölt megfelelője versengik (natív érmék vs kalkín és kölcsönzés),
- Szerkesztőbizottságok válasszanak egyet,
- A kiválasztott formák bekerülnek tankönyvekbe és folyóiratokba.

A szovjet korszak egy olyan különleges feszültséget ad hozzá, amelyet a tudományos terminológia történetében dokumentáltak: néhány grúz szótárt "túl grúz" jellegének minősítettek – ami megmutatja, milyen politikai nyomást lehet alkalmazni az erős nyelvi nativizáció ellen.

Ez a feszültség formálta a végső lexikont: kompromisszumokat, részleges kölcsönzéseket vagy bizonyos területeken kettős változatokat ösztönözött.

7) A tudományos *stílus* (nem csak szavak) kialakulása: hogyan hatottak be az akadémiai próza normák a grúz nyelvbe

Egy érett tudományos regiszterhez nemcsak kifejezések, hanem felismerhető *írásmódok* is szükségesek. A század közepéig a grúz akadémiai próza normák három vezetéken keresztül alakultak ki:

7.1. Fordítási csővezeték

A fordítás a következő szokásokat teremtett:

- Definíció ekvivalencia szerint,
- Óvatosan parafrázis,
- Explicit kommentár,
- következetes a visszatérő fogalmi szavak megjelenítése.

Az a tény, hogy a fordításelméletet és a pontjel-írás reformját a 11. századnak tulajdonítják, alámutatja, hogy a korai grúz tudomány hogyan kötötte össze a pontosságot és a formát.

7.2. Tankönyvi folyamatok (iskolák → egyetem)

Amint léteztek a 19. század végi iskolák, majd a TSU, a Georgian támogatnia kellett:

- lecke-stílusú kifejtés,
- gyakorlási nyelv,
- formális definíciók,
- tétel/bizonyítási formátumok matematikában,
- Laboratórium/technikai leírási formátumok.

A 19. század végi törekvés a speciális irodalom létrehozására agrári/gazdasági iskolák számára és a tudományos szókincs rendszerezésére kifejezetten a modernizációs program része volt.

7.3. Folyóirat-csatorna (szerkesztői normalizálás)

A rendszeres folyóiratok és előadások – például Moambe sorok 1920 óta – ismétléssel és szerkesztéssel stabilizálják az akadémiai megfogalmazást és a kifejezés-használatot.

8) Mezőnként egy pillanatkép arról, mit értek el a 20. század közepére

Matematika és kapcsolódó formális tudományágak

- A középkori absztrakt/geometriai terminológia hagyománya elismert a történetírásban.
- A 19. század vége szervezett munkát (1882-es konferenciák).

- 20. század eleji matematikai terminológia szótárak és későbbi módosítások; folytatódott a szovjet korszak figyelme (beleértve egy 1944-es kiadványt is, amelyet a terminológiai történetben említenek).

Hatás a nyelvre: erős nyomás a pontosság, a definíció és a stabil logikai összekötők felé – azaz a tudományos regiszter alapvető jellemzői.

Botanika / zoológia / ásványtana / természettudomány

- Speciális szótárak és szószedetek 1873-ban, 1884-ben, 1896-ban.

Hatás a nyelvre: a névozási konvenciók, a besorolási szókinccs és a domain címkék normalizálása.

Mérnöki és műszaki tudományágak

- 1920-as műszaki terminológiai szótár, amelyet a Műszaki Társaság terminológiai szekciója állított össze.

A nyelvre gyakorolt hatás: az ipari és alkalmazott tudományos szótár bővítése; a kétnyelvű ekvivalenségi infrastruktúra létrehozása, amely szükséges az oktatáshoz és a fordításhoz.

Humán tudományok és "akadémiai filológia" (szintén része az akadémiai–tudományos nyilvántartásnak)

A bölcsészettudományok formálják az akadémiai stílust és az absztrakt szókinccset.

Különösen konkrét példa erre a 20. századi tudományos kiadási hagyomány: a Stanford Enciklopédia bejegyzése megjegyzi, amely Petritsi Proklusz munkájának 1937/1940-es kiadásait Tbilisiben tartalmazza, beleértve a kötetekhez összeállított szókinccset.

Hatás a nyelvre: a magas szintű absztrakt szótár és tudományos apparátus (kiadások, kommentárok, szókinccsek) konszolidációja.

Területek közötti szabványosítás: helyesírás, szótárak és terminológia tanszékek

- 1925-ös terminológiai bizottság és állami terminológiai struktúrák.
- 1936 Institut infrastruktúra és szótárgyártás.
- 1941 Akadémia + Nyelvészeti Intézet + helyes szótár.
- A lexikológiai és tudományos terminológia tanszéki munkák hozzájárultak a későbbi magyarázó szótári projekthez; 1941-re készült nagy kártyaindexek.

9) Ahol a történet "áll" a század közepén (≈1950)

A 20. század közepére a grúz nyelv rendelkezett:

- Egy teljes intézményi létra, amely akadémiai nyelvet hoz létre: egyetemi → kutatóintézetek → akadémia.

- Államilag támogatott normálási mechanizmusok (terminológiai bizottságok, irodalmi norma bizottságok).
- Szakterületi szótárok és szószedetek különböző tudományágaknál, a technikai terminológia szilárdan szisztematikus tevékenységként megalapozott.
- Helyesírási standard eszközök, amelyek kifejezetten támogatják a modern írott normákat (1941-es helyes szótár).
- Folyamatos tudományos kiadói csatornák, amelyek ismétlődő szerkesztéssel stabilizálták a regisztrációt (például Moambe 1920 óta).

Ugyanakkor a grúz tudományos rétege továbbra is hordozta a szovjet kori szerkezeti feszültséget: az orosz továbbra is a technológia/tudomány domináns nyelve maradt a Szovjetunióban, ami csökkentette a grúz kifejezések mindennapi aktiválását, és növelhette a kölcsönzési/kalkulációs nyomást – vagyis a grúz tudományos nyelvet folyamatosan kellett fenntartani tervezett terminológiai munkával, nem csak a "természetes" növekedésre hagyatkozni.

Örmények

Kérjük, részletesen írja le a modern örmény nyelv fejlődését (szókincs, kiejtés, dialektuskülönbség stb.) a 20. század közepéig.

A modern örmény nyelv fejlődése a 20. század közepéig

1. Szókincs fejlesztése

Történelmi kölcsönszavak és hatások: Az örmény szókincs évszázadok során alakult ki a szomszédos kultúrákkal való kapcsolat. Az 5. századi klasszikus örmény (Grabar) szövegek idejére a szótár becsült 40%-a más nyelvekből származó kölcsönzésekkel állt. A korai hatások közé tartozott a középipráni (különösen a pártus perzsa), amely sok mindennapi kifejezést adott, és néhány 19. századi tudós tévesen az örményt iráni nyelvnek minősítette, amíg Hübschmann meg nem választotta az őshonos réteget. A görög hatás jelentős volt a késő antikvitásban, különösen az egyházi és filozófiai terminológiában, mivel az örmény tudósok görög szövegeket fordítottak, és görög mintákat követve kalkáltak, valamint neologizmusokat alkottak. A klasszikus szókincs szír és arámi szavakat is magába szívott (a korai keresztény kapcsolatok miatt), arab (különösen a középkorban tudományos és orvosi értelemben), mongol (a 13–14. századi inváziók idején), valamint az urartuiai/kaukázusi rétegekből is befogadta a történelmi korszak szír és kaukázusi rétegeit. Idővel ezek közül sok kölcsön szó szerves része lett az örmény szókincsnek.

Török és perzsa rétegek: Hosszú időszakok az örmény élet perzsa és török uralom alatt mély nyomot hagytak a szótárban. A középkortól a kora újkorig, a perzsa (beleértve a pártusi, középperzsa és újperzsa nyelvet) sok szót biztosított, különösen az adminisztrációhoz, irodalomhoz és a mindennapi élethez. Az oszmán uralom alatt a török szavak áthatolták a nyugati örmény dialektusokat – a 18–19. századra a konstantinápolyi örmény beszéd erősen

keveredett a közös fogalmak török kölcsönszavakával. Valójában a korai örmény nyelvészek, mint a velencei mekhitarista szerzetesek, észrevették ezt a "nyelvkeveredést", és 1769-ben szedeteket állítottak össze, hogy a török szavakat klasszikus örmény megfelelőikkel helyettesítsék. Hasonlóképpen, sok arab szó (gyakran török vagy perzsa szűrésben) került be örménybe, különösen a nyugati örmény nyelvben kereskedelem, kézműves és konyhai célokra. A perzsa uralom alatt álló területeken beszélt keleti örmény nyelv is magában foglalta a perzsa és török kifejezéseket, bár kisebb mértékben, mint az oszmán nyugaton.

Orosz és európai befolyás: Kelet-Örményország orosz annektálása után 1828-ban (türkmenecsi békeszerződés) a keleti örmények orosz befolyás alá kerültek. A 19. és a 20. század elején számos orosz kölcsönzó került be keleti örménybe, különösen a modern intézmények, technológia és kormányzat (pl. bürokrácia, katonai rangok, tudományos fogalmak kifejezései). A szovjet időszakban (1920-as és 1940-es évek) az orosz továbbra is a felsőoktatás és a felsőoktatás domináns nyelve maradt, de az örmény nyelvészek gyakran alkottak anyanyelvi neologizmusokat, hogy elkerüljék az orosz szókincsre való túlzott támaszkodást. Eközben a diaszpórában élő nyugati örmény közösségeket befogadó országuk nyelvei befolyásolták: például a libanoni és szíriai örmények néhány arab szót vettek át a mindennapi beszédben, a francia örmények francia kifejezéseket, az amerikai örmények pedig angol szavakat vettek be. Ezek ellenére a nyugati örmény diaszpórában összetartó maradt, és megőrizte alapvető örmény szókincsét, részben tudatos erőfeszítéseknek köszönhetően, hogy megőrizzük a nyelv integritását.

Lexikai modernizáció és neologizmusok: A 19. és a 20. század elején mind a keleti, mind a nyugati örmény tudatos lexikai modernizáción esett át, hogy megfeleljen a változó világ igényeinek. Az örmény felvilágosodás (Zartonk) korszakának értelmiségei, amelyek új szavakat alkottak (gyakran klasszikus gyökerekre épülve) a tudomány, politika és a modern társadalom fogalmaira. Például új kifejezéseket dolgoztak ki a *nemzetre*, *forradalomra*, *sajtóra* stb., néha európai nyelvekből is kiszámítva. Az örmény népiértés (1915) után erős purista törekvés alakult ki az oszmán török kölcsönszavak megtisztítására a nyelv megtisztítására. Mindkét modern irodalmi standard a 20. század elején eltávolította a török eredetű szókincsük nagy részét. A keleti örmény a szovjet tudományos irányítás alatt a török török kölcsönöket vagy újraélesztett régi örmény szavakkal, vagy új érmeikkel váltotta fel, míg a diaszpórában élő nyugati örmény írók és pedagógusok hasonlóan bátorították az örmény alternatívák használatát a török szavak helyett. *Például*, ahol a régebbi nyugat-örmény beszéd török eredetű kifejezéseket használhat a mindennapi tárgyakra, a modern nyugat-örmény iskolák és kiadványok tiszta örmény szavakat vagy elfogadható nemzetközi kifejezéseket népszerűsítenek. Ez a lexikai megtisztulás nem volt abszolút – a diaszpórában élő örmények köznyelvi nyelve még mindig megőrizte néhány régi kölcsönzött dolgot –, de a 20. század közepére a keleti és nyugati örmény szókincs jelentősen "örményizálódott".

Keleti és nyugati szókincs különbségek: Történelmi elszigeteltségük miatt a keleti és nyugati örmény nyelv néhány egyedi szókincs-preferenciát alakított ki. Sok esetben a két szabvány eltérő szavakat használ (gyakran klasszikus vagy dialektusi forrásokból származó szinonimákat) ugyanazon fogalom kifejezésére. Például a keleti örmény *a uuyhmuulj* spítak kifejezést használja a "fehérre", míg a nyugati örmény *a áhpuulj* jermagot részesíti előnyben, mindkettő fehéret jelent örményül. Ezek a különbségek gyakran a 19. századi nyelvreform választásokból eredtek – az egyik régió írói egy archaikus vagy regionális kifejezést választottak, míg a másik egy másikat. Továbbá a keleti örmény több orosz és kaukázusi hatású kifejezéseket magába szívott (ami tükrözi az orosz birodalomban és a Szovjetunióban töltött idejét), míg a nyugati örmény, különösen 1915 előtt, török kifejezéseket vett át, vagy francia hatás alatt neologikákat hozott

létre az Oszmán Birodalomban. Ezek ellenére a két irodalmi standard továbbra is osztozza alapvető szókincsének túlnyomó többségét. Egy folyékonyan beszélő általában rövid érintés után felismeri a másik változatát, mivel sok különbség hasonló a szinonim használatához. A 20. század közepére mindkét ág átfogó szótárokat és terminológiai útmutatókat adott ki, biztosítva, hogy a keleti és nyugati örmény nyelv egyaránt szabványosított szókincsekkel rendelkezzen, amelyek alkalmasak az oktatáshoz, újságíráshoz és irodalomhoz.

2. Kiejtési változtatások

Átállás a klasszikus hangzsról a modern hangzsrá: Az örmény fonológiai profilja jelentős változásokon ment keresztül, az 5. századi klasszikus örményről a modern örményre. A klasszikus örmény gazdag mássalhangzórendszerrel rendelkezett, amely három záró és affrikátus sorozatot különböztött meg: zúgós, zendetlen, nem szívható és hangtalan aspirált (hasonló az ókori indoeurópai nyelvek rendszeréhez). A modern keleti örmény *nagyrészt megőrzi* ezt a hármas megkülönböztetést. Például a keleti örmény még mindig különálló hangokként állítja szembeállítva a $u\ \text{p}$ [p], $\psi\ \text{ph}$ [ph] és a $p\ \text{b}$ [b] szavakat, akárcsak a klasszikus örmény is. A nyugat-örmény nyelvben azonban jelentős változás történt: a háromirányú kontraszt kétirányú kontrasztra redukálódott a beszívott és nem szívott (hangos) között. A klasszikus zúgú zárok a nyugati örmény nyelvben beszívóvá váltak, míg a klasszikus sima (beszívás nélküli) zárok zúgóssá váltak. Gyakorlatilag a nyugati örmény "megfordította" az értékeket – például a klasszikus örmény /b/ (p) a nyugati nyelvben [ph]-vé vált (aspirált p hang), míg a klasszikus /p/ (u) [b]-vé (zúgás). Ennek eredményeként a klasszikus örmény nyelvben [dʒur]-t ejtettek, mint a ջւր (jur, "víz") szót, míg a nyugati örmény nyelven [tʃur]-t ejtették ki, az eredeti hang zöngélés nélkül (ջւր írása, de "chur" hangzás). Ezzel szemben a keleti örmény [dʒur] ("jur") kifejezést ejti, megőrizve a régi értékét. Ez a mássalhangzós váltás az egyik legszembetűnőbb különbség a két modern standard között.

Más fonológiai változások a klasszikusból a modern beszédbe bizonyos hangok elvesztése vagy összeolvadása. A klasszikus örmény több mássalhangzót és halmazt is tartalmazott, amelyek idővel egyszerűbbé váltak. Például a régi dudalos mássalhangzó, amelyet a η betű képvisel (amely velár vagy uvuláris [ɣ] vagy [ʁ] hang volt a grabarban), mind a modern keleti, mind nyugati örmény nyelvben egy zöngés frikatívává (hasonlóan a francia *r*-hez) fejlődött ki. A klasszikus különbség két *r* hang (n vs. p, n trill és p flep) között nagyrészt elveszett a nyugati örmény nyelvben (mindkettő egyetlen /r/-ként ejtik), míg a keleti örmény még mindig megkülönbözteti őket (n erős trill [r], p gyengébb flap [r]). Hasonlóképpen, a klasszikus j ([j] "y") a szavak elején sok esetben [h] hanggá vált a nyugati örményben, de a keleti nyelvben [j] maradt (például a klasszikus յար "barát" a nyugati nyelvben [har], a keleti nyelvben [yar] lehet). A magánhangzó rendszer is változásokat mutatott: a középkori örmény nyelv bevezette a /o/ magánhangzót (amelyhez Mesrop Mashtots tanítványai a 12. században új "o" betűt adtak hozzá) és a /f/ (ϕ betű) mássalhangzót az idegen hangok befogadására. Ezeket integrálták a modern örmény nyelvbe; A klasszikus örmény diftongjai, mint az *aw* (աւ/աւո), a modern örmény nyelvben többnyire /o/-ra monoftongizáltak (ezért van szükség a "o"-re). Mind a keleti, mind a nyugati dialektusok a o-t [o]-ként ejtik, de a nyugati örmény általában a [v] csúszást előterjeszti a O-val kezdődő szavakhoz (például a nyugati Օր "nap" [vor], keleti [or]). Ezenkívül a modern beszélt örmény általában az utolsó vagy utolsó előtti szótagra helyezi a hangsúlyt: a keleti örmény általában a szó utolsó előtti szótagját hangsúlyozza, ami a proto-örmény fajtól örökölt tulajdonság, míg a nyugati örmény gyakran a végső szótagot hangsúlyozza. (Ez a minta nem abszolút, de ez egy általános hajlam, amely tovább különbözteti a hangritmusukat.)

Keleti és nyugati fonetikus összehasonlítás: Összességében a keleti örmény fonetikája közelebb áll a klasszikus rendszerhez mássalhangzóknak, míg a nyugati örmény radikálisabb hangváltozásokon ment keresztül. A kulcsfontosságú mássalhangzó-különbségek összefoglalása: a keleti örménynek három különálló sora van (pl. թ [th], ւ [t], դ [d]), de a western kettővé olvasztotta őket (például թ és դ mindkettőt [th] vagy [d] néven ejtik ki, a pozíciótól függően). Így egy keleti örmény beszélő, aki nyugati örmény nyelvet hall, észreveheti, hogy "cserélt" mássalhangzókat (p vs b, t vs d stb.) – ami közvetlenül a nyugati hangváltozás következménye. A zár mássalhangzókonsonánsokat túl a nyugati örmény több betűhangot is egyesített, amelyeket az Eastern külön tart: a Western a Գ (g) és Կ (k) betűket /g/ és /kh/ betűkkel ejti ki (a klasszikus q és p hangokat egyesíti); egyesíti a két "r" hangot és a két "e" magánhangzót (a է és ե mindkettőt [ɛ] ejtése nyugati nyelven). A keleti örmény több ilyen megkülönböztetést tart fenn (például դեմ "arc" vs դիր "dyur" a klasszikusban; A keleti még mindig megkülönböztet bizonyos magánhangzó hosszát vagy minőségét, amit a western nem). Ezek a fonetikus eltérések azt jelentik, hogy bizonyos szavakat egészen másképp ejtik ki a két dialektusban, még ha ugyanazt a helyet is írják. Például a լուրթ "tej" szó mindkettőben ugyanúgy írható, de az Eastern kath [kath], míg a Western gad [kath] (mivel a Western a ղ [g]-t hangozza, és nem szívja be a թ -t) – mégis mindkettő "լուրթ" feliratot ír. Ennek ellenére a kölcsönös érthetőség továbbra is magas, mert a kontextus és a szókinés megmutatja a hallgatót; A művelt előadók gyorsan megtanulják a szisztematikus hangkorrespondenciákat.

Regionális fonetikai változatok (keleti és nyugati): A keleti és nyugati örmény nyelven számos regionális dialektus található, mindegyiknek megvan a maga fonetikai sajátossága. *Keleti örmény dialektusok*: Egy kiemelkedő példa az Artsakh (Karabah) dialektus, egy ősi keleti örmény változat, egyedi hangzásokkal. Az Artsakh-félektás megőrzi néhány archaikus fonológiai jellemzőt, amelyek eltűntek a standard keleti örmény nyelvből. A nyelvészek megjegyzik, hogy 46 különböző hangzása van, beleértve az akut palalizációjú mássalhangzókat (egyfajta "lágú" mássalhangzó artikulációt), valamint több egyedi magánhangzót, amelyek nem találhatók meg az irodalmi nyelvben. Például a karabahhi örmény gyakran áthelyezi a szokásos keleti "u" magánhangzót egy középsőbb vagy frontos hangra, és bizonyos mássalhangzókhöz enyhe palatalális "y" minőséget ad. Emellett következetesebben helyezi a szóhangsúlyt a záró szótagokra, mint a hagyományos keleti örmény, ami segített megkülönböztetni a dalos hangzást. Példaként, a standard keleti *aysor* ("ma") szót Karabah dialektusban sornak ejtik, míg a *yerespashutyun* ("képmutatás") egy jelentősen átalakított urusbushotunná válik, amely magánhangzóváltásokat és eltérő hangsúlymintát mutat be. Ez a dialektus, amelyet Artsakhban (Hegyi-Karabah) beszéltek, és korábban a délkelet-kaukázus nagy területén beszéltek, megőrizte a klasszikus örmény szót, sőt néhány proto-indoeurópai gyökérformát is, valamint évszázadok során átvett perzsa, török és orosz kölcsönözavakat. Egy másik keleti dialektus, a javakhk (örmények Javakhetiben, Grúziában), hasonló a standard keleti nyelvhez, de "grúz akcentussal" (például kissé eltérő magánhangzó kiejtésekkel). A jereván dialektusban (amelyre a standard keleti nyelv épül) korábban is voltak különbségek – például a régebbi jerevai nyelvben "g" (ts') ejtették, inkább "gj" [tsj] –, de a szabványosítás és a média nagyrészt homogenizálta a kiejtést az Örmény Köztársaságban a 20. század közepére.

Nyugat-örmény dialektusok: 1915 előtt a nyugat-örmény egy foltokból álló dialektusokból állt az Oszmán Birodalomban – sok közülük kölcsönösen érthető, de fonetikusan változatos. Ezek közé tartozott az északkeleti Karin (Erzurum) dialektusa (amelyet nagyon kemény "r" jellemzett és néhány klasszikus mássalhangzó klasztikus megőrzött alak), a Van dialektus (híres arról, hogy a "ts" hangokat a "ch" hangok helyett használta, többek között), az Adana régió kilikiai dialektusa (török intonációs hatásokkal), és mások. Egy figyelemre méltó ág a homshetsi (Hamshen) dialektus, amelyet a hamshen örmények beszélnek a Fekete-tenger

partján, és amely jelentősen eltért el; megőrzi az örmény örmény "ow" magánhangzókat, és erősen befolyásolta a török, ami néha megnehezíti más nyugati örmény beszélők számára a követést. Egy másik példa: a Musa Dagh (egy hatai régió) dialektusa jellegzetes zenei intonációval és szókincsel különbségekkel bírt, de ez a standard western alváltozata. A népirtás utáni diaszpórában ezek a regionális akcentusok néhány megmaradtak a közösségekben (például a szíriai Kessab dialektus megőrizte a régebbi nyugati örmény kiejtést egyedi magánhangzó kiejtésekkel, például *az ener* kifejezés a standard *yegav* "(ő) jött" helyett). Idővel azonban az isztambuli dialektus – amelyre a nyugati irodalmi standard is épül – a legtöbb diaszpóra közösségben meghatározó hatással lett a nyugati örmény kiejtésre. Ennek ellenére kisebb fonetikus változatok megmaradtak: például a bejrúti nyugati örmények bizonyos magánhangzókat nyitottabbnak ejtethetnek (az arab/francia hatás miatt), míg az isztambuliak kissé eltérő hangzásúak. Fontos szempont, hogy a nyugat-örmény dialektusok általában ugyanazon a mássalhangzóváltáson mentek keresztül, mint fentebb leírtak, így a kétsoros stop rendszer egyesíti őket. A különbségük a finomabb magánhangzó-eltolódások, hangsúlyminták vagy intonációs dallamok teszik különbséget. Például a Sasun/Muş dialektusból (amelynek sok beszélője Örményországba költözött) állítólag a "η" hangot [ɣ] (gh) néven hozza elő, nem pedig a standard nyugati [ɣ] hangnál, és néhány hosszú magánhangzót diftongizál. Ezek ellenére a nyugati örmény dialektusok kölcsönösen érthetők; valóban, a túlélők beáramlása különböző régiókból olyan városokba, mint Bejrút és Aleppó 1915 után, hajlamos volt dialektikus vonásokat ötvözni, ami hozzájárult a nyugati örmény kiejtéshez a 20. század közepére.

3. Dialektusdifferenciálás

Térkép: Az örmény dialektusok osztályozása Hrachia adjarian (1909). A nyugati örmény ("-gë" dialektusok) sárga/narancssárga színben látható, a keleti ("-um" dialektusok) zölddel, és egy központi átmeneti csoport ("-el" dialektusok) szürkével. Ez tükrözi az örmény dialektusok földrajzi eloszlását az első világháború előtt.

Keleti és nyugati örmény megjelenése: A modern örmény két fő ágra – keleti és nyugati – felosztása a 19. században alakult ki különböző geopolitikai körülmények között. Évszázadokon át tartó egység után a klasszikus örmény irodalmi nyelv alatt az örmény nép két birodalom között oszlott: az Orosz Birodalom (amely 1828-ra annektálta Kelet-Örményországot Perzsiától) és az Oszmán Birodalom (amely Nyugat-Örményországot és Anatóliát uralta). Ez két különálló örmény életközponthoz vezetett. Az 1800-as évek közepére az örmény értelmiségiek Tbilisziben (Tiflis) és az orosz Transzkaukázusi más részein elkezdtek egy írott szabványt népszerűsíteni, amely az Ararat-síkságon (Jereván környékén) beszélt keleti örmény nyelven alapult, miközben szinte egyidejűleg a konstantinápolyi (isztambuli) örmény írók egy szabványt dolgoztak ki, amely a városi oszmán örmény közösség által beszélt nyugati örmény nyelven alapult. Eleinte ezek csupán regionális népi nyelvek voltak, amelyeket irodalommal emeltek (Ashkharhabarnak, vagyis "modern nyelvnek" nevezték), de a 19. század végére két elismert irodalmi mércévé váltak. Ahogy egy történész megjegyzi: "*Számos dialektus létezett a hagyományos örmény régiókban... A közös jellemzők alapján két fő szabvány született: egy nyugati szabvány, amely Isztambulban kristályosodott, miközben a különböző örmény tartományokból érkező bevándorlók keverték és színteztették a beszédüket, valamint egy keleti standard, amely a jereván dialektusa köré állt össze és Tbilisiből népszerűsített. Ez a két modern szabvány fokozatosan felváltotta a klasszikus örmény általános használatát. A 20. század fordulására mind a keleti, mind a nyugati örmény szilárdan megalapozta magát az oktatás, újságírás és irodalom nyelveiként a saját területeken, gyakorlatilag felváltva a*

régimódivá vált Grabar (klasszikus) nyelvet. Bár függetlenül fejlődnek, a két darab ugyanazt az ábécét használja, és sok mindent ugyanazt a szókincset és nyelvtant használ, ami tükrözi közös eredetüket. A különbség főként kiejtésben és bizonyos morfológiában volt, ahogy fent leírták, valamint bizonyos lexikai választások.

Regionális aldialektusok és földrajzi terjedés: A 20. század eleji katasztrófák előtt az örmény nem csupán két dialektusból állt, hanem *több tucat dialektusból álló folytonosság* volt Kis-Ázsiában, a Kaukázusban és Északnyugat-Iránban. Olyan tudósok, mint Hrachia adjarian (acharian) három nagy csoportba sorolták ezeket (keleti "-um", nyugati "-gë" és középső "-el" dialektusok) nyelvtani különbségek, például a jelen idejű részecske alapján. Általánosságban a keleti örmény dialektusokat beszélték: a kaukázusi örmény tartományokban (Jereván, Artsakh/Karabah, Syunik, Lori stb.), Perzsa Örményországban (pl. Új-Julfa Iszfahanban, Tabriz), valamint Kelet-Anatólia egyes részein, az orosz határ közelében (például Kars és Surmalu). A nyugati örmény dialektusokat Nyugat-Örményországban (az Oszmán Birodalom keleti tartományaiban, mint Van, Erzurum, Bitlis stb.), Kilikiában (Adana és Marash környékén), valamint az oszmán örmény közösségekben egészen Isztambulig és Izmirig beszélték. Mindegyik fő terület további helyi aldialektusokkal rendelkezik. Például a nyugati örmény nyelv olyan dialektusokat foglalt magában, mint a Vaspurakan (Van régió), a Shirak (Karin/Erzurum, amely érdekes módon ma is fennmarad Gyumriban, Örményországban, a migránsok miatt), Hamshen (Fekete-tengeri part), Sebastia (Sivas), Diyarbekir, Zeytun és Musa Ler, többek között. A keleti örmény olyan dialektusokat foglaltak magában, mint az Ararat-Jerevan (az EA szabvány alapja), Artsakh (Karabah), Ganja és Shirvan (Azerbajdzsánban), Javakhk (Dél-Grúziában), valamint perzsa örmény dialektusok Iránban. Ezek a dialektusok jelentősen eltérhettek – egy vani és egy tbilisi falusi nehezen tudott beszélgetni –, de a szomszédos dialektusok kölcsönösen érthető beszédláncot alkottak.

A társadalmi-politikai környezet erősen befolyásolta a dialektus elterjedését. Az oszmán elnyomás és időszakos megszárlások (például a hamidiai megszárlások 1895–96-ban) sok nyugati örményt arra késztettek, hogy Konstantinápolyba vagy Smyrnába vándoroltak, ahol vidéki dialektusaik keveredtek, hozzájárulva a városok növekvő nyugati örmény nyelvének kialakulásához. Az Orosz Birodalomban az örmények Tiflisben (Tbilisi) és más városokban koncentráálódtak, ahol a keleti örmény értelmiségiek, bár különböző tartományokból (Artsakh, Lori stb.) érkeztek, általában a jereváni koinét alkalmazták íráshoz. Eközben az örmények zsebei ezeken a központokon kívül megőrizték az egyedi dialektusokat – például a Karabahi dialektust nemcsak Karabah/Artsakhban beszélték, hanem Baku, Ganja (Elisabethpol) örmény közösségei között is, sőt, közösségekkel együtt vándoroltak be olyan helyekre is, mint Shusha és Derbent az Orosz Birodalomban. Az adjari nyelv megjegyezte, hogy a Karabah dialektusa a 19. századra a legnagyobb területet foglalta el bármely örmény dialektusban. Még olyan dialektusok "szigetei" is voltak, amelyek távol voltak Örményországtól: például a Karabahi dialektust a 19. századi örmény közösségek beszélték Burdurban és Ödemişben, Nyugat-Törökországban, valószínűleg a perzsa-oszmán háborúk idején történő áttelepítés miatt. Ilyen esetek szemléltetik, hogyan terjesztik a háborúk és a migráció a dialektusokat új helyszínekre.

A népirtás, a migráció és a diaszpóra hatása: A 20. század eleji események – különösen az 1915-ös örmény népirtás és az azt követő tömeges elvándorlások – drasztikusan megváltoztatták a dialektus tájképét. A népirtás nagyrészt elnéptelenítette Anatólia hagyományos nyugati örmény szívvidekét. A különböző régiókból származó túlélők világszerte szétszórtak, diaszpórákat alkotva, amely a Közel-Kelettől Európáig és Amerikáig terjedt. Ezekben a diaszpóra közösségekben különböző nyugati örmény aldialektusok beszélői találkoztak. Idővel beszédük inkább a standard nyugati örmény felé irányult (az isztambuli dialektuson alapulva), különösen

mivel a diaszpóra iskolái és médiája egységes nyugati örmény nyelvet tanítottak. Például egy örmény Vanból, egy Dikranagerdből (Diyarbakır) is letelepedhet Bejrútban; unokáik, akik ugyanabban az örmény iskolában tanultak, lényegében ugyanazt a nyugati örmény nyelvet beszélték, talán csak enyhe családi akcentussal. Ennek ellenére néhány regionális dialektusi jellemző megmaradt az szigeti közösségekben. A Musa Dagh menekültek, akik Anjarban, Libanonban telepedtek le, bizonyos dialektusi szavakat tartottak fenn; a szíriai Kessab közösség, mivel viszonylag elszigetelt, megőrizte helyi akcentusukat; és a törökországi és orosz Hamshen örmények megőrizték saját jellegzetes dialektusukat (amelyet a nyugat-örmény eltérő formájának tekintenek). A keleti örmény oldalon a szovjet korszakban kevesebb szétesett volt: a keleti örmény lett az örmény szovjet szocialista köztársaság hivatalos nyelve, és a dialektusi változatosságot a központosított oktatás és média csökkentette. Azonban a migráció továbbra is szerepet játszott – az 1940-es években több ezer diaszpóra örmény (sok nyugat-örmény nyelvű ember olyan helyekről, mint Szíria, Görögország, Libanon) tért vissza Szovjet Örményországba. Ezek a repatok kezdetben nyugati örmény dialektusokat beszéltek, ami ideiglenes dialektusi sokszínűséget hozott létre Örményországban. A legtöbben végül alkalmazkodtak a keleti örményhez (némi nyugati dialektusi hatás még mindig hallható Örményország egyes részein, például Gyumriban, amelynek gyökerei a karin/erzurumi dialektusban gyökereznek). Ezzel szemben néhány keleti örmény nyelvű diaszpórába került (például Irán örmény közössége keleti örményül beszél, és néhány szovjet örmény emigráns keleti dialektusokat vitt új országokba).

A diaszpóra élménye a dialektusokat is befolyásolta, új nyelvekkel való érintkezésen keresztül. A diaszpóra nyugati örmény nyelv Libanonban, Szíriában stb. kölcsönözte a helyi szavakat (ételekre, helyi fogalmakra), de ezek többnyire köznyelvben maradtak. Fontos, hogy a nyugati örmény egy szuverén hazától elvágva diaszpórházi nyelvvé vált, egyetlen országban sem dominált. Az UNESCO ma a nyugati örmény nyelvet sebezhető nyelvnek minősíti, mivel az asszimilációs nyomás miatt a fiatalabb generációk körében a külföldön csökkenő felismerés. A 20. század közepére azonban a nyugati örmény még mindig erős volt a diaszpóra közösségekben – ez volt az örmény egyházak, újságok és iskolák nyelve olyan helyeken, mint Bejrút, Kairó, Párizs és Los Angeles. Ez az önálló diaszpóra élet segítette a nyugati örmény dialektusok túlélését, bár szabványosabb formában. Ezzel szemben a keleti örmény állami támogatást élvezett a szovjet örményországban (és továbbra is beszéltek Örményországban, Artsakhban, valamint Grúziában, valamint Iránban a közösségekben), ami biztosította a generációkon átterjedést és fejlődését egységesebb irányba. Az első világháború és a szovjet uralom megalakulása után világossá vált, hogy *gyakorlatilag két* örmény nyelv létezik: a keleti örmény volt az örmény köztársaság hivatalos nyelve, míg a nyugati örmény tovább élt a diaszpórában, közösségi erőfeszítések révén megőrizve. Ezt a kettős létezést a történelem hivatalosan "szentelte" – minden változat függetlenül fejlődött a tragédia hamvaiból, mégis mindkettő továbbviszi az örmény örökséget.

4. Szabványosítás és irodalmi fejlődés

Mesrop Mashtots és a klasszikus nyelv: Az örmény irodalmi nyelv alapjait az 5. század elején Mesrop Mashtots fektette le, aki feltalálta az örmény ábécét (kb. i. u. 405). Mashtots írás létrehozása lehetővé tette a Biblia és más művek örmény fordítását, így a klasszikus örmény (Grabar) egységes irodalmi nyelvvé vált. A Grabar akkori beszélt nyelv kidolgozott formája volt, és gyorsan gazdag irodalomot fejlesztett ki – történelmeket, vallási szövegeket, majd később világi műveket. Mesrop Mashtots és kortársai ("Szent Fordítók") nemcsak egy ábécét adtak Örményországnak, hanem precedenst teremtettek az irodalmi szabványosítás irányába: egyetlen írott normát, amely minden örményt szolgált. A klasszikus örmény több mint egy

évezredig maradt az irodalom, a tudomány és az egyház *presztízs nyelve*. A 11–12. század körül már nem volt anyanyelve (az örmény nyelv különböző korai dialektusokká fejlődött), mégis a Grabar továbbra is tanult nyelvű médiumként működött, hasonlóan a középkori Európa latinjához. A komplex ragadozós nyelvtan és hatalmas szinonímia jellemezte, amelyet görög és más nyelvekből származó kalkációk gazdagítanak. A Grabar folyamatos használata, különösen az egyház részéről, az örmény nyelvet egységesen tartotta az írásban, még akkor is, amikor a beszélt dialektusok eltértek.

A 19. századi nyelvi újjáéledés (Ashkharhabar mozgalom): A 19. századra nyelvi ébredés történt. A nacionalizmus és a romantika hatására az örmény értelmiségiek különböző központokban nyelvi *újjáéledést indítottak*, ragaszkodva ahhoz, hogy a nép által beszélt népi nyelv (Aškarhabar, jelentése "világi nyelv" vagy "modern örmény") helyettesítse a Grabar helyett irodalmi alapot. Az 1800-as évek elején vita volt: a tradicionalisták (különösen a velencei/bécsi mekhitarista atyák) igyekeztek megőrizni a klasszikus örmény vagy erősen klasszicizáló stílust, míg a reformerek a kortárs beszélt nyelv használatát szorgalmazták, hogy az irodalom és az oktatás elérje a tömegeket. Az áttörést olyan alakokkal hozták létre, mint Khachatur Abovian a keleten. Aboviant (1809–1848) gyakran *nevezik "a modern örmény irodalom atyjának"*. 1841-ben megírta az első modern nyelvű örmény regényt, a *Վերք Հայաստանի* (*Verk Hayastani*, "Örményország sebei"), elhagyva a művelt klasszikus nyelvezetet és inkább szülőföldje keleti örmény nyelvét választotta. Ahogy egy beszámoló megjegyzi, Abovian "volt az első szerző, aki elhagyta a klasszikus örmény nyelvet, és műveihez a modern [népnyelvet] vette át, így biztosítva azok elterjedését". Választása akkoriban radikális volt, de meghatározó volt – megmutatta, hogy az örmény egyszerű szóban komoly irodalom és hazafias témák eszköze lehet (regénye felkeltette a nemzeti tudatosságot az orosz-perzsa elnyomás alatt). Abovian után más keleti örmény írók, mint Mikael Nalbandian, a regényíró Raffi (Hakob Melik-Hakobian), később Hovhannes Tumanyan és mások is felvették a keleti örmény nyelvet mint irodalmi médiumot.

Eközben Konstantinápolyban a nyugati örmény hasonló irodalmi fejlődésen ment keresztül. A 19. század eleji Konstantinápolyban aktív örmény sajtó és növekvő értelmiség volt. Az első örmény folyóirat, az *Azdarar* (1794) klasszikus örmény nyelven jelent meg, de az 1840-es és 1850-es évekre az oszmán örmény közösség legtöbb újságja és regénye nyugati örmény nyelven (konstantinápolyi dialektus) jelent meg, nem pedig Grabarban. A konstantinápolyi romantikusok, mint Khachatur Misakyan és Ghazaros Aghayan, valamint később a realisták, mint Arpiar Arpiarian, Krikor Zohrab, Srpouhi Dussap stb., nyugati örmény prózát írtak, amely sokkal közelebb állt ahhoz, amit az örmények a mindennapi életben valójában beszéltek. Szándékosan ötték műveiket a nemzetbarátsággal és a kortárs társadalmi kérdéseket tárgyalták, azzal a céllal, hogy felvilágosítsák és összegyűjtsék az oszmán uralom alatt álló örmény lakosságot. Ez az időszak, amelyet Zartonknak (Újjáéledésnek) neveznek, az örmény újságírás, regényírás és színház virágzását hozta a népi nyelven. Az 1860-as évekre a nyugati örmény teljesen az oszmán örmények irodalmi nyelvéné vált – valójában az 1880-as évekre Konstantinápolyban tucatnyi örmény újság (pl. *Arevelk*, *Hayrenik*) és élénk irodalmi élet működött, amely a nyugati örmény szabványt használta. Egy figyelemre méltó részlet: az oszmán cenzúra miatt az íróknak gyakran kerülniük kellett bizonyos politikai szavakat (például *nemzet*, *szabadság*), de kreatív módokat találtak arra, hogy hazafias gondolatokat fejezzenek ki a népnyelven. Nyugati örmény szerzők, mint Bedros Tourian (költő), Hagop Baronian (szatirikus), majd később Zabel Yesayan és mások, a 20. század elejére gazdag modern irodalmat adtak a nyugat-örménynek.

A modern irodalmi normák kialakulása: Ahogy a keleti és nyugati örmény presztízsré vált, erőfeszítéseket tettek azok kodifikálására és szabványosítására. A keleti örmény nyelvben döntő pillanat volt az egységes helyesírás és nyelvtan bevezetése a 20. század elején. Kezdetben mind a keleti, mind a nyugati örmény a hagyományos mästrosziai helyesírással (a klasszikus nyelv helyesírási rendszere) írták. Azonban keleti örmény nyelvészek, olyan tudósok vezetésével, mint Manuk Abeghian és mások, 1922–1924-ben helyesírási reformot hajtottak végre a szovjet Örményországban. Ez a reformált helyesírás (más néven Abeghian helyesírás) több helyesírást módosított, hogy jobban illeszkedjen a modern kiejtéshez – például eltávolított néhány néma betűt, és tisztázta a o [o] és իւ/վ (u/v) közötti különbséget. A reformot a szovjet örményországban is elfogadták, és ma is használják az örmény keleti kiadványokban Örményországban. A nyugati örmény ezzel szemben elutasította ezt a reformot; a diaszpóra és az iráni örmény közösség folytatta a klasszikus helyesírást (hagyományos helyesírás). Így az 1920-as évektől kezdve a keleti és nyugati örmény nemcsak másként szólt, hanem hivatalosan is kissé eltérően írták. (Például a "tekintély" szó escrita * իշխանութիւն* a klasszikus írásmódban vs իշխանություն református, bár mindkettőt keleti örmény nyelvben "ishkhanutyun" ejtik.) A helyesírási eltérések ellenére az írásban a kölcsönös érthetőség továbbra is magas, és sok művelt örmény mindkét rendszert olvashatja.

A nyelvtani oldalon mindkét szabványt nyelvtanok és iskolák kódolták meg. A 19. századi Bécsben a mexitaristák kiadták az egyik első átfogó modern örmény nyelvtant (Arsen Aytenian Ashkharhabar kritikai nyelvtanát 1883-ban, nyugati örmény nyelvre). Tiflisben és Jerevánban olyan tanítók, mint Khachatur Abovian, majd később Stepan Malikian, keleti örmény nyelvtanokat és olvasókat készítettek elő örmény világi iskolákba. A 20. század elejére világos normák léteztek a helyes használatra minden szabványban – például az igeidők kialakítása keleti és nyugati nyelvben, a szókincs választásai stb. A két irodalmi mérce most már elkülönült, de mindkettő legitim volt. Ezt az első világháború után implicit módon elismerték: az újonnan alakult Örmény Köztársaság (később az Örmény SZSZK) intézményesítette a keleti örmény nyelvet hivatalos nyelvévé, míg az örmény diaszpóra közösségek a nyugati örmény nyelv köré fogtak egyet külföldön. 1922-ben az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság kifejezetten elfogadta a keleti örmény nyelvet minden hivatalos feladatra, ami tovább segített az állami támogatású oktatás, akadémia és média révén tovább szabványosítani azt. Ezzel párhuzamosan a nyugati örmény nyelvet diaszpóra iskolákban tanították, amelyeket örmény egyházak és szervezetek irányítottak, biztosítva annak folytatását. Különösen fontos, hogy a Kilikiai katolikoszátus (Anteliasban, Libanon) és olyan csoportok, mint az AGBU, kulcsszerepet játszottak a nyugat-örmény tankönyvek és irodalom kiadásában a 20. század közepén a diaszpórában, ezzel egységesítették a nyugati örmény nyelvhasználatot világszerte.

Oktatási reformok és nyelvi normák: A modern örmény nyelv terjedését jelentősen felgyorsították a 19–20. századi oktatási fejlődés. Az Oszmán Birodalomban az örmény millet (közösség) 1863 után némi autonómiát szerzett, és az örmény iskolák elszaporodtak városokban, sőt falvakban is. Ezek az iskolák egyre inkább nyugati örmény nyelven tanítottak (a klasszikus helyett vagy mellette). A misszionárius iskolák (amerikai, francia) szintén hozzájárultak a népi írástudás ösztönzésével. Ennek eredményeként 1900-ra az oszmán örmények nagyobb aránya, még távoli területeken is, modern formában tudott olvasni az örményül. Az orosz Transzkaukáziában az örmény iskolák, mint a tiflisi Nersiszi Szeminárium, valamint mások Jerevánban és Shusiban, egy generációt tanítottak keleti örmény nyelven. Bár a cári politikák ingadozódtak (időnként korlátozva az örmény nyelvű iskolákat, például az 1880-as évek oroszítása), az örmény magán- és egyházi iskolák továbbra is működtek. Egy kortárs megfigyelő megjegyezte, hogy az örmény újságok és iskolák hálózata a 19. század végén "drámaian növelte az írástudás arányát... még távoli vidéki területeken is", és az irodalmi

művek teljes egészében modern örmény nyelven megjelenése "egyre inkább legitimálta a nyelv létezését" a klasszikus helyett. A 20. század elejére egy örmény paraszt, aki helyi iskolába járt, saját nyelvén olvasható regényeket vagy újságokat – jelentős változás volt a korábbi időkhöz képest, amikor csak a papok vagy az elit tanulták a Grabart.

A szovjet uralom alatt a keleti örmény nyelvet tovább szabványosították állami oktatás révén. A szovjet korenizatsiya (indigenizáció) politika kezdetben ösztönözte a nemzeti nyelvek fejlődését. Az 1920-as és 1940-es években az örmény nyelvészek modern iskolai tankönyveket, szótárakat és nyelvtanokat készítettek keleti örmény nyelvre. Az örmény SZKP egységes tanterve miatt a dialektuskülönbségeket a szabvány javára simították ki. Az Örmény Tudományos Akadémia (1943) alapítása hivatalos referenciaműveket eredményezett (például Gh. Jahukyan nyelvtanai, helyesírási szabályok stb.). A 20. század közepére a keleti örmény nyelv egy erős, egységes formát alkotott, amelyet Örményországban egyetemesen tanítottak – amit a szovjet Örményországban elért szinte egyetemes írástudás is tükröz. Ez azt eredményezte, hogy a keleti örmény a "presztízs változat" lett, és marginalizálta a hivatalos nyelvi dialektusokat.

A diaszpórában a nyugat-örmény oktatás több kihívással szembesült (központi hatóság hiánya, asszimilációs nyomás), de a közösségi iskolák Libanonban, Szíriában, Irakban, Franciaországban, az Egyesült Államokban stb. életben tartották a nyelvet. Ezek az iskolák gyakran használtak tankönyveket, amelyeket az 1915 előtti oszmán örmény értelmiség készített, vagy új diaszpórából származó anyagokat. Például a Gulbenkian Alapítvány és mások az örmény iskolákat és kiadványokat finanszírozták a Közel-Keleten. A nyugati örmény továbbra is az egyházzal kötődött (a liturgia még mindig Grabarban van, de a prédikációk és leckék a modern nyugati nyelven) és a kulturális szervezetek által is megerősítve. A 20. század közepére az első diaszpórában született generáció még folyékonyan tudott beszélni és olvasni nyugati örményül, meglepően egységes normákat tartva fenn különböző országokban.

Irodalmi eredmények és szabványos nyelv: A modern örmény nyelv átvétele az irodalomban egyszerre befolyásolta és megerősítette annak szabványosítását. Keleti örmény nyelven olyan klasszikusok, mint Abovian *Örményország sebei* (1858-ban megjelent), Raffi történelmi regényei (pl. *Bolond*, 1880), és később Yeghishe Charents (1920-as évek) költészete is bizonyították a keleti standard kifejezőképességét. Nyugati örmény nyelven Krikor Zohrab (novellák), Siamanto és Daniel Varoujan (költészet az 1900-as évek elején), valamint későbbi diaszpóra írók, mint Vahe Vahian és Nigoghos Sarafian művei élénken tartották a nyugat-örmény irodalmat. Az ilyen művek néha megkövetelték a szerzőktől, hogy újítsák a nyelvet – új kifejezéseket alkottak, régi szavakat élesztettek –, ezáltal gazdagítva a szabványosított lexikont. Ezeknek a szerzőknek az olvasásával és utánzásával az örmények belsővé tették saját normáikat. A két szabvány, bár különálló, nem sodródott érthetlenségbe; ennek bizonyítéka, hogy az örmények, akik találkoztak (például egy Franciaországból visszatérő és egy helyiember Jerevánban 1947-ben), általában tudtak beszélgetni, az akcentusban és némi szókincsben igazítva. A keleti és nyugati örmény "nagyreszt közös szókincs és analóg nyelvtani szabályok" lehetővé tették, hogy a művelt beszélők viszonylag könnyedén áthidalják a szakadékot.

Összefoglalva, a 20. század közepére a modern örmény nyelv két teljesen fejlett irodalmi formában létezett. Keleti örmény volt Örményország államnyelve – a szovjet oktatási politika által szabványosított, reformált helyesírással íródott, és minden területen használták a tudománytól az újságírásig. A nyugat-örmény állam nélkül azonban teljes irodalmi nyelv volt a diaszpóra számára – iskolák, az egyház és a gazdag diaszpóra irodalom révén fenntartva, és hagyományos helyesírással írva. Mindketten nagy hálással tartoznak a 19. századi

reformereknek is, akik ragaszkodtak ahhoz, hogy az örmény nyelvet "a néphez" juttassák, valamint azoknak a pedagógusoknak is, akik ezeket a szabványokat bevezették. Mindkét forma továbbra is közös kulturális és irodalmi örökséget osztott meg, amely Mesrop Mashtots ábécéjéből és a klasszikus örmény hagyományból ered, még akkor is, amikor a modern korszakhoz fejlődtek. A modern örmény fejlődése a 20. század közepéig tehát a nyelvi reneszánsz története – egy nyelv, amely átalakul a beszélt lelkével való újrakapcsolódással –, valamint a kitartásról, hiszen egy nyelv két ága virágzott a népi társas, szétszóródás és politikai felfordulások ellenére.

Források:

- Adjarian, Hrachia. *Classification des dialectes arméniens* (1909). [Angol összefoglaló az örmény dialektusok térképen].
- Örmény Intézet. "Minden az örörörén nyelvről!" (G. Stepan-Sarkissian, 2021).
- Örmény nyelv – Wikipédia.
- Örmény irodalom – Wikipédia.
- Örmény dialektusok – Wikipédia.
- Nyugati örmény – Wikipédia.
- Tunyan, V. "Miért vannak szókincsbeli különbségek a keleti és nyugati örmény között?" Tun School Blog (2024).
- Aurora Humanitárius Kezdeményezés. "Khachatur Abovyan, szerző és értelmiségi" (2018).
- h-pem (örmény diaszpóra magazin). "Karabah dialektus" (2020); "Nyelvpuristák múltban és jelenben" (2022).
- LRC, Texas Egyetem. "Bevezetés a klasszikus örmény nyelvbe" (T. Krause & J. Slocum).
- Közepes. "Az örmény nyelv fejlődése" (Vazgen, 2024)

Kérjük, részletesen írja le a modern örmény nyelv írásformájának fejlődésének folyamatát a 20. század közepéig.

A modern örmény nyelv írásformájának fejlődési folyamata

Általánosságban fogom kezelni az "írásmódot", mert történelmileg így fejlődött: magában foglalja (1) mely változatot tekintik "írásra alkalmasnak", (2) helyesírást/helyesírást, (3) írásjeleket és grafikai konvenciókat, (4) tipográfia/nyomtatott technológiákat, és (5) azokat az intézményeket (iskolák, kiadók, szótárak, állami szervek), amelyek rögzítik és reprodukálják a normákat.

1) Az alapprobléma: egy hosszú diglossia és egy "népi fordulat"

Klasszikus presztízs vs. beszélt valóság

Évszázadokon át a legmagasabb presztízsű írásváltozat a klasszikus örmény (grabar) volt – stabil, konzervatív és tanult –, míg a mindennapi beszéd több, változó regionális formában létezett. Ez a diglossia klasszikus szociolingvistikai helyzete: egy "magas" írott kód és sok "alacsony" beszélt kód.

Két háttértény fontos a későbbi "modern" írásbeli szabványokhoz:

1. Erős íráshagyomány: az örmény ábécét hagyományosan Mesrop Mashtotshoz (i. sz. 405) kötik, és ez lehetővé tette a rendkívül folyamatos kézirat/tudományos kultúra kialakulását évszázadokon át.
2. Egyre nagyobb szakadék: a késő kora újkorban a művelt örmények egyre inkább felismerték, hogy a hagyományos írott kód (grabar) és a beszélt nyelv messzire eltávolodott egymástól, és hogy egy modern iskolai rendszer és tömeges nyomtatás nem működhet kizárólag grabaron.

Mit jelent a "modern örmény" írástörténeti értelemben

A modern örmény (ashkharhabar, "laikus/világi nyelv") nem "egy modernizált nyelv"; Ez egy történelmi folyamat eredménye, amely két írásos szabványt eredményezett:

- Nyugati örmény (történelmileg Isztambul / Konstantinápoly örmény közössége központja)
- Keleti örmény (történelmileg a Kaukázus, különösen Jerevan és Tbiliszi központja)

Az "írasi formának" egyik kulcsfontja: ezek nem csupán beszédváltozatok. Írásos normákká válnak kiválasztáson (melyik dialektusi alap), kódoláson (nyelvtanok, helyesírási szabályok), kidolgozáson (új műfajok: újságok, tankönyvek, regények) és reprodukció (iskolák, nyomtatott infrastruktúra, bürokrácia) révén.

2) A 18–19. század előtt: "polgári örmény" és vegyes írásos nyelvnyelvek

Amikor a történészek arról beszélnek, hogy "a modern örmény először a 14. században jelenik meg", általában a korai írásos nyelvten/lexikon behatolásokra utalnak olyan szövegekbe, amelyeket még mindig erősen formáltak a régebbi normák.

A történelemírás egyik különösen fontos hídváltozata gyakran polgári örménynek: gyakorlati, félig szabványosított írás, amely kereskedőkkel és közigazgatással kapcsolatos. Azért fontos, mert megmutatja, hogyan stabilizálhat a népi írás még a modern szabványos nyelvek megjelenése előtt.

Egy modern nyelvészeti áttekintés (Vaux) megjegyzi, hogy a 17. századi polgári örmény szövegek (például egy napló, amelyet Zak'aria Agulets'i 1647–1664-nek tulajdonítanak) nyugati és keleti jellemzők keverékét mutatják – ami pontosan az, amit egy gyakorlati,

kereskedelmi hálózatokon használt írott koine esetében várnánk, nem pedig államilag érvényesített nemzeti szabványként.

Vaux azt is beszámol (Zekiyan), hogy a polgári örmény (kereskedő elit Konstantinápolyban, Tbilisiben, Erevánban) társadalmi alapjai a 18. század közepén meggyengültek, hozzájárulva a polgári örmény hanyatlásához, és megteremtve az új keleti/nyugati irodalmi nyelvek felemelkedésének alapjait.

Írásforma tanulság: még mielőtt a "Modern örmény" nyerne, az örményeknek már van hagyománya a nem-grabar gyakorlati írásnak. Ez a hagyomány alapjá válik, amelyre a 18–19. századi nyomtatás és oktatás épülhet.

3) Nyomtatás mint normakészítő gép (16–18. század)

A modern írásbeli szabványok nem csak azért születnek ki, mert az emberek *akarják* őket; mert a nyomtatás és az oktatás jutalmazza az egységességet.

Korai örmény nyomtatás: a kéziratutánczástól a reprodukálható normákig

Jelentős mérföldkő az első örmény nyomtatott könyv, amelyet Hakob Meghapart készített Velencében 1512-ben. (A korai örmény nyomtatás gyakran utánozza a kézirat-esztétikát, ami fontos: a nyomtatás nem jelentett azonnal "modern megjelenést", de reprodukálhatóságot jelentett.)

Később jelentős nyomdai mérföldkövek, mint például egy nyomtatott örmény biblia Amszterdami (1666–1668) is segítettek stabilizálni a helyesírási és szöveges konvenciókat széles olvasóközönség körében.

A Mekhitarista motor: nyelvtanok, szótárak és iskolai nyomtatott hurkok

Az írott örmény formálásában a legjelentősebb kora modern intézmény a Mekhitarista Kongregáció volt—amelyet Konstantinápolyban alapítottak (1701), később a San Lazzaro degli Armeni (1717) szigetén alakult, és Bécsben is aktív. Tudományos és nyomdai tevékenységük közvetlenül befolyásolja, hogy mi lesz "jó írású örmény".

Egy konkrét példa az "írási forma" kódolásra: Mechitar 1727-ben kiadott egy modern örmény nyelvtant – ez egy feltűnő korai példa arra, hogy a népnyelvet nyelvtanilag leírhatónak és taníthatónak kezeljük (ez az iskolai szabványosítás kulcsfontosságú feltétele).

Újságok: a közszféra nyelvi választásokra kényszeríti

A nyomtatott folyóiratok felgyorsítják a szabványosítást, mert megkövetelik:

- gyors gyártás,
- ismétlődő műfajok és formulák,
- széles olvashatóság,
- és stabil helyesírási rendszer.

Alapvető mérföldkő: az első örmény folyóirat, az *Aztarar* megjelent Madrasban (1794–1796), klasszikus örmény nyelven (grabar).

De ez a szélesebb olvasók számára a nehézség része a modern írásbeli szabvány iránti történelmi nyomásnak: a *Britannica* kifejezetten megjegyzi, hogy bár *Azdarar* már grabar-ban volt, a 18. század végére az írott és beszélt örmény közötti eltérés miatt az ilyen írás "nem széles körben érthető" lett, erősítve a modern iskolai szabvány kidolgozásának készítését.

Az írásforma tanulsága: ha van újság/közsféra, sürgőssé válik a nyelvi kérdés: *Melyik örmény nyelvet kell a közönségnek írni?* A válasz végül az "ashkharhabar" lesz, de oda a 19. századi átalakulást igényel.

4) 19. század: az írott ashkharhabar szentesítése és két szabványra oszlása

4.1 Miért döntő a 19. század

A *Britannica* összefoglalja a kulcsfontosságú szociolingvistikai fordulópontot: a 19. századra a grabar (amely még mindig domináns az írott kód) és a beszélt örmény között olyan nagy lett, hogy mozgalom alakult ki egy modern, szabványos nyelv létrehozására, amely alkalmas az iskolákhoz és az általános megértéshez. Ez a mozgalom két diglossikus ashkharhabar változatot eredményezett (nyugati és keleti), míg a grabar a század nagy részében "formális magas stílus" maradt.

Ez összhangban áll azzal, amit a modern örmény áttekintés is mond: a népnyelv már korábban létezett, de csak a 18–19. században vált domináns írásformává.

4.2 A geopolitikai megosztottság írásbeli megosztottsággá válik

Egy kulcsfontosságú írástörténeti pont, hogy a 19. századi örmények két birodalom alatt éltek, és hogy a "két birodalom valósága" "két-standard valósággá" válik:

- Az Oszmán Birodalom → olyan feltételek, amelyek formálják a nyugati örmény írásbeli normát (iskolák, cenzúrarendszerek, sajtóközpontok, diaszpóra útvonalak).
- Az Orosz Birodalom → olyan feltételek alakították a keleti örmény írásos standardját (a kaukázusi intézmények, később a szovjet nyelvi tervezés).

Marchesini (lektorált lebeszél) kifejezetten összekapcsolja a modern örmény két formális irodalmi változatának születését ezzel a császári felosztással, és megjegyzi az általuk jellemzően összekötött szabványos alapokat (Ararat-síkság / Tbiliszi értelmiség vs. Isztambul).

Vaux egy fontos árnyalatot ad hozzá: míg az általános vélekedés az, hogy a szabványok jereván és isztambuli dialektusokon alapulnak, a részletes nyelvi összehasonlítás azt mutatja, hogy a helyzet összetettebb. De az írástörténet szempontjából az intézményi központok (iskolák, sajtó) valóban döntőek.

5) Hogyan épülnek az írott szabványok: iskolák, kiadók és a "műfaj robbanás"

5.1 Az iskolák keresletet teremtenek a tanítható írás iránt

Az írásos szabvány nagyrészt iskolai műtárgy: szükséged van egy "helyes" nyelvtanra, helyesírássra és olvasmányra.

Vaux beszámolója szerint a 18. század végére az örmény iskolák létrehozása Konstantinápolyban segítette egy új dialektust írni ott, amelyet újságok, folyóiratok és misszionáriusok formájában nyomtattak.

Ez egy klasszikus minta:

- az iskolai → tankönyvek és nyelvtanok → szabványos helyesírást és morfológiát, → szélesebb írástudást → több szerzőt és újságot → további szabványosítást .

5.2 Újságok és folyóiratok: ismétlődő sablonok stabilizálják a normákat

Az örmény sajtó transzregionális, norma-meghatározóvá válik. Az örmény nyelvű sajtótörténet tudományos bevezetője megjegyzi, hogy *Azdarar után* az örmény címek gyorsan elszaporodtak az Oszmán Birodalomban, és hogy külföldi intézmények (beleértve a velencei/bécsi mexitaristákat) jelentős szerepet játszottak az örmény nyelv megőrzésében és fejlesztésében folyóiratok és nyomtatott kiadások révén.

Miért számítanak a folyóiratok az "írasi formában":

- Folyamatosan követik a helyesírást, probléma után következetesen.
- Normalizálják a írásjeleket és a bekezdéseket (különösen, ahogy a nyomtatás egyre "európaisabbá" válik elrendezésben).
- Stabil műfajokat alakítanak ki: vezércikkek, bejelentések, sorozatos fikciók, politikai riportok – mindegyiknek megvan a maga stílusa.

5.3 Irodalom mint "megfelelőség bizonyítása"

Egy modern szabványnak magas presztízsű műveket is igényel. A modern örmény áttekintés kiemeli Khachatur Abovian Örményország sebei című művét, mint az első modern örmény nyelven írt regényt (posztumusz 1858-ban adták ki).

Bármit is gondolnak az "elsőkről", a lényeg a szerkezet: a regény – és általában a modern próza – kényszeríti a döntéseket a következőkről:

- következetes idő/aspektus használata a narratívában,
- modern szókincs a politikához, pszichológiához, mindennapi élethez,
- Szabványosított párbeszédírás (ami hatalmas probléma a népi elkülönítésben).

6) Lexikai modernizáció és "megtisztítás" az írásos szabvány részeként

A modern örmény írás nemcsak "a leírt beszédnyelv" jelentése. Ez egyben egy tervezett szótár is – különösen a 19. században, amikor az elit a kölcsönszavak és az identitás miatt aggódik.

A Britannica nyíltan kijelenti, hogy mind a keleti, mind a nyugati örmény írás szabványait "eltávolították" sok arab, perzsa és török kölcsönszóból (amelyeket "muszlim" szavakkal jelöltek), és helyüket grabarból származó szavak vették át.

Egy részletes kulturális-nyelvi tárgyalás a purizmusról egy 18. századi mekhitarista lexikografikus projektet ír le, amely "idegen" szavakat jelöl és alternatívákat kínál, tükrözve a beszéd, különösen az írás szabályozásának ideológiáját. Azt is állítja, hogy a 19. század végére az írott nyugati örmény a "tisztaság" mintájává vált, még akkor is, ha a mindennapi beszélgetések sok kölcsönzést megőriztek.

Hogyan kerültek a neologizmusok az írott normába

Egy gyakori módszer volt a klasszikus gyökér szóformáció (régii örmény morfémák használata új kombinációkban), amelyet néha európai kalkák alapján modelleztek. Például ugyanez a vita az érméket is leírja, mint:

- "burgonya" mint "groundapple" (egy kalque stratégia),
- új technológiák (gőzhajó, telefon) vegyületek számára,
- a natív vagy klasszikus gyökér érmék előnyben részesítése a közvetlen kölcsönzésekkel szemben a formális írásban.

Írásforma tanulsága: a 19. századi írott szabványok részben egy *lexikai újratervezési projekt*: a szabványos nyelvet úgy alakítják ki, hogy "nemzeti", "tanult" és a modern élethez illeszkedjen – gyakran visszanyúlva a grabarba.

7) Tipográfia és elrendezés: az örmény nyomtatás "latinizálása"

Ezt gyakran figyelmen kívül hagyják, de központi szerepet játszik a "írási formában" szó szerint: *hogyan néz ki az örmény az oldalon*.

7.1 Bolorgir hagyománytól a kiegyensúlyozott, európai hatású nyomtatásig

Jelentős tipográfiai változás történt a 19. században: az örmény nyomtatott betűformák elmozdulnak a régebbi, "Bolorgir-szerű" modellektől a függőbb, nyugati arányú stílusok felé.

Egy örmény betűtípusokról szóló disszertáció ezt a transzformációt latinizációnak nevezi: a 19. század második felében a nyomtatott örmény nyugati vizuális struktúrákat, stílusokat és arányokat alkalmaz.

A könyv egy kulcsfontosságú korai promótert azonosít: Yovhannes Miwhêntiseant, aki 1847-ben Konstantinápolyban egy röpiratot adott ki egy új, függőleges örmény betűtípus bevezetésében; és Čanik Aramé Párizsban, amelynek nyomdája széles körben használta a latinizált örmény betűtípusokat, különösen a La Colombe du Massis című művében.

7.2 Miért változtatja meg a tipográfia a nyelvi viselkedést

A tipográfia közvetve, de erőteljesen befolyásolja a nyelvi normákat:

- Írásjelek és hangsúlyok: új tipográfiai repertoárok (dőlt betűs stílusok a hangsúlyhoz, különböző arcok a fejléken) támogatják a modern újságírói és tudományos stílusokat.
- A szokásos oldalarchitektúra: oszlopok, címlapok, következetes bekezdések – ezek következetes helyesírást igényelnek, és csökkentik a "opcionális helyesírások" túrését.
- Az olvasói elvárások a normák kiválasztásának részévé válnak: a tipográfiai tanulmány kifejezetten megjegyzi, hogy az olvasók preferenciái befolyásolják az új szabványok elfogadását.

Az írásforma tanulsága: az írott örmény "modernizációja" egyszerre a műfajok és a grafikai tervezési konvenciók modernizációja.

8) A 20. század eleje: ipari szedés és a diaszpóra sajtó

8.1 Mechanikai összetétel (Linotípus) mint szabványosító

Az ipari nyomtatástechnológia fokozza a szabványosítást.

A betűtípus-tanulmány megjegyzi, hogy az örmény 1912-ben vált elérhetővé a hotmetal linotype kompozíciókhoz, és ezt összekapcsolja az örmény sajtó növekvő tevékenységével és a diaszpóra közösségekkel (különösen az Egyesült Államokban), megnevezve az olyan városokban alapított újságokat, mint Boston és New York (pl. Hairenik). Ez ezt a Mergenthaler Linotype Company gazdasági logikájába helyezi, amely nem latin piacokat bővít.

Még ha a "nyelvre" is koncentrálsz, ez számít, mert a Linotype korszakbeli nyomtatott kultúra hajlamos a következőkébb:

- csökkenteni az ortografikus változatosságot (a betűtípus a fix sort/kódolás kedveli),
- stabilizálni a központjeleket és elrendezést,
- növelni egy "standard örmény újság" elérését.

8.2 1915 utáni diaszpórára: írás transznacionális ragasztóként

Egy francia örmény nyelvű sajtó tanulmánya hangsúlyozza, hogy a népirtás és a szétszórás után az örmény újságok transznacionális eszközökként szolgáltak a szétszórta közösségek összekapcsolására, erősítve az örmény nyelvű írástudást és identitást nyomtatott nyomtatáson keresztül – gyakran még az egyenetlen írástudású népességek körében is.

Írásforma tanulsága: a diaszpóra körülményei a nyugat-örmény nyelvet hordozható írásbeli szabvány felé tolják: iskolák, egyházak, bulik és újságok országokon átreplikálják azt.

9) A szovjet helyesírási reformok (1922–24; 1940-es felülvizsgálat): a legnagyobb írásforma szakadás

Ha azt szeretnéd, hogy legyen egy olyan esemény, amely a legdrámaibb módon alakította át a modern írott örmény nyelvet egészen a 20. század közepéig, az az: a szovjet örményország megváltoztatja a helyesírást, élesebb szakadékat teremtve a hazai kelet-örmény írás és a diaszpóra nagy része között.

9.1 Mit reformáltak, és miért

Az örmény helyesírás reformja 1922 és 1924 között történt az Örmény SZSZK-ben (a Szovjetunió része), és részben 1940-ben felülvizsgálták. Gyakran úgy írják le, mint az etimológiai/klasszikus helyesírás csökkentését, és az írásmódot szorosabban a modern keleti örmény kiejtéshez igazítani.

Marchesini ezeket a változásokat a szovjet írástudási kampányba (likbez) helyezi, és hangsúlyozza, hogy bár Örményország megtartotta írásmódját (ellentétben néhány szovjet régióval, amely latinosította/kirillizálódott), a reformok mélyen befolyásolták az írás és a szóformáció hagyományait – és bővítették a távolságot a keleti örmény (hivatalos a köztársaságban) és a nyugati örmény között.

9.2 A szereplők és a folyamat (a politika írása állami politikává válik)

A Wikipédia történelmi vázlata (összhangban a szovjet nyelvi tervezés tágabb történetével) a következő neveket tartalmazza:

- Ashot Hovhannisyan tanácsadói munkát kezdeményezve oktatási miniszterként (1921),
- Manuk Abeghyan jelentős változtatásokat javasol,
- a reformot hivatalosan 1922. március 4-én rendelték el Alekszandr Myasnikyan vezetésével.

Ugyanezen a vázlat negatív reakciókat is említ, többek között Hovhannes Tumanyan (az Örmény Írók Szövetségének elnöke) részéről.

9.3 Mi változott valójában (az írásbeli rendszer alapjai)

A reform szokatlanul fontos, mert nemcsak "helyesírást módosított" – megváltoztatta az ábécé rendszert és a szabályokat.

A reformvázlatban összefoglalt kulcsfontosságú változások a következők:

- Diftong/digraf helyettesítések (a klasszikus és reformált helyesírások rendszerszinten különböznek olyan sorozatokban, mint a j/h, n_l/q stb.).
- Néma betűk: a néma ⟨j⟩ megszüntetése a szó végén (közvetlen elmozdulás a régebbi etimológiai írásmódoktól).
- A "n_l" státusza: a digráf ⟨n_l⟩ (/u/) az ábécé független betűjévé válik (szerkezeti változás, nem csak helyesírás).
- Törlés, majd visszaállították a ⟨t⟩ és ⟨o⟩ címeket: a korábbi reformszakaszban eltávolították, de 1940-ben korlátozott használattal (főként szókezdő és összetett betűkkel) visszaállították, felsorolt kivételekkel.
- A ⟨l⟩ lefokozása: már nem független betű, csak a ⟨n_l⟩ részeként használják; helyette ⟨q⟩ használatos.
- Ligatúra "t_l": kezdetben eltörölve; 1940-ben ismét független betűvé válik, és néhány szót szabványosítanak vele.

Pontosan ezért a reform "írásforma szakadása": megváltoztatja mind a leltárt (ami számít levélnek), mind a szabályokat (ahol bizonyos betűk megjelenhetnek).

9.4 A diaszpóra eltérése

Döntő eredmény: a reform hivatalos, és széles körben alkalmazzák Örményországban, valamint néhány más közösségben máshol (például Oroszországban és Grúziában), de a legtöbb örmény diaszpóra elutasította, akik nagy része nyugati örmény nyelvet használ, és megőrizte a klasszikus (masztósziai) helyesírást – beleértve az iráni közösségeket is.

Így a 20. század közepére az örmény írói világban (legalábbis) kettő-két valósággal rendelkezik:

- Keleti örmény vs nyugati örmény (két színvonal)
- Reformált helyesírás vs klasszikus helyesírás (két helyesírási rendszer, erősen korrelálva a szovjet hazájával vs diaszpórával)

10) Milyen a "modern írott örmény" a 20. század közepére

Nagyjából az 1940-es és 1950-es évekre a főbb vonalak megvannak a meghatározó:

A) Két szabványosított írott változat

- Nyugati örmény: az oszmán korszak iskolázása/sajtó által formált, majd diaszpóra intézmények is újrateremtették.
- Keleti örmény: a Kaukázusban formálták, majd erőteljesen szabványosították a szovjet oktatási politikával és helyírási reformokkal.

Britannica még azt is megjegyzi, hogy bár a szókinccs megosztott, a kiejtés és nyelvtani eltérések annyira jelentősek, hogy "két különböző nyelvnek" tekinthetők – ez drámai módja annak, hogy hangsúlyozza, mennyire mélyen vált a szabványos megkülönböztetés.

B) Egy tartós magas regiszter megmarad

Még amikor az ashkharhabar az iskolák, újságok és a modern próza alapértelmezettjévé válik, a grabar továbbra is jelen van a magas felsőbb területeken – különösen az egyházi használatban. Marchesini megjegyzi, hogy a grabar a Örmény Apostoli Egyház még mindig használja.

Tehát a "modern örmény írás" nem törli ki a régebbi írásokat; átszervezi a hierarchiát:

- Grabar → liturgia, bizonyos formális/örökös stílusok
- Modern szabványok → adminisztráció, oktatás, sajtó, irodalom, tudomány

C) A modern grafikai megjelenés normálissá válik

Ekkorra az örmény nyomtatás nagyrészt magába szívta a 19. századi tipográfiai változást (latinizáció) és a 20. századi ipari nyomtatási korlátokat (Linotype korszak szabványosítása).

D) A modern szótár nagyrészt azért létezik, mert az írásnak szüksége volt rá

Modern oktatás, újságírás és technikai írás szükséges:

- politikai szókincs,
- tudományos terminológia,
- mindennapi modern élet kifejezései.

A korábban leírt 19. századi purista/szabványosító tendencia – sok török/perzsa/arab kölcsönzés helyett grabar-eredetű szókincsre – maradandó nyomot hagyott az írott normákban.

11) Az írásforma fejlesztésének tömör idővonala (mérőkövek)

- Kr. e. 405: Mesrop Mashtotsnak tulajdonítva ábécé; A forгатókönyv hagyománya stabilizáló erővé válik.
- 14. századtól kezdve: A népi "modern" jellemzők korai megjelenései az írásban; hosszú együttélés a Grabarral.
- 16. század: megkezdődik az örmény nyomtatás; 1512 Velencei mérőkövek Hakob Meghapart vezetésével.
- 17. század: Civil örmény mint gyakorlati írás; Vegyes funkciók (nyugati/keleti), különösen kereskedő/adminisztratív kontextusban.
- 1727: Kora újkorai népi nyelv a Mechitarista Kongregáció (Mechitar) által nyomtatva.
- 1794–1796: Aztarar Madrasban (in grabar) katalizátora a köznyelvi vitáknak.
- A 18. század végé–19. század: Iskolák + sajtó népszerűsíti a népi írást; a mozgás két ashkharhabar szabványt eredményez; A grabar a 19. században továbbra is magas stílusban maradt.
- 19. század közepé: tipográfiai latinizálás; 1847-ben új függőleges típust népszerűsítettek Isztambulban; széles körű felhasználás a párizsi örmény nyomtatásban.
- A 20. század eleje: Mechanikus betűszedés örmény (Linotype, 1912) és diaszpóra sajtó növekedéséhez.
- 1922–1924; 1940: A szovjet örmény helyesírási reformok átalakítják az ábécé szabályait, szélesítve a haza/diaszpóra írásbeli eltérést.

Kérjük, részletesen írja le a modern örmény nyelv magas kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern örmény nyelv magas-kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Az alábbiakban regiszterről regiszterre (rétegenként) beszámoló található arról, hogyan fejlesztett ki a modern örmény nyelv (1) magas kulturális / magas stílusú réteget, (2) köznyelvi réteget, és (3) egy irodalmi standard réteget, nagyjából a 20. század közepéig (~1950). A fókusz a *folyamaton* tartom: ki használta mely változatot, hol, miért, hogyan stabilizálódott, és hogyan kölcsönhatottak a rétegek.

1) Mit jelentenek a "rétegek" az örmény esetében: kétszintű diglossiától háromrétegű rendszerig

A kezdő konfiguráció (mielőtt a modern szabványok teljesen kristályosodtak volna)

Évszázadokon át az örmény életet függőleges megosztottság szervezte:

- Magas írású kód: Klasszikus örmény (Grabar) — a szentírás, a teológia, a tanult írás és (ami legfontosabb) iskolai oktatás presztízis nyelve.
- Mindennapi beszéd: sok regionális népnyelv (később az "Ashkharhabar" alá csoportosítva, azaz tág értelemben "világi/laikus nyelv").

A 18. század végére a hagyományos írásnyelv és a beszéd közötti távolság olyan nagy lett, hogy még az iskolázott örmények is egyre inkább a tömegoktatás és a nyomtatott olvasók számára működésképtelennek tekintették a rendszert. Britannica kifejezetten megjegyzi, hogy az első örmény folyóirat (Azdarar, 1794) Grabarban jelent meg, de "nem volt széles körben érthető", mert a beszélt örmény nagyon eltávolodott.

A 19. századi átszervezés: "két diglossikus változat"

A Britannica a modern átmenet kulcsfontosságú összefoglalóját adja:

- A 19. században mozgalom alakult ki egy olyan szabvány létrehozására, amely érthető és alkalmas lenne az iskolák számára.
- Ez két modern írásbeli standard (nyugati és keleti) világot eredményezett, míg a grabar a 19. században a formális magas stílus nyelve maradt.

Az az egy mondat lényegében leírja a *három réteg születését*, amiről kérdezel:

1. Magas kulturális: Grabar + később "magas stílus" a modern szabványokon belül
2. Irodalmi: az új, kodifikált modern örmény szabványok (nyugati / keleti)
3. Köznyelv: népi dialektusi beszéd (később városi nyelvnyelvek), amelyet gyakran erősen formálnak kontaktnyelvek

2) A magas kulturális réteg: hogyan maradt Grabar "fölött" a modern standardoknál, majd táplálta őket

2.1 Grabar mint kulturális technológia (nem csupán egy régi színpadi)

Britannica hangsúlyozza, hogy a Grabar nemcsak teológiai volt – számos műfajban használták, és erős egységként működött, mert elrejtette a dialektusbeli különbségeket, és a presztízis "könyv-nyelv" volt.

Még amikor a modern örmény elkezd terjeszkedni, a Grabar továbbra is a következő marad:

- az egyházi nyelv (különösen az örmény apostoli egyház),
- az oktatás mércéje, és
- Sok elit számára a "helyes", "szép", "nemzeti" szókimondás tártára.

Ezért nem "helyettesíti" a magas kulturális réteget a modern örmény; inkább szimbolikus és lexikai gerincévé válik a modern standardok emelt regisztereinek megalkotásában.

2.2 Az iskolák mint a magas réteg utolsó erődjei (különösen az Oszmán Konstantinápolyban)

Az egyik legfontosabb (és gyakran félreértett) folyamat, hogy a nyomtatott és az oktatás különböző sebességgel haladt.

Egy 2026-os tanulmány az oszmán örmény oktatásról Konstantinápolyban azt mutatja, hogy:

- Az isztambuli (Konstantinápoly) iskolái továbbra is a klasszikus örmény "utolsó bástyái" maradtak.
- A klasszikus örmény uralta az örmény nyelvű oktatást egészen az 1890-es évekig, bár a modern nyugati örmény már a 19. század végére a legtöbb nyomtatott szövegben a klasszikus örmény nyelvet váltotta fel.

Ez rétegzett kompetenciát teremt:

- sok diák erősen tanult el olvasni a klasszikus örményül,
- és egyre inkább modern örmény nyelven tanult meg írni, mint gyakorlati készséget.

Ugyanez a tanulmány dokumentálja az osztálytermi gyakorlatokat, amelyek szó szerint tanítják ezt a rétegezést:

- a modern örmény nyelvből a klasszikus örmény nyelvre fordítása (presztízis gyakorlat),
- olvasókat használva, ahol klasszikus szövegeket modern örmény nyelven fogalmaztak meg,
- és (a 19. század végére) fokozatosan hozzáadták a modern örmény nyelvtant kifejezetten iskolai tantárgyként.

Eredmény: A magas kulturális réteg társadalmilag "fölött" marad, miközben a modern irodalmi réteg növekszik, és formálja, amit művelt örmény írásnak számítanak.

2.3 Magas kultúra mint "lexikai finomító": tiszta és klasszicizált

Amint a modern színvonal elkezd versenyezni a Grabarral a presztízserért, az egyik fő stratégia, hogy a modern örmény "méltó" megjelenését és érzését teszi klasszicizálva.

Britannica szerint mind a nyugati, mind a keleti örmény szavakat eltávolították sok arab, perzsa és török kölcsönszótól, helyettük a Grabarból származó szavakat használták.

Ez nem csupán szókincs tisztítás; Ez egy regiszter-létrehozási mechanizmus:

- A *köznyelv* továbbra is sok mindennapi kölcsönzést használ (mert így beszélnek az emberek valójában).
- Az *irodalmi standard* egy "semleges művelt" normát teremt.
- A modern normákon belüli *magas kulturális stílus* válik az a helyre, ahol a klasszicizáló szókincs és retorika koncentrálódik (különösen prédikációkban, formális beszédekben, esszékben, tudományos prózában és ceremoniális írásokban).

Az örmény tiszta tisztességről szóló részletes elemzés megjegyzi, hogy a Mexitarista Kongregáció a 18. században vezette a korai szisztematikus ellenállást a súlyos kölcsönzéssel szemben, amely az iskolákhoz, kiadókhöz, szótárakhoz és nyelvi ideológiához kötődött. Ez segít megmagyarázni, miért tűnik a "magas örmény" modern időkben gyakran szándékosan művelt stílusnak, nem csupán "ahogy az emberek beszéltek".

2.4 A magas kultúra "kettős élete" 1900 után: Grabar megmarad, de a modern magas stílus bővül

A 20. század elejére Grabar mindennapi világi funkciói zsugorodnak, de továbbra is erősek marad a következőkben:

- egyházi és szentségi kontextusok,
- filológia és klasszikus tanulás,
- és presztízis referenciapontként.

Ugyanakkor a modern standardok saját belső rétegződést alakítanak ki, ahol az írók egy magasabb stílust hoznak létre, amely nyelvtanilag modern örmény, de szóbeszédben és retorikai testtartásban klasszikus örmény – egyfajta "*modern magas stílus*", amely klasszikus elemekből épül fel.

3) Az irodalmi réteg: hogyan vált a modern örmény kodifikált írásos normává (majd belső stílusokra oszlott)

3.1 Egy kulcsfontosságú átmeneti lépés: "Civil örmény" vegyes koine (17. század)

A modern szabványosítás előtt egy fontos hidat gyakran polgári örménynek neveznek – egy gyakorlati írásmód, amely kereskedelmi és adminisztratív használathoz kapcsolódik.

Egy jelentős nyelvi felmérésben (Vaux) a polgári örmény nyelvet (Zekiyan révén) "szinte egységes jellegűnek" írják le, amely általános kifejezési eszközként és valószínűleg szóbeli kommunikációként is szolgál az utazó kereskedők között.

A 17. századi dokumentumokban vegyes keleti + nyugati vonásokat is mutat.

Miért fontos ez az irodalmi réteg számára: normalizálja azt az elképzelést, hogy "Grabaron kívül is írhatok örményül", és egy premodern mintát nyújt a supra-dialektusi íráshoz.

3.2 A 19. századi "irodalmi standard projekt": szelekció, kódolás, kidolgozás, reprodukció

Egy irodalmi standard kialakulását általában négy összefonódó folyamat írja le:

1. Kiválasztás (melyik beszédbázis válik "a" írott normává)
2. Kódolás (nyelvtanok, szótárok, helyesírási szabályok)
3. Kidolgozás (új műfajok: sajtó, regények, tudomány, adminisztráció)
4. Repprodukció (iskolák, állami intézmények, tömegnyomtatás)

Az örmény kétszer is ezt csinálja, létrehozva:

- Nyugat-örmény (oszmán szféra)
- Keleti örmény (orosz/kaukázusi szféra)

Britannica a szokásos "alap" történetet adja: a nyugati örmény az isztambuli örmény közösség dialektusán alapult; Keleti örmény a jereván és tbiliszi dialektusok alapján. Marchesini szintén összekapcsolja a szakadást az oszmán/orosz birodalmi megosztottsággal, és ismétli a tipikus alapos kapcsolatokat (Ararat-síkság + Tbiliszi értelmiség vs Konstantinápoly).

De Vaux egy fontos finomítást ad hozzá: ha összehasonlítjuk a valódi nyelvi jellemzőket, a "egyetlen városi dialektus alap" történet túl egyszerű. A szabványos nyelveket megépítik, nem másolják.

3.3 A nyugat-örmény irodalmi rétege: először nyomtatás, később iskola (és nem tökéletesen összehangolva)

Vaux egy széles körben idézett sorozatot jelent a nyugat-örmény szabványosításról:

- A 18. század vége: az első örmény iskolák megalapítása Konstantinápolyban.
- Nem sokkal később az "új dialektus" megkezdése Konstantinápolyban, Szmyrnában és Velencében is megjelenik.
- Újságok, folyóiratok és misszionáriusok révén terjed.
- A 19. század közepén történt politikai események mozgalmakat ösztönöznek arra, hogy a klasszikus örmény nyelvet az új dialektussal váltsák fel alapként.

Az oszmán iskolai történet még rétegesebb összetett:

- az iskolai oktatás egészen az 1890-es évekig erősen klasszikus maradt,
- míg a modern nyomtatás már a 19. század végére sok világi funkciót uralt,
- és a modern örmény "csendesesen" és fokozatosan lép be az iskolákba, az 1890-es években robbanásszerűen megnőtt a modern nyelvtankönyvek.

Pontosan így alakul ki egy irodalmi réteg: nem egyetlen tiszta helyettesítésben, hanem átfedő intézményeken keresztül, különböző ösztönzőkkel.

3.4 Keleti örmény irodalmi rétege: államiság és későbbi szovjet nyelvi tervezés felgyorsítja a kodifikációt

Keleten az irodalmi színvonal szorosan kapcsolódik a kormányzáshoz és a tömegoktatáshoz a jövőbeli szovjet rendszerben. Marchesini hangsúlyozza, hogy a szovjet reformok mélyen befolyásolták az írást és a szóformációt szabályozó szabályokat és konvenciókat.

Ez különösen erős a keleti örmény irodalmi rétegét a 20. század közepére adja:

- bürokratikus/hivatalos stílus,
- technikai/tudományos stílus (gyakran orosz modellek közvetítésével),
- és egy egységes iskolai norma.

3.5 Az irodalmi réteg belső rétegződése: semleges vs emelt vs "stilizált köznyelv"

Amint létezik egy irodalmi szabvány, gyorsan belső regisztereket alakít ki:

- Semleges szabvány: tankönyv, újságírás, általános magyarázatok
- Magas irodalmi stílus: ceremoniális, retorikai, klasszicizáló, "nemzeti" szóbeszéd
- Stilizált köznyelv: fikciós párbeszédekben, satírában, színházban, realizmusban – beszélt idiómák behozatala írásba anélkül, hogy teljesen feladná a szabványt

Itt fonódik össze a "magas kulturális" és "irodalmi" rétegek: a *modern irodalmi nyelv* saját "magas" regisztert hoz létre a klasszikus tározóból merítve.

4) A köznyelvi réteg: dialektusok, városi koinék és kétnyelvű ökológiák (és ahogyan ezek hogyan léptek kapcsolatba az írással)

4.1 1915 előtt: sűrű dialektusmozaik

Az örmény nyelv köznyelvi rétege történelmileg nem egyetlen "beszélt örmény", hanem egy széles nyelvjáráskészlet. Britannica megjegyzi, hogy 1915 előtt körülbelül 50 dialektust ismertek, és néhányan egymás között érthetetlenek voltak.

Így egészen a 20. század elejéig a "köznyelvi örmény" általában a következőket jelentette:

- egy falu/városi dialektus,
- egy adott kapcsolati környezetbe ágyazva (török, kurd, perzsa, grúz, orosz stb.),
- saját fonetikával és mindennapi szókincsel.

4.2 Városi beszéd vs szabvány: hogyan válik a "köznyelvi" felismerhető réteggé

A városközpontok saját köznyelvi normákat hoznak létre, amelyek eltérhetnek a későbbi normától.

Vaux élénk példákat hoz:

- Az isztambuli örmény (mint beszélt városi változat) eltér a standard nyugati örménytől fonológiában, morfológiában és lexikonjában; még a török igen/nem kérdés klitikus mi betűt is használta az isztambuli dialektusban, ami nem jellemző a standard nyugati örményre.
- A jereván dialektus eltér a standard keleti örménytől a hangsúly elhelyezésében és a magánhangzó csökkentésében (többek között), ami azt mutatja, hogy még ha a szabvány *egy városhoz kapcsolódik*, nem azonos a mindennapi városi beszéddel.

Ez a modern értelemben ismert köznyelvi réteg kialakulása: ahogy erősödnek a szabványok (iskolák, nyomtatott sajtó, állam), a mindennapi beszédet társadalmilag "köznyelvi", "dialektusi" vagy "nem irodalmi" címkézővé válnak, még akkor is, ha helyi szinten rangos is.

4.3 Az oszmán örmény kétnyelvűség és az "ArmenoTurkish": egy különleges nyelvi/írásbeli felület

Az oszmán övezetben a köznyelvi ökológia nagy része az, hogy sok örmény kétnyelvű volt, és sokan különböző mértékben türkkök nyelvéek.

Ennek a valóságnak erős bizonyítéka az ArmenoTurkish hatalmas felállása: örmény betűkkel írt török nyelv. Egy tudományos projekt áttekintése megjegyzi, hogy az ArmenoTurkish elterjedt, mert elérhető volt az örmény közösségek számára, akik elsősorban törökül beszéltek, de nem értek írástudást arab írásban, és hogy a 19. században a modernizációval, a nyomtatás bővülésével és az egyre műveltebb középsztály révén ismertsége nőtt.

Miért fontos ez az *örmény köznyelvi réteg* számára:

- Ez azt mutatja, hogy a "köznyelvi örmény identitás" és a "nyelvválasztás" nem mindig ugyanaz volt.
- Olyan környezetet teremt, ahol az örmény írástudás akkor is terjed, ha az örmény nyelvi készség egyenetlen.
- Ez hatással van az örmény írásvitákra: a nyelvreformerek és a puristák nemcsak a dialektusokkal versenyeznek – hanem egy alternatív, írásalapú írástudási gyakorlattal is versenyeznek.

Ez segít megmagyarázni, miért jelent a "köznyelvi" nem csupán "örmény dialektusi beszéd", hanem egy szélesebb társadalmi réteg, amely kódváltót, vegyes lexikonokat és néha még különböző beszélt nyelveket is tartalmaz az örmény közösségi írástudás alatt.

4.4 Köznyelvi szókincs vs irodalmi szókincs: eltérés mint tervezett kimenetel

Az egyik alapvető mechanizmus, amely a köznyelvi és irodalmi rétegek közötti szakadékot teremt, a lexikai politika (explicit vagy implicit):

- Sok közösségben a köznyelvi beszéd természetesen megőrizte a kapcsolati kölcsönzéseket.
- Az irodalmi örmény – különösen a magas színvonalú írásban – szisztematikusan a Grabar-alapú vagy újonnan megalkotott formákat részesítette előnyben, ahogy a Britannica megjegyzi a kölcsönyszavak eltávolításáról és a Grabarból való helyettesítéséről való leírásában.

- A purista viták azt mutatják, hogy ez nem volt absztrakt; vitatkoztak, tanították és társadalmilag rendőrizték.

Idővel ez miatt a "köznyelvi" és az "irodalmi" kifejezések nemcsak kiejtésben és nyelvtanban, hanem az alapvető mindennapi szókinésben, különösen a formális írásban is eltérnek.

5) A 20. század eleje: sokkok, amelyek másként merevítik meg a rétegeket Keleten és Nyugaton

5.1 Nyugat-örmény 1915 után: dialektusvesztés + diaszpóra intézmények = erős színvonal vs sokszínű köznyelv

Az oszmán örmények katasztrófája és tömeges elűzése után sok helyi dialektusközösség megsemmisült vagy szétszóródott. Még ha a teljes társadalmi-politikai történelmet is zárjuk össze, a nyelvi következménye egyértelmű: az 1915 előtti dialektus mozaik véglegesen átalakult.

A diaszpórában a nyugat-örmény "irodalmi rétege" válik a hordozható normává, amelyet az a következők tartanak fenn:

- iskolák, templomok, bulik, újságok,
- és a közös emlékezet, hogy a transznacionális kohézióhoz szabványos nyelv szükséges.

Ugyanakkor a köznyelvi nyugati örmény erősen formálja a következőket:

- különböző régiókból érkező menekültek dialektusának keveredése,
- kapcsolat a fogadó nyelvekkel (arab, francia, angol stb.),
- és az iskolai standard nyugati örmény felé való kiegyenlítés írásban, miközben a beszélt változatosság továbbra is fennáll.

A magas kultúrájú nyugati örmény továbbra is a klasszikus hagyományhoz kötődött (különösen az egyházi használat), miközben megmutatja a modern írásban a "klasszicizáló" magas hangsúlyt is.

5.2 Keleti örmény a szovjet uralom alatt: a helyesírás reformja és a tömeges írástudás szűkíti az irodalmi réteget

Keleten a legdrámaibb "rétegekeményítés" a szovjet nyelvi tervezésből fakad.

Marchesini megjegyzi:

- a szovjet reformok (1922–1924 és 1940) megnövelték a távolságot a keleti örmény (hivatalosan az SZSZK-ben) és a nyugati örmény között,
- És ezek a reformok (amelyek a Likbez "írástudatlanság megszüntetése" politikájának részei) nemcsak a helyesírást, hanem az írásbeli szokásokat és a szóformációt is érintették.

A helyesírás reformjának (1922–24; 1940-ben átvésített) általános vázlata és diaszpóra elutasítása széles körben összefoglalható (beleértve az örményországi elfogadást és a klasszikus helyesírás folytatását a diaszpóra nagy részén).

Ez egy nagyon jellegzetes, közép-20-as keleti felállást eredményez:

- Irodalmi réteg: erősen szabványosított, iskolai és állami betartott, egyre egységesebbé vált a helyesírásban és a hivatalos használatban
- Magas kulturális réteg: Klasszikus örmény megmaradt az egyházban és bizonyos tudományos stílusokban; egyben egy magasabb modern stílus, amelyet a klasszicizált szókincs formált
- Közömbös réteg: a mindennapi beszéd egyre inkább elkülönül az írott normától (városi beszéd vs. kodifikált szabvány), különösen az orosz érintkezési hatás (Marchesini kifejezetten tárgyalja az orosz-örmény kapcsolatot és a disztrátriai hatásokat).

6) Hogyan nézett ki a három réteg ~1950-re: funkciók, hordozók és tipikus nyelvi jelek

Íme egy funkcionális pillanatkép a 20. század közepére kialakult rendszerről.

Réteg	"Fő kód"	Elsődleges társadalmi területek	Főbb intézmények, amelyek ezt újraalkották	Tipikus jelek (nem kimerítőek)
Magas kulturális	Grabar + klasszikus forrásokból épült modern stílusok	Liturgia, prédikációk, formális szónok, magas tudományos munka, ceremóniális próza	Egyház, klasszikus oktatás, filológiai hagyomány, presztízis kiadás	Klasszikus szókincs választások; archaizáló retorikát; "könyves" szintaxis; a klasszikus helyesírás számos közösségben presztízis jelzőként
Irodalmi (standard)	A standard nyugati örmény / A standard keleti örmény	Sajtó, oktatás, adminisztráció, irodalom, modern tudomány	Iskolák, újságok, kiadók, (keleten) az állam	Kódolt helyesírás/nyelvtan; szabványosított lexikon; Stílusnormák (semleges próza vs emelt próza)
Köznyelv	Helyi dialektusok + városi nyelvnnyelvek + kétnyelvű gyakorlatok	Otthon, piac, informális közösségi élet, humor/színház/párbeszéd	Családi hálózatok; helyi közösség; (részlegesen) városi kortársi csoportok	Dialektus fonetika; mindennapi kölcsönzések; pragmatikus részecskék; kódváltás; beszédalapú idiómák; eltérés az iskolai normától

Ez a táblázat elrejtje a legfontosabb dinamikát: a folyamatos interakciót.

A kulcsinterakciós folyamatok, amelyek létrehozták a rétegeket

1. Függőleges lefelé történő kölcsönzés (magas → irodalmi): A magas kulturális formák táplálják az irodalmi színvonalat azáltal, hogy rangos szókingot és stílusmintákat biztosítanak (klasszikusítva a próza), különösen a purizmus és a művelt írási gyakorlatok révén.
2. Függőleges felfelé kölcsönzés (köznyelvi → irodalmi): A köznyelvi formák párbeszéd, szatíra, realizmus és népszerű műfajok révén lépnek be az irodalomba, de általában az ortográfián és a hagyományos nyelvtanon keresztül szűrődnek be.
3. Intézményi rendezés (iskolák + vizsgaok): Az iskolák megtanítják, mi a "helyes" írás; minden más "köznyelvi/dialektus" lesz. Az oszmán konstantinápolyi eset azt mutatja, hogy az iskolák jóval a nyomtatott nyomtatás átalakulása után is megőrizhették a klasszikus örmény nyelvet – vagyis a rétegeket intézményi prioritások hozták létre, nem csupán a nyelvi fejlődés miatt.
4. Politikai szakadás nyelvi szakadásként: a szovjet helyesírási reformok megkeményítik a keleti örmény irodalmi rétegét; A népi társas/szétszórás megkeményíti a nyugati örmény nyelv hordozható szabványra való támaszkodását, miközben szétöri a köznyelvi használatot a diaszpóra ökológiáin.

7) Két konkrét "mikrotörténet", amelyek a rétegzési folyamatot mutatják be működés közben

A) Oszmán örmény Konstantinápoly: háromsebességes rendszer (templom / iskola / nyomtat)

- Az egyház + szent olvasmány a klasszikus örmény középpontjában (magas kulturális) marad.
- Az iskolák sokkal tovább maradnak klasszikusnak, mint ahogy azt az emberek feltételezik; A modern örmény nyelv tan csak a később (az 1890-es évektől kezdve) válik különálló iskolai tantárgyá a modern nyomtatott bővülés ellenére.
- A nyomtatott nyomtatás ösztönzi a modernizációt, mert az újságoknak és folyóiratoknak olvashatóságra és ismételhető normákra (irodalmi rétegre) szükségük van.
- A köznyelv továbbra is változatos és gyakran kétnyelvű, az armenotörök pedig megmutatja, hogyan létezhet az örmény írástudás a közösség egyes részein a török domináns beszéddel.

B) Szovjet Örményország: helyesírási reform + írástudási politika elkerülhetlenné teszi a szabványt

- Az állam írástudási és iskolai struktúrái révén az irodalmi réteg hatalmas népességek számára életre valós.
- Az írásmód reformja megváltoztatja az *írás vizuális identitását*, és határjelzőként szolgál a diaszpóra gyakorlatával szemben.
- A köznyelvi beszéd folytatódik (beleértve a jellegzetes városi beszédet is), de az írott normától való távolság szociolingvisztikailag is jelentőssé válik – segítve meghatározni a "köznyelvi" különálló réteggé.

Záró összefoglaló: mit jelent itt a "formáció"

A 20. század közepére a modern örmény nem csupán "dialektusokkal" és "egy szabványsal" rendelkezik. Réteges repertoárja van, amely a következőkből áll:

- egy erős klasszikus magas kód túlélése,
- két modern irodalmi szabvány kiépítése nyomtatás, iskolák és (keleten) állami tervezés révén,
- a köznyelvi beszéd tartóssága és átalakulása a dialektussokszínűség, az urbanizáció, a kétnyelvűség és a diaszpóra körülményei között.

Ha szeretnéd, ezt tovább bővíthetem valamelyik nagyon "mély merülő" irányban (még mindig 1950 körül megállva):

1. Nyugati örmény: az oszmán és diaszpóra belső rétegződése Nyugat-örmény írás (tankönyvek, sajtóstílus és az armenotörök szerepe mint "párhuzamos írástudás").
2. Keleti örmény: Szovjet funkcionális stílusok (adminisztratív / tudományos/publicista/irodalmi/köznyelvi) és hogyan teremtett az ortográfia reformja valamint a terminológiai tervezés új "hivatalos" réteget.
3. Egy összehasonlító nyilvántartási térkép: egy egymás melletti ábrázolás arról, hogyan valósulna meg ugyanaz a kommunikációs feladat (prédikáció, újságszerkesztőség, szerelmes levél, bírósági petíció, falusi narratíva) minden rétegben, és miért.

Kérjük, részletesen írja le a modern örmény nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát a 20. század közepéig.

A modern örmény nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Az alábbiakban részletes, történelmileg alapozott beszámoló található arról, hogyan épült fel egy speciális-tudományos "réteg" (regiszter) a modern örmény nyelvre – vagyis: a tudományos és tudományos szótár (terminológia), az írásbeli konvenciók (helyesírás, transliteráció, írásjelek, tankönyvi stílus), valamint az intézményi mechanizmusok (iskolák, kiadók, egyetemek, akadémiák, terminológiai bizottságok), amelyek stabilitás és reprodukálhatóvá tették ezt – nagyjából a 20. század közepéig (≈1950). Főként az írott örmény nyelvre koncentrálok, mert itt "létezik" egy akadémiai/tudományos réteg, mint szabványosított eszköz.

1) Mit jelent az "akadémiai–tudományos nyelvi réteg" az örmény esetben

Amikor a nyelvészek és történészek "tudományos regiszterről/rétegről" beszélnek, általában nem külön nyelvet, hanem egy speciális alrendszert a nyelven belül, amelyet a következők jellemeznek:

- Speciális szókinés: stabil kifejezések a tudományágak, objektumok, folyamatok, intézmények, mérések, absztrakt kategóriák.
- Kifejezésépítési szokások: produktív toldalítógok, összetett minták, kalkelések és nemzetközi kifejezések adaptálásának szabályai.
- Az írás normái: helyesírási szabályok, kötőjel/összetett szabályok, írásjelek és bekezdések, idézet/hivatkozási szokások, valamint következetes módszerek az idegen nevek és szimbólumok megjelenítésére.
- Műfaj infrastruktúra: tankönyvek, tudományos folyóiratok, enciklopédiák, szótárak/terminológiai listák, disszertációk, tudományos népszerűsítés, intézményi jelentések.
- Intézményi szolgáltatók: iskolák, szemináriumok, egyetemek, akadémiák, kiadók és (különösen a szovjet korban) államilag támogatott kodifikációs szervezetek.

Az örmény nyelven a történetet két nagy valóság formálja:

1. A modern örmény pluricentrikus: a 19. század végére és a 20. századra két szabványosító központ és norma létezik – a nyugati örmény és a keleti örmény –, amelyek részben eltérő "tudományos szótárokat" alakítanak ki, mivel különböző birodalmakban és oktatási rendszerekben helyezkednek el.
2. Az akadémiai/tudományos réteg írás és intézmények által épül fel, nem "természetesen" a napi beszéd révén: a leggyorsabban nő, ahol tankönyv-készítés, fordítási folyamatok, folyóiratok és egyetemi oktatás van.

2) Mély őstörténet, ami számít: "polgári örmény" és korai tudományos próza igények

Mielőtt a modern szabványok kristályosodtak volna (a 19. század közepé), létezett az, amit a tudomány gyakran "polgári örménynek" nevez – egy vegyes írásbeli változat, amely a klasszikus örmény elemeket élő dialektus vonásokkal ötvözte. Fontos a kérdésedhez, hogy ezt a változatot nemcsak a levelekben és adminisztrációban használták, hanem bíróságoknál, újságoknál és a kora újkorban a "tudományos irodalomban" is.

Ez azért fontos, mert strukturális igazságot mutat: az örmény "technikai/tudományos" írásmód szükségessége megelőzte a modern örmény szabványokat. Még azelőtt, hogy az örmény nyelv egységes modern irodalmi normát kapott, az embereknek már írniuk kellett a következőkről:

- kereskedelem/számvitel,
- jog és közigazgatás,
- orvoslás,
- gyakorlati technológia és kézművesség,
- földrajz és természetes leírás.

Ez a korábbi szokás két tartós hajlamot hozott létre, amelyeket a későbbi modern tudományos örmény örököl:

- A tanult, absztrakt névleges stílus (sok főnévi formáció és genitívlánc – gyakori a tudományos írásban sok nyelven).
- A fordítástól való függőség (görög/latin régebbi korszakban; később francia/német/orsz), mert az "új tudás" általában más tudományos nyelveken keresztül jutott be örménybe.

3) A 17. század–19. század közepe a tudományos szókincs "első modernizációja"

Az örmény tudományos szókincs kialakulásának egy új szakaszának *nagyon részletes leírása* (lexikográfia és tudományos nyilvántartás kutatásában) ehhez a korszakhoz kötődik:

- a 17. századtól kezdve és
- az 1840-es és 1850-es években egyfajta befejezést értek el,

amelyet (a) szélesebb tudományos/technikai területek, (b) a tudományos stílus reflektálása, valamint (c) *programozott tevékenység* az örmény alapú terminológia létrehozására.

Mi változik valójában ebben a fázisban?

3.1 Lexikografikus eszközök jelennek meg, amelyek "terminológiára készek"

A korai újkori örmény tudomány egyre inkább olyan szótárokat és referenciaműveket készít, amelyek nemcsak irodalmi segédeszközök, hanem technikai ekvivalenciákra is használhatók – például egy latin–örmény szótári hagyomány (Jacob Villot latin–örmény szótára ennek a tudományos környezetnek a része).

Még akkor is, ha egy szótár nem "tudományos" a modern értelemben, két kulcsfontosságú dolgot tesz a tudományos nyelv szempontjából:

1. Stabilizálja az örmény szóformákat (helyesírás, morfológia, jelentések).
2. Ekvivalenciamintákat biztosít ("a latin X az örmény Y/Z által is fordítható"), amelyek a későbbi terminológiai pénzérmék és kalkikálás mentális mintáját képezik.

3.2 Egy új ideológia jelenik meg: "a tudománynak örmény regisztere van szüksége"

Ugyanez a kutatás rámutat, hogy ez a korszak magában foglalja a tudományos stílus kifejezett filozófiai elmélkedését és az a tudatos elképzelést, hogy a tudományos nyelvet nem szabad teljes egészében kölcsönözni; örmény erőforrásokból kell építeni.

Ez azért fontos, mert amikor egy kultúra eldönti, hogy *az örmény nyelvű tudományos írás nemzeti projekt*, akkor elkezdjük látni:

- következetes fogalmaépítés,
- próbálkozások az ellenőrizetlen szinonimia csökkentésére,
- viták a kölcsönzésekről és az örmény pénzérmékről.

4) A mexitarista motor: a tudomány által később használt nyelvi infrastruktúra építése

Az örmény akadémiai/tudományos réteg számára egészen a 20. század közepéig aligha lehet túlbecsülni a mekhitarista tudományos világ (Velence; később Bécs és szélesebb hálózatok is) jelentőségét. Hozzájárulásuk nemcsak vallási vagy irodalmi volt; Alapvetően filológiai és infrastrukturális jellegűek voltak – pontosan azok, amire szükség van ahhoz, hogy támogatni tudnánk a modern tudományos írást.

Egy modern tudományos áttekintés az örmény filológiáról leírja, hogyan indította el a mekhitarista rendet, amelyet Mxit'ar (Mekhitar) Sebastac'i (1676–1749) alapított, és hogyan indított el kulturális megújulás mozgalmát, és a nyelvészeti és nyelvtani kutatást helyezte központba.

4.1 Nyelvtanok + Biblia filológia = az "írás szabályai" egyértelművé válnak

- Mekhitar kiad egy klasszikus örmény nyelvtant (1730) és egy bibliai kiadást (1733). Még ha ez a klasszikus örmény fókuszú, a hatása nagy: generációkat képez fel képzett örmények arra, hogy az örmény nyelvet szabályvezérelt írásos médiumként gondolják, ami a későbbi tudományos próza előfeltétele.

4.2 Monumentális szótárak = lexikai tározó a modern tudományok számára

Két szótári mérföldkőhelyet is kiemelnek ugyanebben a tudományos beszámolóban:

- a Bařgirk' haykazean lezui (Örmény nyelv szótára), posztumusz két kötetben (1749 és 1769) jelent meg, >50 000 bejegyzést gyűjtött, és módszertani szigorúságáról ismert.
- Nor bařgirk' haykazean lezui (Új Szótár), amely 1836–1837 között jelent meg, kifejezetten a korábbi szótári projekt folytatásaként és bővítéseként készült.

Miért releváns ez közvetlenül a *tudományos* rétegre:

- A modern tudományos örmény folyamatosan szüksége van gyökerekre, tagságokra és "presztízs szókincsre" a kifejezések létrehozásához.
- Ezek a szótárak megőrzik és normalizálják a klasszikus és tanult lexikai alapanyagokat, amelyek később az alábbi alapanyagokká válnak:
 - calques (szemantikai kölcsönök),
 - örmény morfémákból épült neologizmusok,
 - "Örményizált internacionalizmusok" (idegen gyökér + örmény származási morfológia).

4.3 A filológia "tudástudományokba" bővül, amelyek táplálják az örmény tudományos tanulót

Ugyanez a beszámoló hangsúlyozza, hogy a mekhitaristák nem álltak meg a szótáraknál; földrajzot, régészetet, történelmi dokumentumkutatást és más tudásterületeket folytattak, és munkájukat *létfonosságúnak tartják a modern örmény nyelv és irodalom* kialakulásához.

Ez pontosan a hidat az akadémiai regiszterhez: ha örményül írod a földrajzot, történelmet és a világ leírását, akkor szükséged lesz rá:

- Stabil terminológia helyekre, periódusokra, módszerekre,
- definíciós írási szokások,
- Strukturált magyarázat.

5) A 19. század közepétől kezdve: a modern szabványok megjelennek, és a tudomány követi az oktatást + nyomtatást

A 19. század közepétől az örmény határozottan elmozdul a modern népi alapú szabványok (nyugati és keleti) irányába. Egy Cambridge-ben megjelent áttekintés az új írott dialektusok megjelenését az iskolákhoz és a nyomtatott terjesztéshez köti, megjegyezve, hogy az örmény iskolák megalapítása után Konstantinápolyban az új dialektust újságok, folyóiratok és misszionáriusok révén kezdték írni és terjeszteni, és politikai események (pl. 1848) felgyorsították a klasszikai színvonal felé való átmenetet.

Miért fontos ez a tudományos örmény számára

Nem lehet modern tudományos regisztert építeni anélkül, hogy ne lennének:

- tömeges írástudás (legalábbis a városi elit körében),
- egy sajtóökoszisztémát,
- tankönyvek,
- szokása, hogy prózai magyarázatokat írjon a népnyelven.

A gyakorlatban ez egy pipeline létrehozását eredményezi:

Iskolák → tankönyvek → szabványos, magyarázó próza → technikai szókincs stabilizálása → folyóiratok/egyetemi próza

6) Kelet vs Nyugat: két "import csatorna" a tudományos szókincshez

A 19. század végére – a 20. század elejére a két szabvány különböző birodalmakban él, ezért a tudományos szókincset másképp veszik fel:

- Nyugati örmény: erősen kitéve az oszmán többnyelvű valóságoknak és (sok művelt körben) európai tudományos nyelveknek, amelyek a diaszpórában és a mediterrán központokban keringenek.
- Keleti örmény: egyre inkább az orosz birodalmi oktatási világban formálódott, később pedig a szovjet orosz kulcsfontosságú tudományos nyelvként.

A szovjet korszak kutatása később ezt egyértelművé teszi: Örményország birodalmak közötti felosztása "párhuzamos, de eltérő fejlődést" eredményezett a keleti és nyugati örmény nyelvben.

Nyelvészeti szempontból ez kiszámítható különbségeket eredményez a tudományos örmény nyelvben:

Még akkor is, ha mindkét szabvány elfogadja a "nemzetközi" tudományos kifejezéseket, eltérhetnek a következőkben:

- melyik donor nyelv adja a közvetlen modellt (orosz vs francia/német stb.),
- fonológiai alkalmazkodási szokások (hogyan bontódnak a klaszterek, hangsúlyminták, mássalhangzós megjelenítés),
- Preferált kalkációk vs közvetlen hitelek (az egyik közösség egy koncepciót kaphat, a másik pedig kölcsönözi).

Idővel ezek a különbségek legerősebben az akadémiai és műszaki szótárban halmozódnak fel, mert ez a szótár gyorsan növekszik, és gyakran "visszaimportálják" az állami/oktatási rendszer domináns tudományos nyelvéből.

7) Kritikus intézményi ugrás: az örmény teljes felsőoktatási nyelvvé válik (1919–1930-as évek)

7.1 Egy örmény nyelvű egyetem tartós keresletet teremt az akadémiai stílus iránt

A keleti örmény számára jelentős fordulópontra a jereván állami egyetem 1919-es alapítása (a rövid életű Első Köztársaság korszakában), amely később a szovjet örményország alatt folytatódott.

A nyelvi hatás egyértelmű:

- ha jogot, orvostudományt, történelmet, matematikát és természettudományokat tanítasz örmény nyelven,
- Előadásokat, tankönyveket, vizsgákat és referenciaanyagokat kell előállítani (vagy fordítani),
- ami gyors terminológia kialakítását és az akadémiai próza normák stabilizálását kényszeríti.

7.2 A mérnöki/ipari oktatás "kemény terminológiát" kényszeríti

Egy másik fordulópontra egy jelentős műszaki felsőoktatási központ létrehozása:

- az Örmény Nemzeti Műszaki Egyetem lett intézmény 1933-ig nyúlik vissza, amikor egy politechnikai intézetet hoztak létre Jerevánban (amelynek intézményi történetében konkrét korai mérföldköveket dokumentáltak).

A műszaki egyetemek egyedülállóan erős mozgatórugói a tudományos nyelvnek, mert a következőket generálják:

- szabványosított laboratóriumi utasítások,
- kézikönyvek,
- apparús szókincs,
- alkalmazott matematika/fizika terminológia,

- új szovjet ipari kifejezéseket, amelyeket örményül kell fordítani.

Az örmény tudományos-műszaki terminológia modern áttekintése még a fejlődést két fő szakaszként is betekinti, amelyek döntő szerepet játszanak a szovjet korszak mérnöki oktatásában (beleértve a jereváni politechnikai kontextust is). *(Ez egy absztrakt szintű forrás, de konkrétan értelemben megfelel annak, amit az intézményi idővonal és a szovjet nyelvpolitikai források mutatnak.)*

8) Szovjet nyelvpolitika és a tudományos örmény "ipari méretű" épület (1920-as évek–1940)

A szovjet időszak a keleti örmény akadémiai–tudományos rétegének egyetlen legintenzívebb gyorsítója, három összefüggő okból:

1. a tömegoktatás / az írástudatlanság felszámolása,
2. nyelvi normák állami tervezése,
3. hatalmas, orosz közvetítésű modern tudomány, közigazgatás és ideológia áramlása.

8.1 Az írásmódi reform nem kozmetikus: hanem a tudományos írás infrastruktúrája

Az orosz és örmény helyesírási reformok részletes vizsgálata szerint a keleti örmény jelentős helyesírási reformon ment keresztül (1922–1924), amely kifejezetten a szovjet ликбез (likbez, "írástudatlanság megszüntetése") politikájához kötődött, és egy második reform 1940-ben részben visszaállította a korábbi helyesírási normákat.

Ez fontos a tudományos nyelv szempontjából, mert az helyesírás a következőket érinti:

- Milyen következetesen írják meg a kifejezéseket a tankönyvekben és folyóiratokban,
- a technikai anyagok tanulmányozásának egyszerűsége, jegyzetelés és olvasás,
- összetett és levezetési konvenciók (a reformot úgy tárgyalják, hogy "az írásra és szóformációra vonatkozó szabályokat és konvenciókat" érintik).

Ugyanezen forrás szerint a reformot bizottságok és állami döntések (1921–1922) révén vitték át, Manuk Abeghyan javaslati központi szerepet játszottak és hivatalosan 1922-ben hozták létre.

8.2 "Új funkciók" jelentek meg: az örmény nyelvet tudományos-adminisztratív területekre kényszerítik

A tanulmány egyik kulcsfontosságú összefoglalója (szélesebb körű tudományos alapokra támaszkodva) kijelenti, hogy a szovjet korszakbeli változások a következők:

- explicit kódolás nyelvtanokban,
- új funkciók megszerzése politikai, jogi, tudományos és gazdasági területeken,
- és hivatalos nemzeti nyelvi státusz.

Ez pontosan az akadémiai-tudományos "réteg" szerkezeti meghatározása: ez a nyelv, amelyet arra kényszerítenek, hogy olyan területeken működjön, amelyek precitást, stabil kifejezéseket és szabványosított műfajokat igényelnek.

8.3 Az orosz kapcsolat gyári kifejezést (kalkek, internacionalizmus, "szovjetizmusok")

Ugyanez az elemzés hangsúlyozza – korábbi nyelvészekre hivatkozva –, hogy az orosz nyelv hatása a keleti örményre a szovjet korszakban "óriási" volt, és kifejezetten összekapcsolja a szovjet reformokat a szóformáció és a terminológia kialakításának előrehaladásával.

Egy külön szovjet nyelvi politikai forrás (Lewis, egy ERIC által készített jelentésen keresztül) egy szélesebb körű Szovjetunió folyamatot ír le:

- egy bizottságot, amelyet az 1926-os Türkológiai Kongresszus után hoztak létre, hogy új politikai és tudományos fejleményekhez kapcsolódó szótárak/lexikonok dolgozzanak,
- 1933-ra "minimális listák" készítése a tudomány és technológia területén, és
- széles körű "orosz nyelvű alapvető nemzetközi szókincs megszerzése."

Még ha ez a Szovjetunióra is vonatkozik, pontosan leírja azt a mechanizmust, amelybe a keleti örmény kapcsolódik.

9) Terminológiai bizottságok: hogyan standardizálják a tudományos örmény nyelvet a század közepére-

A legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy egy tudományos regiszter intézményessé vált, a terminológiai bizottságok létrehozása, amelyek jóváhagyott listákat és normatív szótárakat adnak ki.

9.1 Az Örmény SZK "Különleges Terminológiai Bizottság"

Lewis beszámol, hogy Örményországban egy Különleges Terminológiai Bizottság 1950-re jóváhagyta:

- 18 000 orvosi ciklus
- 13 000 jogi időtartam

Ez az egyetlen statisztika rendkívül feltáró:

- Nem ad hoc találmányt jelent, hanem *egy tervezett, átvizsgált, szabványosított terminológiai bővítést.*
- Az orvostudományt és a jogot vezető területként mutatja be – tipikus, mert mindkettő pontos, tanítható szókincseket igényel, és szorosan kapcsolódik állami intézményekhez és szakmai képzéshez.

9.2 Az ideológiai feszültség: "használd az őshonos erőforrásokat" vs "kölcsonzés orosz módon"

Ugyanez a Lewis-forrás egy konkrét elméleti elvet említ: a terminológia építésének maximalizálnia kell a natív erőforrásokat – de azt is megjegyzi, hogy ezt az elvet az 1930-as években elhagyták, ezután a szókincs fejlesztése erősen más forrásokra támaszkodott.

Nyelvi szempontból ez a feszültség a szovjet korszak tudományos örmény vegyes profilját eredményezi:

- Nemzetközi gyökerek (gyakran orosz nyelven érkeznek)
 - Az örmény származási morfológia (hogy örménynek és nyelvtanilag termeknek érezzék magukat)
- plusz egy kisebb, de folyamatos ár tiszta kalkák és újraélesztett archaizmusok.

10) Akadémia és kutatóintézetek: az "akadémiai örmény" normává stabilizálása (1935–1943 és utána)

10.1 Az Akadémiai struktúrák folyóiratokat, szabványokat és presztízst teremtenek

Az örmény Tudományos Akadémia történetének áttekintése a következő megjegyzések:

- az SZKP Tudományos Akadémiájának örmény ága 1935-ben alakult és
- az Örmény Tudományos Akadémia 1943-ban alakult, kezdeti intézményrendszerrel, amely magában foglalta a Történelem, Nyelv és Irodalom stb.

Ez nyelvészeti szempontból kulcsfontosságú, mert az akadémiák:

- tudományos folyóiratokat és monográfiákat jelentet,
- olyan tudományterületi közösségeket hozni létre, amelyek érvényesítik a terminológiai normákat,
- új tudósokat képezzenek egy közös "akadémiai örmény" stílusban írni.

10.2 Egy dedikált nyelvi intézet érett nyelvi tervezést jelez

A Nyelvi Intézet (NAS Armenia) nyilvános leírása szerint 1943-ban alapították, és később olyan tanszékeket is magában foglal, mint a Terminológia és Beszédkultúra – azaz a tudományos/technikai megfogalmazás és normatív használat explicit intézményi tulajdonjoga.

Más szóval: a 20. század közepére az örmény tudományos nyelvet nem csupán tudósok alkotják; Nyelvi szakemberek is kurátorozzák a műsort.

Egy külön NAS Armenia oldal, amely az Intézet eredményeit írja le, felsorolja a főbb lexikografikus és normatív műveket (beleértve terminológiai szótárokat és jelentős leíró/tudományos publikációkat).

11) Hogyan néz ki a "akadémiai–tudományos réteg" nyelvészeti szempontból ~1950-re

A 20. század közepére, különösen a keleti örmény nyelvre, a tudományos nyilvántartás viszonylag stabil profilú. Főbb jellemzői a legkönnyebben leírhatók: (A) szókincs stratégiák és (B) diskurzus/stílus stratégiák.

A) Szókincs és kifejezésépítési stratégiák (a tudományos örmény motorja)

A1) Örmény nemzetközi kifejezések (hibrid formációk)

Egy nagyon gyakori örmény stratégia:

- vegyünk egy nemzetközi tudományos ágat (gyakran görög/latin nyelven orosz nyelven keresztül),
- fonológiáját örmény nyelvre igazítani,
- majd csatoljuk az örmény származékos morfológiát.

Ez magas termelékenységet eredményez, és nyelvtani szempontból "őszinte" fogalmakat eredményez.

Az akadémiai szókincsben gyakran használt tipikus örmény származási források a következők:

- -նւթյուն (absztrakt főnevek: "-ness/-tion"),
- -ւղաւի (melléknév: "-al/-ic"),
- fegyelmet formáló minták, mint X-ւրաւնւթյուն ("X tanulmányozása"), X-ւզիւննւթյուն ("X tudománya").

Még akkor is, ha a törzset kölcsönözik, a *szó viselkedésében örmény* lesz—hajlás, egyezés, származtatás.

A2) Kalquing (hitelfordítás) a fogalmi átláthatóság érdekében

A kalkációk különösen gyakoriak, amikor egy közösség azt szeretné, hogy a kifejezés "magyarázza magát" az örmény olvasóknak.

Történelmileg az örmény gazdag ebben a hagyományban; egy tudományos áttekintés még a korai kalkálási viselkedést is példázza, például az örmény "krumpli" szó szerinti "földalmának" fordításával.

Ez nem "tudományos" önmagában, de ugyanazt a szokást tükrözi, mint a tudományos fogalmaknál: szemantikai átláthatóságot a natív elemeken keresztül.

A3) Az archaizmusok újrahasznosítása (presztízs + folytonosság)

Egy kifejezetten örmény mechanizmus – amely már látható a korábbi "programozott tevékenységben" az örmény alapú terminológiával szemben – az, hogy régebbi tanult szavakat (klasszikus örmény származás) újrahasznosítanak szűkített vagy modernizált jelentéssel.

Ennek két célját szolgálja:

- "magasnak" és folyamatosnak érzi az örmény művelt kultúrát,
- elkerüli az ellenőrizetlen kölcsönzést.

A4) Kontrollált hitelfelvétel orosz (szovjet korszak gyorsítása)

A szovjet korszakra a modern tudományos szókincs nagy része oroszul jut be, és a terminológia építését kifejezetten úgy írják le, mint az orosz kapcsolatok és a szovjet reformok előnyeit.

Ez számos "internacionalizmust" eredményez, amelyek ismerősnek tűnnek a szovjet nyelvekben, de az örmény ezeket az örmény morfológiába és helyesírási normákba alakítja.

B) Akadémiai/tudományos diskurzusi szokások (hogyan írod a tudományt örményül)

Még ha létezik is szókincs, egy tudományos réteg nem teljes, amíg stabil érvelési, definiálni, osztályozható és magyarázatot nem lehet hagyományossá tenni. A szovjet korszak itt fontos, mert az örmény nyelvet kifejezetten új adminisztrációi/jogi/tudományos funkciókba tolják, és nyelvtenban kódolják.

~1950-re a keleti örmény akadémiai prózát jellemzően a következők jellemzik:

- Definíció-elsőként bemutatott magyarázat (kifejezés → definíció → osztályozás → példák).
- Sűrű névleges stílus: absztrakt főnevek és tudományági kifejezések erősen használata; a hosszú főnévi kifejezések genitívumokkal gyakoriak a tudományos örmény prózában (a régebbi tanult írási szokások folytatása).
- Intézményi műfaji sablonok: tankönyvfejezetek, előadásjegyzetek, laborutasítások, folyóiratcikkek – ezek ismétlődnek a struktúrákban, és így stabilizálják a stílust.
- Szabványosított helyesírás és helyesírás, amelyet az 1922–24-es és 1940-es reformok és az őket tanító oktatási rendszer alakítottak.

12) Nyugat-örmény: tudományos nyilvántartás különböző feltételek mellett

A század közepéig- a nyugati örmény is fejlesztette és fenntartja az akadémiai írási hagyományokat (folyóiratok, filológia, történelem stb.), de 1915 után intézményi alapja diaszpóra oktatási hálózatokra töredezett.

A témád kulcsponjtja, hogy a 20. század közepére a keleti és nyugati örmény közötti szakadék a legszélesebb pont azokban a területeken, amelyekről kérdezel:

- helyesírás (keleti reformok vs konzervatív diaszpóra helyesírási normák),
- valamint gyorsan növekvő szaklexikonok (orvostudomány, jog, mérnöki), ahol az adományozó nyelvek és az intézményi szabványosítók eltérnek.

Így a "modern örmény tudományos nyelv 1950-re" legjobban két részben eltávolodó tudományos regiszterként képzelhető el, amelyek különböző oktatási és politikai rendszerekhez kötöttek.

13) A 20. század közepén végállomás: mit értek el ~1950-ig?

Ha megállunk a 20. század közepén, elég konkrétan tudjuk leírni az eredményt.

Kelet-örmény nyelvben (Örmény SZSZK), ~1950-re:

- Az örmény nyelv teljes mértékben a felsőoktatás és tudományos adminisztráció (egyetem + műszaki intézetek) nyelveként vált fel.
- Az írási normákat a tömegoktatáshoz kapcsolódó helyesírási reformok stabilizálják, valamint az 1940-es későbbi felülvizsgálat.
- A terminológia iparosodott: egy dedikált bizottság több tízezer speciális kifejezést hagyott jóvá (az orvostudomány és a jog kifejezetten kvantifikálva).
- Létezik egy nemzeti akadémiai keretrendszer (1935-ös ág → akadémia 1943), amely kifejezetten magában foglalja a nyelvi intézeteket, erősítve a szabványosítást és a tudományos publikációt.

Nyugati örmény (diaszpórában) ~1950-re:

- Az akadémiai nyilvántartás továbbra is folytatódik a filológiában, történelemben, közösségi oktatásban és némi tudományos népszerűsítésben, de ugyanaz a központosított állami gépezet nélkül.
- A szétverés nő, mert a keleti örmény szovjet korszakbeli kodifikáció (beleértve az helyesírást is) nem fogadja el univerzálisan a diaszpórában.

14) Egy tömör "mechanizmus összefoglaló" arról, hogyan épült fel a tudományos örmény nyelv (hasznos mentális modellként)

A század közepéig-az örmény akadémiai–tudományos réteg ismétlődő cikluson keresztül alakul ki:

1. Új tudás érkezik (Európa/Oroszország; később szovjet tudomány)
2. Fordítás + oktatás azonnali igényt teremt (tankönyvek, előadások)
3. A kifejezések a következőképpen születnek:
 - Örmény gyökér származtatás,
 - Számítás,
 - kölcsönzést (egyre inkább orosz úton),
 - Az archaizmusok újjáéledése
4. Helyesírás + nyelvtan kódolás stabilizálja az írott formát
5. Terminológiai bizottságok és akadémiák jóváhagyják, felsorolják és normalizálják a termeket
6. Intézmények reprodukálják a nyilvántartást (egyetemek, folyóiratok, akadémiák, minisztériumok)

~1950-re a keleti örmény nagyon nagy léptékben ment keresztül ezen a cikluson; A nyugati örmény folytatja ezt szétszórtan.

Törökök

Kérjük, részletesen írja le a modern török nyelv fejlődését (szókincs, ejtés, dialektuskülönbség stb.) egészen a 20. század közepéig.

A modern török nyelv fejlődése a 20. század közepéig

Történelmi háttér: Oszmán és korábbi török gyökerekből

A modern török (Türkiye Türkçesi) az oszmán török közvetlen leszármazottja, amely maga is az óanatoliai törökből fejlődött ki, amelyet a szeldzsuk törökök hoztak Anatóliába a 11. század végén. A török nyelvek Közép-Ázsiából származnak (például a 8. századi Orhon feliratok), és nyugat felé terjedtek; A török a család Oğuz ágához tartozik. Anatóliában az óanatoliai török (13–15. század) volt a korai irodalmi forma, amelyet a szeldzsukok és korai oszmánok használtak. Fokozatosan sok arab és perzsa szót (sőt, néhány nyelvtani formát is) magába szívott, ahogy a török egy hatalmas iszlám birodalom nyelvévé vált. A 16. századra az oszmán török erősen perzsa és arabosodott közigazgatási és irodalmi nyelvként vált ki. Az oszmán törököt perzsa-arab írással írták, és gyakran érthetetlen volt a kevésbé képzett "kaba türkçe" beszélők számára – a hétköznapi nép törökje, amely jóval kevesebb külföldi kölcsönt tartalmazott. Ez a diglossia azt jelentette, hogy a díszes oszmán udvari nyelv (amely a középkori Európában hasonló latinhoz hasonlítható) nagyban különbözött a tömegek által beszélt népnyelvtől.

Az oszmán török általában három szakaszra oszlik: *Eski Osmanlı Türkçesi* (óoszmán, egészen a 16. századig), amely közel állt az óanatoliai törökhöz; *Klasik Osmanlıca* (Klasszikus oszmán, 16–18. század), a költészet és bürokrácia rendkívül bonyolult nyelve; valamint a *Yeni Osmanlı Türkçesi* (Új Oszmán, 19.–20. század eleje), amely az újságírás és a nyugati eszmék hatására leegyszerűsített. A 19. század végére a reformista értelmiségiek (például a Fıatıl Oszmánok és később a Genç Kalemler csoport) elkezdtek követelni a könnyebben hozzáférhető török nyelvet. 1911-ben a *Yeni Lisan* ("Új Nyelv") mozgalom Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp és mások vezetésével kifejezetten támogatta a "tisztá" török használatát az irodalomban, túlzott perzsa-arab díszítésektől mentesülve. Ez megteremtette a republikánus nyelvi reformok alapját. 1923-ban, Mustafa Kemal Atatürk vezetésével létrejött Török Köztársaság megalakulása után a nyelv

radikálisan átalakult. Két monumentális változás történt: először az *írásreform* (Harf Devrimi) 1928-ban, majd egy folyamatos *nyelvreform* (Dil Devrimi) az 1930-as években, amelynek célja a szókincs megtisztítása. A 20. század közepére egy lényegében új modern török irodalmi nyelv jelent meg – egy isztambuli dialektuson alapult, latin ábécével írva, és sokkal közelebb állt a törökök mindennapi beszédéhez, mint az öreg oszmán nyelv.

Szókincs fejlesztése: kölcsönszavak, neologizmusok és tiszta forma

Oszmán török szókincs: Az oszmán török gazdag, de hibrid nyelv volt. Megőrizte a török szavak magját (különösen a mindennapi fogalmakban és nyelvtanban), de szókincsének nagy része kölcsönzött volt. A késő oszmán korszakra az arab és perzsa kölcsönszavak uralták a hivatalos és irodalmi használatot – egyes becslések szerint az oszmán írás szókincsének 60–80%-a arab vagy perzsa eredetű. (Egy 20. század eleji becslés szerint körülbelül Az oszmán írásban a szavak 58%-a arab-perzsa eredetű, és csak 38% török eredetű.) Ezek a kölcsönök minden területre kiterjedtek: kormányzat, jog, tudomány, irodalom és mindennapi élet. Például az oszmán török nyelv az arab *kitâb* kifejezést "könyv" (modern *könnyv*), a *mekteb* kifejezést "iskola", a perzsa *şehir* kifejezést pedig "város" kifejezésére, és még több ezer más szót is használt. Sok arab szó perzsa nyelven jutott be, így teljes családokat hoztak magukhoz az eredetű kifejezések között. Ez a nagy beáramlás azt jelentette, hogy az oszmán török nyelv több szinonimája is volt a közös eszméket (arab, perzsa vagy török eredetű), sőt, még arab többes és absztrakt főnévi alakzatokat is átvette. Ezzel szemben a hétköznapi emberek beszélt török nyelve sokkal kevesebb kölcsönszót tartalmazott, és inkább "tisztának" és töröknek tartották számon. Ez a "magas" szókincs és a köznyelvi beszéd közötti szakadék a reformerek célpontjává vált.

Nyugati kölcsönszavak: A 19. században, amikor az Oszmán Birodalom nyugatírává vált, a francia új fogalmak (pl. *vonatból vonat, polis a rendőrségből*) fő *adományozója* lett. Gyakran az európai kifejezések már a Köztársaság előtt is elkezdtek helyettesíteni az arab-perzsa kifejezéseket. Például a francia *doktor* egyre inkább kiváltotta az arab eredetű *hekim* ("orvos") kifejezést, a *veteriner* (*vétérinaire-ből*) a *baytar* ("állatorvos") helyett, a *sekreter* pedig a *kâtip* ("titkár") helyett. Az ilyen kölcsönfelvételek a modernizációt jelezték. Ennek ellenére az 1920-as évekre az oszmán török még mindig erősen támaszkodott egy arab-perzsa szótárra az absztrakt és formális nyelv kialakításában.

Nyelvreform és neologizmusok: 1923 után a nyelvpolitika határozottan a tiszta irányba fordult. Atatürk a régi szókincset akadálynak tekintette a nemzeti identitás és az írástudás előtt, ezért kampányt indított a nyelv "törökítésének" érdekében. 1932-ben megalapította a Török Nyelvi Egyesületet (*Türk Dil Kurumu*, kezdetben *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*), hogy vezesse ezt a kezdeményezést. Nyelvészek és tudósok átkutatták Törökország török örökségét – dialektusokat, népműveket, történelmi szövegeket és más török nyelveket –, hogy régi vagy regionális szavakat találjanak, amelyek helyettesíthetnék az arab és perzsa kifejezéseket. Emellett új szavakat (neologizmusokat) alkottak török gyökerekből és toldalagokból, és néhány nyugati kifejezést is átalakítottak. 1935-re megjelent az első oszmán–török szótár új megfelelőivel, amely több ezer újonnan újjáélesztett vagy kitalált szót tartalmazott. Ez a szókincs mérnöki megközelítés kiterjedt volt: gyakorlatilag minden idegen eredetű kifejezést helyettesíthetőnek tartottak egy török alternatívával. Az alábbiakban néhány példa oszmán szavakra és azok modern török helyettesítésére:

- *müselles* (ar. eredete, "háromszög") → *üçgen* ("háromsarok", a *üç*, "3" szóból származik)

- *tayyare* (Ar. *ṭayyāra*, "repülőgép") → uçak (az *uçmaktan*, "repülni")
- *nispet* (ar., "reláció/arány") → oran (török vagy- "vágni", ami töredéket jelent)
- *şimal* (ar., "észak") → kuzey (az ótörök *şóból*, *mert* "hideg, sötét")
- *Teşrin-i evvel* (ott. név októberre) → Ekim ("vetés", a földvetés hónapja)
- *asel* (Ar. *ʿasal*, "méz") → bal (anyanyelvi török szó "méz")

Több ezer ilyen helyettesítést hirdettek. A sajtó és a rádió segített bevezetni a neologizmusokat azzal, hogy definíciókkal közvetítették őket, sőt, nyelvi órákat is kínáltak a nagyközönségnek. Ez a drasztikus *tasfiyecilik* ("megtisztítás") a 30-as évek közepén a végletekre ment: az íróktól el kellett *kerülniük az összes* idegen szót, néha ügyetlen új kifejezéseket találtak ki menet közben. Az eredmények zavarosak lehettek, és érthetőség romlott, amikor ismeretlen neologizmusok árasztották el a hivatalos nyelvet. Még Atatürk elnök is, amikor látta, hogy a kommunikáció nehezedett, híresen kiáltotta: "Nem beszélhetünk, nem hagytak nyelvet!" Elismerte, hogy túl messzire mentek, és hogy a külföldi szavak teljes elűzése nem praktikus. 1936-ban Atatürk elfogadta az úgynevezett Napnyelvi Elméletet, amely egy áltudományos elképzelés, miszerint minden nyelv egy ősi török nyelvből származik. Ez a arcmentő lépés gyakorlatilag visszaengedett néhány kölcsönszót, azzal az elképzeléssel, hogy "végső gyökereik" amúgy is törökök. Atatürk halála (1938) után a purista hajtóerő lassult, de időnként újra fellendült (például az 1940-es években az İnönü alatt újabb törökizációs hullám).

Eredmény: A 20. század közepére a modern török általános szókincs drámaian módon megváltozott az oszmán időkhez képest. Több száz oszmán szó került ki a köznyelvből, helyüket vagy újraélesztett török szavak, vagy nemzetközileg elfogadott kifejezések vették át. A mindennapi szótár nagyrészt török nyelvűvé vált, bár az arab és perzsa eredetű szavak nem tűntek el teljesen – sok szó ma is használatban van, különösen azok, amelyek túl mélyen gyökereztek ahhoz, hogy lecseréljék vagy amelyeknél a neologizmusok soha nem terjedtek el. (Például olyan szavak, mint *A könyv* "könyv" vagy *a şehir* "város" kifejezések még mindig gyakoriak, az újabb szinonimákkal együtt, mint *a Betik* és *a Kent*, amelyek sosem voltak teljesen érvényesülve.) Ráadásul a francia, majd később angol kölcsönszavak is folyamatosan megjelentek új technológiák és fogalmak számára, bár ezek gyakran törökített helyesírással (*televízió*, *autó* stb.). A szókincsreform összhatása a török szavak hatalmas egyszerűsítése és *államosítása* volt, amely közelebb hozta az írott nyelvet ahhoz, amit valójában a törökök beszéltek. Egy új generáció olyan szavakat használt, amelyek néhány évtizeddel korábban nem léteztek. Ez a szókincs "megtisztítása", némi ellenállás és az oszmán korszak árnyalatainak elvesztése ellenére, nyelvi tulajdonérzetet és modern török identitást ültetett a fiatal Köztársaságba.

Ejtés és fonetológiai változások

Maga a török fonológia nem ment át olyan radikális reformon, mint a szókincsé, de az arab betűről latin írásra való áttérés és bizonyos oszmán korszakbeli hangok elvesztése jelentős változásokat jelentett a kiejtésben és annak ábrázolásában. Az oszmán törököt az arab ábécé egy változatában írták, amely nem illett a török magánhangzókhoz és hangokhoz. A régi írásban a rövid magánhangzókat általában nem írták, és több különálló török fonemát kétértelműen egyetlen betűvel ábrázolták. Például az arab *vav* (و) betű jelentheti az *v* mássalhangzót, vagy helymeghatározó helymeghatározóként szolgálhat *o*, *u*, *ö* vagy *ü* hangzói számára. Hasonlóképpen, egyetlen betű (*kaf* vagy *gaf*) lefedhette a *k*, *g*, *ğ*, *q* hangokat, és nem volt betű *p*-re (az oszmán *b*-t használta mind /b/, mind /p/ esetén). Ennek következtében az oszmán török olvasóinak a kiejtést a kontextusból kellett levonniuk, és egy adott helyesíráshoz több kiejtés is lehetséges volt. Az 1928-ban bevezetett új török latin ábécét kifejezetten fonetikai és

egyértelmű volt: külön betűket alkotott a jellegzetes török hangokhoz, és minden magánhangzót kiírt. Hozzáadták az olyan betűket, mint a Ç, Ş, Ö, Ü, Ğ és a pontozott/pont nélküli İ/I betűket, míg a felesleges betűket (Q, W, X) eltávolították. Ez azt jelentette, hogy az írott török most már szorosán tükrözte a valódi beszélt kiejtést. Minden betű egyetlen hangnak felelt meg, így a nyelv sokkal könnyebben olvasható és tanulható.

Néhány jelentős fonológiai módosítás az oszmán és a modern török között a következők:

- Arab fonemák elvesztése: Az oszmán török beolvasztotta az arab szavakat, olyan hangokkal, mint a dubogos 'ayn (ع) és a glottal stop hamza (ء), valamint a velar/q-szerű qaf (ق). Azonban a legtöbb török beszélő nem ejtette ki ezeket a hangokat egyértelműen – inkább török megfelelőikként kezelték őket, vagy figyelmen kívül hagyták őket. Például az arab 'ayn és a hamza nem volt megkülönböztetve, így az oszmán szavakat, amelyek tartalmazták őket, úgy ejtették ki, mintha nem lennének (gyakran csak magánhangzóként vagy hiatusként). Egy feltűnő anekdota: Ziya Gökalp egyszer a *şe'ni* (hamzával) szót "pragmatikus" jelentésre írta, de a törökök ugyanúgy hallották, mint a *şeni* (egy létező arab kölcsönzés, jelentése "rossz/undorító"), mert a finom hamza nem volt megfogalmazva. A latin ábécében ezekhez az arab hangokhoz nem hoztak létre külön betűket, ami gyakorlatilag megerősítette, hogy ezek eltűntek a hagyományos török fonológiából. Hasonlóképpen, az arab *q* (mély *k* hang) egyesült a normál török *k*-val, *kh* (خ) pedig *h*-val vagy *k*-val. Az új ábécé *k* és *h* betűi ezt lefedik, és a *ğ* (yumuşak *g*) sok szóban átvette az arab *ghayn* helyét (bár a modern törökül a *ğ* általában lágy csúszás vagy hosszabbító, nem pedig teljes /y/ hang, mint néhány oszmán korszak kiejtésében).
- Magánhangzó tisztasága és harmónia: A modern török nyelvben nyolc magánhangzó van (a, e, ı, i, o, ö, u, ü), amelyek a magánhangzó harmónia szabályainak megfelelnek. Ezek a magánhangzók természetesen léteztek az oszmán nyelvben is, de a régi írásmód nem különböztette meg *kifejezetten az e és i vagy o és ö betűket*, kivéve opcionális diakritikus betűkkel. A latin írás ezt megoldotta: például az *I* (nem jelölve) a hátsó /u/ hangzót jelöli, míg az *İ* (pontozott) az elülső /i/ betűt, ami kritikus megkülönböztetés a törökül. Ez nemcsak az olvasást megkönnyítette, hanem megerősítette a mellétagok helyes kiejtését is a magánhangzó harmóniája szerint (mivel most már látható a magánhangzó és kiválasztható a megfelelő zártagóalak). Az *Ö, Ü* bevezetése (a német helyesírásból kölcsönözve) szintén egyértelműen jelzi az elől lekerekített magánhangzókat, amelyeket arab írásban összetéveszthetnek a hátsó magánhangzókkal. Összességében a latin írás megerősítette a magánhangzó harmónia dominanciáját azáltal, hogy megszüntette az eredeti írás kétértelműségét. Nem vezettek be jelentős *új* hangzást; inkább a meglévő beszélt hangokat először hűen képviselték írásban.
- A török kiejtés megőrzése: A nyelvreformerek az isztambuli dialektusok kiejtését választották az új írásrendszer szabványának. Ennek eredményeként bizonyos oszmán korszakbeli regionális vagy archaikus kiejtések nem tükröződtek. Például az isztambuli török nem különbözteti meg a magánhangzó hosszát (míg az arab/perzsa igen), így a kölcsönzavakban a hosszú magánhangzókat csak alkalmi circumflex akcentussal jelölték. Az új ábécé tartalmazta a circumflexet (˘), amely bizonyos szavakban hosszú magánhangzót vagy palatalizált mássalhangzót jelöl (például néhány arab-perzsa verésben, *például hál*, az "állam" (állapot) megkülönböztetésére *a hal* "megoldástól"), de ezek másodlagosak, és főként szótárakban vagy az egyértelműség elkerülése érdekében használják. Általánosságban elveszett a fonemikus magánhangzó hossza az oszmán arab kölcsönzésekéből a standard törökben (például arab *dār* "ház" → török *dâr*

(dar írás), rövid /a/-val ejtve). Egy másik finom változás a Ğ (yumuşak g) betű kezelése: történelmileg g/ğ vagy gh hangból származik, de modern kiejtésben általában a megelőző magánhangzó meghosszabbítását vagy enyhe /j/ csúszásként szolgál. Ez egy hosszú távú hangzásváltozást tükröz, amely nagyrészt a késő oszmán időkben történt, de a latin írás megerősítette szerepét, mint szótag nélküli kezdő, nem kemény mássalhangzó.

- Helyesírás, ejtés vs. oszmán helyesírás: Az új rendszer arra ösztönözte az embereket, hogy a szavakat úgy ejtsék, ahogy írják. Az oszmán időkben néhány szót egészen másként ejtettek ki, mint ahogy az arab írásmód sugallná (néma betűk stb. miatt). A latin írás eltávolította a néma betűket, és idegen szavakat írt ki, ahogy törökül ejtették. Például az arab *haqq* (حق), "jog, igazság" új törökül hak (nincs dupla mássalhangzó, nincs kiejtetlen q), ami összhangban van a török /hak/ kiejtésével. Így a modern török kiejtés következetesebb és szabályosabb lett. Az írástudás kampányai megtanították az állampolgároknak a szokásos kiejtést, valamint az új betűket. A regionális akcentusbeli eltérések megmaradtak (lásd az alábbi dialektusokat), de a nyomtatott szó most már egyértelműen tükrözte minden szó szokásos kiejtését, ami újdonság volt az oszmán helyesírás homályossága miatt.

Összefoglalva, a mai török nyelvű főbb fonológiai különbségek – mint például a nyolc magánhangzós rendszer elől/hátul harmonizálva, vagy a lágy ğ használata – nagyrészt jelen voltak történelemben, de az 1928-as ábécéreform ezeket egyértelművé és szabványosította ezeket. A 20. század közepére a törökök olyan szöveget olvastak és írtak, amely *illeszkedett* a beszédükhöz. Ez drámaian csökkentette a beszélt és írt nyelv közötti határt. A változás nem változtatta jelentősen a török kiejtését a mindennapi életben (az emberek továbbra is úgy beszéltek), hanem bizonyos oszmán korszakbeli hangokat (az "arab" fonémákat) eltávolított a művelt beszédből, és megerősítette a közös normát. Ezen túlmenően, mivel sok régi kölcsönszót új, anyanyelvi fonológiához illeszkedő török szavak váltak fel, a nyelv hangzási profilja törökebb lett – például az új érmék gyakran tiszteletben tartották a magánhangzó harmóniát és elkerülték a mássalhangzó klasztereket, így a török fülek számára természetesebbnek tűnnek.

Nyelvtani és szintaxis-transzformáció

Strukturálisan a töröknyelvtan a reformok során török és agglutinatív maradt – az alapvető szintaxis (alany-objektum-igének sorrendje, kísérték, idő stb. utótagja) nem változott. Azonban a nyelvreform *egyszerűsítésekhez és változásokhoz* vezetett bizonyos nyelvtani kifejezésekben, főként az arab/perzsa hatás eltávolításával, valamint az írásbeli nyelvtan összehangolásával a köznyelvi használattal. Az oszmán török néhány külföldi nyelvtani elemet vagy stílusbeli konvenciót is beépített, amelyeket később fokozatosan megszüntettek:

- Perzsa izafet és összetett főnévek: Az oszmán írásnyelv gyakran használta a perzsa stílusú izafet szerkezeteket – lényegében főnévi kifejezéseket, ahol a módosító főnév a főnév után következik birtokló vagy összekapcsolóval. Például a "sors" kifejezést *takdîr-i ilâhî* (szó szerint "isten előfelszentelés") formájában lehet kifejezni, ami perzsaizált genitív szerkezet. A modern törökül *természetesebben ilâhî* takdîr ("isten sors") vagy egy őshonos birtokló kifejezést (*Tanrının takdiri* – "Isten akarata") használnánk. Az egyik fő nyelvtani különbség az oszmán és a modern török között az ilyen arab/perzsa összetett formációk elhagyása. Ma ezek az elavult konstrukciók csak rögzített kifejezésekben vagy irodalmi kontextusokban maradnak fenn, míg a legtöbb összetett főnév és birtokló kifejezés török normákat használ (akár egymás ellenállási összetettek, akár török birtokló utótagok). A Guardian 1928-ban megjegyezte, hogy a

reform részeként "a nyelvtani szabályokat egységessé teszik azáltal, hogy eltávolítják a perzsa és arab szavak különleges formációit, amelyek még mindig terhelnek a törökül, és követik a török nyelv szabályait". Ez például azt jelentette, hogy az arab törött többeseket vagy perzsa összehasonlító alakokat török -lar többes számot és anyanyelvi összehasonlító formákat váltották fel. Az oszmán többes szám, mint az *asâtizâ* (arab többes szám *üstad*, tanító), átadta a *üstatlar*, és a perzsa szuperlatíva *â'zam* ("legnagyobb") helyett török *en büyük*, stb. Idővel még a kölcsönszavak nyelvtanát is törökítették.

- Ige és mondat szerkezet: A török megőrizte jellegzetes jellemzőit, mint a magánhangzó harmóniát, az agglutinációt, valamint az ikét használt főnevek/participusok az alárendelt mondatok helyett. Az oszmán török nyelvtan alapvetően ugyanaz volt, mint a mai török ezen a tekintélyben. Az oszmán próza (különösen hivatalos dokumentumok) azonban rendkívül bonyolult lehetett, hosszú mondatokkal és arab igék főnevek és participusok sokan használatával. A nyelvreform rövidebb mondatokat és egyenesebb, a beszélt török stílushoz közelebb álló stílust ösztönözött. Például, míg egy oszmán dokumentum összefűzött egy relatív mellékmondatok és archaikus összekötők láncát, a köztársasági írók inkább a mondatok szétbontását és török kötődők vagy gerundok használatát részesítették előnyben. Lényegében a szintaxis modernizálódott. Néhány archaikus igeforma vagy részecske (például régi feltételes befejezések vagy perzsa eredetű mellékszavak) kiesett a használatból. A reformok szabványosították a toldalítógok helyes írásmódját is (a régi írás néha kétértelműen összekapcsolta vagy választotta el őket), de ez helyleveles változtatás. A 20. század közepére az írott török szintaxis nagyjából úgy nézett ki, mint ma – sokkal könnyebben értelmezhető, mint késő oszmán szintaxis, mégis felépítése egyértelműen török volt.
- Névmások és tiszteletbeli kifejezések: Az oszmán török, amely egy rétegzett társadalmat tükröz, gazdag repertoárral rendelkező tiszteletbeli kifejezésekkel és udvarias névmásokkal/címekkel (pl. perzsa *hazretleri*, arab *efendim* stb.). Ezeknek a tiszteletbeli megnevezéseknek a néhányát elhagyták vagy helyettesítették a Köztársaság egyszerűségért és egyenlőségért folytatott törekvéseként. Például a második személyű többes szám teljesen felváltotta az archaikus, tiszteletteljes *hazretiniz* szerkezeteket, és új világi címeket vezettek be (például *a Bay Mr.*, *Bayan* az asszony helyett) az oszmán címek helyére (*a Bey*, *Hanım* megmaradt, de megváltozott használattal). Ezek a változások szociolingvistikusak voltak, de érintették a névmások és címformák mindennapi nyelvtani használatát.
- Kölcsönszó morfológiája: Ahogy az idegen szavakat helyettesítették vagy honosították, idegen morfológiai mintázatuk eltűnt. Az arab kölcsönszavak gyakran tartalmaztak arab többes alakot (például *kutub* "könyveket" a török *kitaplar* mellett), vagy arab -i idafa (genitív) szerkezeteket használtak. A nyelvreform és az azt követő alkalmazás megszüntette ezeket. Minden szó, eredetől függetlenül, elkezdett követelni a török morfológiát – *-lar/ler* többes, *-nin/-nün* birtoklás stb. Például a "tartomány" szó: az oszmán *vilâyet* (arabul *wilâya*) néhány szövegben az arab többes *számban vilâyât* szerepelt, de a modern törökül *vilayetler* lett (vagy a tiszta török *il*, többes *szám iller*) váltotta fel. Ez rendszeresebbé teszi a modern török nyelvtant.

Összességében, bár a török nyelvtana és szintaxisa nem ment át radikális szerkezeti átalakításon (a török mindig is SOV, agglutinatív nyelv volt, a reform előtt és után), tudatos tisztítás történt a külföldi nyelvtani ízek eltávolításában. Ami megváltozott, az a *használat* volt: az írók abbahagyták a perzsa és arab stílus utánzását, és minden kontextusban teljes mértékben elfogadták a török nyelvtani szabályokat. A korabeli nyelvészek hangsúlyozták, hogy a török, ha megszabadult a "külső hatásoktól", bőven képes bármilyen gondolatot világosan kifejezni.

Az 1940-es évekre az iskolai nyelvtanok és stílusútmutatók szabványosították a *tiszta* török szintaxist. Ez a nyelvet könnyebben hozzáférhetővé tette a lakosság számára, mivel az írott nyelvtana most szorosán tükrözte a beszélt nyelvezetét, és nem keveredett "össze" a perzsa/arab sajátosságokkal. Röviden: a modern török nyelvtan az oszmán török nyelvtan letisztultabb változata, amelyet eltávolítanak az különbségektől és idegen díszítésektől, és a helyi szabályok következetes alkalmazásával erősítik meg.

Helyesírás és írásreform: az arab ábécétől a latin ábécéig

Talán a modern török fejlődésének legdrámaibb változása az 1928-as írásreform volt. Az oszmán törököt évszázadok óta arab alapú írással írták (némi módosítással a perzsa és török hangzásokban). Ez az oszmán írás jobbról balra volt írva elegáns kifonal, de komoly problémákat okozott a török számára: sok török magánhanghoz nem volt betű, és több arab betű dupla vagy háromszoros feladatot teljesített, így a helyesírás következtelen volt. Például az arab írásban a török szavak, mint *a küçük* ("kicsi") és *a göç* ("vándorlás") nehezen voltak megkülönböztethetők, akárcsak a *kara* ("fekete") és *a kâr* ("profit") különleges, ritkán használt diakritikus betűk nélkül. Ebben a rendszerben az írástudás tanítása nehéz volt – számos kontextuális betűformát és meg nem írt magánhangzót kellett megtanulni. A 20. század elejére a muszlim népesség írástudási aránya rendkívül alacsony volt (gyakran 10 év alatti szintet említenek). Ezzel szemben a nem muszlim kisebbségek (görögök, örmények, zsidók), akik törökül beszéltek, gyakran saját ábécéjükben írták (görög, örmény, héber írás), és sokkal magasabb írástudást értek el. Ez a éles különbség rámutatott a változás szükségességére. Ráadásul gyakorlati kérdések is felmerültek: a távíró és a nyomtatás megjelenése akadályozta az arab írást – a morse-kódban nem volt rendelkezés arab betűkre, és az oszmán nyomdák nehezen dolgoztak a bonyolult betűtípussal. A szöveg reformjáról már a Tanzimat reformkorszak (a 19. század közepé) vita folyt. Számos oszmán értelmiségi javasolta a latin ábécé átdolgozását, sőt még az oszmán hercegek és pasák is (például Enver pasa 1913-ban) megpróbálták egyszerűsíteni az arab írást új karakterek bevezetésével vagy külön betűk írásával. Ezek az erőfeszítések azonban ellenállásba ütköztek a konzervatívoktól, akik az arab írást az iszlám örökséghez kötöttnek látták, és attól tartottak, hogy az európai ábécé megszakítja a kulturális kapcsolatokat vagy "latizálja" a török identitást.

1928-ban az új köztársaság elhessegette ezeket a habozásokat. Atatürk a latin ábécé átvételét elengedhetetlennek tartotta a modernizációhoz: "A török nemzetnek civilizálódnia kell. A leghatékonyabb és legbiztosabb módja ennek, ha a nyelvet latin betűkkel törökítjük" (állítólag annyi szóban mondta). 1928 júniusában létrehoztak egy Nyelvi Bizottságot (*Dil Encümeni*), hogy új török ábécét hozzanak létre. Tanulmányozták más latin alapú ábécéket (beleértve azokat, amelyeket a Szovjetunió török közösségei alkottak), és 29 betűből álló készletet terveztek, amelyek minden török hangot képviselhetnek. Az így született ábécé kizárta a *Q*, *W*, *X* betűket (török nyelvhez nem szükséges), és új *karaktereket vezetett be a Ç, Ş, Ğ, İ, Ö és Ü* karaktereknek, hogy lefedjék a teljes török készletet. A kulcselvek alkalmazása volt: egy betű fonénként (például a pontozott *İ* és pont nélküli *I* megkülönböztetése), fonetikai helyesírás, és nem voltak mássalhangzók csoportjai magánhangzó nélkül (a török szótagszerkezet egyszerű). A Bizottság kezdetben fokozatos átmenetet képzelt el (mindkét forgatókönyvet néhány évig iskolákban tanítják, párhuzamosan néhány anyagot publikálva). De Atatürk híresen ragaszkodott a gyors változáshoz – "Vagy három hónap múlva, vagy egyáltalán nem!" – jelentette ki. Úgy vélte, hogy a lassú bevezetés elítélné a reformot, mert az emberek halogathatnák az új betűk megtanulását.

Így 1928. november 1-jén kihirdették az Új Török Ábécé Törvényét, amely gyors és forradalmi volt. 1928 decemberére az újságoknak és magazinoknak új latin betűkkel kellett nyomtatniuk. 1929 januárjára minden kormányzati hivatal latin írásra váltott a levelezésben. Atatürk maga is tábla kísérte az országot (híres nyilvános tüntetéseken), hogy az új betűket tanítsa a polgároknak. A közoktatás mozgósított: 1928 végén létrehozták a "Nemzeti Iskolákat" (*Millet Mektepleri*), amelyek gyorskurzusokat kínáltak az új írás olvasásához 12–45 éveseknek. A részvételt erősen ösztönözték (még bizonyos munkák esetén törvényileg is kötelező volt). Ezek az erőfeszítések meghozták a gyümölcsüket – néhány éven belül az írástudás jelentősen megnőtt (körülbelül 10,5%-ról 1927-ben 1935-re több mint 20%-ra, és tovább emelkedett). A forгатókönyv-reformot társadalmi szempontból látványos sikernek tartották: sokkal könnyebbé tette az olvasást és az írást a tanulást. Ahogy egy kortárs jelentés megjegyezte: "magát az írást a lehető legegyszerűbbé tették, és a helyesírási és nyelvtani szabályok sokkal könnyebbek, mint az arab írásmódé". Az új ábécé 8 magánhangzót és 20 mássalhangzót tartalmazott (néhányan 21-et számolnak jellegzetes pontos/pont nélküli i-jellel), valamint néhány ismerős írásjel; teljesen elég volt ahhoz, hogy minden török szót leírjak. Egyedülálló jellemző volt az I betű két formája (İ/i vs I/ı), amely a legtöbb európai számára ismeretlen volt, de elengedhetetlen a török magánhangzó harmóniához. A reform még a szó szétválasztását és az apostrofákat is szabványosította a tulajdonneveknél, ami tisztázta az írásbeli nyelvtant.

Következmények: A közvetlen következménye az oszmán írás korpusával való tiszta szakítás volt. Egy éjszaka alatt a törököknek új írással kellett újratanulniuk saját nyelvüket olvasni és írni – mélyreható fordulat a nemzeti életben. Az 1930-as évek elejére a fiatalabb generációk már nem tudtak régi oszmán szövegeket olvasni speciális képzés nélkül, így a lakosság gyakorlatilag elzárta az oszmán archívumoktól és irodalomtól. Atatürk tisztában volt ezzel; az 1930-as évek végén igyekeztek kiválasztott oszmán irodalmat és fontos dokumentumokat latin írásra átírni, hogy megőrizték a hozzáférést. Azonban az oszmán szövegek hatalmas örökségének csak egy része került be az új írásbe, és azt gyakran erősen fordított formában (a régi szavak már megváltoztatva). Így a írásreform egyik gyakran *említett* hátránya a kulturális megszakítás – "a török lakosság soha többé nem férne könnyedén az oszmán korszak írásos dokumentumaihoz". Cserébe a lakosság drámaian javult az írástudási arányt és a modern nemzet részvételének érzését. Az új írásmód szimbolikusan és gyakorlatilag is Törökországot a Nyugathoz igazította (a nemzetközi kommunikáció könnyebbé vált). Érdemes megjegyezni, hogy az Oszmán Birodalomban élő nem muszlim közösségek *már* évszázadok óta írtak törököt nem arab írással: például az örmény és a görög (karamanli) írást használták török könyvek nyomtatásához ezekhez a közösségekhez. Tehát a török nyelv a latin betűkben nem volt teljesen idegen. 1928 után még néhány idősebb ember is alkalmazkodott: anekdoták voltak arról, hogy nagyapák és nagymamák esti órákon jártak, hogy megtanulják az új ábécét, hogy újságokat olvashassanak vagy levelezhessenek gyermekeikkel. Sokan igen, bár néhányan sosem alkalmazkodtak teljesen, és másokra hagytak, hogy olvassák helyettük, ahogy azt személyes emlékirataim is leírják.

A forгатókönyv-reformnak politikai és ideológiai indítékai is voltak. Ez Törökország szekuláris nemzetségének kijelentése volt, csökkentve az iszlám (mivel az arab írás erősen kapcsolódott a Korán arabul) és az oszmán konzervativizmus befolyását. Atatürk és a reformerek kifejezetten a modern civilizáció elfogadásának részeként vázolták be. Kevés nyílt ellenállás volt (az ellenzék az egypárti állam gyorsan elnyomta vagy elnyomta). Lényegében az új ábécé büszkeség forrásává vált, és a régi rendszerrel való szakadás látható jelképévé vált. A 20. század közepére egy egész generáció nőtt fel, ahol a latin írás volt az egyetlen török írás, amit tudtak.

Összefoglalva, az ortografikus reform a modern török fejlődésének egyik sarokköve volt: egyesítette és oktatta a lakosságot, elősegítette a tanulást és nyomtatást, valamint alapját képezte a későbbi nyelvi reformoknak (például a szókincs egyszerűsítése, amely az 1930-as években következett). A "Harf Devrimi" (Levélforradalom) kifejezés találó – valóban forradalmi ugrás volt, amely néhány hónap alatt átalakította a török nyelvet. A modern török helyesírás ma nagyrészt úgy marad, ahogy 1928–1929-ben szabványosították meg, csak kisebb módosításokkal (például a cikumflexek opcionális használata vagy a kölcsönszavak helyesírása). Szigorúan fonetikus, és sikeres példaként tisztelték a szándékos írásváltásnak.

Atatürk az új, latin alapú török ábécét tanítja a nagyközönségnek Kayseriben, 1928. szeptember 20-án. A latin írás gyors elterjedése jelentősen javította az írástudást, és az írásbeli török nyelv szorosán tükrözte a kiejtését.

Dialektus differenciálás: Regionális változatok Anatóliában és azon túl

A modern standard török isztambuli dialektuson alapul, de számos regionális dialektus (ağızlar) létezik Anatóliában és a volt oszmán területeken. Az oszmán korszakban a dialektusok változatossága nagyrészt szóbeli volt, míg az írás magas isztambuli/oszmán színvonalú volt. A 20. században a nemzeti nyelv kinyilvánulásával az isztambuli dialektust kifejezetten választották a beszédben és írásban egyaránt a szabványos török nyelv modelljének. Korai köztársasági írók és nyelvészek, mint Ziya Gökalp és Ömer Seyfettin, valójában már az 1910-es években támogatták az isztambuli törököt, mint egy "nemzeti nyelv" alapját. Ma az "isztambuli török" szabványosnak számít, és ez az iskolákban tanított és a médiában használt változat. Ennek ellenére Törökország mérete és történelme gazdag helyi dialektusokat biztosít, és a modernizáció nem homogenizálta teljesen a beszédet.

Anatóliai dialektusok: Törökországban a dialektusokat gyakran nyugati, keleti és északkeleti változatokra sorolják (más osztályozások mellett). Bizonyos régiók különösen ismertek a jellegzetes akcentusokról – például a Fekete-tenger (Karadeniz) dialektusai, az égei-i (Ege) dialektusok és a délkeleti (pl. Diyarbakır, Urfa) dialektusok mind észrevehető eltérésekkel rendelkeznek. A főbb különbségek közé tartoznak a fonetikus eltolódások és néhány szókincs-változat. Például sok anatóliai dialektusban megőrizte azokat a hangokat, amelyek a szokásos isztambuli törökből hiányoznak: néhány vidéki dialektusban megjelenik egy "nyílt e" (ə) magánhangzó, egy torokú h (ħ), amely hasonlít az arab kh-hoz, vagy egy veláris orrú η (mint az angol ének) egyes vidéki dialektusokban. Az isztambuli török egyesítette vagy elveszítette ezeket (a standard töröknek nincs γ vagy η fonemája, amely megkülönbözteti a /g/ vagy /n/ ellen). Az Ege-tenger egyes részein a hangszórók történelmileg elengedik vagy gyengítik az /r/ hangot, így a *var* ("létezik") úgy hangzik, mint a *vaa*. Néhány közép-anatóliai dialektusban (például Konya környékén) a /k/ hang /g/ irányába tolódik (így a *Konya* "Gonya"-ként ejtődik; *Keçi* "kecske" "geçi" lesz), és lehetnek p↔b váltások (például a *piliç* "csibék" "biliç"-nek hangzik). A Kayseri területnek van egy furcsasága, ahol az ö/ü inkább o/u-hoz hasonlóan ejtik ki (pl. *öküz* "ökör" → "oküz"). Keleten és délkeleten, az arab és kurd hatására, megőrizték a glottal stopokat vagy a gutturalist, mint például a *'alem-ben*, a standard *alem* ("világ") kifejezésben. Ezek lényegében az arab *'ayn nyomai*, amelyeket néhány arab hatású területen őriztek meg. A Trabzon (Fekete-tengeri) dialektusban híres p-helyettesítés van b helyett (pl. *bunu* "ez (acc.)" punu-szerűen hangzik) és más egyedi intonációs minták. Ezek ellenére ezek a

változatok kölcsönösen érthetők a hagyományos török nyelvvel, bár a nehéz vidéki akcentusok egy ismeretlen fülhez igazítást igényelhetnek.

Rumeli (Balkáni) dialektusok: Törökországon kívül, a Balkánon az oszmán korszak török dialektusai továbbra is jelen vannak a török kisebbségek között Bulgáriában, Görögországban (Nyugat-Trákia), Észak-Macedónában, Koszovóban, Romániában és más országokban. Ezeket összefoglalóan Rumeli töröknek nevezik. A nyelvészek nagyjából nyugati rumeli és keleti rumeli dialektuscsoportokra osztják őket. A nyugati rumeli dialektusok (pl. Macedóniában, Koszovóban, Nyugat-Bulgáriában) hasonlóságokat mutatnak egymással, sőt a gagauznal (egy török nyelv Moldovában). Gyakran megőriznek néhány archaikus oszmán elemet, és kölcsönszavakat használnak helyi nyelvekből (szláv, görög, albán). A kelet-ruméliai dialektusok (Kelet-Bulgária, Dobruja stb.) közelebb állnak az isztambuli törökhöz, de mégis helyi ízeük található. Figyelemre méltó tény, hogy sok balkáni török elszakadt az anatóliai reformoktól; évtizedeken át néhányan tovább használták az arab írást vagy az oszmán formákat. De a modern korban, különösen Törökország média révén befolytatott befolyással, a legtöbb balkáni török nyelvű latin írást is használja, és bizonyos mértékig a hagyományos török hatására is hatással van rájuk. A ciprusi török dialektusa (amelyet a török ciprusiak beszélnek) egy másik különálló változat: vannak idősebb anatóliai vonásai és archaizmusai, és érdekes módon hasonlít Törökország Taşeli-fennsíkjának (Dél-Anatólia) beszédéhez, ahonnan sok korai ciprusi telepés érkezett. A ciprusi török énekes hangzással és néhány szókincsel rendelkezik, amely eltér a szárazföldi szabványtól (plusz görög vagy brit angolból is kölcsönzött a helyi történelem miatt). Ennek ellenére egy törökül beszélő isztambuli és egy nikóziai beszélgetni, bár észreveszik egymás "akcentust".

Más nyelvek hatása: Számos dialektusbeli különbség más anyanyelvek hatására vezethető vissza ezekben a régiókban. Törökország keleti és délkeleti részén a kurd és arab nyelvvel való kapcsolat bizonyos kölcsönszavakat és hangokat vezetett be (például a fent említett gutturalok). A Fekete-tenger régiójában a láz és más kaukázusi nyelvekkel való kapcsolat szerepet játszott (és ennek a dialektusnak van némi különálló szóki). Nyugat-Törökországban, különösen az idősebb generációk körében, görög vagy balkáni hatást hallani lehet a kiejtésben azok számára, akik a 20. században Görögországból vagy Bulgáriából vándoroltak be. A meszheti törökök (eredetileg Grúziából) és az iraki és szíriai türkmének török dialektusa szintén az oguz török nyelv alá tartozik; közel állnak az anatóliai törökhöz, de megvannak a sajátosságaik és a régimódi szavaik. Ezek mind tanúskodnak arról, hogyan formálták a földrajz és a történelem a beszélt török változatokat.

Szabványosítás és szociolingvistika: A 20. század során a török állam népszerűsítette a szabványos nyelvet az oktatásban, adminisztrációban és a médiában, ami fokozatosan csökkentette a dialektusi eltéréseket. Ahogy a kutatók megjegyezték, sok helyi dialektus jellemző visszahúzódott a "fiatal kortól kezdve az írott nyelv oktatási és közvetítési médiumi használaton keresztül" által tanított standard nyelv hatására. Az urbanizáció a dialektusok kiegyenlítéséhez is vezetett – ahogy a falvakból költöztek olyan városokba, mint Isztambul, Izmir vagy Ankara, gyakran átvettek egy szabványosabb beszédet. A széles dialektusban való beszéd formális kontextusokban megőrzést hordozhat, ezért nyomás (és vágy) támadt arra, hogy alkalmazkodjunk a "helyes isztambuli törökhöz", különösen a fiatalabb, képzett törökök körében. Mégis, informális és vidéki területeken a dialektusok a kulturális identitás részeként virágoznak.

Fontos megjegyezni, hogy a török dialektusok nem annyira eltérőek ahhoz, hogy külön nyelvek legyenek; dialektus kontinuumot alkotnak. Még az oszmán török is, annak ellenére, hogy erős

perzsa-arab átfedés volt az irodalomban, alapvetően isztambuli dialektusa volt a töröknek. Ezért, a hatalmas szó- és írásbeli változtatások ellenére sosem tört meg a beszélt kölcsönös érthetőség. Valójában megjegyezzük, hogy a korai köztársaságban az idősebb emberek még sok "régi nyelvet" értettek, amikor beszéltek, és az oszmán szövegek modern kiejtéssel hangosan felolvasva részben érthetőek voltak, egészen a további szókincs-eltávolításokig az 1960-as évekre.

A tágabb török világban az azerbajdzsáni (azeri) a török legközelebbi "unokatestvére", és a kelet-anatóliai dialektusoktól azeri nyelvig terjedő kontinuum létezik. Azonban a politikai határok és a modern eltérő szabványosítások miatt (azeri megvolt a saját szovjet hatású reformja) a török és az azeri nyelvek külön nyelveknek számítanak, bár jól érthetőek egymás számára, némi tapasztalattal.

Összefoglalva, a modern török nyelvjárások sokféle dialektusát foglalják magukba: Anatóliai regionális beszédet, a balkáni örökös oszmán török dialektusokat, a ciprusi török dialektust és másokat. Ezek eltérnek kiejtésben (fonetikus jellemzők, mint a fentiekben említettek), néhány szókincsben (regionális szavak vagy helyben megőrzött régimódi oszmán szavak), valamint kisebb nyelvtani részletekben. Isztambulra épülő szabványos török az oktatás és média nemzeti szintű presztízsnormája, valamint a média nyelve. Szociolingvistikailag a standard török beszéd (vagy csak enyhe regionális akcentus) gyakran kapcsolódik az oktatáshoz és városi élethez, míg a nehéz dialektusok a vidéki háttér vagy regionális identitás jele. A nemzeti reformok nem célozták kifejezetten a dialektusok megszüntetését, hanem egy erős szabvány létrehozásával és a tömegek oktatásával közvetve a dialektusok kiegyenlítését eredményezték. Ennek ellenére Törökország nyelvi tájképe még a 20. század közepére is meglehetősen változatos maradt. 1950-ben egy trabzoni és egy adanai falusi lakos nehezen érthette egymás beszédét, de bármelyikük alkalmazkodott a hagyományos törökhöz egy kívülállónak. Ez a dinamika továbbra is fennáll, bár a megnövekedett mobilitás és a média tovább hidalja a dialektusbeli szakadékokat az 1950-es évek után.

Társadalmi-politikai hatások: nacionalizmus, modernizáció, oktatás és média

A modern török fejlődése elválaszthatatlanul összefonódott a 19. század vége és a 20. század eleji társadalmi-politikai áramlatokkal. A nyelvtervezést Törökországban a nacionalizmus erős áramlatai, a modernizáció/nyugatosodás iránti törekvés, a tömegoktatás bővítése, valamint az új média és kommunikáció megjelenése hajtotta.

Nemzetépítés és nacionalizmus: A török nacionalisták számára a nyelv az identitás alapvető eleme volt. A késő oszmán korszakban olyan gondolkodók, mint Ziya Gökalp, azt állították, hogy egy török nemzetnek a török nyelvre kell épülnie (híresen mondta: "Türkçeleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" – "törökíteni (a nyelvet), iszlamizálni (kulturálisan), modernizálni" három oszlopként). A nyelvi reformok erősen ideológiai jellegűek voltak – a török "idegen" (arab/perzsa) elemektől való megtisztításával a Köztársaság célja egy szekuláris, etnikai török nemzeti identitás megerősítése volt, amely különbözött a többnemzeti, iszlámközpontú oszmán identitástól. Az új nyelv célja az volt, hogy egyesítse Törökország minden állampolgárát (akik közül sokan, akárcsak a kurdok vagy arabok, nem beszéltek törökül anyanyelvüként – bár ez újabb kérdéseket nyitott meg), és büszkeséget keltsen arra, hogy a török olyan gazdag és tehetséges, mint bármely más európai nyelv. Minden szeptember 26-án, 1932-től kezdve a Nyelv Napját (Dil Bayramı) tartották, hogy megemlékezzenek a Török Nyelvi

Kongresszus megnyitójáról, tükrözve, hogy a nyelvet a "kemalista" forradalomnak tekintették. A nacionalisták az 1930-as években terjesztették a Napnyelvi Elméletet (korábban említett), amely azt állította, hogy minden világnyelv a török nyelvből származik – ez a hipernacionalista vágy tükröződése, hogy emelje a török státuszát. Bár tudományosan abszurd volt, ez az elmélet egy ideig állami támogatást kapott, jelezve a nyelvbe irányuló politikai befektetést. Az oktatásban a történelemkönyvek és nyelvórák hangsúlyozták, hogy a "tisza" török a török ősök nyelve (egyes narratívákban a sumér vagy közép-ázsiai civilizációkhoz kötődő kapcsolatok). Mindez egy nyelvi nacionalizmus érzését erősítette meg, amelyet a 20. század közepén Törökország továbbvitt. Még egyes reformok ellenzői is elfogadták, hogy a töröknek kell a Köztársaság vitathatatlan nemzeti nyelvének lennie.

Modernizáció és nyugati befolyás: A nyelvi reformokat nem lehet elválasztani Atatürk szélesebb modernizációs programjától. Ezek a reformok mellett történtek, mint például a gergely-naptár, a metrikus rendszer és a nyugati jogkódex bevezetése. A latin ábécére való váltás egyszerre volt gyakorlati, mint szimbolikus lépés a "nyugati civilizációval" való igazodás felé. Megtörte a régi vallási elit írástudás monopóliumát, és megnyitotta az ajtót a tudományos és technikai tudás könnyebb átadására. Az 1920-as és 30-as években nyugati fogalmak importáltak, amelyeknek török megfelelői kellettek – a parlamenttől és az elektromosságtól kezdve a színházig és autóig. Kezdetben sok francia szót kölcsönöztek (pl. *parlamento*, *elektrik*, *tiyatro*, *otomobil*), de a Török Nyelvi Egyesület gyakran inkább török szavakat alkotott vagy meglévő szavakat adaptált (például *ulus* a nemzet helyett a francia *nasyon*, *şirket* a *kompani* helyett). Az eredmény egy keverék volt: néhány nemzetközi szó bekerült, de sok nemzeti vagy újonnan keletkezett volt. Az alapvető cél az volt, *hogy a törökországot alkalmassá tegyék a modern élethez*. Az állam kampányokat indított az orvostudomány, jog és mérnöki szakterületek török nyelvű szakértelmének fejlesztésére. A 20. század közepére a kormányzás és az oktatás nyelve teljesen modernizálódott – már nem a múlt virágos oszmánja, hanem egy áramvonalas török, amely képes volt leírni a gyárakat, rádiókat, alkotmányokat és repülőgépeket. Különösen fontos, hogy magát az írásváltást egyesek szükségesnek tartották a technológiai fejlődéshez: az oszmán írás rosszul illeszkedett írógépekhez, távírókhoz és linotipikus gépekhez, míg a latin írást ezekben a technológiákban már használták. Így a bevezetés lehetővé tette Törökország számára, hogy előrelépjen a kommunikációban. Összefoglalva, a modernizációs nyomások egyszerre igényelték és elősegítették a nyelvreformot. Egy 1928-as Guardian vezércikke megjegyezte, hogy Törökország latin betűre való átállása "lépés, még ha csak apró is, a nemzetek egysége felé" (az írásbeli akadályok eltávolításával) – kiemelve, hogy a reformot nemzetközi szinten is értékelték.

Oktatás és írástudás: A korai Török Köztársaság nagyon agresszív volt a tömegoktatás előmozdításában, a nyelvreformot eszközként használva az írástudás növelésére és tájékozott állampolgárok létrehozására. A reformok előtt az írott oszmán és annak titokzatos ábécéjének összetettsége alacsonyan tartotta az írástudást (különösen a muszlim törökök körében, ahogy említettük). 1928 után az írástudási kampányok országos projektté váltak. A tanárok szétszöktek a falvakba, sőt még a Népi Házak (*Halkevleri*, a 1930-as években működő közösségi központok) is ingyenes nyelvi és írástudási tanfolyamokat kínáltak. Az ábécéreformot azonnal tantervi reformok követték – minden tankönyvet új törökül írtak át, és a gyerekeket az új, szabványosított nyelvet tanították. Az 1940-es és 50-es évekre Törökország írástudási aránya drámai javulást mutatott (bár még mindig lemaradt néhány nyugati országtól), és ezt nagyrészt az egyszerűbb ábécé és a kötelező általános iskolai oktatás tulajdonítja. Fontos az, hogy az oktatásban használt nyelv áttért a népi alapú törökre. A diákokat már nem kényszerítették oszmán szókincs elsajátítására irodalom vagy történelem olvasása céljából; helyette az anyagokat modern török nyelvre frissítették. Ez a demokratizált oktatás – egy

anatoliai gazda fia könnyebben tanult meg anyanyelvén olvasni, mint elitista zsargonban. A beszélt és írt nyelv közötti szakadék szűkült, így a fonetikai tanulás lehetséges volt (szemben az archaikus helyesírások memorizálásával). A 20. század közepére egy török generáció teljesen modern törökül tanult, így olyan nyelvi közösség született, amely nyelvi szempontból homogénebb volt, mint szüleik vagy nagyszüleik.

Média és közbeszéd: A nyomtatott média, rádió és később a film terjedése tovább erősítette az új szabványos nyelv hatását. A késő oszmán korszakban olyan újságok, mint a *Tercüman-ı Ahvâl* (1860) és a *Sabah*, már elkezdtek köznyelvi törököt használni, ami utat nyitott az egyszerűbb próza előtt. A második alkotmányos korszakban (1908–1918) a sajtó virágzott, és a nyelv egyszerűvé vált a fiatal törökök alatt. A forgatókönyv- és nyelvreformok után az újságok voltak az elsők között, akik változtatásokat vezettek be. Az 1930-as évekre a nagy újságok új ábécét nyomtattak, és sok új szókincset átvettek (néha még az olvasók teljes megértése előtt is, így neologizmusok definícióit kellett beépíteniük). Az újságírók szerepet játszottak az új szavak normalizálásában, bár néha a tiszta szemléletet a komikus végletekig vitték, amíg a nyelv stabilizálódott. A rádió, amelyet Törökországban az 1920-as évek végén, különösen az 1930-as években vezettek be, erőteljes médiummá vált a szabványos nyelv terjesztésében. Az Ankarai Rádió és az isztambuli rádió híreket, oktatási műsorokat, sőt nyelvórákat is sugároz, mindezt új törökül. Az ország hallgatói megismerhették az isztambuli akcentust és a rádióban megjelenő átalakított szókincset. Ez segítette kiegyensúlyozni a dialektusbeli különbségeket, és megismertették az embereket a hivatalos terminológiával. A század közepére ésszerűen beszélhetett egy "műsorszórás szabványú" török nyelvről, amelyet a legtöbb képzett ember tudott beszélni vagy legalábbis érteni a rádiónak, majd később a televízióknak (ami az 1960-as években jelent meg). A média a nyelvi viták fóruma is volt: értelmiségiek cikket írtak arról, hogy az új pénzermék túl erőltetett-e, vagy vissza kellene-e állítani egy régi szót. Az ilyen nyilvános vita tovább vonta a társadalmat nyelvük formálásába.

Politikai és jogi támogatás: Az állam szilárd támogatása tette lehetővé ezeket a változásokat. Atatürk egypárti kormánya felülről lefelé érvényesítette a nyelvi politikákat. Például egy 1934-es törvény előírta, hogy a köztisztviselők új török szavakat (régieket helyett) használjanak hivatalos levelezésben, lényegében sok oszmán kifejezést betiltva. Később, az 1940-es és 50-es években változások történtek: némi merevség enyhült a többpárti politika alatt (1946 után), és bizonyos régi szavakat részben újra bevezettek a tisztaság érdekében. De általánosságban a török tervezés állami kezdeményezés volt. A Török Nyelvi Egyesület (TDK) továbbra is szavakat alkotott és szótárokat adott ki, és hivatalos (bár félig autonóm) szervezet volt egészen az 1950-es évekig, amikor közvetlen kormányzati kapcsolatai meglazultak. Még ezután is befolyásos maradt a nyelv fejlődésének irányában. A nyelvreform mögötti politikai akarat olyan volt, hogy az Atatürk idején is túlélte; Az İsmet İnönü és későbbi vezetők nem vonták vissza (bár az 1980-as években a TDK-t ismét állami intézménysé tették). Ez ellentétben áll néhány más országgal, ahol a nyelvi reformok folyamatos támogatás nélkül megbuktak.

Társadalmi fogadtatás: A lakosság számára ezek a nyelvi átalakítások vegyes élmények voltak. Egyrészt a fiatalok gyorsan alkalmazkodtak, és sok török felszabadultnak érezte magát a saját nyelvük olvasásának és írásának könnyebb képességével. A nacionalista büszkeség nőtt, ahogy a törökök azt állíthatták, hogy nyelvük "tisztult" és modern. Másrészt az idősebb generációnak – a 19. század végén születetteknek – veszteségérzettel kellett megküzdenie: sokan már nem tudtak olvasni fiatalkoruk könyveit vagy szüleik sírkövét, miután a forgatókönyv megváltozott. Néhányan kulturális szakadást éreztek. Az oszmán korszak irodalmi fordítás nélkül elérhetetlenné váltak, így a század közepére egy török középiskolás tanuló például Namık Kemal írásainak egyszerűsített változatait vagy összefoglalóit olvashatta, nem pedig az

eredetieket. A kormány megpróbálta enyhíteni ezt azzal, hogy fontos oszmán szövegeket fordított az új nyelvre, de elkerülhetetlenül sok az íz elveszett, és a fordítási döntések néha politikai indíttatásokkal váltak (a nacionalista narratívához illő művekre koncentrálnak, miközben figyelmen kívül hagyva például az oszmán örmények vagy túl iszlámnak tartott szerzők műveit). Ezek ellenére az 1950-es évekre Törökországban az volt a konszenzus, hogy a nyelvreform összességében pozitív – egy írástudó társadalmat hozott létre (ahol most már a többség tudott olvasni, ami óriási változás volt az 1928 előtti időszakhoz képest), és Törökországot a modern világhoz igazította. A reformokat gyakran "katasztrófának vagy sikernek" nevezik – Geoffrey Lewis híresen "katasztrófális sikernek" nevezte, jelezve, hogy bár sikeresen átalakította a nyelvet, "katasztrófálisan" megszakította a kontinuitást. A törökök azonban általában elfogadták új nyelvüket, és az erős török jelképe lett.

A mindennapi életben az új médiumok, mint a regények, magazinok és későbbi filmek az 1930-as és 50-es években mind modern törököt használtak, így tovább erősítve annak elterjedését. Az oktatás, a kormányzat és a média nyelve a 20. század közepére összeolvadt, ami azt jelentette, hogy Törökország bármely részén felnő személy egyre inkább ugyanazt a szabványos törököt hallotta a rádióban, vagy olvasta nyomtatásban, még akkor is, ha otthon akcentussal beszélt. Ez egy egységérzetet teremtett – egy ország, egy közös nyelv –, ami pontosan az, amit a köztársaság alapítói szándékoztak. A nacionalizmus hozta a lelkesedést, a modernizáció a kényszert, az oktatás a mechanizmust, a média pedig megerősítette a modern török fejlődését.

Következtetés: A 20. század közepére a török nyelv az oszmán modellből modern nemzeti nyelvvé alakult. Írásmódja új volt, szókincse nagyrészt megújult, nyelvtana szabványosított, és a lakosság sokkal nagyobb része beszélte (és értette), mint valaha. Ez az átalakulás nem pusztán nyelvi volt; Ez egy átfogó társadalmi forradalom része volt. A török nyelv története abban az időszakban jól példázza, hogyan lehet tudatosan megalkotni egy nyelvet, hogy szakítson a múlttal és új társadalmi-politikai célokat érjen el. Ennek eredményeként a modern török híd a múlt és a jelen között – megőrizve a nyelv török lelkét, de a 20. századi formában fejezve ki. Az 1950-es évekig terjedő fejlemények megalapozták a török nyelv további fejlődését a 20. század végén (a televízió, a migráció, a globális kifejezések stb. hatásai), de ezek már itt túlmutatnak a témán. Világos, hogy a kortárs török alapját a bemutatott reformok és mozgalmak szilárdan lefektették, így a török rövid idő alatt sikeres nyelvi modernizáció egyedülálló példája lett.

Források: A fenti beszámoló tudományos és történelmi forrásokra támaszkodik, beleértve az oszmán és modern török leírásokat mind angol, mind a török irodalomban. Jelentős hivatkozások közé tartozik Geoffrey Lewis nyelvreform elemzése, a Britannica és az UCLA összefoglalói a török nyelvtörténetről, a török akadémiai munkák a dialektológiáról, valamint az 1928-as ábécéváltás elsődleges beszámolóit. Ezek képezik a tényalapot annak megértéséhez, hogyan és miért fejlődött a modern török, amely a klasszikus császári nyelvből a 20. század közepére leegyszerűsített, nemzeti médiummá vált.

* * * * *

Kérjük, részletesen írja le a modern török nyelv írásformájának fejlődésének folyamatát a 20. század közepéig.

A modern török nyelv írásformájának fejlődési folyamata

Mit jelent itt az "írásforma fejlődése"

A "modern török írási formája" alatt az írott törököt egy kölcsönhatásos dolgok halmazaként kezeltem:

1. Írás (melyik ábécéte, hogyan egyeznek a betűk a hangokkal).
2. Helyesírás (helyesírási szabályok: különálló vagy összekapcsolt szavak, toldalag írás, nagybetűk, diakritikus betűk mint â/î/û, aposztróf használata, kötőjel stb.).
3. Írásjelek és tipográfia (írásirány, oldalelrendezés, írógép/nyomtatási korlátok, dokumentumsablonok, táblák).
4. A szabványos írott norma (melyik dialektus/regiszter tekinthető modellként; hogyan "egyszerűsítik" vagy "tisztálják" az írott nyelvet).
5. Kódolási eszközök (helyesírási szótárak, "írásútitatók", iskolai tankönyvek, állami űrlapok, később általános szótárak).

Az általa kért időszak nagyjából a 20. század közepéig tart, tehát nagyjából: az oszmán írott török → késő oszmán egyszerűsítés, → 1928-as ábécéreform és annak intézményi szabványosítás → bevezetése (1930-as és 1940-es évek) → stabilizált írásos normát az 1940-es évektől az 1950-es évek elejéig.

1) Az oszmán török írás a "modern török" előtt: az örökölt írásrendszer (egészen a 20. század elejéig).

1.1 A török írás és annak beépített kétértelműségei

Évszázadokon át az oszmán törököt arab alapú írással írták (perzsaarab adaptáció). Ez két gyakorlati következményt hozott, amelyek különösen az írás szempontjából számítottak:

- A magánhangzókat nem olyan tisztán ábrázolták, mint ahogy a török fonológia megköveteli. A török nyelv gazdag magánhangzórendszerrel és magánhangzó harmóniával rendelkezik, míg a klasszikus arab helyesírás általában megbízhatóan jelöli a hosszú magánhangzókat, de sok rövid magánhangzót hagy következtetésre. Az oszmán korszak átiratanyagokkal végzett tudományos kutatások hangsúlyozzák, hogy ez a hagyomány (hosszú magánhangzók megmutatva, rövid magánhangzók gyakran nem) átterjedt a török írásba, és megnehezítette a magánhangzók pontos visszanyerését arab írású török szövegekből.
- Az oszmán török olvasás gyakran lexikai és kontextuális ismereteket igényelt ("tudtad, milyen szót néztél"), nem pedig egy átlátszó betű-hang dekódolást, amely a későbbi latin alapú török helyesírásra jellemző. Ez az egyik oka annak, hogy a késői oszmán reformerek ismételten az írásírás/írásreformot írástudás és modernizáció kérdéseként keresték.

1.2 Helyesírás vegyes rendszerként: fonetikus török vs. etimológiai kölcsönzések

Az oszmán török írásnak a következőket kellett kezelnie:

- Anyanyelvi török szavak (ahol az írók néha a rendszeresebb helyesírást választották),
- Arab és perzsa kölcsönszavak (gyakran eredetükhöz és tanult hagyományukhoz kötődő módon írva).

Ez azt jelentette, hogy az írásrendszer nem egyetlen "írd ki, amit kiejtesz" séma szerint működött. Támogatta a magas szintű íráskultúrát (bürokratikus és irodalmi), amelynek helyesírási konvenciói részben etimológiai és presztízszvezéreltek, részben pedig gyakorlatiak voltak.

1.3 A kézirat/nyomtatott kultúra számított: kalligráfia, szedés és szabványosítási korlátok

Egy modern "szabványos írott nyelv" általában a következőktől függ:

- stabil iskolai normák,
- tömegnyomtatás,
- stíluskézikönyvek és szótárok.

Az oszmán török nyelvben volt nyomtatás és iskola iskola is, de az írás pozicionális betűformái és a kalligráfiai hagyomány presztízse megnehezítette az egységes tömeges szabványosítást, mint az később a latin ábécé alatt (az írógép/nyomtatás kompatibilitása 1928 után meglepően fontos *írasi* forma lett). Ez a háttér megalapozza, miért nem csupán "új levelek", hanem az írásbeli gyártás teljes átdolgozása.

2) Késő oszmán és fiatal törökök korszak: az írás egyszerűsítése az ábécé megváltoztatása előtt (késő 19. század–1928)

A lényeg: a modern török írás nem 1928-ban kezdődött. Fő előfeltétele az volt, hogy az írott nyelvet közelebb tegyék a beszélt nyelvhez, és csökkentsék a nehéz, magas hangsúlyú oszmán írásstílust.

2.1 "Yeni Lisan" és az az elképzelés, hogy az írásnak beszédre kell hasonlítania (1911-től kezdve)

A 20. század elején (különösen 1908 után) reformista értelmiségi körök vitatkoztak arról, hogyan lehet nemzeti írott nyelvet építeni. A Genç Kalemlerhez kapcsolódó Yeni Lisan (Új Nyelv) viták a következőket képviselték:

- egyszerűsítve az írott töröket,
- az arab/perzsa nyelvtani szerkezetek írásbeli redukciója,
- és kifejezetten közelebb hozta az írott nyelvet a népnyelvhez, hogy több olvasó megérthesse.

Ez két szempontból is számított az írásforma fejlesztésében:

1. Egyetlen presztízsalapot követett az írásos norma számára (különösen az isztambuli török mint modell).
2. Ez lehetővé tette a későbbi írásreformot (1928), mivel már egy "egyszerűbb török" irányult a célnyelvként.

2.2 Írásreformi kísérletek az arab keretrendszerben: "Enveriye / hatt-ı Enverî"

Még a latin betűk átvétele előtt is voltak kísérletek az írás "javítására" az arab alapú írás reformjával.

Egy híres példa: Enver Paşa katonai íráskezdeményezése (gyakran "hatt-ı cedîd / hatt-ı Enverî / Enveriye / ordu elifbâsı"-nak nevezik). A TDV İslâm Ansiklopedisi szerint a Hadügyminisztérium bejelentette, hogy 1913. május 1-jétől a katonai levelezés nem csatlakozó (elkülönített) leveleket használ, és a katonai anyagokat (térképek, szabályzatok, évkönyvek stb.) ilyen stílusban készítették – majd később parancs szerint eltávolították azokat.

Miért fontos ez:

- Azt mutatja, hogy az állam már felismert *egy írásrendszer-problémát* (tanulhatóság, sebesség, kétértelműség), és részleges műszaki megoldást próbált ki.
- Ez azt is megmutatja, miért lett radikális az 1928-as megoldás: a részleges módosítások nem hoztak létre széles körben használható, egységes tömeges írástudási írásmódot.

3) 1928, mint a döntő szakadás: új írásrendszer tervezése és jogi érvényesítése

3.1 A bizottságok: egy politikai döntés megírásra alkalmas rendszerré alakítása

1928 májusában az Oktatási Minisztérium létrehozta a Dil Encümeni (Nyelvi Bizottságot), hogy latin alapú ábécét készítsen elő; a török Maarif Ansiklopedisi 1928. május 23-át adja, és felsorolja a korai tagokat, valamint a későbbi bővítéseket. A TDK történelmi áttekintése hasonlóan a bizottság megalakulását 1928 májusának végére helyezi, és leírja szerepét az ábécé véglegesítésében.

A bizottság *írásforma-tervezési kritériumai* (ahogy azt a Maarif Ansiklopedisi bejegyzésben is közölték) nagyon egyértelműek:

- Kerüld a "dupla betűket" (digrafokat), ha lehetséges,
- Tartsd meg a nemzetközi értékeket,
- minimalizálni a plusz jelölt betűket,
- és egy "nemzeti" ábécét alkotni.

3.2 Ábécé mérnöki választások: hogyan vált a modern török helyesírás "fonemikus"

Az új ábécé gyakorlati célja sokkal szorosabb hang-betű egyeztetés volt, mint amit az oszmán írás engedélyezett.

A Maarif Ansiklopedisi bejegyzésben kiemelt kulcsfontosságú mérnöki döntések a következők:

- Egy korai vázlat, amely még a GH/KH betűket is figyelembe vette, később az olvasási nehézség miatt elhagyták,
- olyan egyértelmű döntéseket, hogy q, w, x kizárják (nem lesz török fonéma egyezés),
- különleges betűk beépítése a török hangokhoz (ö, ü, ğ és ş, ç),
- és az I/İ (pont nélküli/pontos) jelölése a török magánhangzók kontrasztjának tiszta megjelenítésére.

Ezek nem kozmetikaiak: meghatározzák a török írásos formát a mai napig – különösen azt az "egy hang \approx egy betű" ideológiát, amely a helyesírási elvárásokat meghatározza.

3.3 A jogi mechanizmus: 1353. számú törvény és annak pontos írásbeli határideje (1928. november–1930. június)

A reform "valós" lesz a 1353. számú törvény ("Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun") révén, amelyet 1928. november 3-án jelent meg a Hivatalos Közlönyben.

A törvény szokatlanul konkrétan konkrétan az írásban:

- Azonnali hatás: a közzétételtől kezdve minden állami hivatalnak, valamint magánintézményeknek/vállalatoknak el kell fogadnia és feldolgoznia kell az új török levelekben írt dokumentumokat.
- Állami közigazgatási határidő: minden kormányzati hivatalnak török leveleket kell alkalmaznia az állami tranzakciókhoz legkésőbb 1929. január 1-jére (a törvény a régi *hónap nevét használja kânunusani*). Néhány nyomozó/jogi papír a régi írásmódban maradhat 1929 júniusáig, és kulcsfontosságú személyi igazolványokat (tulajdoni okiratok, népesség- és házassági nyilvántartások/kártyák, katonai igazolványok/leszerelési papírok) török levélben 1929 júniusától szükségessé váltak.
- Polgári petíciók: a régi arab betűkkel írt petíciók 1929. június 1-jéig elfogadhatók.
- Nyilvános írásbeli környezet (táblák + sajtó): 1928. december 1-től (*kânunuevvel*) török nyelvű táblákat, táblákat, reklámokat, moziírásokat, valamint *minden török újságot és folyóiratot* török betűkkel kellett nyomtatni/írni.
- Könyvek: 1929. január 1-jétől a török könyveket török betűkkel kellett nyomtatni.
- Az átmeneti toleranciák: az arab betűk rövidített használata 1930 júniusáig folytatódhatott, míg a már használt régi nyomtatott regiszterek, kézikönyvek, úrlapok stb. 1930 júniusáig használhatók.
- Oktatás: minden török oktatásnak török betűkkel kell rendelkeznie; Régi betűkkel nyomtatott könyvekkel tanítás tilos.

Ez a "írásforma" fejlesztése a legszigorúbb értelemben: az állam nemcsak megváltoztatta az ábécét, hanem az egész írásos ökoszisztémát (adminisztráció, →sajtó → kiadás → oktatás) is újraidőzítette.

4) Egy új íráskultúra bevezetése: iskolai oktatás, újságok és az írástudás mechanikája (1928–1930-as évek eleje)

4.1 "Millet Mektepleri" és a tömeges felnőtt írástudás írásrendszer-projektként

Egy TDK történelmi beszámoló megjegyzi, hogy megjelent egy Millet Mektepleri (Nemzeti Iskolák) oktatás (1928. november 24-én az Official Gazette-ben), és hogy sokan tanulták meg az új betűket ezeken az iskolákon, majd később a Népi Házak tanfolyamain.

Ez fontos az írási történelem szempontjából, mert átalakította:

- milyen volt az "alapvető írás" (latin írás kézírás normák),
- aki tudott írni,
- és milyen gyorsan terjedhet el egy szabványosított helyesírás.

4.2 Az újságok mint "író tanárok": a sajtó a helyesírás normalizációjának részévé válik

Egy 2024-es Dergipark-kutatás szerint a Vakit újság "Nemzeti Iskolák Oldalt" adott ki, és a szerző 58 számot vizsgál 1929. január 4-től 1929. március 3-ig, példaként arra, hogyan vettek részt aktívan az újságok az olvasás és írás oktatásában a reformfolyamat során.

Az írásforma fejlesztéséhez ez kulcsfontosságú:

- Az új ábécé nem csak a törvény által stabilizálódott; a szabványosított nyomtatott űrlapoknak ismételt nyilvános kitettséggel stabilizálódott.

5) A helyesírás azonnali kódolása: *İmlâ Lûgati* (1928/1929) mint az első helyesírási horgony.

Egy új ábécé önmagában nem hoz létre stabil írott szabványt. Szükséged van egy közös válaszra is: "Írjuk X-et erre vagy arra?"

5.1 Miért volt sürgős a helyesírási szótár

A TDK "Sunuş" (előszó) kifejti, hogy amint a latin alapú írást átvették, az "útmutatók" iránti igény új formát kapott, és – az írás egységének biztosítása érdekében – a Dil Encümeni 1928-ban kiadott egy *İmlâ Lûgati*-t.

Egy TDK intézményi története kemény részleteket is hozzáad:

- egy kibővített Dil Encümeni felgyorsított felkészülés,
- 1928. december 12-én adta ki az *İmlâ Lûgati*-t,
- Körülbelül 25 000 szót tartalmazott,
- és 1941-ig szolgálta az iskolákat és állami intézményeket.

5.2 Milyen "írási útmutató" volt ez valójában

Az *İmlâ Lûgati* kevésbé működött modern "szabályelső" kézikönyvként, inkább átmeneti helyesírási hídként:

- A TDK "Sunuş" leírja, hogy a mű egy bevezetővel kezdődik, amely olyan témákat foglal magában, mint például:
 - a török és külföldi eredetű szavak helyesírása,

- nagybetű,
- összetett szavak,
- a circumflex (düzeltme ísareti),
- valamint az aposztrófhoz kapcsolódó iránymutatás (különösen bizonyos arab eredetű esetek esetén).
- Sedat Balyemez török írási útmutatókról szóló tanulmánya megjegyzi:
 - *İmlâ Lûgatit* fascikulumban készítették elő, majd megkötözték,
 - Indexe úgy volt elrendezve, hogy az öreg ábécével és jobbról balra sorrendbe kapcsolódott (az átmeneti függvényt tükrözve),
 - és nem volt teljesen különálló szabályrendszerként a pontjelek – a pontjelek ismerete korlátozott és főként a bevezetőbe épült.

Tehát az első republikánus helyesírási eszköz lényegében egy átalakító és szabványosító eszköz: "így írják a régi szót az új betűkkel", vékony szabályréteggel.

6) Tipográfia és dokumentumformá: a reform megváltoztatta a dokumentumok megjelenését, nemcsak hogy a betűket használják

Az ábécéreform teljes átalakításra kényszerítette a bürokratikus dokumentumelrendezést és az írástechnológiát.

Egy részletes, diplomáciai alapú tanulmány *Bellethenben* több belső változást mutat az archív nyilvántartások formájában a reform után:

6.1 Az irányosság átalakítja az oldalt

- A szöveg jobbról balra változik balról jobbra, ami hatással van arra, hogy a címek, dátumok és aláírások "természetesek" helymeghatározása meg.

6.2 Aláírások és levélfejcsek mozgása

- A tanulmány megjegyzi, hogy a reform előtt az aláírások elhelyezése az oszmán gyakorlatot követte (aláírás balra), de a latin ábécé esetében az aláírások elhelyezése az oldal jobb oldalára helyeződött át. Emellett megfigyeli a levélfej területek elhelyezésének változásait és bizonyos fejlécinformációk rövidülését is az idővel.

6.3 A pecsétet (mühür) újra kellett készíteni – és szabványosítani

Mivel a hivatalos pecsétken arab betűk szerepeltek, latin betűkkel kellett áttervezni őket. A tanulmány archív bizonyítékokra hivatkozik arra, hogy a pecsét reformjára vonatkozó utasítások közvetlenül a reform után születtek, és hogy a kormány később az intézmények között szabványos pecsétformákat és méreteket alkalmazott.

6.4 Az írógépek nem voltak azonnal elérhetőek (így a kézírás normái számítottak)

A *Bellethen* tanulmány megjegyzi, hogy a levelezés egy ideig gyakran kézzel írt volt, mert az írógépek nem voltak azonnal elérhetőek mindenhol. Megjegyzi azt is, hogy bizonyos esetekben

a régi írásbeli levelezés a szokás és a gyakorlati korlátok miatt egészen az 1930-as évek elejéig is fennmaradhatott.

Ez emlékeztet arra, hogy a "írasi forma" részben anyagi: eszközök, sablonok és bürokratikus munkafolyamat.

7) Az ábécéreformtól a "modern írott törökig": a szabvány intézményesítése (1932–1940-es évek)

7.1 A Török Nyelvi Egyesület alapítása: írásszabvány folyamatos projektként

1932-ben megalapították a Türk Dil Kurumut (kezdetben Türk Dili Tetkik Cemiyeti); egy TDK cikke az első *Türkçe Sözlük* történetéről kifejezetten 1932. július 12-ét mutatja be, és a széles programot írja le: a beszélt és írott nyelv egyesítése, az irodalmi/tudományos nyelv szabályainak meghatározása, valamint szókincs építése történelmi szövegek szkenelésével és dialektusanyagok gyűjtésével.

Bár a "nyelvreform" szélesebb körű, mint az írásforma, mélyen érinti az írást, mert:

- A hivatalos terminológia átíródik,
- A tankönyvek és törvények átfogalmazódnak,
- és a "jó írás" új szókincs választásokhoz kapcsolódik.

7.2 Régi és új írott világok hidalja: az 1935-ös "zsebkalauzok"

A TDK kiadványlistája szerint 1935-ben az intézmény a következőket adta ki:

- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu (Ankara 1935)
- Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu (Ankara 1935)

Ezek az útmutatók egy nagyon konkrét írási történelmi darabot alkotnak:

- Elismerik, hogy az új írásbeli szabvány fordítási problémát okozott az írásmódok és szókincsek között.
- Gyakorlati eszközöket nyújtottak az olvasóknak/íróknak, akik oszmán dokumentumokban és régebbi nyomtatott anyagokban navigáltak.

8) A helyesírás stabilizálása a kezdeti sokk után: *İmlâ Kılavuzu* 1941 és 1948

Az 1930-as évek végére az új szókincs és az ellentmondásos helyesírás miatt egyértelműbb szabályokat kellett szükségessé tenni.

8.1 1941: Az első "útmutató" nevű helyesírási kézikönyv, és a szabályok bővítése

Balyemez hangsúlyozza:

- Az első útmutató, amelynek címében ténylegesen szerepel a "útmutató", az İmlâ Kılavuzu (1941).
- Kifejezetten az İmlâ Lûgati második kiadásaként mutatja be magát.
- Az 1928-as művényel ellentétben az 1941-es útmutató sokkal szélesebb szabályszekeciót tartalmaz: ábécét, hangváltakozások, egyesített vs különálló utótagok, nagybetűk, a rendes névírás, és – ami fontos, – egy külön szakasz a céljelekhez (amelyet az erős kereslet miatt adtak hozzá, bár a középjeleket még mindig nem tekintették teljesen "a helyesírás részének").

Az "írásforma" esetében ez hatalmas: ez az átmenetet jelenti a "itt van a régi szavak új írásmódja" kifejezésből a "itt van a *modern török írás rendszere*" módjára.

8.2 1948: folytonosság, plusz a helyesírás megváltoztatásának politikája

Balyemez megjegyzi, hogy az 1948-as kiadást harmadik nyomtatásként jelölték ki, amely visszakötött az İmlâ Lûgati-hoz, és hogy (az útmutató saját üzenetei szerint) szükség szerint a változtatásokat megvitatták, de későbbi kongresszusi megbeszélésre hódították – így az 1948-as szöveg nagyrészt visszaadja az 1941-es szabályokat.

Ez segít megmagyarázni, miért érzi a török helyesírás viszonylag stabilnak a 20. század közepére: van egy hosszú időszak, amikor a fő szabálykészletet újranyomtatják, nem pedig folyamatosan újratervezték.

9) Az írott szótár papírra rögzítődik: *Türkçe Sözlük* és a század közepi "szabványos írott szókincs"

Egy modern írásos szabvány általában akkor kristályosul meg, ha:

- Helyesírási szabályokat publikálnak,
- és egy nagy szótár lezárja a fejszavakat és a preferált formákat.

9.1 Az első nagy általános szótár (1940-es évek)

Egy TDK tanulmánya az első kiadás kiadástörténetéről azt magyarázza, hogy a források általában 1945-öt említik a *Türkçe Sözlük* első kiadásának (*ilk baskı*) tekintve, miközben megjegyzik, hogy egyes könyvtári vagy magánpéldányok 1943/1944-es éveket mutatnak – ami a faskikulás stílusú gyártáshoz és a nyomtatás és terjesztés akkori valóságához kapcsolódik.

Ami még fontosabb az írásforma szempontjából: ugyanaz a tanulmány magyarázza, hogy a szótártervezés beépült a TDK korai küldetésébe, és hogy az 1930-as évek végére (más alapvető összeállítások, mint a szkennelés és a zsebútmutatók után) előrehaladt a kortárs általános szótár kidolgozása.

9.2 Miért ez "írásforma" történelem, nem csupán "szókincs"?

Egy általános szótár egyszerre három írásszabványos feladatot végez:

1. Helyesírási fixáció: egy fejrítást választ a versenytársak között.
2. Regiszter jelzés: megmondja az íróknak, mi a "normális", "régi", "technikai" stb.

3. Az oktatási szabványosítás: a tankönyvek és vizsgák alapjává válik.

Így az 1940-es évekre a modern török írás már nem csupán "latin betűk + néhány szabály" volt, hanem egy kodifikált rendszer, amelyet egy nemzeti lexikografikus referencia hagyomány erősít meg.

10) Az írásforma átalakulásának kompakt idővonala (késő oszmán → a 20. század közepé)

Az 1910-es évek előtt

- Oszmán török írás arab alapú; a hagyomány által formált helyesírás; a magánhangzók képviseletének határai a török nyelvre; Vegyes etimológiai/fonetikai gyakorlatok.

1911–1918 (egyszerűsítés és részleges íráskísérletek)

- Yeni Lisan / Genç Kalemler az írott nyelv népi beépítését és egy nemzeti írásos szabványt szorgalmaz.
- Enveriye (katonai elkülönített betűbetűs írás): egy állami kísérlet az arab alapú írás fejlesztésére egy korlátozott területen, amelyet később elhagytak.

1928. május–november (mérnöki + jog)

- Dil Encümeni készíti elő az ábécét és a korai helymeghatározási elveket; Az isztambuli töröket alapként fogadják el; Problémás sorlevéleket hagynak el.
- A 1353-as törvény (1928. november 3-án adták meg) szigorú határidőket szab az állami használatra, polgári petíciókra, sajtóra, táblákra, könyvkiadásra, oktatásra és a régi nyomtatott anyagok átmeneti használatára.

1928 vége – 1931 (megvalósítás)

- Millet Mektepleri és tömeges írástudási kampányok; Az újságok részt vesznek az új írás oktatásában.
- Első helyesírási műsorvezető: İmlâ Lûgati (megjelent 1928. december 12-én; ~25 000 szó; 1941-ig használták).

1932–1940-es évek (intézményi szabványosítás)

- A TDK-t alapította (1932) és rendszerezi a szókincs, terminológia és írott normák területén.
- Olyan hidatépítő eszközök, mint az 1935-ös Cep Kılavuzları, az oszmán↔modern írásos formákat térképezik.
- A dokumentumforma és a bürokratikus tipográfia alkalmazkodik: aláírások, levélfejek, pecsétek és írástechnológia változik; Némi átmeneti tartósságot dokumentálnak.

1941–1948 (a helyesírás szabályrendszeré válik)

- İmlâ Kılavuzu 1941: kibővített szabálykodifikáció; A kereslet miatt hozzáadták a pontjeleket.
- İmlâ Kılavuzu 1948: nagyrészt 1941-es sorozattal folytatódik, miközben elismeri a jövőbeli módosítások szükségességét.

1940-es évek közepe (lexikon kódolás)

- A Türkçe Sözlük első kiadását gyakran 1945-ben idézik, árnyalt kiadási történettel; összesíti a helyesírást és a szokásos írott szókincs normákat.

11) Milyen a "modern török írás" a 20. század közepére (a végső állapotra)

Nagyjából az 1940-es évek végére a modern török írásforma megkapta azokat a kulcsfontosságú jellemzőket, amelyeket ma is ismerünk:

- Egy latin alapú ábécé, amelyet a török fonológiához fejlesztettek (beleértve a pont nélküli/pontozott i-t; ç/ş/ö/ü/ğ), erős "fonemikus helyesírás" elvárásokkal.
- Egy állam és iskola által érvényesített írásos norma, amely:
 - határidők, jogi érvényesítés és az oktatási tiltás a régi szövegű tankönyvökoszisztémában,
 - valamint a nyilvános írásos környezet teljes átalakítása (sajtó/táblák/könyvek).
- A helyesírást először İmlâ Lûgati alapozta, majd İmlâ Kılavuzu (1941/1948) rendszerezte, valamint a bővülő szótári infrastruktúra.
- Egy lényegesen más bürokratikus íráskultúra: balról jobbra szóló dokumentumlogika, új pecsétek, szabványosított sablonok, és (végül) az írógép/nyomtatás normalizálása.

Kérjük, részletesen írja le a modern török nyelv magas kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern török nyelv magas-kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Az alábbiakban részletes, történelmileg alapozott beszámoló található arról, hogyan alakultak ki a magas kulturális (elit/hivatalos/művelt), köznyelvi (mindennapi beszéd) és irodalmi (esztétikus, írásos + színpadi) rétegek a modern töröknek (Türkiye Türkçesi) a késő oszmán időtől nagyjából a 20. század közepéig (\approx az 1940-es évektől az 1950-es évek elejéig).

1) Mit jelentenek a "rétegek" a török esetben

Amikor az emberek a török *nyelvi rétegekről* (katmanlarról) beszélnek egészen a 20. század közepéig, általában a regisztrációs rétegzésre utalnak – a török különböző "verzióira", amelyek a következőkhöz kapcsolódnak:

- társadalmi osztály és oktatás (elit vs közönség),
- intézményi területek (állami, iskola, sajtó, mecset, hadsereg),
- műfaj (adminisztratív próza, költészet, regény, népdal),
- Médium (írás vs beszéd),
- ideológia (oszmán-iszlám presztíz vs török nacionalizmus vs nyugatosodás modernizáció).

Három réteg, amiről kérdeztél

Ezeket a munkadefiníciókat fogom használni:

1. Magas kulturális réteg: Az állami igazgatásban, oktatásban, tudományos/technikai írásban, formális nyilvános beszédben és "művelt" városi interakcióban használt presztízsforma.
 - Az oszmán korszakban ez nagyrészt oszmán "fasih" stílusú.
 - A Köztársaságban ez egy új hivatalos mércévé válik, amelyet egyre inkább a purizmus, a terminológiai reform, az iskolai oktatás és a tömegmédiá alakít.
2. Köznyelvi réteg: Mindennapi beszéd: városi nyelv, vidéki beszéd, szociolektusok, szleng, és "egyszerű beszéd".
 - Történelmileg ez az alap, amelyet a reformerek ismételtén érvelnek, hogy a nemzeti nyelv alapjává kellene válniuk.
3. Irodalmi réteg: A költészet, fikció, dráma, esszék, majd később a rádió/színpadi előadások nyelve – gyakran *a másik két réteg között vagy között*, mert az irodalom szándékosan képes következni:
 - utánozzák a köznyelvet,
 - magas stílust utánozni,
 - Újjáélesztették az archaizmusokat,
 - Mix registerek a karakterhanghoz és a társadalmi realizmushoz.

A török történet szokatlan, mert a 20. század kifejezetten állami projektet foglal magában, amely összeomlítja (vagy legalábbis csökkenti) a történelmi szakadékot az elit írásos és népszerű beszélt nyelv között. Ez a szándék nagyon közvetlenül megjelenik a kortárs reformista diskurzusban.

2) Oszmán kiindulópont: egy rétegzett "oszmán török" ökológia

2.1 A klasszikus oszmán regiszter triád (fasih / orta / kaba)

Hasznos rövidítés, amelyet mind a tudományokban, mind a későbbi összefoglalókban használtak, hogy az oszmán török legalább három társadalmilag jelentős változatban működött:

- Fasih Türkçe: a költészet és adminisztráció rendkívül rangos nyelve
- Orta Türkçe: egy középszintű városi/kereskedelmi nyilvántartás
- Kaba türkçe: az alsóbb osztályok mindennapi "durva/köznyelvű" beszéde

Helmut Satzinger összefoglalja ezt a háromrészes felosztást, és kifejezetten összekapcsolja a modern török nyelvet az alsó köznyelvi alaphoz (kaba), nem pedig a legmagasabb fasih kifejezéshez.

Ez nem jelenti azt, hogy csak három szépen határolt "nyelv" létezett. Ehelyett:

- Az emberek egy kontinuumon haladtak a közönségtől és témától függően.
- A társadalmi jelentés valós volt: az oktatás és a bürokrácia jutalmazta a fasih használatát; A mindennapi élet Kaba/Vernacular csatornán futott.

2.2 Egy élesebb probléma: beszélt és írott még Isztambulban is

Egy alapvető érv a késő oszmán és korai nacionalista érv, hogy gyakorlatilag két nyelv létezett:

- beszélt isztambuli török (amit az emberek értenek),
- valamint egy írott oszmán (amit az adminisztráció/klasszikus irodalom használ).

Aydingün és Aydingün leírják, hogyan fogalmazták meg a reformerek a formációt: "az egyszerű emberek törökje" vs "oszmán török" mint az igazgatás és a klasszikus irodalom nyelve; idézik Ziya Gökalp is, aki hangsúlyozza azt a dilemmát, hogy az isztambuli nyelvi beszélt dialektust nem írták, míg az oszmán nyelvet írták, de nem beszélték, és hogy ezt a szakadékot meg kell szüntetni azzal, hogy a beszélt formát írott szabvánnyá kell tenni.

2.3 Milyen volt az oszmán magas kulturális/irodalmi réteg

Az oszmán magas kulturális réteg nem csupán "nagy szókinccs" volt. A következők voltak:

- Presztízs kölcsönzés: erős arab–perzsa szókinccs, különösen absztrakt fogalmak, adminisztráció, tudományosság, retorika esetében.
- Presztízs-szintaxis és konstrukciók: Perzsa stílusú összetettek és tanult kifejezésméletek az oktatás mércéjévé váltak.
- Műfaj zárolás: bizonyos műfajok (udvari költészet, hivatalos rendeletek) magas oszmán stílust követtek el.

Így az oszmán világ már magában foglalt egy magas kulturális réteget, amely sok szempontból a domináns irodalmi írásréteg is volt.

2.4 A köznyelvi alap: társadalmilag tág, régióban sokszínűek

Eközben a köznyelvi réteg a következőket tartalmazta:

- városi nyelvnyelvek (különösen Isztambul, de más városok is),
- regionális dialektusok (Anatólia, Rumelia stb.),
- foglalkozási és környéki szleng,
- Előadási beszéd (népszínház, viccek, népszerű mesélés).

A modern török végül egy városi presztízs nyelvnyelven (Isztambul) alapul, de erősen " *nép nyelv*eként" legitimálják.

3) 19. századi modernizáció: hidak létrehozása az elit írás és a közkommunikáció között

Már a Köztársaság előtt is a média és intézmények változásai elkezdtek átalakítani a rétegeket.

3.1 A sajtó és a "közpróza" felemelkedése

Ahogy az újságok, folyóiratok és a modern oktatás bővültek, az íróknak a következőket kellett kezelniük:

- nagyobb közönség,
- gyengébb klasszikus képzettségű olvasók,
- politikai és tudományos témák tisztázásra szorulnak.

Ez egy középső regiszterhez vezetett a fasih oszmán és a mindennapi beszéd között – valami olyasmi, mint az "újságíró oszmán/török", ami még nem modern török, de már kevésbé udvari és informatív jellegű.

3.2 Korai "egyszerűsítés" mint egy tömeges célú elit projekt

A késő oszmán korszakra az egyszerűsítés nem csak esztétikai volt; Indoklása a következő:

- az oktatáshoz szükséges,
- a mozgósításhoz szükséges,
- elengedhetetlen a modern tudomány és a nemzeti közösség számára.

Aydingün és Aydingün kifejezetten visszavezetik az egyszerűsítő vitákat a Tanzimat-korszak alakjaihoz, és hangsúlyozzák, hogy az elit és a tömegek közötti "nyelvi akadályt" politikai-társadalmi akadállyal tekintették.

Hatás a rétegekre:

- A magas kulturális réteg elkezd egy "modernizáló próza" alstílust kialakítani.

- Az irodalmi réteg a klasszikus formákon túlmutat a modern műfajokba és más közönségvárásokkal bővül.
- A köznyelv továbbra is a tömegbázis, de most már tudatos figyelem tárgyává válik, nem pedig "puszta beszédnek".

4) 1908–1923: A nyelv államosítása és az irodalom "népi fordulata"

Itt válik a "rétegeképződés" kérdése nagyon konkrétvá.

4.1 Genç Kalemler / Yeni Lisan: az irodalmi nyelvet törökül kell beszélni

Aydingün és Aydingün Genç Kalemlert az első szisztematikus nacionalista nyelvreformmozgalmként írják le, és idézik Ömer Seyfettin érvését: hagyjuk el a régi díszes nyelvet, és írjunk beszélt törökül, hogy a tudás és irodalom mindenki között terjedhessen.

Ez egy irodalmi mozgalom volt nyelvi programmal, és ez azért számít, mert:

- Újrdefiniálja az irodalmi réteget, mint valamit, amit a köznyelvi alapokra kell építeni.
- Újrdefiniálja azt is, hogy mit kellene jelentenie a "magas kultúrának": nem perzsa-oszmán elegancia, hanem egy nemzeti nyelv, amely a nyilvánosság számára hozzáférhető.

4.2 Az isztambuli nyelvnyelv válik egyértelmű szabványos célpontká

Mind Aydingün, mind az Afacan hangsúlyozza, hogy az új "nemzeti nyelv" projekt az isztambuli török nyelvre összpontosít.

- Aydingün és Aydingün idézik Gökalpot: "Törökország nemzeti nyelve isztambuli török", de a beszélt dialektus és az írott oszmán közötti szakadékot úgy kell megoldani, hogy a beszélt nyelv írásossá válik.
- Afacan összefoglalja, hogy "egy új török gyakorlatot, amely az isztambuli népnyelven alapult" rendszerszinten (beleértve a propagandát is), és hogy a Nemzeti irodalmi írók (Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp) elősegítették az arab/perzsa kölcsönzés egyszerűsítését és csökkentését.

4.3 Mi történik itt a három réteggel?

Az időszak végére:

- A köznyelv ideológiai presztízst szert: "hiteles" töröknek állítják be.
- Az irodalmi művészet erősen az egyszerű stílus felé mozdul (különösen novellákban, esszéikben, nacionalista írásban).
- A magas kulturális stílus újraorientálni kezd: még nem teljesen átalakult, de az elit írók egyre inkább elfogadják, hogy a nemzeti legitimitáshoz egy beszédhez közelebb álló nyelv szükséges.

Ez formáció, nem csupán "változás": a modern elképzelés, miszerint a köznyelvű török lehet egy nemzeti magas kultúra alapja, a kulcsfontosságú reformerek körében vált általánossá.

5) 1923–1930-as évek eleje: a Köztársaság tömeges szabványos nyelvi környezetet teremt

Az államnak most már szüksége van egy használható szabványra a következők számára:

- törvények,
- bürokrácia,
- iskolák,
- Nemzeti Sajtó,
- nyilvános kampányok.

5.1 Ábécé reformálás rétegváltási mechanizmusként (közvetett, de erőteljes)

Bár a rétegekről kérdeztél, nem az írásról, az ábécéreform azért számít, mert megváltoztatja, ki tud részt venni az írásban.

Hülya Yılmaz cambridge-i cikke bemutatja, hogy az 1928-as reform társadalmi élményt teremtett az olvasás/írás újratanulásában, és a bevezetést az állam által vezérelt írástudási struktúrákhoz, beleértve a Nemzeti Iskolákat (Millet Mektepleri) is.

Réteg következményei:

- A török írásbeli megállók speciális hajó a klasszikusan képzettek számára.
- Az állam most gyorsan beültethet egy új írott normát a tömegoktatásba és a sajtóba.
- A "magas kulturális írásréteg" kevésbé lesz függő az oszmán írnoki hagyományoktól, és inkább a modern iskolázástól.

5.2 A nyelvi intézmények elkezdik kezelni a "réteghiányt" megoldható politikai problémaként

Aydingün és Aydingün leírják az alapvető célt: a kétnyelvű helyzet megszüntetését, és a tömegkommunikációt/oktatást egy nemzeti/népszerű nyelven keresztül.

6) 1932–1938: egy új magas kulturális réteg (és egy új irodalmi norma) kialakulását

Ez a modern *rétegződés* központi "kialakuló" időszaka.

6.1 TDK és az "egyszerűsítésről" "újraépítésre" való átállás

Az İlker Aytürk (Bilkent/Cambridge-i házilagkísérő PDF) leírja a nyelvreform csúcspontját az 1930-as években, és azt állítja, hogy 1932 és 1934 között a Török Nyelvi Intézet (TDK) több ezer arab és perzsa szót kizárt a beszélt és írott török nyelvből, és új, "autentikálisan török" szavakat gyártott; Kiemeli a következményekkel járó vitákat és későbbi lassulást is.

Ez pontosan egy magas kulturális rétegű mérnöki projekt, mert a magas kulturális nyelv az, ahol a következők:

- absztrakt szókincs,
- bürokratikus terminológia,
- Akadémiai/tudományos lexikon

koncentrálják.

6.2 A Word Derleme Talimatnamesi Szó Összeállítási Irányelv (Söz Derleme Talimatnamesi) és tömeges részvétel

Két kulcsfontosságú intézményi történelem (Nail Tan; Akalın) szokatlanul konkrét részleteket adnak arról, hogyan működött ez:

- Nail Tan megjegyzi, hogy az Első Török Nyelvi Kongresszus (1932) után elfogadták a Söz Derleme Talimatnamesit (1932. november 21.), és a hangsúlyt a népi beszédből (halk ağzı) gyűjtött, valamint török megfelelőit találni arab/perzsa szavakra felmérések révén.
- Akalın leírja az ezt követő "nyelvi mozgósítást": arab/perzsa szavak listáit (Şemsettin Sami *Kamus-ı Türki című művéből* válva) hírügynökségek, rádiók és újságok közölték, a közvéleményt arra ösztönözték, hogy küldjenek javaslatokat a megfelelőkre, az újságok "nyelvi rovatokban" nyomtatták a javaslatokat, és az íróktól elvárták, hogy a preferált megfelelőket használják, hogy "megragadjanak" a használatban.

Ez ritka eset a szándékos, tömegközvetített regisztermérnöki eljárásnak.

6.3 Mit eredményez ez: a republikánus magas kulturális nyilvántartás

Az 1930-as évek közepére a magas kulturális réteg már nem oszmán fasih. Ez így alakul:

- szabványosított isztambuli nyelvtani és alapvető szókincs, valamint
- gyorsan fejlődő új hivatalos kifejezések készlete, amelyek a következőkből származnak:
 - dialektus gyűjtemények,
 - régebbi török források,
 - újonnan kialakított levezetések,
 - néhány nyugati hitelfelvétel megmaradt vagy növelt.

Aytürk hangsúlyozza, milyen gyorsan változtatta meg a reform a korábbi szövegek olvashatóságát, és hogy társadalmilag vitatott marad.

6.4 Egy kulcsfontosságú paradoxon: a "szakadék bezárása" új szakadékot teremthet

A reformerek meg akarták szüntetni az elit/népi megosztottságot, de az 1930-as évek közepe új feszültségeket is szült:

- Néhány neologizmus könnyen bejutott a mindennapi beszédbe.
- Néhány intézményes maradt (tankönyvek, bürokrácia, ideológiai írás).
- Néhányan identitásjelzőkké váltak (művelt modernista vs konzervatív, baloldali, nacionalista).

Geoffrey Lewis beszámolója (még a PDF-ben látható részletekben is) megjegyzi, hogy különböző politikai táborok kritikusai azzal vádolták a reformot, hogy vagy aláássák a

hagyományt, vagy azzal, hogy szélesítik a szakadékot a hivatalos/irodalmi nyelv és a "nép nyelve" között, miközben azt is dokumentálták, hogy nem minden kitalált forma maradt fenn.

Így kapunk újrarétegzést:

- Az oszmán rétegződés gyengül,
- de egy új rétegződés alakul ki a következők között:
 - intézményesen népszerűsített "új török" (különösen formális írásban),
 - és stabil mindennapi szókincs.

7) 1930-as és 1940-es évek: a rétegek stabilizálására szolgáló terjesztési mechanizmusok

7.1 Népházak (Halkevleri) mint nyelv- és kultúraközvetítők

A Népi Házak egy széles ideológiai mozgósító infrastruktúra részei voltak, a Nemzeti Iskolák (Millet Mektepleri), a Török Nyelvi Társaság (TDK) és más társakkal együtt.

A nyelvi rétegek fontossága, hogy:

- A műveltség és a "helyes" köznyelv benyomása tartományokba,
- helyi bizottságokat és kulturális programokat hoznak létre,
- magazinokat adnak ki és előadásokat szerveznek, amelyek normalizálják az új magas kulturális nyilvántartást.

Nail Tan története azt is megjegyzi, hogy a Halkevleri "nyelvtörténet-irodalom" bizottságokat az intézmény tartományi szervezeti modelljének részeként kezelték az Atatürk-korszak átszervezésében.

7.2 Rádió és a "nemzeti fül"

Még ha nem is mélyen belemennénk a fonológiába: a tömegrádió az isztambuli szabványos kiejtést és formális beszédstílust nemzeti hallási modelljévé alakítja. (Ezt a mechanizmust széles körben vitatják a nemzetépítésről szóló kutatásokban; Törökországban ugyanaz az állam-kulturális apparátus erősíti meg, amely az írástudást és a terminológia reformját hajtja.) Az ábécéreform társadalmi elérése és az azt követő tömegintézmények (hadsereg, iskolák, népi házak) egy vonalat teremtenek a magas kulturális normától a köznyelvi konvergenciáig.

7.3 Fordítási mozgalom és a "humanista" 1940-es évek: az irodalmi török formálása felülről

Az 1940-es évek fordítási projektjei azért számítanak, mert egyszerre érintik az irodalmi és a magas kulturális török nyelvet:

- A fordítás nem csupán "történetek importálása"; Importálja:
 - absztrakt fogalmi szókincs,
 - mondatminták,
 - műfaji konvenciók,
 - Hangnem-elvárások.

Şehnaz Tahir Gürçağlar azt állítja, hogy az 1930-as és 1940-es évek Törökországában a fordítás szerepet játszott a kanonikus/népszerű és a lefordított/öslakos irodalom közötti határok megkérdőjelezésében.

Egy Bilkent szakdolgozata Hasan Âli Yücel kulturális politikájáról és a Fordítási Hivatalról a Hivatal tevékenységét (1940–1946) az állami kulturális politika és irodalmi modernizáció közé helyezi.

Réteg következményei:

- Az irodalmi réteg szélesebb repertoárt alakít ki a modern próza és esszéstílus számára.
- A magas kulturális réteg stabilizált terminológiát és "európaisodott" szellemi regisztert kap.
- A köznyelvi beszéd lassabban érinti – de a művelt városi nyelvnyelv kiterjed, hogy beépítse ezeket az új fogalmakat.

8) Hogy néz ki az egyes rétegek a 20. század közepére (és hogyan lett ilyen)

Most minden réteget úgy jellemezem, ahogy vannak, nagyjából az 1940-es és az 1950-es évek elejéről, és ezeket a tulajdonságokat kifejezetten összekapcsolom a fent említett képződési folyamattal.

A) Magas kulturális réteg (művelt/hivatalos/akadémiai török)

V1. Hogyan alakult ki (folyamat)

1. Az oszmán fasih örökség szolgált a "presztízis nyelv = állam + tanulás" mintáját.
2. A nacionalista egyszerűsítés (Yeni Lisan / Milli Edebiyat) újralegitimálta azt az elképzelést, hogy a presztízisnek isztambuli népnyelven és érthetőségen kell alapulnia.
3. A republikánus államépítéshez egységes nemzeti nyelv volt szükséges a törvényekhez, iskolákhoz és bürokráciához.
4. A TDK-korszak mérnöki munkája (1932–1938) újjáépítette a magas regiszterű szótárt: dialektusgyűjtés, felmérések, nyilvános kampányok sajtón és rádión keresztül, valamint kifejezésalkotás.
5. Az intézményi terjesztés (népi házak, oktatás, hivatalos kiadás) stabilizálta az új normákat.

V2. Alapvető nyelvi jellemzők (századközepes)

Szókinsz

- A formális írásban csökkentett arab/perzsa absztrakt szókinszre való támaszkodás a késő oszmán gyakorlathoz képest (bár nem szűnt meg).
- Bővítés:
 - Az intézmények által népszerűsített "törökített" kifejezések,

- a terminológiai erőfeszítések által létrehozott technikai szókincs,
- Európai hitelek a modern élethez, ahol a purizmus nem váltotta fel teljesen őket.

Aytürk nagyszabású pótlási hadjáratokról szóló leírása jól tükrözi ennek a változásnak a nagyságát.

Stílus és szintaxis

- A magas kulturális réteg a következők területére válik:
 - hivatalos sablonos próza (állami dokumentumok, beszédek),
 - tankönyv magyarázó próza (iskolák),
 - Akadémiai/tudományos írás (terminológia, definíciók).
- Stílusban a tisztaság és a szabványosítás felé hajlik, de mégis sűrű lehet (nominalizációk, hosszú módosítóláncok), mert ez szinte univerzális tendencia a bürokratikus és akadémiai regiszterekben.

Társadalmi jelentés

- A "helyes török" vitatott ideológiai jelzővé válik.
- A magas regiszter már nem oszmán fasih; republikánus szabványosított török lesz, de az új szókincs politikai-kulturális álláspontot jelezhet – amit Lewis kiemel a "kitalált szavak" körüli vitákon keresztül, és azok fogadtatásával.

B) Köznyelvi réteg (mindennapi beszédű törökül)

B1. Hogyan alakult ki (folyamat)

1. Ez a folyamatos alap (kaba/népi), ami soha nem tűnik el. Satzinger kifejezetten összekapcsolja a modern török fejlődést az alacsonyabb/köznyelvi változattal.
2. Új presztízsre tesz szert a nacionalista diskurzusban: a reformerek a "nép nyelvét" emelik a nemzeti egység legitim alapjaként.
3. Fokozatosan befolyásolják a következők:
 - tömegoktatás (új írástudás),
 - hadsereg és nemzeti intézmények,
 - rádiós és nyilvános előadói modellek,
 - Népi házakat és más kulturális szervezeteket.

B2. Mi változik és mi marad stabil

Stabilitás: mindennapi szókincs és pragmatika

A köznyelvi török általában a következőket őrzi meg:

- magas gyakoriságú mindennapi szavak (amelyek közül sok régóta beilleszkedett arab/perzsa tételeket tartalmaz),
- diskurzusrészecskék és beszélgetési rutinok,
- szleng és kifejezésmódok, amelyek társadalmilag helyi és gyorsan változnak.

Ezért lépnek be a reform "új fogalmai" egyetlenül a köznyelvbe: a mindennapi beszéd azt fogadja, ami hasznos, rövid és társadalmilag elfogadott, és figyelmen kívül hagyja, ami erőltetettnek tűnik.

Változás: konvergencia a standard felé (különösen városi)

A század közepére jelentős különbség az oszmán helyzethez képest, hogy a városokban élő köznyelvi beszélők egyre inkább osztoznak:

- iskolaformú, szabványos nyelvtani tudatosság,
- a mindennapi kontextusokban használt hivatalos kifejezések egyre bővülő repertoárja (különösen a művelt városiak körében),
- az isztambuli stílusú beszéd nemzeti presztízsnak tűnik.

Ez Gökalp programjának gyakorlati megvalósítása: a beszélt nyelvet kell az írott/hivatalos nyelv alapjává tenni – bár valójában kétirányú konvergencia.

A belső differenciálás továbbra is fennáll

Még a 20. század közepére sem egyetlen dolog a köznyelvű török:

- Városi műveltségű köznyelv vs vidéki nyelv,
- regionális dialektusok,
- szakmai szleng,
- generációs stílusok.

A modern szabványosítás csökkenti a különbségeket, de nem törli el azokat.

C) Irodalmi réteg (költészet, szépirodalom, színház, esszék)

C1. Hogyan alakult ki (folyamat)

Az irodalmi réteg az, ahol a legdrámaibb "rétegeképződés" látható, mert az írók tudatosan választják a regisztereket.

1. szakasz: Oszmán irodalmi presztíz = fasih

Az oszmán elit irodalom (különösen az udvari hagyományok) a magas oszmán stílust tekintették alappresztízsnak. (Ez a "fasih = költészet" asszociáció).

2. szakasz: késő oszmán/korai nacionalista népi elhangzás

Az Új Nyelv / Nemzeti Irodalom mozgalom átértelmezi a "jó irodalmat" úgy értelmezi, mint beszélt, népszerű törökül írt irodalom a nemzeti szolidaritás és oktatás érdekében. Aydıngün és Aydıngün idézik Seyfettint, aki arra hívja, hogy írjon beszélt törököt, és hagyja el a díszes nyelvet.

Afacan hozzáteszi, hogy az isztambuli népi alapú törököt rendszerszinten használták, és hogy a költészet, novellák és szépirodalom szolgálta a Nemzeti Irodalmi napirendet.

3. szakasz: korai köztársaság – az irodalom a reformokat tárgyalja

Amint az állam elkezd a szókincs-mérnöki munkát, az irodalom harctérré válik:

- Néhány író új kifejezéseket és "tisztá" szókincset modern-nemzeti névként fogad el,
- mások a folytonosságot vagy a vegyes regisztereket részesítik előnyben az olvashatóság érdekében,
- néhányan az archaikus oszmán szavakat használják ki történelmi légkör vagy ironia szempontjából,
- Néhányan a köznyelvi beszédet és dialektust használják a realizmus érdekében.

Aytürk megjegyzi mind a lexikai változás skáláját, mind a későbbi vitákat a megértés és a "helyes török" nyelv körül.

4. szakasz: 1940-es évek fordítása és intézményi kultúra

Az 1930-as és 1940-es évek fordítási tevékenysége átalakítja az irodalmi kategóriákat és stílusokat. A Fordítóiroda tevékenysége Hasan Âli Yücel vezetésével (ahogy azt a tudományos munka tárgyalja) beágyazódott az állami kulturális politikába, és hatással van az irodalmi termelésre és normákra.

C2. Milyen a középkori irodalmi réteg

A 20. század közepére a török irodalmi nyelvet pluralitás jellemzi, de a többség a következőképpen van felépítve:

(1) A "nemzeti síksági stílus" megszokottvá válik

A korábbi népi fordulatnak és a republikánus oktatásnak köszönhetően egy egyszerű, isztambuli irodalmi próza széles körben olvashatóvá és mainstreamté válik.

(2) A "reformista lexikon" szelektíven kerül be az irodalomba

Neologizmak és "tisztá török" formák erősen megjelennek a következőkben:

- esszék,
- kritika,
- ideológiailag összehangoló próza,
- iskolai hatású írás.

De a fikció és a dráma gyakran vegyes szókincset tart fenn:

- a karakter hangja,
- társadalmi realizmus,
- Olvashatóság.

Lewis vita a pénzermék sorsáról és a szélsőséges "kitalált szavak" társadalmi jelentéseiről ezt a feszültséget tükrözi.

(3) A köznyelv és a dialektus művészeti forrásokká válik

Az irodalom egyre inkább használja a köznyelvi beszédet a következőkre:

- karaktermegkülönböztetés,
- társadalmi osztály ábrázolása,
- Humor,
- hitelesség.

Ez az egyik legvilágosabb eset, amikor a köznyelvi réteg nem csak "táplálja" a standardot; ez egy szándékos irodalmi technikává válik.

9) Az összesített eredmény a 20. század közepére: nem egyetlen réteg, hanem átalakított rétegződés

Ha összehasonlítjuk a késő oszmán és a 20. század közepét:

Késő oszmán rétegződés

- Magas kulturális + jelentős irodalmi presztízs: fasih oszmán (elit, írott, perzsa vagy arabizált)
- Köznyelvi alap: "kaba/népi" változatok
- Nagy szakadék az írástudáshoz való hozzáférés és az írásbeli kompetencia között

A 20. század közepén rétegződés

- Magas kulturális: Köztársasági szabványosított török, isztambuli alapú, intézményesen kódolt, szigorú terminológia mérnöki és oktatási végrehajtás
- Köznyelv: még mindig sokszínű, de egyre inkább közeledik a városok színvonalához az oktatás/média révén
- Irodalmi: kibővített terület a egyszerű nemzeti prózától a reformista lexikonon át a stilizált archaizmuson és dialektus realizmuson át

És ami a legfontosabb:

A régi oszmán elit/népi megosztottság meggyengül, de újfajta rétegződés alakul ki – az intézményi "új török" szókinés és a mindennapi használat között, valamint a különböző ideológiai irodalmi stílusok között.

Kérjük, részletesen írja le a modern török nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern török nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Az alábbiakban részletes, "alaptól felfelé" beszámoló található arról, hogyan épült fel a modern török akadémiai–tudományos (tudományos, tankönyvi és kutatási) rétege egészen a 20. század közepéig. Arra koncentrálok, hogyan vált a török használhatóvá a modern tudomány oktatására és előállítására, mely intézmények és műfajok számítottak (tankönyvek, folyóiratok, egyetemek, terminológiai listák), és hogyan alakították ki szándékosan a török tudományos szókincsét és stílusát.

1) Mit jelent a "akadémiai–tudományos réteg" a török esetben

Az "akadémiai–tudományos nyelvi réteg" alatt azokat a részeket értem, amelyek a nyelv működésképesé teszik a következők számára:

- Természettudományok és tudományos tantárgyak oktatása (iskolai és egyetemi tankönyvek, előadásnyelv, vizsgák)
- Kutatások publikálása (folyóiratok, konferenciakiadványok, műszaki jelentések)
- Professzionális akadémiai kommunikáció (definíciók, osztályozások, érvelések, hivatkozások, intézményi írás)

Ez a réteg nem csupán "néhány különleges szó". Tartalmazza továbbá:

- Terminológia (stabil címkék fogalmakhoz; ideális esetben egy kifejezés → egy fogalma)
- A kifejezésformáló szokások (hogyan nevezik el az új fogalmak)
- Tudományos prózastílus (hogyan írják meg a definíciókat, magyarázatokat és érveket)
- Helyesírás és a kifejezések szokásos helyesírása (különösen kritikus, amikor a török írásmódot váltotta)
- Intézményi mechanizmusok a szabványosításhoz (bizottságok, kongresszusok, cikluslisták, hivatalos útmutatók)

A török nyelv kulcsfontosságú része egészen az 1900-as évek közepéig, hogy ezt a réteget intenzív nyelvi tervezési nyomás alatt építették fel – először a késő oszmán modernizáció

idején, majd egy koncentrált köztársasági programban, amely az írásreform + terminológia reformja + tankönyvek újírása volt.

2) Késő oszmán kiindulópont: tudományos többnyelvűség és a "Magas Oszmán" mint akadály

2.1 Többnyelvű tudományos ökoszisztéma

A "modern török" előtt a köztársasági értelemben a tudományos élet a nyelvek közötti munkamegosztáson keresztül zajlott:

- Arab: domináns sok hagyományos tudományos területen (vallástudományok, klasszikus tudomány)
- Perzsa: rangos irodalmi és stílusbeli hatás, különösen az elit írásban
- Oszmán török: adminisztratív és magas irodalmi nyilvántartás – erősen vegyes szókinccs és kifejezőmód

A modern tudomány (19. századi európai stílusú tudományterületek) számára új nyomás érkezik: a nyugat-európai nyelvek, különösen a francia (később német angol) új technikai ismeretek központi elemeivé váltak. Ez egy jellegzetes késő oszmán helyzetet eredményez: a tudományos modernizációt egyetlen stabil "nemzeti tudományos nyelv" nélkül.

2.2 Az "érthetlenség" problémája és miért számít ez a tudomány számára

A modern tudomány tömeges taníthatóságot igényel: képesnek kell lenned tankönyveket készíteni, nagy csoportokat tanítani, és következetesen érteni kell a fogalmakat. Az oszmán elit próza (amelyet gyakran "Magas Oszmán" neveznek a tudományos műsorokban) esztétikailag presztízsnak tűnhetett, de funkcionálisan átláthatatlan a széles körű oktatás szempontjából. Ez válik a későbbi reformok egyik alapvető motivációjává: *a tudománynak szüksége van egy olyan nyelvre, amelyen a diákok valóban megtanulhatnak.*

3) Az első nagy intézményi kísérlet: Encümen-i Dâniş és a török tankönyvek gondolata (1851)

Egy kulcsfontosságú korai mérföldkő az 1851-ben alapított Encümeni Dâniş, amelyet hivatalos tudományos intézményként terveztek európai akadémiák mintájára. A TDV Íslám Ansiklopedisi bejegyzése egyértelműen ismerteti oktatási és nyelvi céljait:

- 1851-ben hozták létre a Tanzimat-korszak modernizációs intézményeként.
- Fő feladatai közé tartozott a tervezett Dârülfünun tankönyvek előkészítése, valamint telif (eredeti) és tercüme (fordítás) művek készítése a közismertség növelése érdekében.
- Kifejezetten azt célozta, hogy "egyszerű nyelven" írt műveket készítsen, hogy szélesebb körben megértsék őket, és elvárták, hogy ilyen kiadványokon keresztül segítse a török nyelv fejlődését.

Miért fontos ez az akadémiai–tudományos réteg számára

Még ha az Encümeni Dâniş nem is hozott létre azonnal egy teljes modern tudományos török nyelvet, egy tartós elvet vezetett be: a tudományos tudáshoz tankönyvek szükségesek, a tankönyvekhez pedig nyelvileg hozzáférhető médium. Ez a "tankönyvi küldetés" újra és újra előbukkan – különösen 1928 és 1936/37 után, amikor a tankönyvek nyelve a reform központi tárgyává válik.

4) Tudományos folyóiratok és a "török tudomány" megjelenése: Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye és Mecmûa-i Fünûn (1860-as évek)

4.1 Az Oszmán Tudományos Társaság és folyóiratai

A Cem'iyeti 'İlmiyyei 'Osmaniyye ("Oszmán Tudományos Társaság") (körülbelül 1860-ban alapítva) és folyóiratoja, a Mecmûai Fünûn kulcsfontosságúak, mert konkrét törekvést mutatnak arra, hogy tudományos közéleti írást hozzon létre (oszmán) törökül.

Egy másodlagos tudományos beszámoló (Johann Strauss) megjegyzi, hogy a társaság célja a tudományos tanulmányok ösztönzése volt könyvek és fordítások kiadásával, ezzel a modern nyugati tudományos tudományok bevezetésével; kiadták a *Journal of Sciences (Mecmuai Fünûn)* című folyóiratot is, amelyet az Oszmán Birodalomban az első ilyen jellegű török folyóiratként írtak ki, és eredetileg 1862–1865 között jelent meg.

A beszekennelt anyagban látható török beszámoló hasonló pontokat emel ki, és fontos nyelvi–intézményi részleteket ad hozzá:

- A társaság tervezett egy Mecmuai Fünûn nevű folyóiratot, amelynek munkája úgy szólt, hogy a "tudomány és tanulás" több eszközön keresztül (folyóirat, publikációk, kurzusok/előadások) terjesztik.
- A tagsági elvárások között szerepelt a többnyelvű kompetencia (az arab/perzsa és az európai nyelveken túl), ami tükrözi, mennyire szorosan kötődik az európai tudomány az idegen nyelvekhez való hozzáféréshez.
- A folyóirat számos "tudományág" vonzó cikkeit közölte, beleértve a történelmet, földrajzot, kozmográfiát, geológiát, közgazdaságtant, pedagógiát, fizikát, kémiát, etnográfát stb. – ez egy korai tudományos alap volt a török nyelvű tudományos próza számára.

4.2 Mit jelent ez nyelvészeti szempontból

Ez az időszak még nem rendelkezik a köztársasági értelemben "modern török terminológiával", de olyan mintákat teremt, amelyek visszatérnek:

- Fordításvezérelt terminológia építése (importált fogalmakhoz török címkék szükségesek)
- Hibrid szókinccs (arab–perzsa tanult alapanyag + nyugati kölcsönzések)
- Műfaj kialakulása: a népszerű-tudományos és féltudományos folyóirat próza laboratóriummá válik a tudományos török számára

5) Szakmai iskolák mint a török műszaki munka motorjai: orvostudomány és mérnöki (19. – 20. század eleje)

Az akadémiai–tudományos török nem csak a "nyelvi mozgalmakból" nőtt ki. Azért nőtt, mert az új intézmények technikai oktatásra és dokumentációra voltak szükség, így a terminológia és próza formák megjelentek.

5.1 Orvostudomány: a francia nyelvű modernizációtól a török nyelvű oktatásig

Az orvosi terület az egyik legvilágosabb példa, amikor a nyelvpolitika és a tudományos oktatás ütközik.

A török orvosi nyelv tömör történelmi áttekintése megjegyzi:

- Az uralkodói orvosi iskola Mektebi Tıbbiyei Adliyei Şahane néven (1839-ben nyílt meg) átszerveződött a francia oktatási nyelvként, ami később csökkentette vonzerejét és a termelését.
- Megoldásként 1867-ben török nyelvű polgári orvosi iskolát nyitottak a Mektebi Tıbbiyei Mülkiye-t, majd 1870-ben a fő orvosi kar oktatási nyelve is török nyelvre vált.
- Ezek az intézmények később beépültek az egyetemi struktúrákba (Darülfünun → Isztambuli Egyetem 1933-ban), ami a szakmai iskolai és egyetemi tudományos nyelv közötti folytonosságot mutatja.

Nyelvi következmények: Ha az orvostudományt törökül tanítják, *török* (vagy törökített) módokat kell alkalmazni az anatómia, patológia, farmakológia, eljárások, eszközök és intézményi kifejezések kifejezésére. Kezdetben ez gyakran azt jelentette:

- Francia (és néha német) kifejezések fordítása
- Arab–perzsa tanult szókincs használata ott, ahol az már létezett
- Szükség esetén új összetett vagy származtatott szavak létrehozása törökül

Ez az orvosi pálya fontos előd a későbbi köztársasági terminológia politikájának: azt mutatja, hogy a tudományos török akkor válik valósággá, amikor az osztályteremekben és klinikákban szükséges, nem csak a kiáltványokban.

5.2 Mérnöki és alkalmazott tudományok: szakosított folyóiratok és kétnyelvű műszaki diskurzus

A mérnöki tudomány egy másik kulcsfontosságú csatornát kínál: összekapcsolja a tudományt az iparral, az infrastruktúrával és az állami modernizációval. Egy korai mérnöki folyóiratokról szóló tanulmány megjegyzi, hogy bár a modern mérnöki iskolákat korábban alapították (például haditengerészeti iskola 1773; szárazföldi mérnökség 1795), az építészek és mérnökök csak 1909 körül kezdtek el specializált szakmai folyóiratok kiadását, amit a második alkotmányos időszak szabadabb éghajlata segített.

Nyelvi következmények: A mérnöki próza általában a következőket követeli meg:

- Precíz mérési szókincs
- Anyag- és mechanikai kifejezések

- Diagram/ábrázolás nyelve ("metszet", "tengely", "szög" stb.)
- Szabványosítás a szakemberek között

Az oszmán mérnöki írás gyakran kétnyelvűen működött (az oszmán török a francia/német technikai presztízzsel együtt), ami később megnehezítette és sürgetővé a köztársasági "kizárólag török tudományos oktatást".

6) A köztársasági fordulópont: miért kellett újjáépíteni a tudományos törököt (1928–1930-as évek)

6.1 Ábécé reform (1928) mint a tudásinfrastruktúra kényszerített átírása

A latin ábécé 1928-as bevezetése többet tett ennyi betűk megváltoztatásán. Ez gyakorlati válságot és lehetőséget okozott:

- A tankönyveket újra kellett írni/újranyomtatni
- A terminológia újraértékelhető
- Az oktatást egy fonémbarátabb írással lehetne skálázni

Ezért tekinti sok tudós a terminológiai reformot 1928-as következményeként: ha egyszer újjá kell építeni az oktatási korpust, akkor újra fel lehet építeni a lexikont is.

6.2 Török Nyelvészeti Társaság (TDK, 1932) és a terminológiai tervezés intézményesítése

A következő döntő lépés a Török Nyelvészeti Társaság (angolul gyakran Török Nyelvi Társaság / Török Nyelvi Társaság néven emlegetik; törökül Türk Dil Kurumu) megalapítása.

A terminológiai reform részletes vizsgálata hangsúlyozza, hogy:

- 1928 után a terminológiai reform Atatürk irányítása alatt nemzeti projektté vált, és az 1932-ben alapított társaságra bízta.
- A harmadik nyelvészeti kongresszus (1936) után a társaság feladata a tankönyvek nyelvének tisztítása és egyszerűsítése, hogy azok érthetőek legyenek – kifejezetten összekapcsolva a terminológia tervezését az iskolai tudományokkal.

Ez a tudományos török születése, mint egy tervezett "Nyelv Célokra" rendszer, nem csupán spontán irodalmi fejlődés.

7) Hogyan készült valójában az akadémiai-tudományos török: megbízások, elvek, publikációk

7.1 Szervezeti struktúra: a "szótár + terminológia" és a speciális kifejezési munka

Egy tanulmány a török nyelvű munkák terminológiai kérdéseiről megjegyzi:

- Az Első Török Nyelvi Kongresszus (1932) után létrejött egy egyesített Lügat–Istilah (szótár–terminológia) ág; Később, a kifejezések terjedelmének és terjedésének köszönhetően a terminológia (istilah) elszakadt a szótári munkától.

Ez a bürokratikus elkülönülés számít: az állam és a tudományos apparátus ismeri el, hogy a terminológia önálló technikai terület.

7.2 Az "1936-os elvek": nemzetközi tudományos egységek kontra török származtatás

Ugyanez a forrás két irányelvet ír be, amelyek központi szerepet játszanak a tudományos regiszterben:

1. Tartsuk meg a nemzetközileg megosztott "mag" kifejezéseket (például elektrik, dinamo, metre, gram) ahogy vannak.
2. Más kifejezéseknél török megfelelőket vezetünk le török gyökökből török utótagokkal, hogy a török diákok könnyen megérthessék őket.

Ez rendkívül fontos: megmutatja, hogy a reform nem pusztán purista. Ez egy vegyes modell:

- Internacionalizmus, ahol a globális szabványosítás hasznos (különösen egységek, műszerek, alapvető fizikai technológia)
- A törökizáció, ahol a megértés és a morfológiai illeszkedés prioritásként kezeli

7.3 Kimeneti csatornák: kifejezéslisták → útmutatók → szótárak

Ugyanez a beszámoló így fogalmaz:

- Különböző tudományokhoz készült kifejezéseket 1937-ben a Türk Dili (Belleten) publikálta
- 1941-ben jelent meg a Türkçe Terimler Cep Kılavuzu ("Török Szavak Zsebútmutatója")

Tehát a munkafolyamat így néz ki:

1. Bizottsági munkák és javaslatok
2. Publikáció folyóiratokban / hírlevelekben (félig hivatalos terjesztés)
3. Gyakorlati útmutatók összeállítása tanárok és tankönyvírók számára
4. Később, területspecifikus terminológiai szótárak

7.4 Hogyan nézett ki a "kifejezés létrehozása" nyelvészeti értelemben

Különböző tudományterületeken a republikánus kifejezésalkotás néhány visszatérő stratégiára támaszkodott (ezek később megtalálhatók a 1932–1950-es időszak szobaszédésében és tanulmányaiban):

- Származtatás termékeny török utótagokkal
 - absztrakt főnevek, folyamatok és tudományágak létrehozása
- Összetett (gyakran főnév–főnév vagy módosító–főnév struktúrák)
- Calques (kölcsonfordítások)
 - egy idegen kifejezés belső szerkezetének fordítása a hang kölcsonhasználat helyett

- Szemantikai kiterjesztés
 - egy meglévő török szót szűkítünk technikai értelemre

Egy tanulmány, amely kifejezetten a korai törökítő időszakról (1932–1950) szól, kiemeli a calque fontosságát, mint gyakran használt módszert, és több szöveget is vizsgál az adott időszakból.

8) A tankönyvek mint a csatatér: bizonyítékok a földrajzi terminológiából (1937, mint mérhető változás)

Különösen informatív mennyiségi betekintést nyújt az új tudományos regiszterbe egy földrajzi tankönyvek statisztikai tanulmánya, amely megmutatja, milyen drámai volt a tervezett elmozdulat.

A cikk így jelent:

- Az 1937-es terminológiai reform előtt a beszkenelt földrajzi szövegek terminológiája akár 94%-ban arab kifejezésekből állt, a maradék pedig török kifejezések (~3%) és nyugati eredetű kifejezések (~3%) között oszlottak meg.
- Az 1937-es reform után az arab kifejezések ~53%-ra csökkentek, a török kifejezések ~33%-ra emelkednek, míg a nyugati eredetű + hibrid kifejezések a többi részét alkotják.
- Kifejezetten összekapcsolja a tankönyvi tisztulást a nyelvi intézményre 1936 utáni kötelezettséggel.

Miért számít ez földrajzon túl

A földrajz jó helyettesítő, mert az iskolai rendszerekben egy "hibrid tudomány" tantárgy – ötvözi a természettudományi szókincset (klíma, tájformák) és a társadalomtudományi szókincset (népesség, gazdaság). A számok jól szemlélteti, mi történt sok területen:

- Az arab–perzsa tanult tudás mennyisége csökkent az iskolai természettudományi nyelven
- A török eredetű terminológiát szándékosan bővítették
- A nyugati nemzetközi tudományos szókincs megmaradt, sőt néhány területen még bővült is

Ez alapvetően a modern török tudományos szótár alapja: *egy kezelt keverék, nem pedig egyetlen forrásból álló lexikon.*

9) Atatürk "fogalmának bizonyítása": a Geometria könyv és annak bizonyítása, hogy a tudomány törökül írható

9.1 Intézményi elismerés

A hivatalos TDK szótárportál kifejezetten kimondja, hogy:

- Atatürk személyesen részt vett katonai kifejezések kidolgozásában, és közvetlenül dolgozott matematikai és geometriai terminológián, új GEOMETRIÁ könyvet írt az általa levezetett kifejezések alapján.

Ez azért fontos, mert az akadémiai–tudományos réteg nemcsak "alulról felfelé való használat"; politikai szimbolizálás is volt: az állami vezetés a tudományos törököket nemzetépítő képességként keretezte.

9.2 Amit a könyv nyelvileg mutat

A Geometria szövege maga sok új vagy stabilizált török műszaki címkét és definíciós stílust tartalmaz. Például a háromszög típusokat török leírók és egy didaktikus "definíciós mondat" formátummal definiálja. A beszkenelt szövegben olyan példákat láthatsz, mint:

- "Çeşitkenar üçgen" (scalene háromszög)
- "dikey üçgen" (derékszögű háromszög; a "dikey"/függőleges magleíró elemként használják)
- "oput üçgen" (tompa háromszög; Az "oput" egy törökített technikai cím, amelyet a könyvben használnak)

Még akkor is, ha egyes konkrét tárgyak végül nem váltak a domináns mindennapi kifejezésré, a könyv bemutatja a *módszert*:

- Definiáld a fogalmakat törökül
- Paradigmák építése (kapcsolódó kifejezések családjai)
- Használj átlátszó leíró morfológiát, hogy a diákok fogalmi rendszereket tanuljanak, ahelyett, hogy átlátszatlan idegen formákat tanulnának

Pontosan erre van szüksége egy működő akadémiai nyilvántartásnak.

10) Egyetemek és tudományos publikáció: az 1933-as egyetemi reform és az "új török tudományos publikációk"

A nyelv tudományos rétege stabilizálódik, ha stabil felsőoktatás és kutatási ökoszisztéma áll rendelkezésre, amely a következőket eredményezi:

- Tankönyvek
- Előadásjegyzetek
- Folyóiratok
- Könyvtárak és bibliográfiák
- képzett tudósok, akik következetesen írnak

Az 1933-as reform, amely az oszmán Dârülfünûn új egyetemi rendszerrel váltotta fel, tehát közvetlenül releváns. A Dârülfünûn → 1933-as reformfolyamatának tanulmánya (Malche művei révén) megjegyzi:

- Malche hangsúlyozta az oktatási módszerek megváltoztatását, és erősebb idegennyelvi oktatást is kívánt a diákok számára; de lényege, hogy nagy jelentőséget tulajdonított az

új török tudományos publikációk ("Yeni Türkçe tudományos yayınların yoğunlaştırılması") intenzívebbé tételének.

Ez a mondat nagyon feltáró. Ez azt mutatja, hogy a reformlogika kettős volt:

1. A diákoknak idegen nyelvekre van szükségük a nemzetközi ösztöndíjhoz
2. Ugyanakkor Törökországnak egyre növekvő török tudományos publikációkra is szüksége van ahhoz, hogy tanítsanak és építsenek helyi tudományt

Ez a második követelmény pontosan az, hogy egy akadémiai–tudományos regiszter "öfenntartóvá": folyamatos kiadásra van szükség.

11) Az 1940-es évek: konszolidáció fordítással, kifejezési szótárokkal és tudományterületépítéssel

11.1 Fordítás mint akadémiai török (különösen bölcsészeti és társadalomtudományok) gyára.

Az 1940-es évekbeli fordítási mozgalmat néha főként "világklasszikusokként" írják le, de nyelvészetben is:

- nagyszabású nagy volumenű török próza prosza
- egy kényszerítő függvény filozófiai, történelmi és elméleti szókincs számára
- a szintaxis és tudományos stílus stabilizálója a művelt írásban

A török Maarif Ansiklopedisi bejegyzése Hasan Âli Yücelről így ír:

- A Fordítóiroda (Tercüme Bürosu) a Fordítási Ügyek Tanácsa által készített listákat követte, és a "Keleti és nyugati klasszikusok" keretrendszere alapján kezdte el a fordításokat.
- 1940 és 1966 között 1120 művet (1247 kötetet) fordítottak le, ebből 482 jelent meg 1940–1946 között; továbbá említi a Tercüme Dergisi indulását is, 1940. május 19-én.

Még ha sok nem is volt "tudományos tankönyv", az akadémiai rétegre gyakorolt hatás mély volt: a bölcsészettudományoknak és társadalomtudományoknak érett absztrakt szókincse (logika, etika, esztétika, társadalom, történelem, módszer) szükségük van, és a fordítás az egyik leggyorsabb módja ennek létrehozásának és normalizálásának.

11.2 Kifejezési szótárak és útmutatók: tudományterületre szabott lexikonok építése (1941–1949)

Az 1940-es évekre a terminológiai munka már nem csupán javaslat; ez egy publikációs folyamattá válik.

- Egy korai törökítő munkáról szóló tanulmány nyolc szótárát/szótárát sorol fel az első korszakból, többek között:
 - *Felsefe ve Gramer Terimleri* (1942)
 - *Bitkibilim Terimleri (Botanik)* (1948)
 - *Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri* (1948)

- *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü* (1948)
- *Tarım Terimleri I* (1949)
- *Teknik Terimler I* (1949)
- *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (1949)
- *Türe Terimleri* (1948)

Ez a lista azért értékes, mert megmutatja a széleskörű területeket: nemcsak fizikát/biológiát, hanem nyelvtant, filozófiát, irodalmat, mezőgazdaságot, műszaki területeket, nyelvészeti és joggal kapcsolatos terminológiát is.

A hivatalos TDK kiadványlista ezeket a késő 1940-es évekbeli szakműveket is feljegyzi (pl. *Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri* és *Bitkibilim Terimleri* 1948-ban; műszaki termi anyagok 1949-ben).

11.3 Átmeneti "hídtervezés": háromnyelvű kifejezéslisták (oszmán ↔ török ↔ európai nyelvek)

Az egyik legfontosabb gyakorlati probléma az volt, hogy a régebbi tudósok és sok meglévő szöveg még mindig oszmán szókincset és régebbi konvenciókat használt, míg az új diákok a református nyelvben tanultak.

Ezért sok kifejezési művet *ekvivalenciarendszerként* szerveztek, nem csupán "definícióként". Például az Internet Archive *Felsefe ve Gramer Terimleri* (TDK, 1942) leírása így szól:

- Ez egy kifejezésindex, amelyet a TDK terminológiai ág készít, két részből (filozófiai kifejezések; nyelvtani kifejezések), és a kifejezések oszmán török, török és francia levelezésekkel jelennek meg, különböző indexsorrendben.

Ez a "háromnyelvű indexelés" a tudományos török kialakulásának egyik jellemzője: ez egy szándékos átmeneti technológia, amely lehetővé teszi:

- régebbi oszmán művek olvasása
- francia/német hatású tudományos kutatások olvasása
- modern török tankönyvek írása

12) Milyen nézett ki az akadémiai–tudományos regiszter a század közepére: szókincksforrások, kifejezésalkotási szokások és stílus

Nagyjából az 1940-es évek végére a török akadémiai–tudományos réteg több felismerhető szerkezeti tulajdonságot szerzett magára.

12.1 Szókincksforrások az érett középszázadi keverékben

A század közepére a tudományos török szókincs négy fő forrásból származott:

1. Török eredetű neologizmusok
 - összetett, leszármaztatással és kalkulálással létrehozott

- gyakran tankönyvek és tankönyvek révén népszerűsítik
- 2. Megőrizett arab–perzsa tanult szókinés
 - néhány tárgy túl mélyen gyökerezett vagy hasznos volt nemzetközi iszlám/régebbi tudományos fogalmakként
 - sok különösen a jog, a teológiához kapcsolódó területek és néhány magas szintű absztrakt főnév területén maradt fenn
- 3. Nyugati internacionalizmus (gyakran francia nyelven; később német/angol módon egyes területeken)
 - kifejezetten védve a globálisan szabványosított tárgyakra (egységek, főbb eszközökre), összhangban az 1936-os elvvel.
- 4. Hibridek
 - "vegyes eredetű" vegyületek (részben török, részben kölcsönözött) gyakoriak voltak, különösen az átmeneti évtizedekben
 - A földrajz tankönyv statisztikák kifejezetten 1937 után követik a "hibridek" kategóriát.

12.2 A kifejezésformáló szokások, amelyek jellemzővé váltak

Különböző tudományágakon több mintázat vált megszokottvá a tudományos törökök:

- Átlátszó leíró vegyületek (különösen iskolai természettudományokhoz)
 - könnyen meghatározható, könnyű átverni a török nyelvtanban
- Rendszerszintű levezetés török utótagok használatával
 - támogatja a kifejezések családjának (fogalm, melléknev → folyamatfőnév → névnév → ügynökfőnév stb.) felépítését.
- A kalkák a nemzetközi fogalmi szerkezetet őrizték meg, miközben török anyagokat használtak
 - kifejezetten fő módszerként tanulmányozták az 1932–1950-es időszakban.
- Az egy-egy technikai jelentés preferenciája (a "tekanlamlılık" ideálja, egy fogalom–egy kifejezés)
 - hangsúlyozták a terminológiai gondolkodásban és későbbi kifejezésszótárakban; A terminológia-kérdések tanulmányában szereplő "kifejezés" definíciók kiemelik a speciális területeken az egységes jelentés hajlamát.

12.3 Akadémiai prózastílus: a díszes tanult prózától a "definíció + módszerig"

Bár a szókinés a leglátványosabb változás, az akadémiai török stílus is átalakul:

- Definíció-első magyarázat (X şudur / X denir / X ... eşittir)
- Lépéslépéses érvelés (elv → eredmény → példa), amelyet jól szemléltet a geometriai szöveg didaktikus szerkezete is jól szemlélteti
- Csökkentett támaszkodás a perzsa izafet láncokra és a túlzottan díszes retorikai csomagolás (hosszú távú trend; a republikánus időszak tankönyvi politikával gyorsítja ezt)
- Egy új "módszer szókinés": olyan fogalmak, mint a módszer, rendszer, elemzés, elv, eredmény váltak a tudományterületek közötti bemutató szabványos eszközeivé (néha turkizációval, néha internacionalizmussal)

12.4 Az intézményi ok, amiért ez a stílus stabilizálódik: a folyamatos kiadás

A középső századi stabilizáció nem véletlen. Ez az intézményi visszacsatolási hurkokat tükrözi:

- A tankönyvek → tankönyvek → tanárképzési → vizsgák → új tankönyvek
- Egyetemreform → nyomás a török tudományos publikációkra
- fordítóirodák és folyóiratok → a magas szintű török próza normalizálása

Így válik egy tervezett regiszter élővé.

13) A 20. század közepére: mit értek el, és mi maradt instabil

Eredmények ~1950-ig

A 20. század közepére Törökország:

- Egy működő terminológiai tervezési program, meghatározott elvekkel (nemzetközi alapfogalmak megőrizték; mások törökítettek)
- Empirikus, mérhető módon csökkentett a régebbi, erős arab terminológia legalább néhány tankönyvi területen (földrajz) 1937 után
- Többféle szakterület-specifikus kifejezésszótárak (1942–49 hullám)
- Egy szimbolikus és gyakorlati "török tudomány" bemutatója a *Geometria* terminológiai projekt keretében
- Egyetemi reformok, amelyek kifejezetten értékelték az új török tudományos publikációk növekedését

Folyamatos instabilitások (még a század közepéig látható)

Még a század közepére is néhány feszültség megmaradt veleszületett:

- Duplák és verseny: régebbi tanult kifejezések vs. új, törökített kifejezések; néha mindkettő párhuzamosan keringett.
- Szakterületi eltérés: erős nemzetközi szabványosítási nyomással rendelkező területek (fizikai egységek, mérnöki szabványok) inkább a nemzetköziséget követték meg, összhangban az 1936-os elvvel.
- Generációs rétegződés: idősebb tudósok, akik oszmán írásban és szókincsben képzettek, szemben a fiatalabb csoportokkal, akik az új rendszerben tanultak – innen a háromnyelvű kifejezésindexek fontossága, mint az 1942-es munka.

Ezek minden gyorsan áttervezett tudományos regiszter normális jellemzői.

Azeriek

Kérjük, részletesen írja le a modern azeri nyelv fejlődését (szókincs, kiejtése, dialektuskülönbség stb.) egészen a 20. század közepéig.

A modern azerbajdzsáni nyelv fejlődése a 20. század közepéig: Történelmi és nyelvi áttekintés

Bevezetés

Az azerbajdzsán nyelv (más néven azeri vagy azerbajdzsáni török) az oguz ághoz tartozó török nyelv, amelyet történelmileg széles területen beszéltek a Kaukázuson és Északnyugat-Iránban. Ma két fő változatban létezik: észak-azerbajdzsáni, amelyet az Azerbajdzsáni Köztársaságban (valamint Dagesztán, Grúzia egyes részeiben) beszélnek, valamint a dél-azerbajdzsáni, amelyet az iráni Azerbajdzsánban és a szomszédos régiókban beszélnek. A politikai elkülönülés ellenére ezek a változatok nagyrészt kölcsönösen érthetőek maradnak. A modern azerbajdzsáni évszázadokon át tartó kulturális csere és politikai változások során fejlődött, befogadva a perzsa és arab hatásokat, később az orosz hatásokat, és hangrendszerében és írásmódjában változásokon ment keresztül. Ez a jelentés mélyreható történelmi és nyelvi áttekintést nyújt az azerbajdzsáni nyelv fejlődéséről egészen a 20. század közepéig, lefedve szókincsének fejlődését, kiejtési változásokat, dialektusi változatosságait, társadalmi-politikai hatásokat a nyelvre (beleértve az írásreformokat is), valamint az irodalom és média szerepét a modern formájának alakításában.

Eredet és korai fejlődés (14–18. század)

Az azerbajdzsáni nyelv a középkorban jelent meg különálló török nyelvként. A 11–13. század körül az oguz török vándorlásokból ered, amelyek a török dialektusokat terjesztették a Kaukázusba és Északnyugat-Iránba. A török terjeszkedés előtt a régió őslakos lakossága különböző iráni nyelveken beszélt (gyakran "óazeri nyelveknek" nevezve), valamint néhány

kaukázusi nyelvet is. Évszázadok során az új oghuz török nyelv fokozatosan kiszorította a helyi iráni és kaukázusi nyelveket a mai Azerbajdzsánban és az iráni Azerbajdzsánban. A 16. század elejére a térség török nyelve vált a domináns beszédnyelvvé, miközben a perzsa továbbra is a birodalmak legmagasabb irodalmi és hivatalos nyelve maradt.

Perzsa és arab hatás: Kezdetektől fogva az azerbajdzsáni (oghuz török) nyelvet, amelyet ebben a régióban beszéltek, erősen befolyásolta a perzsa és arab nyelv. A perzsa évszázadokon át volt a rangos kulturális és közigazgatási nyelv Iránban és a Kaukázusban, az arab pedig a vallás és a tudományos nyelv. Ennek eredményeként a korai azerbajdzsáni (néha *középső azerbajdzsáni* vagy "Turk-i Acemi" néven is nevezték) sok perzsa és arab kölcsönszót, sőt néhány nyelvtani szerkezetet is magában foglalt. Az arab hatás főként közvetve érkezett perzsa irodalmi továbbadás révén. Valójában a török nyelvek között az azerbajdzsáni nyelv (talán csak az üzbég után) a perzsa nyelv erős hatása miatt a fonológiájára, szintaxisára és szókincsére. Ebben a "korai" időszakban (14–18. század) az azerbajdzsáni irodalom és költészet tele volt perzsa és arab szavakkal és kifejezésekkel, az írók pedig szabadon keveredtek perzsa irodalmi stílusokban. A korai írott azerbajdzsán nyelvtanában is szerepelt néhány perzsa, sőt kipszák török elemek is – például a korai szövegekben felcserélhető módon használták az oghuz és kipszák névmásokat, esetzárásokat és participumokat. Ez tükrözi a bonyolult nyelvi környezetet: az oguz (délnyugati) török volt az alap, de más török dialektusokkal és iráni nyelvekkel is kapcsolatba lépett a régióban.

Kiemelkedés irodalmi nyelvként: A 14. században kezdett először megjelenni az azerbajdzsáni török irodalmi médiumként az írásban. A legrégebbi ismert azerbajdzsáni formában ismert vers izzeddin Hasanoghlu-hoz köthető, egy 1391-ben összeállított antológiából. A következő évtizedekben több költő és uroló segített a török (azerbajdzsáni) nyelv megteremtésében a perzsa mellett. Például Kadi Burhan al-Din, Hasanoghlu és Imadaddin Nasimi (14. század) olyan török nyelvű verseket írtak, amelyet a modern tudósok korai azerbajdzsáni nyelvűnek azonosítanak. A 15. században, a török uralom alatt álló Qara Qoyunlu és Aq Qoyunlu szövetségek idején *divatos*sá vált a török nyelvű versek írása. Különösen említésre méltó, hogy a Qara Qoyunlu uralkodó, Jahan Shah (†1467) azerbajdzsánul (*Haqiqi* álnéven) verseket írt, míg az Aq Qoyunlu uralkodó, Yaqub szultán török nyelvű verseket is írt. Ez a tendencia a szafavida korszakban is folytatódott: a szafavida dinasztia alapítója, I. Ismail Shah (Khatai) a 16. század elején írt azerbajdzsáni költészetet, míg a híres költő Fuzuli (16. század) azerbajdzsánul írt remekműveket (miközben perzsánul és arabul is írt). A szafavida időkre az azerbajdzsáni (*amelyet beszélői gyakran töröknek hívtak*) széles körben beszéltek az udvarban és a hadseregben (a kizilbász törzsek), bár a perzsa továbbra is a bürokrácia és a történetírás hivatalos írásnyelve maradt. Röviden: 1700-ra az azerbajdzsáni nyelv erős szóbeli és költői hagyományt alakított ki, és szilárdan beágyazott a török népesség anyanyelveként mind a Kaukázusban, mind Északnyugat-Iránban.

Korai szókincs és stílus: Ezeknek a korai irodalmi műveknek a szókincse erősen perzsa-arab jellegű volt. Egy művelt 16. századi azerbajdzsáni vers majdnem annyira tele lehet perzsa és arab kölcsönszavakkal, mint az azonos korszak oszmán törökje. A korai azerbajdzsáni nyelv perzsa stílusú szerkezeteket is használt (például az izafat összekötő -<kicsi>i</kicsi> mellékneveket és főneveket kötő összekötést), valamint bizonyos esetekben perzsa vagy arab többes számú befejezéseket. Idővel azonban egy jellegzetes azeri török irodalmi nyelv alakult ki, különösen a költészetben, amely egyensúlyt teremtett a perzsa hatás és a török elemek között. A költői formák dominanciája miatt a nyelv valamennyire konzervatív és virágzó maradt. Ebben a korszakban a kiejtés, amelyet átiratokból származtattak, tiszteletben tartották a török magánhangzó harmóniáját az anyanyelvi szavakban, de a kölcsönszavak gyakran

megőrizték a perzsa/arab fonetikát (például *ادم* *adəm* "ádám" a "nemlétezés" kifejezésre, arab *ayn* és *d* hangzással). Azt is látjuk, hogy néhány kipcsák török szókincs és forma (a kipcsák törzsekkel való kapcsolat miatt) jelen volt a korai írásokban, bár ezek később eltűntek, ahogy a nyelv az oghuz török normákon szabványosodott.

Egy oldal a legrégebbi ismert azerbajdzsáni nyelvű ghazalból ("Aparđı Könlümü" Hasanoghlu-tól, 1391) perzsa-arab írással. A korai azerbajdzsáni irodalom széles körben használta az arab írást, és erős perzsa-arab szókincs hatását mutatta.

Átmenet a modern azerbajdzsáni nyelvre (18. – 20. század közepe)

A 18. század körül az azerbajdzsáni nyelv elkezdett áttérni a "klasszikus" szakaszból egy modernebb szakaszba, amelyet egyszerűbb stílus és a próza, valamint tudományos nyelv fejlődése jellemez. A 18. század vége és a 19. század jelentős történelmi változásokat hozta, amelyek befolyásolták a nyelv fejlődését:

- Észak-dél közötti megosztottság (orosz és perzsa kormány): Jelentős fordulópontra volt az *orosz–perzsa háborúk*, valamint a Gulisztán (1813) és a türkmencsai (1828) szerződések, amelyek során a Qajar Irán átadta a Kaukázus területeket az Orosz Birodalomnak. Ez a politikai megosztottság két területre osztotta az azerbajdzsáni nyelvű közösséget: Észak-Azerbajdzsánra (a kelet-kaukázus, orosz uralom alatt) és Dél-Azerbajdzsánra (északnyugat-Irán, Qajar perzsa uralma alatt). Kezdetben ez kevés hatással volt a beszélt kölcsönös érthetőségre, de megteremtette a különböző társadalmi-politikai hatások alapját. Érdekes módon az orosz közigazgatás a kaukázusban ösztönözte az azerbajdzsáni (akkoriban az oroszok által gyakran "tatárnak" nevezett) használatát a helyi lakosság körében a perzsa nyelv rovására, amely korábban a felsőbb osztályok nyelve volt. Az orosz hatóságok a helyi török nyelv népszerűsítését eszközként látták a perzsa befolyás csökkentésére a régióban. Ennek következtében a 19. században az azerbajdzsáni nyelv északon elkezdett szerepet kapni az oktatásban, a kiadásban és a helyi kormányzásban (az orosz mellett is). Ezzel szemben az iráni Azerbajdzsánban a perzsa maradt az egyetlen hivatalos és oktatási nyelv egészen a 20. századig, és az azerbajdzsáni nagyrészt csak szóbeli használatra korlátozódott otthon és közösségben.
- Modern irodalmi és nemzeti ébredés: A 19. században az azerbajdzsáni irodalom virágzása és a modern próza felé való elmozdulás zajlott. Úttörő értelmiségiek, mint Mirza Fatali Akhundov (Akhundzade), az 1800-as évek közepén írták az első azerbajdzsáni színdarabokat és regényeket, egyszerűbb és népi nyelven keresztül elérve szélesebb közönséget. A 19. század közepén megjelentek az azerbajdzsáni nyelvű újságok is. Az orosz tartományban 1875-ben jelent meg az *Ekinçi* ("A Szántó"), az első azerbajdzsáni újság, amelyet Hasan bey Zardabi alapított. *Əkinçi* az oktatást támogatta, egyszerű nyelvezetet használt, bírálva az archaikus perzsa/arab szavak túlzott használatát. Ez része volt annak a szélesebb irányzatnak, amely ~1900 és 1930 között zajlott az azerbajdzsáni értelmiségiek körében, amely a nyelv szabványosítása és egyszerűsítése irányult. Olyan írók és tudósok, mint Zardabi és Mammad agha Shahtakhtinski, vitatkoztak arról, hogyan lehetne egységes nemzeti nyelvet létrehozni, amelyet a félig írástudó tömegek megérthetnek. Bírálták a túlzott perzsa, arab és európai

kölcsönzavakat mind a beszédben, mind az irodalomban, és egy könnyebb, "népszerűbb" stílust követeltek. Ennek eredményeként a 20. század elejére északon sok perzsa/arab kifejezést vagy egyszerűbb török megfelelőket, vagy nemzetközileg elismert kifejezések váltottak fel, és az államszintaxis egyszerűbbé vált.

- Az oktatás és a sajtó szerepe: Észak-Azerbajdzsánban (orosz terület) az 1800-as évek végétől kezdve a világi iskolák azerbajdzsánul (orosz mellett is) kezdtek tanítani. Az 1910-es évekre Baku virágzó irodalmi életet épített ki. A híres satirikus folyóirat, a "Molla Nasreddin" (1906–1931-ben megjelent Tiflisben, Bakuban, és rövid ideig Tabrizban) hatalmas hatással volt a nyelvre. A mű egy köznyelvi azerbajdzsáni stílust használt, amelyet satíra szőtt szőtt át, nemcsak az értelmiségi, hanem a köznépi számára is elérve (a karikatúrák használata segítette a félig írástudó olvasókat is). *Molla Nasreddin* egyszerű, mégis élénk nyelvezete megalapozta a modern újságírói azerbajdzsáni nyelvet, eltávolodva a díszes perzsa prózától. Ebben az időszakban olyan költők is emelkedtek fel, mint Mirza Alakbar Sabir, aki csípős társadalmi satírákat írt egyszerű azerbajdzsáni nyelven. 1918-ra, amikor rövid időre megalakult az Azerbajdzsán Demokratikus Köztársaság, az azerbajdzsáni (amelyet még mindig gyakran "Türk dili"-nek hívnak) elismerte államnyelvként, és erőfeszítéseket tettek a modern kormányzás és tudomány terminológiájának továbbfejlesztésére.
- Szovjet korszak fejleményei: 1920-ban Azerbajdzsán szovjet uralom alá került. A korai szovjet politika kezdetben a helyi nyelveket az indigenizáció (korenizatsiya) részeként támogatta. Ez azerbajdzsáni nyelvű kiadói kiadói fellendüléshez vezetett: tankönyvek, újságok, szépirodalom, sőt tudományos művek is születtek anyanyelven. Ugyanakkor a szovjet nyelvi politika hirtelen írásbeli változtatásokat is vezetett elő (lásd az alábbi írásreformokat), amelyek megzavarták a nyelvi folytonosságot. Fontos az, hogy az Azerbajdzsáni SZK-ben a nyelv nevét az 1930-as években megváltoztatták – míg korábban hivatalosan "töröknek" (vagy "töröknek") nevezték, a szovjetek elrendelték, hogy "azerbajdzsáni" (Azerbajzsáncán) néven nevezzék el. Ez részben azért volt, hogy különálló identitást erősítsen meg a török "török" identitástól. Az 1930-as és 40-es években az északi azerbajdzsán nyelv némi oroszosításon ment keresztül: az orosz lett a felsőoktatás és a kormányzás presztízs nyelve, és számos orosz kölcsönzó (politikai, technikai és kulturális fogalmakra utalva) belépett az azerbajdzsáni nyelvre. Ennek ellenére az azerbajdzsáni nyelv továbbra is széles körben beszélt a társadalom minden rétegében, és irodalomban, színházban és médiában is használták, bár az orosz árnyékában. Figyelemre méltó, hogy az azerbajdzsáni nyelvet csak 1956-ban nyilvánították az Azerbajdzsán SZSZK egyetlen "hivatalos nyelvének" (előtte az orosz és az azerbajdzsáni nagyjából közös hivatalos státuszban volt, az orosz gyakran dominált a formális területeken).
- Dél-azerbajdzsáni Iránban: Az Aras folyótól délre, Iránban a 19. és a 20. század elején nem volt ilyen azerbajdzsáni virágzás a nyomtatott nyelvben, mivel a perzsa hivatalos dominancia volt. Ennek ellenére az azerbajdzsáni török volt az iráni Azerbajdzsánban (olyan tartományokban, mint Tabriz, Urmia, Zanzan, Ardabil, stb.), és még Irán egyes részein is lingua francaként szolgált. Valójában a 16. századtól a 20. század elejéig az azerbajdzsáni (török) nyelvet széles körben beszélték Iránban, párhuzamosan a perzsa nyelvvel, különösen azért, mert sok uralkodó dinasztia (Safavid, Afsharid, Qajar) török nyelvű volt. A képzett családok Tabrizban és más helyeken gyakran kétnyelvűek voltak, otthon azerbajdzsánul, formális helyen perzsánul beszéltek. Az azerbajdzsáni így befolyásolta a perzsa beszédet ezekben a régiókban, és fordítva. Az iráni alkotmányos forradalom idején (1905–1911) és utána néhány azerbajdzsáni kiadvány is megjelent – például a tabrizi újságok néha cikkeket vagy verseket közöltek azerbajdzsáni nyelven. A 20. század eleji egyik kiemelkedő iráni azeri költő Mirza Ali

Mojuz (1873–1934) volt, aki azerbajdzsáni nyelven forradalmi költészetet írt. Azonban a nyelv rendszerszintű támogatása minimális volt. Rövid időszak történt 1945–1946 között, amikor egy szovjet támogatású autonóm kormányt (az Azerbajdzsán Népi Kormányt Tabrizban) hoztak létre az iráni Azerbajdzsánban; abban az évben az azerbajdzsáni törököt használták a helyi közigazgatásban és iskolákban, és bevezették a módosított latin írást (mint a szovjet Azerbajdzsánban). Ez azonban 1946-ban Teherán ellenőrzésének visszaállításával ért véget. 1946 után az iráni kormány (a Pahlavi Shahok alatt) betiltotta az azerbajdzsáni nyelvet az iskolákban és a hivatalos használatban, így kizárólag perzsa nyelvű oktatást kényszerített ki. Ez a politika elsősorban a dél-azerbajdzsáni nyelvet a magán- és szóbeli szférába terelte, bár a beszélők száma (egyes becslések szerint ~20 millió Iránban) biztosította a mindennapi életben való fennmaradását. A 20. század közepére a képzett dél-azerbajdzsániak gyakran csak perzsa (és talán arabul) írtak, nem anyanyelvükön, mivel az azerbajdzsáni nyelvet ritkán írták vagy formálisan tanították Iránban.

Nyelv egyszerűsítése és modern szókinccs: Ahogy az azerbajdzsán belépett a modern korba (1920-as és 1950-es évek), irodalmi formája egységesebbé és egyszerűbbé vált. Sok archaikus konstrukciót és túlzottan virágos perzsa-arab kifejezést fokozatosan elhagytak egy egyenesebb stílus javára. Az 1930-as évekre az Azerbajdzsán SZSZK-ben az újságok, tankönyvek és népszerű irodalom nyelve sokkal közelebb állt a mindennapi beszédhez. Északon tudatos törekvés volt arra, hogy új szavakat dolgozzanak ki vagy vegyenek fel modern fogalmakra: néhányat oroszból kölcsönöztek (pl. *színház*, telefon stb.), míg másokat török gyökerekből kalkuláltak vagy újraélesztettek. Délen, ahol nem volt hasonló oktatási infrastruktúra azerbajdzsáni nyelven, a beszélt nyelv tovább fejlődött perzsa hatás alatt. A déli azerbajdzsáni beszélők természetesen elszívták a perzsa kölcsönszavakat sok modern kifejezéshez (különösen ott, ahol az északi dialektusban orosz kölcsönzést használhat). Például egy olyan kifejezésre, mint a "assembly", egy északi azerbajdzsáni használhatott orosz eredetű szót, míg egy déli perzsa szót. Ezek ellenére az új szókinccsben tapasztalható különbségek ellenére fontos megjegyezni, hogy a 20. század közepére a nyelv magja továbbra is közös maradt. Egy tudós megjegyezte, hogy az orosz és perzsa befolyás révén az Aras folyó mindkét oldalán különálló szókinccs keletkezett, de nem olyan mértékben, hogy az akadályozná a kölcsönös megértést. Valóban, az északi és déli azerbajdzsániak közötti beszélgetések akkoriban könnyedén folytak meg, kivéve az alkalmi ismeretlen kölcsönszavakat.

Szókinccs fejlődése: őslakos és külföldi hatások

Az azerbajdzsáni fejlődésének egyik legérdekesebb aspektusa a rétegzett szókinccs, amelyet idővel számos forrás gazdagít. A 20. század közepéig öt fő hatás kiemelhető:

1. Közös török örökség: Török nyelvként az azerbajdzsáni az oguz török gyökereiből örökölte az alapvető szókinccset és nyelvtani arzenált (amely közösen a török, turkmén stb. között). A család alapvető szavak (ana "anya", ata "apa"), testrészek, természetes elemek, alapvető igék (vermek "adni", gəlmək "jönni"), számok és névmások török eredetűek. Ez az őshonos török réteg magában foglalja a pásztor-nomád kultúrára jellemző szavakat is (pl. *yurt* a haza, *qoyun* a juh). Figyelemre méltó, hogy az azerbajdzsáni megőrizte sok szó oguz török formáját, amelyek néha eltérnek a keleti töröktől (például azerbajdzsáni *gün* "nap" vs. üzbég *kün*). Kipcsák török hozzájárulásai is voltak: a kipcsák törzsekkel való történelmi interakció (különösen az északi dialektusi régiókban) alternatív szavakat vagy változatokat adott. Például néhány északi dialektusban a "*rövid*" (*a standard qisa*) a *kızqa* kifejezést használják, vagy az iki vs.

eki kifejezést a "kettő" kifejezésre. Idővel a standard nyelv az oghuz formákat részesítette előnyben, de a dialektusok megőriztek néhány régi török változatot.

2. Perzsa hatás: Perzsa volt a legnagyobb kölcsönszavak forrása az azerbajdzsániban. Évszázadokon át a perzsa volt a régió magas kultúrája, irodaloma és közigazgatása nyelve, így az azerbajdzsáni beszélők természetesen rengeteg perzsa szót vettek át. Ezek közé tartoznak a mindennapi kifejezések (például *qələm* "toll" a Pers. *qalam*), kulturális és absztrakt fogalmakat (*ədab* "modor/etikett", *təhsil* "oktatás"), különösen irodalmi és költői szókinccs (*eşq* "szerelem", *cahan* "világ" stb.). Sok perzsa kölcsön olyan korán érkezett, hogy teljesen nativizáltak, és török magánhangzó harmóniának és utódítványnak vannak aláéve. Például a *kitab* ("könyv", arab nyelvből perzsa nyelven) török toldalagokat használ: *kitablar* (könyvek) a török többes számmal. A perzsa is kötődöket és mellékszavakat adott hozzá – különösen a perzsa va szóból származó "və" ("és") kifejezést, amely sok kontextusban a régebbi török "ilə"/"hem" szót váltotta fel. Még néhány perzsa nyelvtani szerkezet is befolyásolta az azerbajdzsánikat: például a ki részecske (amely alárendeltként szolgál) használata a beszédben tükrözi a perzsa használatot. A déli azerbajdzsáni nyelven a hosszan tartó kapcsolat még mélyebb befolyáshoz vezetett – az iráni azerbajdzsáni beszéd gyakran használ perzsa kifejezéseket és kalkákat, és néhány perzsa szó, amelyet az észak-azerbajdzsániaiak talán nem ismernek fel, 1828 után váltak elterjedté a délen. A nagy lexikai kölcsönözés ellenére az azerbajdzsáni török szerkezet érintetlen maradt; A perzsa morfológiára gyakorolt hatása csekély volt. Lényegében a perzsa gazdagította a szótárat, de nem váltotta fel a török nyelvtant.
3. Arab hatás: Arab kölcsönök többnyire perzsa nyelven érkeztek. Az arab volt a vallás (iszlám) és a középkori tudomány nyelve, így az azerbajdzsáni nyelv számos arab eredetű szót magába szívott vallási, filozófiai és tudományos fogalmakra (pl. *elm* "tudás, tudomány"; *həyat* "élet"; *qəlb* "szív"; *Igazság* "igazság"). A 18. századra az azerbajdzsáni (például az oszmán török) magas hangrendszerű szókinccs nagy része arab eredetű volt. Mivel ezek azonban perzsa közvetítésen keresztül érkeztek, gyakran perzsa fonetikus formákkal is rendelkeztek. Például az arab ق (qāf) hang a kontextustól függően [g] vagy [q] betűvel ejthető, az *arab* ق vagy ق (különböző "s" hangok) pedig az azerbajdzsáni nyelvben összeolvadtak /s/-vel. Így miközben az arab nyelv bővítette a szótárt, annak fonológiai hatása szűrt ki. A 20. század eleji nyelvi reformok során sok értelmiségi igyekezett csökkenteni a ritka arab kölcsönök használatát (hasonlóan Törökországhoz). Az arab eredetű, jól asszimilált szavak (például *körülbelül* "nagyjából", *məktəb* "iskola") megmaradtak, de ritka arab szavak elkezdtek eltűnni az írásból, és egyszerűbb szinonimákat vagy orosz/európai kifejezéseket használtak.
4. Orosz és európai befolyás: Az orosz kaukázus elfoglalása után az orosz szavak kezdtek bejutni az észak-azerbajdzsáni nyelvbe, különösen a 19. és 20. században. Kezdetben ezek új találmányokra vagy adminisztratív kifejezésekre vonatkoztak: *parovoz* (mozdony), *pomidor* (paradicsom, eredetileg olasz, de orosz nyelven), *jandarm* (csendőr/rendőr) stb. A szovjet korszakra az orosz kölcsönszavak és kalkák felgyorsultak, lefedve a politikát (pl. *kolhoz* a kolhoz a kolhozisfarm), a technológiát (*telefon*, *rádió*) és a mindennapi életet (*aftobus* a busz jelentésében, a "avtobus"-ból). Sok művelt azerbajdzsáni az SZU Szovjetunióban kétnyelvű oroszul beszélt, és számos orosz kifejezés vált ismertté vagy akár előnyösebbé hivatalos kontextusban. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a köznyelvű azerbajdzsáni gyakran továbbra is török vagy régebbi kifejezéseket tartott az orosz kifejezések mellett. Például az "egyetem" esetében az orosz *egyetem* ismert volt, de az emberek a *darülfənun* (perzsa eredetű) kifejezést is használták, vagy később a *universitet* teljesen lecserélték a hivatalos beszédben. Dél-Azerbajdzsánban a közvetlen európai befolyás sokkal kisebb

volt; ehelyett a francia vagy nemzetközi kifejezések gyakran perzsa nyelven érkeztek. Például egy dél-azeri mondhatja, hogy *school*, az iskola (perzsa maktab) és *a telefon* (ami perzsa nyelvre is bekerült), de néhány modern fogalom esetében egyszerűen a perzsa szót használhatják, ha létezik. A 20. század közepére az északi szókincsben feltűnő réteg volt orosz/szláv eredetű szavakból, amelyek a déli változatban hiányoztak, míg a déli változatban több perzsa nyelv maradt meg, amelyek az északiak számára ismeretlenek. Ez volt az egyik fő lexikai különbség a kettő között.

5. Oszmán török és más törökök: Az oszmán török és az azerbajdzsánok történelmileg annyira közel álltak egymáshoz, hogy sok oszmán hatást pusztán közös fejleményként lehet tekinteni. A 19. században a művelt azerbajdzsánok oszmán irodalmat olvastak (és fordítva). Számos oszmán török szó (amely maga is erősen perzsa-arab hatású) gyakori volt az azerbajdzsáni nyelvben. Törökország megalakulása és az ottani nyelvreformok (1920–30-as évek) után Törökország befolyását Azerbajdzsánban a szovjet elszigeteltség csökkentette. Azonban a 20. század elején még mindig volt némi pántörök csere – például a latin írás bevezetése Bakuban 1929-ben részben Atatürk törökországi írásváltozásának inspirációja volt (az írásról lentebb bővöleg). Az oszmán/török szóhasználatnak kevésbé volt közvetlen lexikai hatása, mint a perzsa/arab/országi, de voltak "oszmánizmusok" a 20. század eleji írásokban, amelyek később kimerültek a használatból. Például az oszmán bürokratikus kifejezések, mint *a qaime* (dokumentum) vagy *a daftaxana* (kancellária) ismertek voltak a 20. század eleji azerbajdzsáni írók számára, de később egyszerűbb szavakkal vagy orosz eredetű kifejezésekkel helyettesítették őket. Ezenkívül a kapcsolat más török népekkel (például üzbegekkel, kazahokkal, türkménekkkel) korlátozott volt, de néhány szót bevezetett (különösen a dialektusokba migráns csoportok vagy irodalmi művek révén). Például a *kənd* (falu) szó azerbajdzsánul eredetileg perzsa, de az *aul* (kipcsák nyelven falu kifejezés) fogalma néhány északi részen ismert a kazah/karakalpak közösségekkel való kapcsolat miatt a kaukázusi területen.

Összefoglalva, a 20. század közepére az azerbajdzsáni nyelv gazdag szókincsű mozaikkal büszkélkedhetett:

- Az anyanyelvi török szavak alkotják a napi beszéd és nyelvtani gerincét.
- Perzsa és arab kölcsönök minden szinten beágyaztak (különösen irodalmi és absztrakt területeken), bár északon a modern pénzermék javára csökkent tendenciával az egészet.
- Orosz/európai kifejezések az északon a modern élet számára, ellentétben állva a déli területeken gyakran használt perzsa megfelelőivel. Ezt a rétegzett szókingot a megfigyelők "réteges torta"-hoz hasonlítják – minden történelmi réteg ízt ad a nyelv kifejezőképességének.

Fonológiai változások és kiejtési változások

Az azerbajdzsáni fonológia alapvetően török, de idővel néhány változáson ment keresztül, részben a belső fejlődés miatt, részben pedig külföldi befolyás hatására. A kulcstényezők közé tartozik a magánhangzó harmónia, bizonyos mássalhangzós változások és a hangsúlyminták.

- Magánhangzó harmónia: Mint minden oguz török nyelv, az azerbajdzsáni nyelv is magánhangzó harmóniát alkalmaz, vagyis a végtagok a hangzók harmonizálására (hátsúl/elöl és kerekített/lekerekített párokban) a törzs magánhangzóival. Ez a jellemző az ótörök nyelvben is jelen volt, és a mai azerbajdzsáni nyelvben is erős maradt. Például *a qara* "fekete" + *-lar* többes szám *qaralar*-vá válik (minden magánhangzó vissza), míg

a gəlib "coming" + *-lar* többesszám *gəliblər*-be (mind előre). Azonban egy történelmi tendencia, hogy a magánhangzó harmóniát némileg megkérdőjelezték a kölcsönszavak. A perzsa és arab kölcsönszavak gyakran tartalmaznak magánhangzókat, amelyek nem illeszkednek tökéletesen a török harmónia osztályokba (például az *arab maktabból* származó *məktəb*, ahol *az az* m utáni első magánhangzó, ami idegen a helyi szavakhoz képest). Ilyen esetekben az azerbajdzsáni néha megsérti a szigorú szabályokat – például néhány perzsa szóhoz melléktagok hozzáadása disharmóniát okozhat, vagy a beszélők helyesírás és kiejtés alapján következtetlően harmonizálhatnak. Idővel a képzett azerbajdzsáni hajlamos volt szabályozni a zsuffimék harmonyát még a kölcsönökön is (sokan azt mondják, hogy "iskolák" az első *-lər-szel*, az *az ég szó szerinti "iskolák"* esetén). Érdekes módon egyes dialektusokban részlegesen elveszítik a magánhangzó harmóniát. A nyelvészeti tanulmányok megjegyzik, hogy az urmiai dialektus (Iránban) nem alkalmazza a labia/kerekítő harmóniát a toldalékokban – csak kétirányú harmóniát alkalmaz (hátral és elől). Például a "related to" szabványos toldaléka négy *-li/-lü/-li/-lü* alakot tartalmazhat, függően a magánhangzók kerekességétől és hátraállásától, de az Urmia Azerbajdzsáni ezt leegyszerűsíti két alakra. Ez valószínűleg a perzsa befolyásából fakad (a perzsa nyelvben nincs magánhangzó harmónia), ami néhány déli változatban a finomabb harmóniaszabályok lazítását eredményezi. Ennek ellenére az elsődleges háttér-front harmónia minden dialektusban megmarad, ami kulcsfontosságú a nyelv török karakteréhez. A 20. század közepéig a magánhangzó harmónia még mindig meghatározó fonológiai szabály volt, bár enyhe dialektusi gyengülésekkel.

- **Mássalhangzós változások:** Az idő során az azerbajdzsáni nyelv több mássalhangzós változást is átélt, amelyek közül sokat a török nyelvvel osztogat. Például az ótörök *q* (egy zendetlen uvuláris zár) és *a ğ* (egy zsongású veláris frikatív) az azerbajdzsáni nyelvben (a modern ábécében *x*, illetve *ğ*) betűs (*x*, illetve *ğ*) betűkkel váltak kiejtettevé. Tehát egy olyan szó, mint *a qara* (fekete), bizonyos helyeken megtartotta a [q]-ját, de a magánhangzók között a történelmi *ğ* hajlamos lágy [ɣ]-vá válni, vagy egyszerűen meghosszabbítja a magánhangzót (például *a dağ* "hegy" azeri nyelven [daɣ]). Egy másik figyelemre méltó jellemző: sok dialektusban a mássalhangzók a szóvégénél vagy előtti hangsalhangzók megpuhulnak vagy megpuhulnak. A tabrizi dialektus (dél-azerbajdzsáni) híres arról, hogy a standard *-k* vagy *-q* végződést [x] vagy [h] hangként ejti, *míg a -c* (a standardban [dʒ] ejtése) bizonyos környezetekben [j] vagy [ʒ] hangként ejtendő. Például a hagyományos *çörək* ("kenyér") szó a *köznyelvi tabrizi beszédben* úgy hangzani, mint a *çörəh*; *Gec* ("késő") lehet *gej*-ként ejteni. Továbbá a déli dialektusok gyakran affrikálnak bizonyos mássalhangzókat: jelentések szerint Tabrizban a *c* betű (standard [dʒ]) bizonyos feltételek szerint [dz]-ként, míg az (standard [tʃ]) [ts]-ként jelenik meg. Ezek az affrikációk visszautalnak a régebbi kiejtésekre (az oszmán török területeken is voltak hasonló jellemzők), és talán a kaukázusi fonológiai hatásra is. Északon a baku nyelvi szabványos dialektusban ezekhez a hangokhoz nincs [dz]/[ts] betű, hanem [dʒ] és [tʃ] szavakat használnak, mint a törökök.

Egy másik gyakori változás sok dialektusban az, hogy a mássalhangzókat elhagyják vagy palatalizálják a szavak közepén. Például a köznyelven *a dəmir* ("vas") úgy ejthető ki: *demir*, rövid [e]), vagy akár *deyir* gyors beszédben; *a gedirəm* ("Megyek") úgy hangozhat, mint *a geerəm* (D kihagyva, magánhangzót meghosszabbítva). Az ilyen folyamatok valószínűleg mindig is beszélt használatban voltak, és az irodalom beszélgetési stílusa felé haladva egyre inkább elismertté váltak az írásban. A szomszédos nyelvek hatását is látjuk a mássalhangzós használatban: néhány perzsa nyelvvel érintkező dialektusban nincs "q" [q] hang, hanem összeolvasztják a "ğ" vagy "k" szavakkal; míg a Kaukázus-hegység környéki dialektusok megőrizték az öreg török

"ð/d"-t (th-szerű hang, mint a türkmén nyelvben) a standard y (ezt említik a nyugat-azerbajdzsáni dialektusokra is). Ezek azonban lokalizáltak.

Összességében történelmi szempontból az azerbajdzsáni konsongansok készlete bővült azzal, hogy kölcsönözték a [f] (nem török nyelven) perzsa/arab nyelvből, és [ʒ] (zh hang, mint a *jurnalban*) francia/oroszból kölcsönzések útján. Megőrizett néhány hangzást is, amelyeket a hagyományos török elveszítettek: különösen az /x/ és /ɣ/ (az erős *kh* hang), amelyeket a török hangokat lecsökkentett egy lágyabb vagy csendesebb *ğ*-re. Így a 20. század közepén az azerbajdzsáni *bizonyos szempontból fonetikusán konzervatívabb* volt, mint a modern török. A kiejtések északon és délen eltérhettek (például a dél-azeri gyakran a *kef*"élvezet" szót közelebb ejtik a perzsa [kæf]-hez, míg az észak-azeriak tiszta [e]-vel mondják [kef]-et). Ezek a különbségek finomak, és nem akadályozzák jelentősen az érthetőséget.

- Hangsúly és intonáció: A török nyelvekben általában a szóvégi hangsúly az alapvető anyanyelvi szókinccseikben van, és az azerbajdzsáni nyelv sem kivétel – a legtöbb anyanyelvi azerbajdzsáni szó az utolsó szótagon van hangsúlyos (pl. *qara* "fekete", *kişilər* "men" hangsúly a -lar-on). Ez a minta folytatódott a korábbi oghuz török nyelvből. Ugyanakkor az azerbajdzsáni nyelvű stressznek vannak néhány árnyalata. A nyelvészek megjegyzik, hogy az azerbajdzsáni hangsúly valamivel erősebb, mint a török nyelvben – vagyis egy azerbajdzsáni beszélő hangsúlyosabban hangsúlyosabb lehet a záró szótagot, így a nyelv kissé eltérő ritmust adna (egyesek a törököt inkább "szótagidőzítettnek", az azerbajdzsáni ritmusban pedig "hangzás-időzítettnek" nevezik). Emellett a kölcsönszavak gyakran megőrizték eredeti hangsúlyhelyüket kezdetben. Például orosz kölcsönök, mint *a telefon* (ami amúgy is az orosz utolsó szótagon van hangsúly, szóval az illelik) vagy *a student* (orosz stressz diák, utolsó szótag) nem ütköztek. De egy olyan szó, mint *a müəllim* (az arab *mu'allim*, "tanár") hagyományosan hangsúlyozta az azeri második szótagot az arab hatás miatt (müəllim), bár manapság sokan öpetajaként ejtőznek. Idővel hajlamos volt a hangsúlyt az utolsó szótagig szabályozni, de a költészetben vagy vidéki beszédben még mindig hallani lehet a régebbi stresszmintákat. A kérdések és állítások intonációs mintái nagyjából hasonlóak a törökévé. Egy érdekes intonációs jellemző néhány dél-azerbajdzsáni dialektusban anekdotikusan "dallamosabbnak" vagy perzsa hatásúnak írják le, míg néhány északi dialektust monotonabbnak neveznek. Például a tabrizi azeri intonáció gyakran olyan kérdőszavakból emelkedik ki, amelyek hasonlítanak a perzsára.

Összefoglalva, az 1900-as évek közepére az azerbajdzsáni kiejtés egy olyan rendszerbe került, amely 9 magánhangzót tartalmazott (északi szabványban) és olyan mássalhangzókat, amelyek más török nyelvekhez is ismerősek. Erős hangzóhangzó harmóniát tartott fenn (kisebb dialektusi relaxációkkal), megőrizte a végső szótag hangsúlyszabályát (néhány kivétellel), és néhány regionális fonetikai változatot mutatott be (például affrikátok és mássalhangzó deleciónok), amelyek megkülönböztetik a dialektusait. Ezek a fonológiai jellemzők lehetővé tették, hogy a dialektusok kölcsönösen érthetőek maradjanak, mégis felismerhetően eltérőek legyenek akcentusban.

Dialektuscsoportok és regionális variáció

Bár az azerbajdzsáni viszonylag homogén néhány nyelvhez képest, földrajzi területi elterjedése során jellegzetes dialektusai vannak. Általánosságban a tudósok az azerbajdzsáni dialektusokat néhány fő csoportra osztják, gyakran földrajz szerint:

- Keleti (Shirvan) csoport: Ez magában foglalja a kelet-azerbajdzsáni (köztársasági) dialektusokat, mint például Baku, Şirvan (Shamakhi), Quba, Lankaran stb. A bakui dialektus, amely a régi shirváni dialektuson alapult, az észak-azerbajdzsáni szabvány alapjává vált. A keleti dialektusokat néhány tengerparti területen az iráni Tat nyelv hatása jellemzi, valamint néhány régi jellemző; de általában ez a csoport azokat, akiket a legtöbbször "standard észak-azerbajdzsáninak" tartanak nevezni. Teljes magánhangzó harmóniája (beleértve a labial harmóniát is) és a fent leírt mássalhangzós rendszert tartalmazza. Egy példa egy kisebb jellemző: néhány keleti dialektusban beszélő történelmileg kissé nyitottabbnak ejtette ki az "ə" hangzást (kicsit hasonlítani az [æ]-re), mint a nyugati területeken. Ezeket a dialektusokat történelmileg a kipszák elemek is befolyásolták (mivel a középkori kumánok stb. telepedtek le a Kaukázusban). Például néhány Quba közeli faluban hallani lehet a *galasan* szót a hagyományos *gələrsən* ("jösz") helyett, ami a kipszák magánhangzó megtartását tükrözi.
- Nyugati (Ganja-Karabah) csoport: Ganja, Karabah (Shusa) köré épül, és kiterjed Grúzia és Örményország azerbajdzsáni nyelvű részeire (Borchali stb.). A nyugati dialektusok állítólag több különböző szókincsjegyet mutatnak (néhányan a török törökre emlékeztetnek – a helyi szókincs átfedésben van a közelség miatt). Például, ha azt mondják, hogy "le"/alá egy nyugati beszélő az *alt* (például török *alt*), míg a keleti beszélő az *ast-et* használja. Fonológiailag néhány nyugati dialektusban megőriztek egy régebbi [ð] hangot (például ebben az *th* hangzás), amely párhuzamos a türkmén vagy néhány kipszák nyelv hangjaihoz. Különösen a Karabah dialektus gazdag volt lírai költészetben (ashiq népdalokban), és hatással volt az irodalmi nyelvre a 19. században. Összességében a nyugati dialektusok továbbra is kölcsönösen érthetőek maradnak a keleti nyelvvel, csak apró akcentuskülönbségekkel és egy kis egyedi szóval.
- Északi (Dagesztán) csoport: Észak-Azerbajdzsán és dél-Dagesztán egyes részein (pl. Zaqatala, Qakh, a hegyeken túl) az azerbajdzsáni dialektusok jelentős kipszák török hatása bírnak. Ezek a területek történelmi kapcsolatban álltak a kumyk és nogai nyelvekkel (kipszák nyelvek), ezért dialektusaik néha különböző igeformákat vagy szókincsset használnak. Egy idézett példa, hogy egyes északi dialektusok alkotják a jelen időt: a standard *alır* ("vesz") helyett az *aladə* vagy *alattı* szót is hallhatjuk. Ezt a csoportot néha átmeneti alaknak tekintik más kaukázusi török fajtákhoz. Akcentusok szempontjából lehet, hogy "énekes" hangzásúak lehetnek, és erős mássalhangzókat őriznek. A különbségek ellenére képesek kommunikálni más azerbajdzsáni beszélőkkel is, bár bizonyos vidéki kifejezéseket magyarázatot igényelhetnek.
- Déli (iráni azerbajdzsáni) csoport: Ez magában foglalja az iráni Azerbajdzsánban beszélt dialektusokat: különösen Tabriz, Urmia (Rezaiyeh), Ardabil, Zanjan és mások. A dél-azerbajdzsáni dialektusok sokfélék és sokszínűek – helyi változatosságok szinte minden Kelet- és Nyugat-Azerbajdzsáni tartományban megtalálhatók. Általánosságban a Tabrizt gyakran tekintik a dél-azerbajdzsán rangos dialektusának (sok híres dél-azeri író és költő, mint például Shahriar, a tabrizi dialektusához közel álló nyelven írt). A tabrizi dialektus nyelvtanában és alapvető lexikonjában meglehetősen közel áll az észak-azerbajdzsáni nyelvhez, de van egy jellegzetes akcentusa: ahogy korábban leírtuk, a tabrizi hajlamosak a "ç" és a "c" szavakat affrikátus vagy frikativ változatokkal (hajlamosak [ts]/[dz]/[ʒ]-re), elhagynak néhány inaktív mássalhangzót (például *gööl* a *gönül*, "szív"), és nem kényszerítik erősen a labial magánhangzó harmóniát egyes toldaltagokban. Eközben az urmia dialektusnak (amelyet Urmia városában beszélnek) megvannak a maga különlegességei – ahogy említettük, hiányzik a kerek harmónia a toldaltagokban, és történelmileg nagyobb hatása volt a közeli kurd és örmény nyelvek is. Az ardabil dialektus (Íránban Ardabil) érdekes módon *rendkívül közel áll a Köztársaság színvonalához* – valószínűleg az Arák közötti földrajzi közelség és

kapcsolat miatt; egyesek szerint az ardabil nyelv közelebb áll a bakui nyelvhez, mint néhány azerbajdzsáni dialektus. Délebbre a Zanjan dialektus nagyobb eltérést mutat – állítólag még kisebb nyelvtani eltérések is vannak, és sok perzsa kölcsönzés a mindennapi használatban. Valójában egy hozzászólás megjegyzi, hogy egy azerbajdzsáni beszélőtér délkeleti részéről (Zanjan környékéről) érkező személy eleinte kissé nehéznek találhatja a bakui beszédet (két órát vesz igénybe az alkalmazkodás), míg egy tökmekért a horasani térből könnyen megérthet. Ez kiemeli, hogy ahogy egyre távolabb megyünk a magtól, a dialektusok összeolvadnak más török vagy perzsa változatokba. Mégis, az iráni Azerbajdzsánban olyan dialektusok, mint a tabriz, ardabil, urmia magas kölcsönös érthetőséggel rendelkeznek egymással és az észak-azerbajdzsáni nyelvvel, főként akcentusban és némi szókincsben vannak különbségek. Egy hivatalos példa: az észak-azerbajdzsáni "we go" gedirik, de egy déli beszélő mondhatná a *gediriq* vagy akár *gidirik* – kis magánhangzóváltások.

Egy osztályozás szerint (Encyclopædia of Islam, 2. kiadás) az azeri négy fő dialektusa: Baku (Shirvan), Ganja (Karabah), Tabriz és Urmia. Ez hangsúlyozza ezeknek a régióknak a fontosságát a nyelv variánsainak meghatározásában. Egy másik tudományos forrás (Encyclopædia Iranica) még finomabb csoportokat sorol fel (keleti, nyugati, északi, déli, középső stb., beleértve még az iraki külső zsebeket is), ami azt mutatja, hogy az azerbajdzsáni nyelv egy dialektus kontinuumot alkot, amely még azt is kiterjed a kelet-török (Kars stb.) és Irán "azero-török" dialektusaiban (például a Fars tartományban, a Qashqai nyelv), ami szorosan kapcsolódik hozzá).

Ezek ellenére az azerbajdzsáni dialektusok közötti különbségek többnyire jelentéktelenek, és nem akadályozzák a kommunikációt. Eltérnek akcentusban (kiejtés), néhány szókincs választásban és néha szintaxisban, de például egy bakui és egy tabrizi születésű közötti beszélgetés csak alkalmi tisztázással folytatódhat. A 20. század elején, mielőtt a politikai határok megkeményedtek volna, folyamatos interakció volt, és az emberek egy nyelvnek látták. Valóban, Mohammad Salehi és Aydin Neysani nyelvészek hangsúlyozzák az észak- és dél-azeri "magas szintű kölcsönös érthetőséget". A 20. század közepére, még egy évszázadnyi különválás után is, egy utazó megjegyezte, hogy a különböző kölcsönszavak (orosz vagy perzsa) és akcentuson kívül a nyelv "lényegében ugyanaz" volt mindkét oldalon. Figyelemre méltó, hogy az 1940 előtt született irodalmi és költészeti művek egyaránt érthető volt északon és délen egyaránt, csak a forgatókönyv akadályként.

A dialektus jellemzők meghatározása: Néhány meghatározó jellemző kiemelése:

- *Észak és dél szókincs*: Ahogy említettük, az északi beszéd orosz kifejezéseket is magában foglalt (például *pulz* pénzért az orosz *pyл-ból*, bár a *pul* perzsa kölcsön is; *motkal* anyagmérésre stb.), míg a déli beszéd inkább perzsa kifejezéseket használt (például *pül* vagy *nağd* pénz ért, perzsa hatású kiejtéssel; *tüfäng* fegyver helyett puska). Ezek a különbségek a 20. században nőttek a különböző uralkodó kultúrák miatt.
- *Fonológia*: A déli dialektusokban egyes szavakban gyakran szerepelnek a "lágyabb" vagy egyszerűsített magánhangzók (*északon bütöv* "egész", míg néhány déli *faluban pütöy*). Az északi dialektusokban egyes területeken mássalhangzó klaszterek vagy hangok vannak, amelyek nem szabványosak (például a *göyçə* "lány" egy északi faluban vs. std *qız* – egy képzeletbeli példa a szemléltetőre). Néhány nyugati dialektusban volt hangsúly vagy hosszkülönbség (a másodhangzó harmóniájának említése, amely olyan formákhoz vezet, mint *az öydöydü* for *öydə* idi "otthon volt", egyfajta hangsúlyos folyamatot sugall).

- *Nyelvtan:* Általánosságban a nyelvtan nem változik nagyon, de néhány dialektusi furcsaság is van. Például a Hamadán (egy elszigetelt iráni dialektus) egy archaikus második személyű *-əy* zártagot használ a *-sən* helyett (pl. *görmüşəy* "láttad" vs. a standard *görmüşən*). Néhány közép-iráni dialektusban (az úgynevezett Qizilbash dialektusok) a kétnyelvűség miatt perzsa-szerű szerkezeteket vagy szókincset használhat.

A 20. század közepére legalább az északon kialakult egy szabványos nyelv (a baku/shirváni dialektuson alapulva). Délen nem volt hivatalosan elfogadott szabvány, de olyan városi központok, mint Tabriz, informálisan normát állapítottak meg (például a Tabrizi azerbajdzsáni nyelvet olyan költők, mint Mohammad-Hossein Shahriar használták). Amikor az északi irodalom (azeri arab írással vagy később cirill betűkkel) eljutott Iránba, a képzett déliek olvashatták (ha elsajátították az írást), és a nyelv lényegében ugyanaz volt, néhány szovjet korszakbeli terminológiát leszámítva. Ezzel szemben déli írók klasszikus műveit az északon olvasták. Ez a kölcsönös érthetőség és a közös irodalom még politikai egység nélkül is összetartó maradt.

Az azerbajdzsán nyelv dialektusainak térképe Iránban, Y. Deghani (2000) alapján. Négy fő dialektuszóna látható: 1 – Urmia (zöld, északnyugat), 2 – Tabriz (piros, északkelet), 3 – Ardabil (sárga, észak-közép), 4 – Zanjan (lila, dél). Ezek megfelelnek a dél-azerbajdzsáni főbb regionális változatainak.

Társadalmi-politikai hatások és írásbeli reformok

A modern azerbajdzsáni nyelv pályáját nem lehet megérteni anélkül, hogy megvizsgálánánk azokat a társadalmi-politikai erőket, amelyek rá léptek. A nyelvhasználat, presztízs, sőt az ábécé mind a birodalmak és politikák változása által formálódott:

- Perzsa mint Lingua Franca vs. azerbajdzsáni mint népi: Évszázadokon át az azerbajdzsán nyelv a perzsa nyelvvel együtt létezett diglossiában. A perzsa volt a központi nyelv a perzsa és későbbi orosz birodalmakban a közigazgatásban, a klasszikus irodalomban és az etnikai kommunikációban. Az azerbajdzsáni volt a *helyi* használat, család, néphagyomány és némi költészet alacsony nyelve. Ez az egyensúlyhiány azt jelentette, hogy a formális oktatás (madrasák, később állami iskolák) perzsa nyelven (és vallási témák esetén arabul) zajlott, nem anyanyelven. Ennek eredményeként még a művelt azazziak is korán keveset írtak saját nyelvükön a költészet kivételével. Ez a 19. században kezdett változni a nemzeti tudatosság felemelkedésével. Az orosz kormány paradox módon segített azzal, hogy háttérbe szorította a perzsa nyelvet Észak-Kaukázusban, és engedélyezte a helyi nyelvű kiadást. Eközben Iránban az alkotmányos forradalom némi etnikai tudatosságot ébresztett, de a perzsa továbbra is domináns maradt. Így a perzsa befolyása kétszeres: gazdagon hozzájárult a szókincshez, de gyakran háttérbe szorította az azerbajdzsáni nyelvet a hivatalos területeken.
- Oszmán és pántörök hatás: A 19. század végén és a 20. század elején az azerbajdzsáni értelmiségiek párbeszédet folytattak az oszmán gondolkodókkal. A pántürkizmus (a török népek kulturálisan vagy politikailag egyesítése) gondolata támogatást talált néhányak körében, és a nyelv ennek kulcsszerepet játszott. 1905–1918 között több reformot javasoltak Azerbajdzsánban az oszmán török modernizáció hatására. Például Mirza Jalil Mammadguluzadeh és mások már a szovjet uralom előtt is a helyesírás

egyszerűsítését és a latin írás átvételét szorgalmazták (Mirza Fatali Akhundov korábban, az 1850-es években már javasolta az arab írás új ábécére való cseréjét). Amikor az Oszmán Birodalom összeomlott, és Atatürk vezette Török Köztársaság nyelvreformot hajtott végre (1928-ban megtisztította a török nyelvet és átváltott latin írásra), ezek az események visszhangot váltottak a szovjet Azerbajdzsánban. A korai szovjet kulturális politika kezdetben némi pan-török hangulatot engedett (például rövid ideig volt egy elképzelés, hogy az azerbajdzsáni és a török török nyelv összefoghatott vagy ugyanazt az ábécét használhatja). Azonban az 1930-as évekre a sztálinista politikák elnyomták a panturkizmust, hangsúlyozva a nemzeti megkülönböztetéseket.

- Forgatókönyv-reformok: Az egyik legdrámaibb beavatkozás a nyelvben a 20. századi írásváltozások sorozata volt. Hagyományosan az azerbajdzsáni (akárcsak az oszmán török) perzsa-arab írással volt írva (jobbról balra, módosított arab ábécével). Az összes klasszikus irodalom egészen az 1920-as évek elejéig ebben a forgatókönyvben szerepelt. 1929-ben az Azerbajdzsán SZK (egy szélesebb szovjet erőfeszítést követve a török népek érdekében) latin alapú ábécét vezetett fel az arab írás helyettesítésére. Ezt a latin ábécét, amelyet Yanalifnak hívtak, az írástudás javításának eszközének tekintették (az arab írást nem találták alkalmasnak a török fonetikához), valamint szimbolikusan elszakítani az iszlám/perzsa hagyománytól. Fonetikai alapú, és a magánhangzókat tisztán ábrázolta (például az ə, ö, ü stb. betűk bevezetésével). A latinizáció kezdetben meglehetősen sikeres volt – az 1930-as években egy generáció megtanulta az új írást, és a kiadványok átváltottak. Azonban 1940-ben a politika megfordult: a szovjet kormány újabb változtatást rendelt el: latinról cirill betűre az azerbajdzsáni ábécére. A cirill írás (egyedi betűkkel az azerbajdzsáni hangokhoz, mint például a Ə, Y stb.) az Azerbajdzsán SZSZK-ben a szovjet korszak végéig használatban maradt. Ezek a egymást követő változások viharos hatást váltottak ki: "visszavetették" a nyelv fejlődését azzal, hogy a korábbi irodalmat elérhetlenné tették, és a lakosságot kétszer is kétszer kellett újratanulni az olvasásra. Ahogy egy történész fogalmazott, a szovjet írásmód változása, bár látszólag a nyelvet népszerűsítette (modernizáció révén), valójában megzavarta a folytonosságot és elválasztotta a generációkat. Eközben a dél-azerbajdzsáni iráni nyelv végig folytatta a perzsa-arab írást (és ma is így van), mivel ott nem volt kormányzati reform. Ez azt jelentette, hogy 1930-tól kezdve az Észak és a Dél *eltérő írásrendszereket* használtak, tovább növelve az irodalmi csere szakadékát. Egy iráni azerbajdzsáni a 1940-es években, ha egyáltalán művelt, tudott Fuzuli verseit olvasni arab írással, de nem az új szovjet kiadványokat cirill betűkkel, és fordítva, az északiak már nem tudták könnyen olvasni a déli anyagokat, amelyek még arab írással voltak. Figyelemre méltó, hogy nagyon kevés iráni azeri tanult cirillt. Csak a szovjet összeomlás után tért vissza az észak latinra (1991-ben), hogy ismét Törökországhoz csatlakozzon – de ez már túl az időkorláton. A 20. század közepére tehát olyan helyzet alakul ki, hogy:
 - Azerbajdzsán SZV: Az azerbajdzsáni írt cirillben (1940 óta), iskolákban tanítanak (legalábbis az általános iskolai oktatásban), és hivatalosan működik az orosz nyelven, de erősen befolyásolja az orosz terminológia.
 - Irán: Az azerbajdzsáni nyelvet azok a kevesek írják, akik (főleg költők vagy némi újságíró) írják, nincs hivatalos státusza, és a beszélt formában erősen befolyásolja a perzsa nyelv. Egy írástudó dél-azerbajdzsáni valószínűleg elsősorban perzsa nyelven olvas és ír.
- Nyelvpolitika és státusz: A szovjet uralom alatt az azerbajdzsáni nyelv paradox tapasztalatot élt át: egyrészt az állam létrehozott számára intézményeket (azerbajdzsáni nyelvű iskolák, azerbajdzsáni nyelvű tudományos akadémia, újságok, rádióadások stb.), ami jelentősen bővítette a nyelv funkcionális kereteit. Másrészt az orosz mindig is a

domináns nyelv volt a Szovjetunióban az etnikai kommunikációban, a felsőoktatásban és a presztízsből. Annyi városi azerbajdzsáni vált orosz elfogultságú kétnyelvűvé. Mégis, már az a tény, hogy 1956-ra az azerbajdzsáni nyelvet hivatalossá nyilvánították az Azerbajdzsáni Köztársaság hivatalos nyelvén (ami a cárok alatt nem történt meg), pozitív státuszfejlődést mutat. Iránban a 20. század közepére a nyelvpolitika meglehetősen negatív volt az azerbajdzsáni számára: Reza Shah, majd Mohammad Reza Shah a perzsaizációt folytatta. Az azerbajdzsáni törököt nem engedték be az iskolákba vagy az államba, sőt még a nyilvános használatot sem ajánlották (a gyerekeket megdorgásták, ha az iskolában beszéltek, a beszámolók szerint). Ez egy diglossikus környezethez vezetett, ahol az azerbajdzsáni nyelv otthonra volt korlátozva, és a képzett déli azerbajdzsániak, ha a nyelvükön írtak verseket, nagyrészt hivatalos támogatás nélkül tették ezt. Ennek ellenére Bakuból (a szovjet korszakban) rádióadásokat is fel lehetett venni az iráni Azerbajdzsánban, és sok déli ember hivatalos minőségben hallgatta őket, hogy hallja nyelvüket. Hasonlóképpen, azerbajdzsánul (arab írás) könyveket Bakuban vagy Moszkvában néha csempészték be Iránba.

- Írástudás és oktatás: Északon az azerbajdzsáni írástudás a 20. század közepére drámaian nőtt a szovjet tömegoktatás miatt (bár az orosz írástudás technikai területeken gyakran megelőzte azt). Délen az írástudás csak perzsa nyelven volt (ami azt jelentette, hogy az azerbajdzsáni nyelv a legtöbbször számára szóbeli nyelv maradt). Ez egy eltérést teremtett: az északi azerbajdzsáni nyelv egy szabványosított irodalmi formát fejlesztett ki, míg délen a beszélt dialektusok uralkodtak, az irodalmi forma pedig stagnált vagy az idősebb generációs írásokból származik. Az egyik következmény, hogy a dél-azerbajdzsáni beszélők, még a magasan képzettek is, az *1960-as évekig gyakran nem tudtak olvasni vagy írni saját nyelvükön* – egy művelt iráni azeri úriember talán perzsa nyelven tudós lehet, de alig tud levelet írni azerbajdzsánul. Ez a társadalmi tényező lassította a modern műfajok fejlődését délen (például a regémek vagy az újságírás azerbajdzsáni nyelven ritkák voltak). Ugyanakkor egy erős szóbeli hagyomány (ashiq zene, mesemondás stb.) élénken tartotta a nyelvet.

Összefoglalva, a szociopolitikai erők egészen az 1950-es évekig a következőket tették: (a) megosztották a nyelvi közösséget, és minden részt különböző domináns nyelveknek vetettek alá (orosz és perzsa), (b) külön szabványokat vagy azok hiányát hoztak létre (egy finomított modern irodalmi nyelv északon vs. főként köznyelvi használat délen), (c) kétszer módosították az északi változat írásmódját, generációi szakadásokat okozva az irodalmi kontinuitásban, és (d) befolyásolta a szókincs választásait (orosz kölcsönzés északon, perzsa kölcsön délen), de anélkül, hogy megtörte a kölcsönös érthetőséget. Figyelemre méltó, hogy az azerbajdzsáni nyelv alapvető integritása megmaradt – amikor a beszélők a határon túli találkoztak, jól tudtak alkalmazkodni és kommunikálni, a fő különbségek az akcentus és néhány terminológia voltak, amelyeket a kontextus általában tisztázott. A 20. század közepén az azerbajdzsán nyelv északon teljes értékű kulturális nyelvként működött (bár orosz mellett is), míg délen büszkén beszélt nyelvi nyelv lett, ahol olyan feltörekvő irodalmi hangok, mint a Shahriar, hatást gyakoroltak.

Irodalom, média és a modern azerbajdzsáni formálása

Az irodalom és az újságírás kulcsszerepet játszott abban, hogy az azerbajdzsáni nyelv a helyi beszélt médiumból modern, szabványosított nyelvmé vált. Főbb fejlemények a következők:

- Klasszikus költésztől modern témákhoz: Ahogy tárgyaltuk, a középkori és kora újkorai azerbajdzsáni irodalomban a költészet (ghazalok, eposzok, szúfi dalszövegek)

dominálta. Olyan költők, mint Nasimi (14. század) és Füzuli (16. század) erősen perzsaizált azeri nyelven írtak, klasszikus kánont alapítva. Ezek a művek, bár becsesítettek, nyelvileg távol álltak a mindennapi beszédétől. A 18. században egy költő, mint Molla Vali Vidadi vagy Molla Panah Vaqif Karabahból, elkezdett több köznyelvet és realizmust vinni a költészetbe, előrevetítve a változást. A 19. század végére egyértelmű változást látunk: a szatíra és a realizmus belép az irodalomba. Például Mirza Alakbar Sabir (1862–1911) egyszerű nyelvű szatirikus verseket írt, amelyek gúnyolták a társadalmi igazságtalanságokat. Stílusa, amelyet a köznép könnyen értett, szakított a virágos klasszikus szóbeszédétől. Sabir művei (amelyeket gyakran publikáltak a "Molla Nasreddin" magazinban) rendkívül népszerűvé vált, és hatással volt a nyelvhasználatra, bevezetve a szarkasztikus, idiomás azeri nyelvet az irodalmi szférába.

- A próza és dráma felemelkedése: Az első darabok és prózai szépirodalom azerbajdzsáni nyelven jelentek meg a 19. század közepén. Mirza Fatali Akhundov egy sor vígjátékot írt (1850-es évek), amelyeket az első azerbajdzsáni daraboknak tartanak; Ő írta az egyik legkorábbi regényt vagy hosszú történetet is. Akhundov nyelve azért volt figyelemre méltó, hogy közelebb állt a beszélt azerbajdzsáni nyelvhez, mint a korábbi írásos formák, így hozzáférhetővé tette. Műveiben és másokénál a beszélgetés szokásos nyelvtanát (rövidebb mondatok, török szintaxis) kezdjük látni, nem pedig hosszú, összetett mondatokat, tele perzsa relatív mondatokkal. Ez a próza felé való átállás új fogalmak és mindennapi leírások szókincsének bővítését igényelte, ami vagy új azerbajdzsáni kifejezések kidolgozását vagy kölcsönzést igényelt. Például szükség lett a "újság" (*az orosz gazeta gazetából*), "társadalom" (*cemiyyet* arab/perzsa nyelvből) stb. Az írók gyakran vitatkoztak a választásokon, néha inkább európai kölcsönzést választottak orosz nyelven, néha perzsa szót vagy török neologizmust. Kiadók és irodalmi társaságok (például a bakui "Difai" vagy "Ismailiyyə") révén lassan konszenzus alakult ki sok szempontból.
- Újságírás és nemzeti sajtó: Az újságok és magazinok mély hatást gyakoroltak. Már említettük az *Əkinçi* (1875–1877) mint úttörő újságot. Bár rövid ideig tartott, precedenst teremtett. A 20. század fordulására sok újság jelent meg bakuban, tbilisiben és más helyeken azerbajdzsáni törökül, amelyek a politikától a tudományig terjedő témákat ölelték fel. Gyakran gyorsan kellett gazdagítaniuk a nyelvet – például találtak egy kifejezést a "parlamentre" vagy a "köztársaságra". Néhányan arab-perzsa összetetteket, például *a məclis* használtak az összeszereléshez, mások pedig közvetlenül európai szavakat használtak az azerbajdzsáni fonetikában. Így a nyomda a modern lexikon laboratóriumaként szolgált. Ami a lényeges, a "Molla Nasreddin" magazin (1906–1931) legendássá vált nemcsak tartaloma miatt, hanem újságírói stílus formálásáért is. Megmutatta, hogy az azerbajdzsáni nyelv éles politikai kommentárra, társadalmi kritikára és világi humorrára is használható, mindezt egyszerűen, mégis hatásos módon. A magazin népszerűsége a török világban (a Kaukázustól Közép-Ázsiáig) szintén segítette bizonyos használatok szabványosításában. Például szerzői gyakran kerültek a bonyolult perzsa kifejezéseket, egyenes kifejezést választottak, így más írókat is ugyanarra ösztönöztek.
- Az értelmiségiek és a nyelvtervezés szerepe: Az 1920-as években, a szovjet rezsím megjelenésével Azerbajdzsánban megkezdődött egy formálisabb nyelvi tervezési folyamat. Az új köztársaság terminológiai bizottsága azon dolgozott, hogy azerbajdzsáni kifejezéseket dolgozzon ki a tudományos és műszaki fogalmakra. Bár sok orosz kifejezést egyszerűen elfogadtak, néhány esetben a török szavakat is újjáélesztették. Volt egy mozgalom is, hogy eltávolítsák a túlzott "oszmán török" befolyást – ironikus módon, bár az oszmán és az azerbajdzsáni egykor hasonlóak voltak, az 1930-as évekre a török nyelv reformon ment keresztül, eltávolítva sok perzsa/arab

szót, míg az azerbajdzsánban még mindig megvoltak ezek a szavak. A szovjet nyelvészek kezdetben nem szorgalmazták a teljes tisztogatást, de ösztönözték a tisztaságot és a tömegorientált nyelvezetet. Gyakorlati eredmény az volt, hogy az 1920 utáni azerbajdzsáni irodalom és média jelentős visszaesést mutat az archaikus kölcsönszavak és az elemzőbb mondatszerkezet tekintetében. Ebben az időszakban állították össze az első azerbajdzsáni nyelvtankönyveket és szótárokat is (például V. H. Leviatov azeri nyelvtana az 1920-as években, valamint több azeri-országi szótár). Ezek a művek a standard azerbajdzsáni nyelv szabályait kódolták.

- Dél-azerbajdzsáni irodalom: Bár az állami támogatású fejlesztés Iránban lemaradt, még mindig jelentős irodalmi hozzájárulások voltak. Kiváló példa Mohammad-Hossein Shahriar (1906–1988), egy kiemelkedő iráni azerbajdzsáni költő. 1954-ben megjelent a "Heydar Babaya Salam" (Üdvözlés Heydar Baba felé) című hosszú nosztalgikus azerbajdzsáni versként. Ezt a művet az azerbajdzsáni irodalom csúcsának tartják, és rendkívül népszerűvé vált az azerbajdzsáni olvasók körében mindkét határ túloldalon. Shahriar nyelve abban a versben egy tabrizi azerbajdzsáni dialektus volt, gazdag helyi idiómákban és népi bájdal, mégis minden azerbajdzsáni megértette. Sikere megmutatta, hogy az azeri török nyelv megindítóan képes kifejezni a modern témákat és személyes érzelmeket, nem csupán régi ghazalok vagy népdalok számára. Ez egyfajta irodalmi újjáéledést is indított Iránban – több költő és író Tabrizban kezdett újra azerbajdzsánul írni, bár gyakran hivatali korlátozások miatt önkéntes kiadásra vagy informálisan terjesztették műveiket.
- Kiadás és oktatás: A 20. század közepére a szovjet Azerbajdzsánban több tucat azerbajdzsáni újság, irodalmi folyóirat (például az "Azərbaycan" magazin) és könyvkiadó Bakuban regényeket, versesköteteket és tankönyveket adtak ki azerbajdzsáni nyelven. Azerbajdzsán 20. század közepi irodalmi sztárjai – mint Jafar Jabbarlı (drámaíró, 1934-ben hunyt el), Mirza İbrahimov (regényíró) és mások – modern azeri nyelven írtak, amelyet a tömegek könnyen olvastak. Ezeknek az anyagoknak a létezése segített a helyesírás és szókinész szabványosításában. Iránban az azerbajdzsáni kiadás korlátozott maradt, de olyan fontos művek, mint a népeposz, a "Dədə Qorqud" (az oguz törökök eposza) szóban is nagyra értékelték, és néha perzsa írással is nyomtatták. A határokon átnyúló hatások továbbra is fennmaradtak; például Mirza Alakbar Sabir (Északról, 1911-ben elhunyt) versei még évtizedekkel később is széles körben terjedtek Dél-Azerbajdzsánban, mert üzenetük visszhangzott, és a nyelv hangosan olvasva érthető volt. Hasonlóképpen, az északi azerbajdzsániak is tudtak déli azeri énekesekről és ashugokról, akik azerizbán léptek fel.

Összefoglalva, az irodalom és a média kulcsfontosságúak voltak a modern azerbajdzsáni nyelv formálásában: áthidalták a gazdagon díszített klasszikus idiómától a népnyelvig, amely alkalmas az újságok, oktatás és modern költészet számára. A 20. század közepére az azerbajdzsáni nyelvet szinte minden műfajban alkalmazták az északon – a gyerekkönyvektől a kifinomult regényekig –, és kialakult az a tudat, hogy az azerbajdzsán nyelv képes bármilyen gondolatot kifejezni a perzsa, orosz vagy török nyelvek mellett. Délen az azerbajdzsáni kulturális szerepét költők, ashug minstrel előadók és a helyi média (ahol megengedték) tartották életben, biztosítva, hogy a nyelv életerőt megőrizze a fiatalabb generációk körében hivatalos támogatás nélkül is.

Nyelvtani és szerkezeti változások

Nyelvtani szempontból az azerbajdzsáni tipikus török nyelv maradt (agglutinatív morfológia, SOV szórend, utópozíciók stb.), de néhány változás és külső hatás is figyelemre méltó egészen a 20. század közepéig:

- **Morfológia:** Az azerbajdzsáni főnevek és igék általános szerkezete nem változott radikálisan a korábbi török szakaszokhoz képest. A főnevek kitekuszokat viselnek (-ı, -ə, -dan, -ya stb.), az igék pedig török idő/aspektus/személy tagtagokkal (pl. -ır, -dı, -əcək, -m, -sən). Korábban azonban említettük, hogy a korai időszakban a szerzők néha kipcsák alakokat használtak egyes tagtagoknál, felcserélve az oghuz alakokkal. A modern korra ezek már egységesedtek. Például a harmadik személyű birtokló toldal most már egyenletesen *-ı/-si* (kitabı "könyve") lesz, míg a régebbi szövegekben egyes dialektuskontextusokban kipcsák formát is lehet, mint például *-su*. Egy finom változás néhány archaikus melléknév és ige főnév erodíziója. Az óazerbajdzsáni (és oszmán) ikét használt *-meklikben* vagy a *-mişdikdə melléknévben*, stb., amelyek idővel leegyszerűsödtek. A modern azerbajdzsáni egyszerűbb konstrukciókat részesíti előnyben (gyakran analitikus). Például, ahol egy régebbi szöveg azt mondhatja: *"gelmiş iken, miközben eljött"*, a modern azeri mondhatja *a geldiyi zaman* vagy teljesen átalakíthatja a mondatot.
- **Szintaxis:** A perzsa hatása némileg megjelenik a szintaxisban. Az azerbajdzsán általában mellékmondatokat használ alárendelt mondatok kialakítására (pl. *gələn adam* "az ember, aki jön"). Ezzel szemben a perzsa konjunkciót használja sok alárendelt mondatához, a ki együtt. Az azerbajdzsáni beszélők, különösen a beszédben, ezt a szokást átvették: *a ki kifejezést* olyan mondatokban használták, mint *a Bilmirəm ki, o gələcək* ("Nem tudom, hogy eljön"), míg szigorú török szerkezetben *az "Onun gələcəyini bilmirəm"* ("Nem tudom, hogy jön"). A 20. század közepére a ki-záradék elterjedtek az azerbajzi nyelvben és még az irodalomban is, hogy drámai hatást keltsenek, bár a formális írásnyelv továbbra is túlnyomórészt török részvételi mondatokat használt. Egy másik terület a összetett igék: a perzsa sok igét alkot azáltal, hogy egy főnevet a "csinálni" (kardan) vagy "lenni" (shodan) szavakkal kombinálja. Az azerbajdzsáni nyelvben vannak bennszülött összetett igék (például *yadında saxlamaq* "emlékezni", szó szerint "emlékezni megtartani"), de néhány perzsa igét is kiszámított. Például a *bəyan etmək* ("kijelenteni", perzsa *bəyan kardan* mintájára modellezve). A natív segédzavak (*etmək, eləmək* = te) használatával az azerbajdzsáni nyelvtani változtatás nélkül magába szívták ezeket, de kibővítette az analitikus igei kifejezéseket.
- **Szórend:** Általában a SOV (Subjekt-Tárgy-Ige) maradt a szabály. A költészetben és a magas prózában a korábbi írók néha perzsa hatású szórendet használtak vagy perzsa melléknéveket helyeztek be. A modern próza visszatért egy semlegesebb török szórendhez, így a mondatok könnyebben értelmezhetők.
- **Esethasználat:** Megemlíthető, hogy a genitív és birtokló szerkezet használata az orosz befolyás miatt változást mutatott. Azerbajdzsániul "Ali könyve" mondjuk, hogy *Alinin kitabı*. Perzsául *ketab-e Ali*. Az orosznak egyszerű genitív eredete van. Az orosz hatás alatt néhány stílusbeli választás megváltozott – például az előszó, mint *az üçün* (for) vs. perzsa *barə[sində]* (körülbelül) – de ezek kisebb jelentőségűek. Egy figyelemre méltó dolog, hogy Délen sok perzsa előszót beillesztenek azeri mondatokba (például *az Andan baəd geldi* a perzsa *ba'd* kifejezést használta "utána" helyett a török *után* helyett). Az ilyen beillesztések nem váltak a szabványosított nyelvtan részévé, de gyakoriak a beszédben.
- **Névmások és részecskék:** A személyi névmás rendszer változatlan maradt (férfiak, sen, o stb.). Azonban a udvarias második személyű *siz* még inkább a használatot vette orosz hatás alatt (ahol *a vy* általában hivatalos megszólításra használják). Néhány perzsa

részecske, mint *például mi* (perzsa kérdésrészecske), nem került át, de a perzsa "də / da" (jelentése "egyébként/too") talán megerősítette az azeritaji *de* használatát (ami rokon jelentésű, "és"), így rendkívül gyakori enklitikus szó a beszédben (például *én də* "me too").

- Kérdező és negatív konstrukciók: Nincsenek jelentős változások; A törökül igen/nem kérdésekhez a -mI utótagot használ (gəlirmi? "jön?"), és a perzsa hatás nem váltotta ki ezt (bár a kelet-azerbajdzsáni dialektusokban megjegyezzük, hogy a -mI4 kérdezőt nem használják, mint máshol – talán inkább intonációra támaszkodnak). A tagadás nem és mA- előtaggal marad (nem változik, kivéve a perzsa *yoX* "nem" asszimilációját, mint a "nem, nem" más kifejezését).

Összességében az azerbajdzsáni nyelvtani keretek a 19. századtól a 20. század közepéig stabil maradtak, a legtöbb változás inkább stílusbeli választások vagy külső változtatások volt, nem pedig szerkezeti átalakulások. Ellentétben a török nyelvvel Törökországban, amely az 1930-as években állami "megtisztításon" ment keresztül a nyelvtanban és stílusban (egyszerűsítve néhány oszmán szintaktikai díszítést), az azerbajdzsáni egyszerűsítése organikusabb volt, és a használati trendek és a szovjet oktatási normák vezérelték. A 20. század közepére mondhatjuk, hogy a legnagyobb nyelvtani különbség például 1850 és 1950 között az azerbajdzsáni nyelv tisztasága és következetessége volt – az 1950-es nyelv letisztultabb volt, szabványosított helyesírással rendelkezett a toldaliak és befejezések terén, és elkerülték a régi vegyes paradigmákat.

Összegzés

A 20. század közepére a modern azerbajdzsáni nyelv teljesen átalakult, mint egy különálló, szabványosított török nyelv, amely gazdag hatásokkal bírt. Az észak-azerbajdzsáni nyelv, a szovjet égiske alatt, kifinomult irodalmi formával, új technikai szókincsel (gyakran oroszból kölcsönzött) és latin, majd cirill írási hagyományokkal rendelkezett, míg a dél-azerbajdzsáni főként szóbeli formában élt, perzsa hatás színezte, de alapvetően ugyanazt a nyelvet viselte. A szókincs úgy fejlődött, hogy perzsa, arab és orosz rétegeket helyeztek el a török alap fölött, anélkül, hogy elhomályosították a nyelv török lényegét. A kiejtés török maradt (magánhangzó harmónia, agglutinatív ritmus), néhány dialektusi furcsasággal és a szomszédos nyelvek adaptációival. A dialektuskülönbség valós volt – olyan nagy csoportokkal, mint Baku, Ganja, Tabriz, Urmia stb., mindegyiknek enyhe fonológiai vagy lexikai sajátosságai voltak –, de a dialektusok közötti kölcsönös érthetőség (sőt, még a török nyelven is bizonyos mértékben) magas maradt. A társadalmi-politikai események, mint az orosz gyarmatosítás, a szovjet nyelvi politika és az iráni nacionalizmus mélyen befolyásolták, hogyan és hol használták az azerbajdzsánit: hogy virágzott-e a nyomtatásban, vagy elnyomták az iskolákban, modernizálódott-e vagy stagnálásba kényszerült.

Végül az értelmiségiek, költők és média szerepe a modern azerbajdzsáni formálásában nem lehet túlbecsülni. Az olyan újságokon keresztül, mint az *Əkinçi* és a *Molla Nasreddin*, valamint Mirza Fatali Akhundov, Jafar Jabbarlı és Shahriar íróinak művei révén a nyelv gazdagodott, demokratizálódott és az élet minden területére alkalmazkodott. 1950-re az azerbajdzsáni ugyanolyan alkalmas lehetett tudományos cikk, újságcikk vezércikk, színdarab vagy szívhez szóló vers írására – jelentős ugrás két évszázaddal korábban. A 20. század közepén tehát az azerbajdzsáni nyelv történelmi csúcson van: a mindennapi életben erős, nyelvtanban és szótárakban kódolva, politikailag megosztott, de szívben egységes, és továbbviszi a perzsa líraiság, arab szóbeszéd és modern ideológiai terminológiák által átítatott török kifejezést.

Tanúságtétele annak, hogyan fejlődnek a nyelvek a történelem, a kapcsolat és a tudatos művelés hatására, milliók számára az identitás és a kultúra eszközeivé válva.

Források:

- Barthold, V.V., & Bosworth, C.E., "Azerbajdzsán", az *Encyclopaedia of Islam* (2. kiadás), IV. kötet, 1978. (hivatkozás a dialektus osztályozáshoz)
- Doerfer, Gerhard. "Azerbajdzsáni: Iráni elemek azeri törökül," az *Encyclopædia Iranica*, 1987. (háttér a perzsa hatásról)
- İsmayilov, H., *Az azerbajdzsáni irodalmi nyelv története*, Baku, 1971. (korai irodalmi fejlődésről és megtisztítási törekvésekről)
- Swietochowski, Tadeusz. *Oroszország és Azerbajdzsán: Átmeneti határvidék*, 1995. (az orosz-szovjet nyelvi politikáról)
- Cornell, Svante. *Kis nemzetek és nagyhatalmak*, 2001. (megjegyezték, hogy az orosz és perzsa kölcsönök nem szakították meg a kommunikációt)
- Wikipédia – *Azerbajdzsáni nyelv, azerbajdzsáni dialektusok*, *Molla Nasraddin* magazin (különbféle történelmi és nyelvi részletek).

Kérjük, részletesen írja le a modern azeri nyelv írásformájának fejlődésének folyamatát a 20. század közepéig.

A modern azeri nyelv írásformájának fejlődési folyamata

Az alábbiakban részletes, történelmileg alapozott beszámoló található arról, hogyan fejlődött az írott ("irodalmi" + helyesírás) azerbajdzsáni/azeri nyelv – különösen írásmódjai, helyesírási szokásai és szabványosítása – a klasszikus korszaktól nagyjából a 20. század közepéig (azaz az arab → latin → cirill fordulatok északon, és a persoarab fennmaradása délen).

A "Észak-Azerbajdzsáni" (az a fajta fajta, amely hivatalossá vált az Azerbajdzsán SZSZK-ben) és a "Dél-Azerbajdzsáni" (iráni Azerbajdzsán) témáról fogok beszélni, mert a század közepére a "írásmódot" eltéréseinek legnagyobb mozgatórugója az írásrendszerek megosztottsága.

1) Mit jelent az "írásmódot" fejlődése" az azerbajdzsáni számára

Amikor a történészek leírják, hogy az "azeri/azerbajdzsáni" modern írásnyelvmé válik, általában több összefonódott változásra gondolnak:

1. Írásválasztás (arab alapú → latin → cirill a Szovjetunióban; Persoarab megmaradt Iránban).
2. Helyesírás (a hangok ábrázolása; fonetikai vs etimológiai helyesírás; szómegosztás; írásjelek).
3. Egy kodifikált irodalmi norma (következetes konvenciók, amelyeket az iskolák, a sajtó és az igazgatás alkalmaznak).
4. Funkcionális bővítés (az elit költészettől és kéziratoktól → tömegoktatásig, újságokig, bürokráciáig, tudományon).
5. Intézményesítés (bizottságok, tankönyvek, nyelvtanok, szótárok, akadémiák).

Az azerbajdzsáni nyelven az írás- és helyesírási reformok nemcsak "technikai fejlesztések" voltak – ismételten modernizáció, írástudás, identitás és geopolitikai összehangolás projektjeként kezelték őket. Ez látható mind a szovjet romanizációs/cirillizációs politikában, mind a 19. század korábbi reformérvákban is, miszerint az arab írás akadályozza a tömegoktatást.

2) A klasszikus írásos alapok (nagyjából 14–18. század): perzsaarab írói világ

2.1 Az irodalmi azerbajdzsáni egy perzsa kulturális rendszerben jelenik meg

Az írott klasszikus azeri török irodalmat általában úgy írják, hogy a mongol korszak után erősen fejlődött, és a szafavida korszakban virágzott, már a kezdetektől erős perzsa irodalmi hatás alatt.

Ez azért számít, mert az *írásformát* az alábbi formációk formálták:

- Perzsa irodalmi műfajok és retorika
- Arab és perzsa presztízs szókincs
- Persoarab írási szokások (helyesírás és kéziratkonvenciók)

2.2 Írás: Perzsa módosított arab nyelv, abjadjaként használva, korlátozott magánhangzó tisztasággal

A klasszikus azerbajdzsáni szövegeket arab írással írták, ahogy a perzsa nyelvhez adaptálták (azaz a "perzsa ábécéte" hagyomány, plusz betűkkel, mint a گ, ژ, چ, پ). A hagyomány későbbi összefoglalása hangsúlyozza, hogy a középkori azeri szövegek perzsa módosított arab írást használtak, és szerkezetileg nem voltak alkalmas az azeri fonológiához, mivel sok mássalhangzó duplikált volt (több betű egy hanghoz), és a rövid magánhangzók nem voltak következetesen képviselve.

2.3 Helyesírási következmények a klasszikus korszakban

Mivel az azerbajdzsáni nyelv gazdag magánhangzórendszerrel rendelkezik (beleértve például a /ə/ hangzókat, amelyeket a perzsa/arab nem kódolnak egyenesen), a klasszikus helyesírási gyakorlatok általában ilyen tulajdonságokkal rendelkeztek:

- A magánhangzók gyakran jelöletlenek (különösen rövid magánhangzók), ami erősen támaszkodik a lexikai ismeretességre és a kontextusra.

- Egy hang, sok betű kölcsönszavakban (például több arab betű /s/ vagy /z/ esetén), így olyan helyesírást teremtett, amely megőrizte az arab etimológiát az azerbajdzsáni fonológia helyett.
- A kölcsönszavak írásmódja általában megőrizte az arab/perzsa formákat (presztízis + tudományos normák), még akkor is, ha a kiejtés megváltozott.

Ez egy olyan írásos regisztert eredményezett, amely rendkívül "tanult" és átláthatatlan volt a tanulatlan olvasó számára – ez az egyik oka annak, hogy későbbi reformerek írástudási projektként keretezték az ábécéreformot.

3) Kora újkori stílusváltás az írásváltás előtt: az arab írásban (16. századi példa, majd 19. századi gyorsulás)

Egy kulcsfontosságú pont: az "írásformának" modernizálása a latinizáció előtt kezdődik. Még arab írás alatt is korai "népi impulzusokat" láthatunk.

3.1 شاه اسماعيل / Shah Ismail (Khatā'ī) mint korai presztízis modell a beszédhez közelebb álló írásban

Egy 1920-ig tartó azerbajdzsániai tanulmány megjegyzi, hogy Shah Ismail azerbajdzsáni költészete befolyásos volt, mert köznyelvet használt, és általában elkerülte a nehéz persoarab szókincset.

Ez nem jelenti azt, hogy megalkotta a modern helyesírást – de ez egy korai, rangos törekvést mutat a következő irányba:

- olyan írás, ami inkább beszélt oguz török nyelvre emlékeztet,
- kevesebb támaszkodás a perzsa/arab lexikai megjelenítésre.

3.2 19. század: a nyomtatott kultúra politikailag és társadalmilag sürgetővé teszi az "olvashatóságot"

A 19. század új nyomásokat hozott:

- Az újságokat gyorsan el kell olvasni,
- A tanulás bővül,
- a bürokrácia szabványosítja a formákat,
- A nyomtatás és tipográfia jutalmazza a szabályosságot (szabványos helyesírás, írásjelek, közközekek).

Ezek a nyomások megalapozták a nyílt helyesírási és ábécéreform mozgalmaknak.

4) A 19. századi reformprobléma: arab írás, írástudás, tipográfia és "modern" információs igények

4.1 Miért ragaszkodtak a reformerek az ábécére

Egy jelentős tudományos elemzés az orosz oszmán térségben zajló "ábécé forradalmáról" azt állítja, hogy a 19. századi kommunikációs forradalom (távíró + mozgatható betűnyomtatás) új írási elképzeléseket kényszerített ki, és hozzájárult az ábécéviták kiváltásához a muszlim társadalmakban, beleértve a Transzkaukáziát is.

Más szóval: az írásforma modernizációs csatatérre vált, mert a modern média megkövetelte:

- sebesség,
- pontosság,
- szabványosítás,
- Tömegolvashatóság.

4.2 Mirza FathAli Akhundzadeh: az első jelentős azerbajdzsáni ábécéreform program (1850-es évektől)

Akhundzadeh kulcsfontosságú, mert a panaszokat programmá alakítja.

Amit ellenezett (technikai kritika): 1857-es javaslatának részletes elemzése ("új ábécé az iszlám nyelvekhez, amely arabból, perzsából és törökből áll") tipikus reformerkritikákat sorol:

- sok betű vizuálisan hasonló (pontok alapján különböztetnek meg), ami olvasási hibázásra hajlamossá teszi;
- a magánhangzók alulreprezentáltak (az azerbajdzsáni nyelvben sok magánhangzó van; Az arab írás főként néhány magánhangzó betűre + opcionális diakritikus betűre támaszkodik;
- néhány azerbajdzsáni hangzás nem tükrözi egyértelmű ábrázolást, ami kétértelműséget okoz a tanulók számára.

Meddig jutott végül (stratégiai következtetés): Az Encyclopaedia Iranica megjegyzi, hogy miután Isztambulban vagy Teheránban hivatalos elfogadás nélkül kitarított és finomított javaslatokat, végül az arab írás teljes lecserélését javasolta, sőt, a római és cirill betűk keverékét is elképzelte, előre látva a későbbi 20. századi átlépéseket.

4.3 Miért számítottak ezek a javaslatok, még akkor is, ha nem fogadták el azonnal.

Még az állam azonnali elfogadása nélkül is Akhundzadeh munkája segített tartós reform-"axiómákat" létrehozni, amelyek később újra megjelentek a szovjet reformokban:

- "fonetikus átláthatóság" célként (egy hang ↔, egy jel),
- "külön betűk" és egyszerűsített tipográfia modernként,
- az írástudás kampányai az állam modernizációjaként.

Ezek az axiómák a 1920-as években a Szovjetunióban váltak politikává.

5) A 19. század vége: az újságkorszak és a tömeges írásos norma születése (még mindig arab írással)

5.1 "Əkinçi" (Akinchi, 1875–1877): az első nemzeti újság és új írásstílus

Az "Əkinçi", amelyet Hasan bey Zardabihoz kötnek, az azerbajdzsáni történelmi emlékezetben többször fordulópontként írják le, mert olyan nyelvet célzott, amelyet az átlagemberek megérthetnek.

Egy Elnöki Könyvtár beszámoló hangsúlyozza, hogy:

- nyelve egyszerűen érthető volt az emberek számára,
- aggasztotta a császári tisztviselőket,
- 1877. szeptember 29-én kénytelen volt leállítani a kiadást,
- Jelentős szerepet játszott a közönség oktatásában és a realista irodalom fejlesztésében.

5.2 Miért változtatja meg az "egyszerű nyelv" az írásformát még az ábécé megváltoztatása nélkül is

Még arab írással is újságok új konvenciókat erőltetnek:

- rövidebb mondatokat és kevésbé díszes klasszikus stílust,
- következetesebb szömegosztás (közbeosztás),
- gyakoribb írásjelek (gyakran orosz/európai tipográfiai normákból vették, még akkor is, ha arab írásjeleket is használtak),
- a szókincs átalakulása a mindennapi témák (mezőgazdaság, társadalmi kérdések, adminisztráció) felé.

Így a 19. század végére megkezdődik a modern "közpróza" norma – amely még mindig persoarab írással íródott, de egyre inkább a tömegolvasók felé irányult.

6) 1918: az állami nyelvpolitika megkezdi hivatalossá tenni az "azerbajdzsáni" írásrendszert adminisztratív írásrendszerként (még mindig arab írás)

Az Elnöki Könyvtár kronológiája megjegyzi, hogy az Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság 1918. június 27-én döntéssel nyilvánította az azerbajdzsáni nyelvet (akkoriban "töröknek") államnyelvének.

Ez fontos az "írási űrlap" esetében, mert az adminisztráció sablonokat készít:

- űrlapok,
- személyazonossági okok,
- hivatalos levelezés,
- Oktatási szabályzat.

De a forgatókönyv-reform nem következett be azonnal 1918–1920-ban; a döntő fordulat a szovjet hatalom alatt történik.

7) 1920-as évek Észak-Azerbajdzsán (Azerbajdzsán SZV: a "reformtól" az államvezérelt írás cseréjéig

7.1 Az SZOVT Köztársaság az ábécé változást írástudás és modernizációs technológiaként értelmezi

Egy kulcsfontosságú hivatalos azerbajdzsáni történelmi idővonal (Elnöki Könyvtár) kifejezetten az ábécé váltását a következőkhöz köti:

- az írástudatlanság megszüntetése,
- az arab betűtípusok és betűk összetettsége,
- a latinra való váltás szükségessége,
- Lépésről lépésre intézményi intézkedések.

7.2 A fokozatosan átmenet: megbízások, kettős írás és adminisztratív végrehajtás

Az Elnöki Könyvtár részletes kronológiájából:

- 1920 november: bizottság alakult a Népi Oktatási Biztosság alatt az ábécé reformjára.
- 1922. március 6.: különleges bizottságot hoztak létre a latinizációs munkákhoz kapcsolódóan.
- 1922 májusa: Állandó Bizottságot hoznak létre az Új Török Ábécé Hivatala a romanizáció végrehajtására.
- 1923. július 23.: utasítás a kerületeknek/falvaknak, hogy nyomtassanak bélyegeket, levélfejeket és hivatalos dokumentumokat azerbajdzsáni ("török") nyelven az új ábécé kapcsán.
- 1923. október 20.: rendelet az új azerbajdzsáni ábécé állami ábécéjének elismeréséről, miközben elrendeli, hogy az irodai munkát mind régi, mind új ábécével (azaz kezelt digráfiával) végezzék.

Ez megmutatja, hogyan néz ki a "írásforma fejlesztése" a gyakorlatban: nem csupán "új levelek", hanem bürokratikus bevezetés is – dokumentumok, pecsétek, újságok, oktatás.

7.3 Az 1926-os Türkológiai Kongresszus mint szimbolikus gyorsító

Ugyanez a kronológia kiemeli az Első Nemzetközi Türkológiai Kongresszust (1926. február 26–március 6.) Bakuban, mint különleges szerepet játszott az átmenetben.

Egy jelentős tudományos cikk az ábécé forradalmáról szintén Baku 1926-ot a szélesebb latinizációs verseny középpontjának tekinti, és Azerbajdzsánt a szovjet latinizáció élvonalába helyezi.

7.4 Mikor "nyert" teljesen a latin az északon?

Egy hivatalos azerbajdzsáni történelmi összefoglaló szerint 1929. január 1-je óta a latin ábécét széles körben használták Azerbajdzsánban (a Türkológiai Kongresszus ajánlására).

A tudományos keretezés néha hangsúlyozza, hogy Azerbajdzsán volt az első szovjet köztársaság, amely az évtized elején latinizálódott; A legjobb módja ezeknek az összeegyeztetésének:

- Az 1920-as évek elején–közepén: bevezetés és terjeszkedés, kettős használattal és kísérletekkel.
- 1929-re a latin ábécé egységes módon válik dominánssá és szabványossá a közéletben.

Ez a *folyamat* – egyetlen nap sem – számít arra, hogyan stabilizálódott az írott norma.

8) Mit változtatott meg a latin írás az *azerbajdzsáni írás szerkezetében (1920-as évek és 1939)*

Még ha figyelmen kívül hagyjuk a politikát, a latinizálás hatalmas helyesírási esemény.

8.1 A magánhangzók teljesen olvashatóvá válnak (ez egy határozott szakítás az arab írásbeli kétértelműségtől)

Az azerbajdzsáni latin ábécékben a központi cél: a magánhangzó rendszert kifejezetten leírni.

Gyakorlatilag ez azt jelenti:

- stabil szimbólumok elülső/hátul és kerekített/lekerekített/lekerekített magánhangzókhoz,
- egy dedikált reprezentáció a nagyon gyakori /ə/ (schwa-szerű) magánhangzóra, amelyet az arab írás nem kódolt átlátszóan.

Ez nemcsak az írástudás sebességét változtatja meg, hanem a helyesírás normalizálását is: amint minden magánhangzót megírtak, a "hogyan kell betűzni egy szót" kevésbé a hagyomány, inkább a fonemai szerkezet kérdése lesz.

8.2 Az írásmód egy "fonemikus" ideál felé mozdul

Az orosz oszmán világban az ábécéreformerek többször is azzal érveltek, hogy az arab írás akadályozza a fejlődést, és az külön betűs fonetikus ábécét szorgalmazták.

Gyakorlati helymeghatározásban a latinizáció általában a következőket népszerűsíti:

- a kiejtéshez közelebb állva a kiejtéshez,
- kevésbé az arab/perzsa helyesírás etimologikus megőrzése,
- tisztább zártagot (kritikus egy török agglutinatív nyelvben),
- Következetes szófelosztási szabályok.

8.3 A tipográfia és a írásjelek alapértelmezetten "európaisodottá" válnak

A latin írás a következőket hozza:

- nagy- és kisbetűs konvenciók (arab írásban hiányoznak),
- könnyebb mozgatható betűs nyomtatás és későbbi gépelés,
- egyre inkább szabványosított írásjeleket a szovjet kiadói normákban.

Ezért tekintették a szovjet hatóságok az ábécéváltást a gyors tömeges írástudási kampányok eszközének.

9) 1939–1940: az észak ismét vált – latin → cirill (az írott norma második újjáépítése)

9.1 A hivatalos átállás dátuma

Az Elnöki Könyvtár áttekintése szerint 1940. január 1-jén döntés született a cirill betűre való áttérésről.

9.2 Az azerbajdzsáni hivatalos emlékezetben megfogalmazott indoklás: politika + félelem a török egységtől

Ugyanez a forrás kifejezetten úgy válaszolja be a változást, hogy a szovjet vezetési félelmekhez kapcsolódik – különösen a török népek közötti kulturális kapcsolatok megerősödése Törökország latinizációja után –, ami az azerbajdzsáni ábécé újraválasztásának tervéhez vezetett.

9.3 Mit tesz a cirillizáció az írott azerbajdzsáni nyelvvel

A cirillizációt gyakran félreértik úgy, mint "csak betűcserét", de ez bizonyos módon hat az írásrendszerre:

- A fonémákról betűk közötti leképezést ismét áttervezték (új konvenciók az azerbajdzsáni specifikus hangok cirill betűn belüli ábrázolására).
- A szovjet kiadói, oktatási és terminológiai tervezés egyre inkább orosz-központú csatornákon keresztül működik, ösztönözve a nemzetközi és orosz kölcsönzavak következetes cirill kezelését.
- Az új generáció csak írástudat a cirill betűn, ami befolyásolja a hozzáférést a következőkhöz:
 - a 1920-as évek előtti arab írás öröksége,
 - 1920-as és 30-as évek latin írású kiadványai.

Az azerbajdzsáni hivatalos emlék azt is megjegyzi, hogy később változtatásokat hajtottak végre "a cirill adaptálására az azerbajdzsáni fonetikai hangrendszerhez", ami az 1940 utáni helyes hangolásra utal.

9.4 Intézményi konszolidáció a század közepére

Ugyanezen az Elnöki Könyvtár oldalán megemlítik, hogy az 1945-ös független Nyelvészeti Intézet létrehozása az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémián belül lendületet adott a nyelvészet fejlődésének.

Pontosan így néz ki az "írásforma fejlődése" a század közepére:

- nem csupán egy ábécét,
- hanem egy intézményi apparátus, amely nyelvtanokat, szótárokat, helyesírási szabályokat és iskolai normákat állít elő.

10) Dél-azerbajdzsáni (Irán): perzsaarab írásban folytatott folyamatosság, de modern politikai írásbeli kitörések (különösen 1945–46)

A 20. század közepére a legnagyobb "írásforma" tény a következő:

- Észak-azerbajdzsáni: arab → latin → cirill (~20 éven belül).
- Dél-azerbajdzsáni: továbbra is elsősorban persaarab írásmód maradt, korlátozott állami támogatással és időszakos politikai kiadási ablakkal.

10.1 1945–46 Azerbajdzsáni Népi Kormány (Tabriz): rövid, intenzív nyilvános azerbajdzsáni nyelv virágzása

Egy 2023-as történelmi tanulmány egyértelműen kimutatta, hogy az "Azerbajdzsán" újságot (az Azerbajdzsán Demokratikus Párt organa) 1945–1946 között azerbajdzsáni török nyelven, arab írással jelent meg Tabrizban.

Egy CEU mesterszakedolgozat (amely az APG hivatalos újságjára fókuszál, mint elsődleges forrás) kulcsfontosságú részleteket tartalmaz:

- első szám 1945. szeptember 5-én,
- utolsó szám: 1946. december 11.,
- a folyóirat kétnyelvű volt (perzsa + azerbajdzsáni török),
- arab írással íródott és széles körben elérhető.

Az Azerbajdzsáni Nemzeti Tudományos Akadémia egy transliteráció/fordítási projektről szóló hír megerősíti:

- az első kiadási dátum (1945. szeptember 5.),
- a kiadás egészen a mozgalom összeomlásáig (1946. december 12.) folytatódott,
- összesen 370 szám,
- és kifejezetten leírja az azerbajdzsáni szöveget, mint az "régibb ábécét" ("əski əlifba"), azaz arab alapú írást.

10.2 Miért tartották meg a dél-azerbajdzsáni az arab írást még akkor is, amikor az észak továbblépett

Egy gyakorlati, szociolingvisztikus ok is benne van az APG újsági bizonyítékaiban:

- Az APG írott azerbajdzsáni nyelve olvashatónak kellett lennie azok számára, akiknek iskolázott és írástudása (ahol létezett) perzsa/arab írással volt.
- Az arab írással történő nyomtatás maximalizálta a közvetlen hozzáférhetőséget – különösen kétnyelvű persa/török újságformátumban.

Így a század közepére az északi és déli írásrendszerek nem csupán "különböző írásrendszerek" – különböző írástudási infrastruktúrákhoz kötődnek.

11) Mindezt összefoglalva: az írott azerbajdzsáni fő szakaszai egészen a 20. század közepéig

A fázis — Klasszikus kézirat és udvari irodalom (14–18.)

- persoarab írás; Perzsa irodalmi normák
- magas lexikai hatás a perzsa/arab nyelvtől; Elit olvasóközönség

B fázis — A népi próza megjelenik arab írásban (19. század)

- a nyomtatott kultúra növekszik; Számít az olvashatóság
- Az "Əkinçi" egyszerű köznyelvet modellezi; Korai tömegpróza normák

C fázis — Az ábécé egyértelmű modernizációs programmá válik (az 1850-es évektől kezdve)

- Akhundzadeh technikai + ideológiai kritikát fogalmaz meg; végül az arab írás teljes cseréjét szorgalmazza
- A szélesebb techno-print nyomás hajtja az ábécé vitákat

D fázis — Állami szabványosítás megkezdődik (1918 ADR)

- Az azerbajdzsáni ("török") államnyelvet hirdetett (1918. június 27.)

E fázis — Szovjet "ábécémérnökség" (1920-as évek)

- Megbízások (1920, 1922), az új ábécé elismeréséről szóló rendelet (1923), kettős írású irodalmi munka, oktatási bevezetés
- Az 1926-os kongresszus növeli a legitimitást; 1929-re a latin széles körben használt

F fázis — Cirillizáció (1940) + intézményi konszolidáció (1945)

- 1940. január 1-jétől cirillre váltottak
- Nyelvészeti Intézet 1945-ben alakult (a szabványalkotási kapacitás növekszik)

Párhuzamos déli vágány — persoarab folytonosság, 1945–46-os kitöréssel

- Az APG újság és reformok arab írással jelentenek meg azerbajdzsáni török nyelvet; a kétnyelvű közpróza rövid ideig bővíti

12) A "20. század közepén lévő eredmény": két modern írásos azerbajdzsáni világ

Körülbelül 1950-re a "modern azeri írás" már nem egyetlen rendszer:

Észak (Azerbajdzsán SZV)

- egy szabványosított írásnyelv, amely a következőképpen született:
 - újságok + tömegoktatás,
 - egy latin évtized (1920-as és 30-as évek),
 - majd cirill betűkkel (1940-től),
 - akadémiai intézményesítés (1945 Intézet).

Dél (Iráni Azerbajdzsán)

- az azerbajdzsáni írás létezik, de:
 - maradványai perzsa íráshoz kötődnek,
 - a politikai tér engedi meg (különösen 1945–46-ban),
 - gyakran kétnyelvű formátumban jelenik meg, maximalizálva a perzsa írású olvasók számára az olvashatóságot.

Ez a szakadás lesz későbbi eltérések alapja:

- helyesírási konvenciók,
- szókincs modernizációs útvonalai (orosz vs perzsa mediáció),
- az olvasók hozzáférése az irodalom korábbi rétegeihez.

Kérjük, részletesen írja le a modern azeri nyelv magas kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern azeri nyelv magas-kulturális, köznyelvi és irodalmi nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Az alábbiakban részletes, történelmileg alapozott beszámoló található arról, hogyan alakultak ki a modern azerbajdzsáni (azeri nyelv) "magas kulturális" (magas/művelt), "köznyelvi" (népnyelvi/dialektus) és "irodalmi" (szabványosított írásos) rétegek – és hogyan váltak el – nagyjából a 20. század közepéig, különös figyelmet fordítva a szókincsválasztásokra, a kiejtés/regiszter-fonetikára, a szintaxisra és a dialektusok megkülönböztetésére.

Észak-azerbajdzsáni (az Orosz Birodalomban → Azerbajdzsán SZK-ben) és Dél-Azerbajdzsáni (Iránban) együtt fogom kezelni, ahol átfednek, és külön-külön, ahol a politikai és oktatási történelem miatt szakadást okoztak.

1) Mit jelent a "rétegek" az azerbajdzsáni esetben

Amikor az azerbajdzsáni nyelvben "magas kulturális", "köznyelvi" és "irodalmi" rétegekről beszélnek, általában két régóta fennálló tényből fakadó regiszterrétegezésről van szó:

1. Az azerbajdzsáni nyelv egy perzsa (és iszlám) kulturális szférában fejlődött ki – évszázadokon át a perzsa volt a kormányzás és a magas irodalom presztízis írásnyelve, míg az arab a vallás és a tanult hagyományok nyelve. Ez tartós kétnyelvűségi és diglossia/triglossia mintákat hozott létre. Az Encyclopaedia Iranica kifejezetten a perzsa nyelvet a régió kulturálisan domináns "tetőnyelveként" jellemzi, különösen Dél-Azerbajdzsánban, ahol a kétnyelvűség és a gyengébb szabványosítás hosszú múltját is megjegyzi.
2. A 19. századtól kezdve új intézmények – nyomtatás, tömegoktatás, újságírás, színház, bürokrácia, majd később a szovjet nyelvtervezés – kényszerítették, hogy az azerbajdzsáni nyelv teljes körű köznyelvvé váljon (újságok, tankönyvek, közigazgatás, tudományok). Ez a folyamat *egy "irodalmi" mércét igényel, és hajlamos átszervezni, mi számít "magasnak" és "köznyelvnek"*.

Tehát a három réteg nem három különálló "nyelv", hanem átfedő stílusok, amelyek eltérnek a következőkben:

- lexikon (török mag vs perzsa/arab vs orosz/európai kölcsönök),
- szintaxis (több török vs perzsa modellű összetett mondatminták),
- kiejtés (köznyelvi redukciók vs művelt kiejtések, amelyek közelebb állnak a kölcsönös fonotaktikájához),
- helyesírás (történelmileg arab írás hagyományai; később latin/cirill az északon),
- Társadalmi területek (bíróság/vallás vs család/utca vs iskola/sajtó/állam).

2) A mély alap: Oguz török egy perzsa világban

Az azerbajdzsáni az ogur türk ághoz tartozik. Iranica hangsúlyozza, hogy amit mi "azerítsániknak" nevezünk, nagyon erős iráni befolyás alatt alakult ki, különösen a fonológiát, a szintaxist és a szókincset érintve – kevésbé a morfológiát.

Miért lett a "magas kulturális réteg" korán perzsá válva

Már nagyon korán az azeri írási kultúra olyan környezetben alakult ki, ahol:

- A perzsa volt az irodalom és a tanulás domináns presztízisnyelve,
- a helyi elit és városi művelt csoportok gyakran kétnyelvűek voltak,
- a kölcsönözés nemcsak lexikai volt – az azerbajdzsáni nyelv magába szívta a perzsa stílusú mondatkapcsolatokat és alárendeltséget a művelt használatban. Az Iranica konkrét példákat hoz a perzsa modellű alárendelt struktúrákra és a ki-konstrukciók széles körű használatára az iskolázott szociolektákban.

Ez kulcsfontosságú: az azerbajdzsáni "magas kulturális réteg" nem tiszta török népi folytatásaként alakult ki, hanem inkább egy perzsa retorikai és szintaktikai szokások által kifejezett török alapként.

3) A "magas kulturális" réteg a modern szabványosítás előtt

3.1 Társadalmi alap és funkciók

Történelmileg (jóval a modern sajtó előtt) az azerbajdzsáni "magas kulturális" regisztert a következőkhöz kötötték:

- költészet és klasszikus műfajokat, amelyeket perzsa minták alakítottak,
- vallásos és tudományos diskurzus (arab és perzsa iskolai oktatás),
- művelt városi beszéd és írás.

Az Iranica irodalmi bejegyzése (amely Iránra fókuszált) összefoglalja a szociolingvistikai helyzetet: a klasszikus azeri török irodalom erősen fejlődött a szafavidák alatt, és erős perzsa betűk hatása alatt állt, sok költő perzsa és azeri nyelven is írt; ezt kifejezetten összekapcsolja a kétnyelvűséggel a művelt török anyanyelvűek körében.

3.2 Mi tette "magasabbá": szókincs és szóformáció

A magas regiszter általában így mutatta:

- sűrű perzsa és arab szókincs (gyakran absztrakt főnevekkel, tanult terminológiával, udvari vagy vallási szókincsekkel),
- Perzsa származtatási anyag a szóformációban.

Az Iranica számos iráni (elsősorban perzsa) elemet sorol fel az azerbajdzsáni szókincsben, és megjegyzi, hogy az iráni lexikai elemek mennyisége változatonként eltér, inkább az írott, mint beszélt azeri nyelvben dominálnak, és az iskolázottak nyelvén is jobban láthatóak.

Felsorolja továbbá az azerbajdzsáni iráni származási toldaltagokat (pl. xana, dar, baz stb.), valamint a perzsa előtagokat, mint a bi/be és na, amelyek továbbra is termékenyek vagy felismerhetők maradtak.

3.3 Mi tette "magasnak": szintaxis és összetett mondatstílus

Az egyik legerősebb jel a "magas kulturális" azeri nyelvnek a szintaktika:

- replika szintaxis és indoeurópai típusú alárendeltségi minták,
- perzsa (modellált) kötőszavak és mondatösszekötők széles körű használata.

Iranica nagyon egyértelműen hangsúlyozza, hogy az iráni hatás az azeri szintaxisra különösen egyértelmű összetett mondatokban, különösen művelt szociolektáknál, és példákat mutat a török stílusú konstrukciók és perzsa modellű alternatívák ellentétére, valamint a ki széles körű használatát.

3.4 Kiejtés: "művelt" fonetika vs köznyelvi adaptáció

Még a kiejtés is működhet regiszter jelölőként:

- Iranica megjegyzi, hogy művelt beszédben hallható a mássalhangzó klaszterviselkedés, mint például [fikr] ("gondolat") helyett, mint egy integráltabb formát [fikir] – ez a hajlam a tanult/kölcsönszavak fonotaktikájához kapcsolódik.
- Ez leírja továbbá az egyes kölcsönszavak első γ elfogadását is az alapított beszédben.

Így a "magas" réteg nemcsak a "több kölcsönzött szó" volt, hanem egy másik kiejtési és szerkezeti mód a nyelv kiejtésére és szerkezetére, amikor közel működtek a perzsa írott normákhoz.

4) A "köznyelvi" réteg: dialektushálózatok és kontaktvezérelt fonológia

4.1 A dialektus differenciáláció mint a köznyelvi beszéd alapja

A köznyelvi azerbajdzsáni mindig is dialektusban gazdag volt. Az Iranica klasszikus dialektuscsoportot kínál, amely többek között egy keleti csoportot (Derbent, Quba, Shamakhi, Baku, Salyan, Lenkoran), egy nyugati csoportot (kazah, stb.), északi és déli csoportokat (beleértve Nakhchivan/Ordubadot), egy középcsoportot (Ganja/Shusa), valamint az északnyugati iráni dialektusokat (Tabriz, Urmia stb.).

Ez fontos a "rétegek" esetében, mert:

- a köznyelvi beszéd a helyi dialektus vonásain alapul,
- az irodalmi szabványosítás később egy dialektusteret választ fő alapként,
- a magas kulturális stílusok gyakran elnyomják vagy átértelmezik a helyi dialektus jellemzőit.

4.2 Köznyelvi fonológia: iráni érintés és "zavarok"

Iranica hangsúlyozza, hogy az iráni befolyás Azerizánban rendkívül erős, és hogy az Iránban beszélt azeri dialektusok fonotaktikai zavarokat és hatásokat mutatnak a török magánhangzó harmóniára gyakorolva; Még egy példát is ad a nem harmonikus/változó suffix viselkedésre, például a max bizonyos kontextusokban.

Leírja továbbá:

- előlött magánhangzó hajlamok (a > ä),
- lehetséges semleges schwa-szerű magánhangzók egyes dialektusokban,
- bizonyos mássalhangzók (k/g/l) palatalizációja déli dialektusokban,
- mind [x] mind [h] megtartása (inkább a perzsa nyelvhez, mint a modern törökhöz).

Ezek nem "irodalmi tervezési" változások; Ezek azok a változások, amelyek a mindennapi beszélt nyelvben zajlanak intenzív, hosszú távú érintkezés alatt.

4.3 Köznyelvi lexikon: török mag plusz gyakorlati kölcsönzés

A köznyelvi azerbajdzsáni erős török mindennapi magot őriz, de sok iráni kölcsönzöt is tartalmaz – gyakran nagyon egyszerű és gyakori szavakat. Az Iranica iráni kölcsönöket sorolja hétköznapi területeken (pl. "utca", "régi", "szombat" stb.), valamint a perzsa nyelvből kiszámított vagy kölcsönzött udvariassági kifejezéseket is.

Egy kulcsfontosságú pont a rétegzéshez:

- a köznyelvi beszédben a kölcsönzés általában teljesen integrált és tudattalanul használatos;
- a magas kulturális beszédben és írásban a kölcsönzések sűrűbbek, absztraktabbak lehetnek, és perzsa retorikai szerkezetet hordozhatnak.

5) A 19. századi kulcsfontosságú változás: a népi elnevezés és a "szakadék bezárása"

Az azerbajdzsáni modern "irodalmi réteg" nem csupán a klasszikus magas stílusból származik; a 19. századi reformerek és írók építették, akik azt akarták, hogy az írás szélesebb közönség számára érthető legyen.

5.1 Akhundzadeh és a mindennapi beszéd szándékos használata

Fordulópont a Mirza Fatali Akhundzade (Akhundzada). Iranica szerint az irodalmi nyelv egyszerűsítéséről folytatott viták hatására igyekezett új irodalmi nyelvet létrehozni azeri törökül, a mindennapi beszéd egyszerű nyelvén írt vígjátékokon keresztül.

Még feltáróbb, hogy ugyanaz az Iranica bejegyzés megjegyzi, hogy a darabok és fordítási gyakorlatok célja az egyszerűsítés és a beszélt és irodalmi formák közötti különbség csökkentése; Leírja azokat az explicit utasításokat, hogy egyes szavaknak köznyelvi értéküket adják, nem pedig "írott" értéküket.

Ez pontosan a "rétegmérnökség" az államnyelvi tervezés korszaka előtt:

- az irodalmi nyelvet lefelé húzzák a köznyelvi normák felé,
- elegendő magas erőforrást (perzsa/arab, klasszikus retorika) tartanak fenn, hogy presztízsek maradjanak,
- Új közéletet teremtsenek, amely alkalmas a modern műfajokhoz (dráma, szatíra, próza).

6) A sajtó és a közközi "középső" regiszterek felemelkedése: Akinchi és utódok

6.1 Akinchi (1875) mint népi alapú publicista stílus

Észak-Azerbajdzsáni nyelven jelentős mérföldkő az első újság, az Əkinçi / Akinchi (1875–1877). Egy tudományos értekezés (CEU) úgy írja le, hogy anyanyelvi török nyelven íródott, és hangsúlyozza, hogy Zardabi a népi nyelvet választotta, hogy elérje a hétköznapi embereket.

Ez fontos a rétegmérnökség szempontjából, mert az újságok a következőket hozza létre:

- visszatérő témák (gazdaság, oktatás, közélet),
- egy stabil "publicista" stílus,
- nyomás a következetes helyesírásra és nyelvtanra,
- híd a háztartási beszéd és a művelt diskurzus között.

Gyakorlati nyelvészeti szempontból az Akinchi-korszak újságírói írásai hajlamosak lenni:

- kerül a túlzottan díszes perzsa szintaxis,
- a transzátrásabb záradékláncot preferáljuk,
- Még mindig perzsa/arab szókincsből merít absztrakt fogalmakhoz (ami akkoriban elkerülhetetlen volt), de most egy új olvashatósági ideológiával.

6.2 Egy új szociolingvistikai háromszög alakul ki

A 19. század végére az északon egyre több három pólus látható:

1. Klasszikus magas stílus (Persianate, irodalmi-költői, tanult; régebbi oktatási alap)
2. Mindennapi dialektusbeszéd (regionális köznyelvű, kontakthatású)
3. Feltörekvő közpróza (újság/dráma/próza) – egy *új réteg*, amely modern irodalmi normává stabilizálódik

A 20. század nagyrészt arról szól, hogyan válik a #3 intézményessé.

7) A 20. század eleje: versengő projektek arról, hogy mi legyen az "irodalmi réteg".

A 20. század első évtizedeiben az azerbajdzsáni értelmiségiek nemcsak *a politikáról* vitatkoztak, hanem arról, *hogy melyik regiszternek kell válnia nemzeti szabványnak.*

7.1 Két ellentétes vonzás: az oszmánizáció vs népi nacionalizmus

Egy CEU tézise világosan összefoglalja a szakadást: a Hayat és Fuyuzat az oszmán török mércék hatására álltak, míg a Molla Nasreddin gondolkodók az azerbajdzsáni török dialektust választották, amely erősebb "őshonos nacionalizmussal" rendelkezik.

Egy másik (azerbajdzsáni nyelvű) tanulmány szerint a "fuyuzatisták" közelebb hozták az isztambuli törököt az azerbajdzsáni nyelvhez a 20. század elején, és kibővítették a sajtóban – összekötve az egységes közös török nyelv eszméjével.

Ez a küzdelem közvetlenül a rétegválasztásról szól:

- A magas kulturális réteget *újra össze kellene* kötni egy oszmán felső-szabványhoz (pántörök presztízs)?
- Vagy az irodalmi réteget helyi beszélt normákon és néprajzi forrásokon kellene alapozniuk, hogy országosan is egyedi és széles körben olvasható legyen?

7.2 Molla Nasreddin és az irodalmi nyelv "demokratizálása"

A satirikus Molla Nasreddin folyóiratot (amely először 1906-ban jelent meg) széles körben a modern azerbajdzsáni köznyelv formálójaként kezelik. Egy dedikált nyelvészeti tanulmány nyelvét az azerbajdzsáni nemzeti irodalmi nyelv fejlődésének formáló szakaszának nevezi, és évtizedeken át kifejezetten összekapcsolja a folyóirat nyelvi gyakorlatait a későbbi újságírói stílusnormákkal.

Ugyanez a tanulmány azért értékes, mert leírja a *korabeli nyelvi ökológiát*:

- az arabok túlnyomórészt művelt használatban,
- az azerbajdzsáni török hajlam közelebb kerülni az oszmán törökhöz,
- és ezzel szemben egy nemzeti áramlat, amely a folklórból és élő beszédből merít – pontosan ezt Molla Nasreddin is kihasználta.

A rétegek tekintetében a Molla Nasreddin egyszerre három dolgot tud megvalósítani:

- Legitimálja a köznyelvi fordulatokat, közmondásokat és a kimondott kreativitást a nyomtatásban (növelve a köznyelvi réteg presztízsét).
- Stabil középső regisztert hoz létre, amely továbbra is "irodalmi" állapotban működik, mert nyomtatott, ismételhető és széles körben fogyasztható.
- Ez aláássa a régi perzsa magas stílus monopóliumát, mint az egyetlen "kulturált" írásmódot.

8) Szovjet Azerbajdzsán: az irodalmi réteg intézményesítése és a magas rend átalakítása (1920–1950-es évek)

Az északon válik teljesen intézményessé a modern irodalmi színvonal, mert a szovjet állam megépítette azt az infrastruktúrát, amely kényszeríti a nyelvi kódolást.

8.1 Szabványos alap- és dialektusválasztás

Iranica szerint a modern irodalmi azeri a szovjet rész keleti csoportja alapján épült fel az azerbajdzsiai területen, de nem egyezik meg a bakui dialektussal; továbbá megjegyzi, hogy 1936 után vált az Azerbajdzsán SZSZK hivatalos nyelvévé, és több ezer művet jelent meg rajta.

Ez számít a "rétegek" esetében:

- A helyi nyelvnyelvi dialektusok fölött egy szupraregionális irodalmi norma jön létre.
- A köznyelvi réteg továbbra is fennáll, de egyre inkább az iskolai normákhoz viszonyítják.
- A magas kulturális réteg újradefiniálódik: a "művelt beszéd" összhangban lesz a szabványosított irodalmi nyelvvel (és gyakran az orosz kétnyelvű kompetenciával).

8.2 Szkriptreformok rétegmérnökségként

Az Iranica bemutatja a szovjet Azerbajdzsánban bekövetkezett radikális forgatókönyv-változásokat:

- régebbi irodalom: arab ábécé,
- A latin ábécé bevezetése (az 1920-as évek közepén),
- helyét a cirill (1939) váltotta,
- Több változatot használtak az idők során – annyira, hogy kilenc *különböző írásrendszer létezett 1925 és 1958 között* (a variánsokat is figyelembe véve).

A szkriptváltozások a rétegeket érintik, mert azok:

- generációs szakadékokat okozni az írástudásban (ki mit tud olvasni),
- kényszerítik a helyesírási konvenciók újraszabványosítását,

- változtatni a kiejtési különbségek láthatóak vagy elhomályosak,
- ösztönözzék az új szókincs csatornáit (különösen orosz nyelvi oktatáson és terminológián keresztül).

8.3 Lexikontervezés: orosz és perzsa csatornák és a "purizmus"

Az észak és dél közötti alapvető eltérés a modern élet szókincsválasztásává válik.

Iranica megjegyzi, hogy az észak-azeri gyakran az orosz kölcsönzavakat részesíti előnyben innovatív szókincs esetén (például a vağzal "vasútállomás" szót említi), míg dél-azeri perzsa szavakat választ, vagy perzsa vagy török közvetítők révén fogadja el az európai szavakat.

Ugyanebben a részben az Iranica két magas szintű következményt is hozzáad:

- az észak és dél közötti kulturális csere csökkenését eredményezte, ami a kölcsönös érthetőség csökkenését eredményezte,
- a szovjet, Azerbajdzsánban a purista törekvések jelentős eredményeket hoztak, míg Iránban a nyelv továbbra is erősen függött a perzsa nyelvtől az iskolázás és a perzsa tömegmédián révén.

A "rétegek" esetében ezt alaposan értelmezzük:

- A szovjet "tisztaság" nagyrészt a régi perzsa/arab dominancia csökkentését és a modern terminológia szabályozását jelentette – *de* a modern regiszter még mindig erősen oroszított lehetett a kalkációkban és internacionalizmusban.
- Iránban a stabil, azerbajdzsáni nyelvű oktatási rendszer hiánya a magas kulturális funkciókat a perzsa nyelvhez kötötték, és az azerbajdzsáni nyelv formális területeken erősen perzsa tetővel maradt.

8.4 Átnevezés és identitás: "Török/Türki" → "Azerbajdzsáni"

A rétegek képződés ideológiai is: az, amit a nyelvnek nevezel, befolyásolja, hogyan igazolják a szabványt.

Egy lektorált Iranian Studies cikk a szovjet identitásépítésről megjegyzi, hogy 1937-ig Azerbajdzsán címadó nemzetét türkként emlegették, de 1937-ben a "azerbajdzsáni" címke vált dominánssá a hivatalos meghatározásban.

Ez azért fontos, mert a szovjet korszak "magas kulturális rétege" a következőké válik:

- egy államosított és *területi* szabvány ("azerbajdzsáni" mint különálló nemzeti nyelv),
- állami intézményekkel (oktatás, kiadói, közigazgatás) kapcsolatot mutatva,
- ellentétben állt az oszmán török és a perzsa presztízis kultúrával.

8.5 Középkori jogi státusz (az időkeret határa)

Számos forrás megjegyzi, hogy az azerbajdzsáni nyelv 1956-ban kapott kifejezetten alkotmányos/államnyelvi státuszt az Azerbajdzsán SZSZK-ben (az alkotmány módosítása).

Még ha ezt kissé "századközepes" után is kezeljük, az egy hosszú folyamat végét jelzi: az irodalmi réteg nemcsak gyakorlat, hanem jogilag elismert állami normává válik.

9) Dél-Azerbajdzsáni (Irán): magas kulturális tető, megszakított irodalmi intézményesítés és rövid középkori megnyitás

A dél más utat követett, mert az államnyelv perzsa volt, és az azerbajdzsáni iskolázás/nyomtatás korlátozásokkal küzdött.

9.1 Perzsa dominancia és kétnyelvűség a műveltek körében

Az Iranica irodalmi bejegyzése Iránról egyértelmű:

- Az azeri török irodalmat erősen befolyásolták a perzsa betűk,
- sok költő perzsa és azeri nyelven írt,
- A művelt török anyanyelvűek kétnyelvűsége széles körben elterjedté tette az azeri prózát – egészen Reza Shah idejéig, amikor betiltották az azarbíri kiadást.

Továbbá megjegyzi, hogy a Pahlavi korszakban, kivéve egy rövid időszakot, 1941–1946-ot, a tilalom életben volt, és a hivatalos használatot nem ajánlották; és megemlíti, hogy a szovjet északi írásváltozás is megnehezítette a kommunikációt.

9.2 Mit tett ez a "rétegekkel" a déli régióban

Mivel a perzsa irányította az iskolázást és a magas vezetést:

- Sok dél-azerbajdzsáni beszélő számára a magas kulturális réteg gyakran maga perzsa volt (különösen az írásban, oktatásban, hivatalos életben).
- Az azerbajdzsáni nyelv nyelvi rétege rendkívül erős és elterjedt maradt a mindennapi életben.
- Az irodalmi réteg (az azerbajdzsáni mint stabil, intézményesített írásbeli alap) egyenetlenebben fejlődött, gyakran közelítette meg a tabriz városi normákat írásban, amikor megjelent, ahogy Iranica megjegyzi: sok irodalmi mű Iránban hasonlított a tabriz dialektusára, de a perzsa hivatalos maradt, és a kétnyelvűség széles körben elterjedt.

9.3 Az 1945–46-os Azerbajdzsán (Dél) autonóm kormányzat és nyelvi politika

Az iráni azerbajdzsáni válság idején jelentős szimbolikus és gyakorlati változás történt:

- Az Iranica történelmi bejegyzése szerint Pīšavarī az azeri törököt Azerbajdzsán hivatalos nyelvének nyilvánította (azaz az autonóm kormány alatt álló iráni Azerbajdzsánt).
- Az Azerbajdzsáni Elnöki Könyvtár történelmi oldala szerint 1946. január 6-án elfogadtak egy "Nyelvi törvényt", amely az azerbajdzsáni nyelvet nyilvánította hivatalos államnyelvnek egész Azerbajdzsánban; Hozzáteszi, hogy az igazgatás és az oktatás anyanyelven zajlik, és megkezdődött a tankönyvek és folyóiratok kiadása az anyanyelven.

A rétegformáció szempontjából ez a rövid epizód fontos, bár rövid életű volt:

- Bemutatja, milyen lenne a dél-azerbajdzsáni irodalmi intézményesítés állami támogatással: iskolák, tankönyvek, sajtó, rádió.
- Ideiglenesen emelte az azerbajdzsáni nyelvet a köznyelvi/otthoni területekből magas kulturális és adminisztratív területekké, megteremtve a feltételeket egy erősebb irodalmi réteg számára.
- A megsemmisítés (és újranyomása) miatt a folyamat nem konszolidált ugyanúgy, mint a szovjet északon.

10) Hogyan különbözött a három réteg nyelvileg a 20. század közepére

Az alábbiakban összefoglalom az egyes rétegek tipikus nyelvi jeleit, és (ami lényeges) azt *is, miért* léteznek ezek a jelek.

A) Magas kulturális / művelt / magasabb szintű azerbajdzsáni

A presztízs történelmi forrása: Perzsa tanulás és irodalom (később az északon a szovjet bürokratikus/tudományos kultúra).

Szókincs

- a perzsa és arab szókincs sűrűsége, különösen az elvont főnevek és tanult kifejezések; Iranica kifejezetten megjegyzi, hogy a perzsa dominancia erősebb az írásban és a műveltségben.
- az északi/szovjet szférában a modern magas regiszterek orosz/nemzetközi szókincsset is tartalmaznak a technológia és adminisztráció területén; Iranica az északi orosz kölcsönöket (pl. vağzal) összehasonlítja a déli perzsa választásokkal.

Szintaxis

- gyakoribb perzsa modellű alárendeltség és összekötők (különösen ki), valamint az Iranica által a művelt szociolektákra jellemző replika szintaxisként leírt összetett mondatminták.

Kiejtés

- a művelt beszéd megőrizheti vagy támogathatja a kölcsönszavak fonotaktikáit (klaszterek, bizonyos frikatívok), ahogy az Iranica példái is megemlítik.

Műfajok/területek

- klasszikus költészetet és történelmileg tanult prózát; később: kormányzat, természettudomány, iskolai oktatás, formális szónok, hivatalos írás.

B) Köznyelvi / népi / dialektusi azerbajdzsáni

Történelmi alap: helyi dialektushálózatok és mindennapi beszéd; erősen formálták az érintkezés (délen perzsa; Orosz sok északi városi környezetben).

Szókincs

- erősebb török mindennapi mag, de sok integrált iráni hitelt tartalmaz a közös életre (az Iranica sok alapvető iráni kölcsönt és rutin kifejezést sorol).
- A regionális lexikai választások eltérhetnek (észak és dél; vidéki és városi).

Kiejtés

- dialektusspecifikus magánhangzórendszerek és mássalhangzós viselkedés; Az iráni érintkezési hatások különösen láthatóak az iráni azerbajdzsáni dialektusokban (magánhangzó harmónia zavarok, frontolódás, palatalizáció stb.).

Szintaxis

- inkább a török által preferált struktúrák felé hajlanak, mint perzsa stílusú erős alárendeltség (bár a kontaktus hatása még mindig erős lehet).

Domainek

- háztartás, piac, környék, szóbeli mesemeselés, ashıq hagyományok, informális humor és szatíra.

C) Irodalmi / szabványosított írott azerbajdzsáni

Kulcsfontosságú mechanizmus: szándékos szabványos kiválasztás + iskola + sajtó + kódolás.

Északon (Azerbajdzsán SZV)

- keleti dialektuscsoportra épült, nem azonos a bakui beszéddel, és modern irodalmi nyelvként intézményesítették, hatalmas kiadásokkal.
- többször is átesett az írásreformon (arab → latin → cirill), ami megszakításokat okozott, de helyes írásmódot is kényszerített.
- egyre inkább eltértek a köznyelvi dialektusoktól az iskolai normák és a szerkesztői gyakorlat miatt.

Délen (Irán)

- gyengébb intézményesítés a század közepén előre; Az Iranica hangsúlyozza a szabványosítás hiányát és a perzsa "tetőfedős" szerepet; az irodalmi művek gyakran megközelítik a tabriz normákat, amikor megírják.
- Reza Shah és Pahlavi idején a kiadványi tilalmak visszatartották a fejlődést, csak rövid idővel (különösen 1941–46-ban).

11) Egy tömör idővonal a "rétegeképződésről" egészen a 20. század közepéig

- A premodern évszázadok: perzsa mint "tető", azerbajdzsáni mint beszélt bázis; a magas stílusú azerbajdzsán szókincsben és szintaxisban perzsa nyelvűvé válik.
- 19. század közepé: Akhundzade szándékosan ír drámát a mindennapi beszédben, azzal a céllal, hogy új irodalmi kifejezést hozzon létre és csökkentse a beszélt–írt szakadékot.
- 1875: Akinchi népi nyelvet használ, hogy elérje a hétköznapi embereket – korai köznyelvi prózastílus és olvashatósági ideológia.
- 1900-as évek: Versengő modellek—Oszmánizáló "közhelyes" török sajtó vs helyi népi nacionalizmus; Molla Nasreddin formálódva válik a nemzeti irodalmi/újságírói stílus számára, amely élő beszédre és néphagyományra épül.
- 1920-as évek–1930-as évek (Észak): Szabványosítás és írásreformok; irodalmi azeri keleti csoportra épült; "hivatalos"/intézményi státusz erősödik; A terminológia tervezése megváltoztatja a modern szókincs csatornáit.
- 1937 (Észak): Az "Azerbajdzsáni" lesz a "türk" helyett a meghatározó hivatalos nemzeti címke, megerősítve a területi nemzeti szabványt.
- 1925–41 (Dél): azeri kiadás betiltott Reza Shah alatt; A perzsa továbbra is domináns a formális területeken.
- 1945–46 (Dél): rövid életű, államilag támogatott azerbajdzsáni nyelv felemelkedése hivatalos nyelvű nyilatkozatok és oktatási/kiadói kezdeményezések révén.
- 1956 (Észak, közvetlenül a "század közepén" túl, de gyakran a csúcsként kezelik): Azerbajdzsáni államnyelv az Azerbajdzsán SZK alkotmánymódosításában (több forrás is beszámol).

Kérjük, részletesen írja le a modern azeri nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulásának folyamatát egészen a 20. század közepéig.

A modern azeri nyelv akadémiai-tudományos nyelvi rétegének kialakulási folyamata

Mi az a "akadémiai–tudományos réteg", és miért nem jelent meg egyszerűen

Amikor az emberek a modern azerbajdzsáni (azeri) akadémiai/tudományos rétegről beszélnek, általában egy egész csomagot értenek együtt, amelyek együtt fejlődnek:

1. Funkcionális területek: a nyelvnek nemcsak költészet, vallás vagy mindennapi beszéd számára kell használhatónak lennie, hanem *iskolák, tankönyvek, laboratóriumok, egyetemek, szakmai orvostudomány/mérnöki, tudományos folyóiratok, konferenciák, archívumok, statisztika stb. számára is.*

2. Stabil írott norma: viszonylag szabványosított helyesírás (és Azerbajdzsán esetében *stabil írás*), így ugyanaz a kifejezés következetesen írható a kiadványok és generációk között.
3. Terminológiai rendszerek: nem csupán elszigetelt "új szavak", hanem koherens terminológiai hálózatok (pl. fizika → mechanika → kinematika; az orvostudomány → anatómia → szemészet) és egyetértett definíciókkal.
4. Műfajok és stílus (elmi üslub): egy felismerhető tudományos prózastílus (definíciók, osztályozások, személytelen/passzív konstrukciók, hivatkozási szokások, formális kapcsolódások stb.).
5. Intézmények: bizottságok, minisztériumok, akadémiák, egyetemek, kiadók, folyóiratok – mert a 20. században a tudományos nyelv *szervezett társadalmi termék*ké válik, nem csupán egyéni szerzői preferenciák.

Az azerbajdzsáni nyelven a meghatározó törekvés a korai szovjet kortól egészen az 1940-es évekig történik, mert ekkor váltak a terminológia, az oktatás és a kiadvány állami szintű projektekké.

1) Mély háttér: miért volt egy "tudományos azerbajdzsáni" szerkezetileg nehéz a modern intézmények előtt

Évszázadokon át a tágabb régió művelt írásos ökoszisztémája erősen bevonta a perzsa (és arab nyelvet a teológiára és néhány tudományos műfajra), míg a török nényelvek – beleértve a ma azerbajdzsáni nyelvet is – nagyon erős szerepet játszottak a beszédben, udvari interakcióban és irodalomban, de nem mindig voltak alapértelmezett "felsőoktatási nyelvek", ahogy a modern nemzeti nyelvek később váltak.

Két következmény számított a későbbi tudományos azerbajdzsáni számára:

- Hatalmas mennyiségű absztrakt/tanult szókinccs jutott be azerbajdzsánba perzsa (és arab perzsa révén): szavak és morfémák a "tudás", "módszer", "kutatás", "oktatás" stb., amelyek később az akadémiai stílus "kész" építőköveivé váltak.
- A diglossia/kétnyelvűség mintázata különösen az iráni Azerbajdzsánban fennmaradt, ahol a perzsa továbbra is domináns maradt a hivatalos és formális írásban; Az Iranica kifejezetten a perzsát kulturálisan domináns "tető" nyelvként írja le, és megjegyzi a régóta fennálló kétnyelvűséget, valamint a gyengébb szabványosítást a délen.

Ez azért fontos, mert egy nyelv tudományos rétege általában akkor nő a leggyorsabban, amikor az elsődleges nyelv lesz az oktatás és a publikáció számára – és ez sokkal korábban és teljesebben történt a szovjet Azerbajdzsánban, mint az iráni Azerbajdzsánban.

2) A 19. század végé–a 20. század eleje: "proto-tudományos" azerbajdzsáni nyelv iskolai iskolai és sajtó és fordítás révén

Az 1920-as évek előtt az azerbajdzsáni tudományos/technikai fejlődést leginkább szétszórt szigetek formájában lehet képzelni:

- Az iskolai tantárgyak (számтан, földrajz, alap természettudományok) megkövetelik a tantárgyakat.

- Az újságok és szórólapok modern társadalmi és technikai fogalmakat vezetnek be.
- A fordítások (amelyeket gyakran az északi orosz oktatási modellek közvetítenek) következetes megfelelőket kezdenek létrehozni.

De a fő korlát az: központosított testületek és tömeges oktatás nélkül a terminológia lokálisan változó:

- ugyanez a fogalom egy arab–perzsa tanult szó is kifejezhető egy helyen,
- egy török leíró kifejezés máshol,
- és egy másik orosz alapú kölcsön.

Tehát a nyelvnek volt anyaga a tudományhoz, de még nem rendszer.

3) 1918–1920 (Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság): nyelvpolitika + egyetem = "igénysokk" az azerbajdzsáni akadémiai számára

Két állami intézkedés kulcsfontosságú itt:

3.1 Az anyanyelvi oktatás mint politika

Az ADR kormánya határozatokat hozott ki, amelyek az oktatást az anyanyelv felé terelték, beleértve az alapfokú oktatást is. Még ha a megvalósítás egyenetlen is lenne, ez megváltoztatja az "irányt": most már *szükség van tankönyvekre, tanárképzésre és tantárgyi terminológiára* azerbajdzsáni nyelven.

3.2 A Baku Állami Egyetem alapítása: hivatalos belépési pont a tudományos területek számára

A Baku Állami Egyetem alapító jogi/történelmi anyagai azt mutatják, hogy kifejezetten aggódott a nyelv és az oroszítás miatt. Az archív narratíva egyik kulcspontra: a törvény előírta, hogy az azerbajdzsáni (török) nyelvet kötelező tantárgyként kell tanítani minden karon.

Ez nem jelenti azt, hogy az egész egyetem azonnal azerbajdzsánul működött – a személyzet és a tankönyvek gyakran orosz nyelvű voltak –, de intézményesítette azt az elképzelést, hogy a felsőoktatáshoz azerbajdzsáni nyelvi forrásokra lesz szükség.

4) Korai szovjet 1920-as évek: a terminológia szervezett állami projektté válik

Ez az igazi "felszállási" szakasz az észak-azerbajdzsáni akadémiai-tudományos réteg számára.

4.1 A terminológia építése kifejezetten összefügg a szovjet nyelvi tervezéshez

Egy világos tudományos összefoglaló (Garibova) kimondja, hogy a terminológia építése Azerbajdzsánban a szovjet nyelvpolitika bevezetésével kezdődött, amely egy szélesebb körű tervezett stratégia részeként a szovjet köztársaságokon keresztül.

4.2 Formális terminológiai intézmények létrehozása

Garibova továbbá megjegyzi, hogy 1922 decemberében (a szovjet hatalomtól számított két éven belül) létrehoztak egy Terminológiai Bizottságot az Azerbajdzsáni Népi Biztosok Testülete alatt, amelynek fő feladata a különböző területeken, különösen a tudományokban található terminológiai korpustok építése.

Egy külön, azerbajdzsáni nyelvű tudományos forrás fontos operatív részleteket ad:

- 1923-ban a Terminológiai Bizottságot áthelyezték az Azerbajdzsáni Központi Végrehajtó Bizottság alá, amelynek elnöke Səməd Ağa Ağamalıoğlu volt, és ebben az időszakban több szakterületre is készítettek és adtak ki terminológiai szótárokat, különösen matematikát, földrajzot, kémiát, közgazdaságtant stb.

Pontosan így néz ki a "tudományos réteg kialakítása" a helyszínen: a bizottságok listákat, definíciókat és szótárokat készítenek, amelyek aztán beépülnek a tankönyvekbe és a bürokratikus/tudományos írásba.

4.3 Tiszta és gyakorlatiak: "megtisztítás" az arab–perzsa és a kifejezések alkalmazkodása az azerbajdzsáni nyelvtanhoz

Ugyanez az 1923-as leírás kifejezetten megemlíti a kísérleteket, amelyek a következőket célozzák:

- kidolgozni az arab–perzsa eredetű szavak csökkentésére vonatkozó elveket, és
- az új kifejezések létrehozását az azerbajdzsáni nyelvtani törvényekhez való formák illeszkedésének folyamataként kezelik (azaz adaptáció, nem nyers import).

Ez a feszültség állandó jellemzővé válik:

- Purista impulzus: a régebbi tanult kölcsönöket török gyökölő vagy átlátszó származtatású formákra cseréljük.
- Internacionalista/szovjet impulzus: nemzetközileg ismert tudományos szókincs használata, gyakran oroszul írva.

A gyakorlatban az azerbajdzsáni tudományos nyelv rétegzett hibridként jelenik meg: török származtatás + arab/perzsa tanult lexikon + orosz/nemzetközi műszaki lexikon.

5) Írásreformok (1920-as évektől 1939-ig) mint *a tudományos nyelvi fejlődés strukturális része*

Azerbajdzsánban nem lehet elválasztani a terminológia építését az írástechnológiától, mert a szöveg többször változott.

5.1 Arab írásból latinig: könnyebb írástudás + tisztább magánhangzók + modern tipográfia

Iranica szerint a régebbi azeri irodalom az arab ábécét használta, és hogy a szovjet észak-azerbajdzsánban latin ábécét vezettek be (több változattal is kipróbálták). Más források hangsúlyozzák, hogy a latint hivatalosan 1929-ben vezették be (korábbi latin dokumentumok pedig az 1920-as évek elején jelentek meg).

Miért fontos ez a tudomány számára:

- a tudományos kifejezéseknek következetes magánhangzójelölést kell (az azerbajdzsáni magánhangzó rendszere gazdag; az arab írás konvenciók alulreprezentálhatják a magánhangzókat),
- és a modern tankönyvekhez könnyű számok, képletek, írásjelek, diagramok stb. nyomtatása szükséges.

A latinizáció megkönnyítette a modern oktatási anyagok tömeggyártását és az új kifejezések szabványosított helyesírásának "bezárását" – bár...

5.2 ... Gyakori írásváltás terminológiai instabilitást okoz

Az Iranica megjegyzi, hogy a latint 1939-ben cirill váltotta fel, és hangsúlyozza az ismétlődő írásváltozatokat (egy tágabb 1925–1958-as történet).

A tudományos azerbajdzsáni számára ez a következőket jelentette:

- a terminológiai listákat át kellett írni (néha újraszabványosítani) az új írásmódban,
- a régebbi tankönyvek gyorsan elavultak,
- és a kétnyelvű szótárak (azerbajdzsáni–orosz vagy latin–orosz–azerbajdzsáni) különösen fontossá váltak hídként.

6) 1930-as évek: a tudományos regiszter *professzionálisan meggyökerezik* (az orvoslás mint konkrét példa)

Az 1930-as években nemcsak "kifejezéseket", hanem teljes tudományos oktatási gyakorlatot is láthatunk azerbajdzsáni nyelven.

Különösen világos példa az orvosi oktatásból:

- Az 1919 óta működő orvosi kar 1930-ban függetlenné vált, és 1932-ig csak oroszul tartották az órákat.
- 1932-től Umnisa Musabekova szembetegségekről kezdett előadásokat tartani azerbajdzsáni nyelven, ezt úgy írják le, mint megnyitva az utat a nemzeti személyzet képzéséhez, valamint feltételeket teremteni a latin–orosz–azerbajdzsáni orvosi terminológia és tankönyvek számára.
- 1934-ben összeállított egy szótárt a szemészetről, majd 1935-ben megírta az első azerbajdzsáni *tankönyvet, a Szembetegségeket*.

Miért olyan fontos ez az egyetlen példa:

- Teljes láncot mutat: előadásnyelv → speciális terminológia → terminológiai szótár → tankönyv műfaj.

- Ez bemutatja, hogyan fejlődött a tudományos azerbajdzsáni nyelv gyakran kétnyelvű szakmai környezetben (az orosz továbbra is elengedhetetlen maradt, de az azerbajdzsáni a szakmai tudományos oktatásban funkcionális kapacitást szerzett).

Hasonló folyamatok (még ha egy szép életrajzban kevésbé is jól dokumentáltak) előfordultak az iparosodáshoz kapcsolódó területeken: olajmérnökség, geológia, mezőgazdaság, pedagógia stb. – olyan területeken, ahol a szovjet Azerbajdzsánnak képzett kadrokra volt szüksége, és ezért oktatási nyelvi forrásokra volt szükség.

7) Szabványos nyelvi alap és ez mit jelent a tudományos réteg szempontjából

Egy tudományos réteg általában olyan szabványt igényel, amely nem teljesen helyi.

Iranica így magyarázza:

- a modern irodalmi azerbajdzsáni a szovjet térségben keleti dialektuscsoport alapján épült fel (amely nem azonos a bakui beszéddel),
- 1936 után vált az Azerbajdzsán SZK hivatalos nyelvévé,
- és több ezer művet jelent meg benne.

A tudományos nyelv ebből előnyös, mert:

- a terminológia "hordozhatónak" kell lennie régiók és intézmények között,
- És a tankönyvek/folyóiratok normát követelnek, ami nem túl dialektushoz kötött.

Így az akadémiai-tudományos réteg szupradialektálissá válik: elnyomja a regionális fonetika/lexikai variációkat a szabványosított formák javára.

8) 1940-es évektől a 20. század közepéig: konszolidáció az Akadémián és a nyelvi intézményeken keresztül

Két intézményi mérföldkő határozza meg a konszolidációs szakaszt:

8.1 Azerbajdzsáni Nemzeti Tudományos Akadémia (ANAS), 1945

Az azerbajdzsáni hivatalos állami információs portál szerint az Azerbajdzsáni Nemzeti Tudományos Akadémiát 1945-ben alapították.

Egy nemzeti akadémia fontos a nyelv szempontjából, mert:

- folyóiratok és szerkesztőségi szabványokat készít,
- diszciplíniumokat szervez (fizika, kémia, geológia stb.),
- és stabil keresletet teremt a terminológia és az akadémiai próza konvenciók iránt.

8.2 A Nyelvészeti Intézet (Nasimi), amelyet 1945. március 27-én alapítottak

Az ANAS saját intézeti oldalán az Egyetem szerint a Nyelvészeti Intézet 1945. március 27-én alakult, és fő kutatóintézetként pozicionálja; Kifejezetten felsorolja a feladatokat is, mint a nyelvtanok előkészítése, szótárak összeállítása, dialektusok tanulmányozása, valamint a kifejezések kölcsönzésének és használatának elveinek meghatározása.

Itt válik a tudományos réteg önreflexív: a nyelvészek és terminológusok nemcsak ad hoc gyakorlatként kezelik a tudományos azerbajdzsánit, hanem valamiként, ami való:

- kódolva,
- egységes,
- és referenciaművek segítségével tartják fenn.

9) Hogyan nézett ki az akadémiai-tudományos réteg nyelvészetileg a század közepére

Az alábbiakban felsoroljuk azokat a kulcsfontosságú összetevőket, amelyek nagyrészt a 20. század közepére (különösen a szovjet Azerbajdzsánban) kialakultak.

9.1 Szókincs: szándékosan rétegzett rendszer

Ekkorra a tudományos azerbajdzsáni általában négy fő forrásból merített:

1. A török mag + török levezetés: Átlátható, tanítható kifejezésekhez használják, különösen akkor, ha egy natív leíró kifejezés gyakorlati.
2. Arab–perzsa tanult réteg: Még mindig rendkívül hasznos az absztrakt akadémiai diskurzus szempontjából (gondoljunk bele: "tudomány", "kutatás", "oktatás", "elemzés" típusú szókincs). Ez a réteg évszázadokon át tartó beágyazással bírt.
3. Az orosz közvetítésű szovjet modernitás: Sok műszaki és intézményi kifejezés került be orosz nyelven, mert a felsőbb szovjet tudomány és közigazgatás oroszközpontú volt (még akkor is, amikor a helyi nyelvet népszerűsítették az oktatásban és népszerűsítésben).
4. Nemzetközi (görög–latin) tudományos lexikon: Gyakran orosz nyelven érkezik, de keresztnyelvi úton is felismerhető.

Az észak–déli eltérés jó példája Iranica megjegyzése, miszerint egy azeri–perzsa szótár példája a perzsa *istgāh* ("állomás") szót vaǵzalra cseréli, amely az orosz *vokzalból* származik – ami azt mutatja, hogy a szovjet azerbajdzsánok gyakran szabványosították az orosz alapú formákat, amelyek eltérnek a perzsa alapú déli használatától.

9.2 A kifejezésformáció: a fő "mérnöki módszerek"

A Scientific Azerbaijani egy kis eszköztáron keresztül épített új kifejezéseket, amelyeket többször is használt:

- Közvetlen kölcsönfelvétel (különösen nemzetközi koncepciók esetén).
- Fonológiai/helyesírási alkalmazkodás az azerbajdzsáni hangmintákhoz és írási normákhoz.
- Calques (kölcsönfordítások), különösen orosz összetett szerkezetekből.
- Azerbajdzsáni toldalakkal való levezetés hálózatok építéséhez:

- folyamatfőnevek (-*ma*/*mə*),
- absztrakt főnevek (-*lıq*/*lik* és mások),
- ügynökfőnevek (-*çı*/*çi*),
- ok és technikai igék (-*lashtirishk*, -*laşdırmaq* minták), stb.
- Hibrid formációk: nemzetközi gyökér + azerbajdzsáni származási gépezet (ez egy nagyon gyakori stratégia a szovjet korszak tudományos regisztereiben sok nyelven).

9.3 Kiejtés: a hitelek "művelt" kezelése a tudományos nyilvántartás részévé válik

A tudományos/akadémiai beszédben a kölcsönzött szavak gyakran olyan kiejtésekkel viselnek, amelyek eltérnek a hétköznapi beszédétől.

Iranica (az iráni azeri dialektusokról) olyan jelenségeket jegyzetel, mint a mássalhangzó klaszterviselkedés, és példát ad arra, hogy a művelt beszéd [fikr] "gondolatot" mutathat az integrált [fikir] helyett – ami illusztrálja, hogy a tanult szókinés képes megőrizni a klaszterformákat iráni befolyás és kétnyelvű környezet alatt.

A szovjet Azerbajdzsánban párhuzamos (bár nem azonos) dinamika létezett:

- az osztálytermi és szakmai kontextus ösztönözte a nemzetközi/orosz hitelek stabil kiejtését,
- míg a mindennapi köznyelvi beszéd csökkentheti vagy átalakíthatja őket.

Ezért a tudományos réteg általában konzervatívabb és szabványosabb kiejtése, mint a köznyelvi regiszterek, különösen a technikai lexikon esetében.

9.4 Szintaxis és diskurzus: a "tudományos prózai szokások" megjelenése

A század közepére a tudományos azerbajdzsáni írás (különösen tankönyvekben és intézményi kiadványokban) felismerhető tulajdonságokat fejlesztett ki, amelyek a modern tudományos stílusokra jellemzőek:

- Definíciós keretek: "X-et hívják...", "X úgy van definiálva..."
- Osztályozás és felsorolás: hierarchikus fejlécek, számozott listák, sématikus magyarázat.
- Személytelen/passzív struktúrák: a nyilatkozatok objektívnek hangossá tétele ("ez elhatározódik...", "megfigyelik...").
- Nominalizációs sűrűség: az akciók főnévvé alakítása kompakt érvelés kialakításához.
- Logikai összekötők ("ezért", "azonban", "ennek következtében"), amelyek strukturálják az érvelést.

Ennek a stílusnak a nagy részét az orosz tudományos pedagógia fordítása és adaptálása erősítette meg, de aztán a helyi nyelvtani források és szabványosítás révén "azerbajdzsánssá vált".

10) Észak vs déli azerbajdzsáni: miért vált el a "tudományos réteg".

A 20. század közepére egy teljesen intézményesített akadémiai-tudományos azerbajdzsáni központja egyértelműen az Azerbajdzsán SZK volt, mert:

- Az azerbajdzsánok fokozott intézményi szerepeket szereztek az oktatásban és a kiadásban,
- léteztek terminológiai bizottságok és később akadémiai struktúrák,
- és megjelentek speciális tankönyvek (például az orvosi példában).

Az iráni Azerbajdzsánban a perzsa hivatalos státusza és a szabványosítás/kétnyelvűség hiánya miatt a tudományos azerbajdzsáni ekkor már sokkal kevésbé volt intézményesülve.

Ez az egyik oka annak, hogy a modern technikai szótár néha élesen eltér:

- Észak: Az orosz közvetítésű standard formák gyakoriak.
- Dél: Perzsa közvetítésű megfelelők gyakoriak, és az írási szokások továbbra is a perzsá- arab íráshoz kötődtek.

Amit jogosan mondhatunk, az ~1950-re megtörtént

A 20. század közepére (különösen a szovjet azerbajdzsánban) a modern azerbajdzsáni tudományi réteg a következőket tartalmazta:

- Intézményi motorok (terminológiai bizottságok az 1920-as évek eleje óta; későbbi akadémiai struktúrák).
- Dokumentált többterületű terminográfia (terminológiai szótárak olyan témákban, mint a kémia, matematika, földrajz, közgazdaságtan az 1920-as évek intézményi kontextusában).
- Az egyetemi szintű "igény" az azerbajdzsáni nyelv iránt a felsőoktatásban és legalább a nyelvtanulásban a karok között már jelezhető az 1919-es BSU keretrendszerben.
- A 1930-as évekre megjelenő konkrét speciális tankönyvek és szaknyelvi szókincsek (az orvostudomány erre egyértelmű példa).
- A háború utáni nyelvkutatás és a szótári/nyelvtani tervezés konszolidációja az ANAS-hoz kapcsolódó intézményeken belül.
- Egy tudományos nyilvántartás, amelyet egyre inkább a hagyományos irodalmi azerbajdzsáni nyelv alakított, amely a keleti dialektus alapjára épült, és a hivatalos és kiadói kontextusokban a 1930-as évek közepe után használták.